

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

246–249

BUDAPEST

2019

No. 1–4.

HUNGARIA

Vol. LXV

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – EDITORIAL BOARD

TÜNDE AMBRUS (Brno), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest),
JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY
(Budapest) (főszerkesztő – editor-in-chief), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ KISS
(Čilišká Radvaň/Csilizradvány), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), AXEL HINRICH
MURKEN (Aachen), ROBERT OFFNER (Regensburg), MÁRIA PÉTER H. (Targu Mureș /
Marosvásárhely) MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD SEIDLER (Freiburg),
FRANTIŠEK ŠIMON (Košice/Kassa), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (elnök – president),
FLORIAN STEGER (Ulm), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest),
SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG – EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (főszerkesztő – editor-in-chief),
DÓRA BOHACSEK, KATALIN KAPRONCZAY (szerkesztők – editors)

Kiadja – Edited by

Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)

A folyóirat jelen száma
a Magyar Tudományos Akadémia és az Egis Gyógyszergyár Zrt.

támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010-3551

Felelős kiadó: Kapronczay Károly

Nyomdai gondozás: Tordas és Társa Kft.

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ARTICLES

VARJASSY Péter: Morbus regius, a „királyi betegség” – „Morbus regius”, the Royal Disease	5
MAGOS Gergely: A magyarországi gyógyszerészet árjásítása 1938 és 1944 között – The „Aryanizing” of the Hungarian Pharmacy between 1938 and 1944.	19
ELEK, Gábor – MÜLLER, Miklós: Bauer’s Theoretical Biology debated – Bauer elméleti biológiájának értékelése.	47
KISS László: A nagyszombati orvosi kar méltatlanul elfeledett végzettjei: Kis Witzay József, Lipszky Pál, Pillman István – The Unfairly Forgotten Graduated of the Medical Faculty at Nagyszombat: József Kis-Witzay, Pál Lipszky and István Pillman.	65
KAPRONCZAY Katalin: Almási Balogh Pál emlékezete, születésének 225. évfordulóján – The Memory of Pál Almási Balogh on the 225th Anniversary of His Birth.	83
BRUCKNER Éva: Guhr Mihály az orvos, a sportember és a polihisztor – Mihály Guhr, the Doctor, Sportsman and Polymath	99
FORRAI Judit: Königsberger Lea orvosnő, az elsők közül – Lea Königsberger, One of the First Lady Doctors	121

KÖZLEMÉNYEK – COMMUNICATIONS

KAPRONCZAY Károly: Győry Tibor születésének 150. évfordulójára – On the 150th Anniversary of the Birth of Tibor Győry.	133
FARKAS Csaba: Az esztergomi sebész. Pertoldus és I. Károly király – Pertoldus, the Surgeon from Esztergom and King Charles I.	143
SÓTONYI, Gergely: Genetical consideration about a statement by Count Imre Festetics – Festetics Imre gróf egy gondolatának genetikai értelmezése. ..	151
KICSI Sándor András: A függőcinege fészkének felhasználása a népi gyógyászatban – The Use of the Nest of Penduline Tit in the Hungarian Folk Medicine	155
KICSI Sándor András: Halálválasztó fű – The Herb indicating Death	159

ADATTÁR – DOCUMENTS

RÁCZKEVY Edit: 19. századi magánkönyvtárak orvosi vonatkozásai – Semmelweis Ignác magánkönyvtárának könyvei a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban – Private Medical Libraries in the 19th Centuries. Books Once Possessed by Ignaz Philipp Semmelweis in the Semmelweis Museum for History of Medicine, Budapest	161
--	-----

KRÓNIKA – CHRONICLE	187
---------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	205
----------------------------------	-----

MORBUS REGIUS, A „KIRÁLYI BETEGSÉG”

VARJASSY PÉTER

Az orvostudomány történetében gyakori, hogy ugyanannak a betegségnek a megnevezése helytől és időtől függően eltérő, így egy adott kórkép esetében annak számos szinonimájával találkozhatunk. Ezzel szemben sokkal ritkább, hogy ugyanannak a *terminus technicus*nak a jelentése az évszázadok során teljesen megváltozik, és egészen eltérő betegségek megnevezésére használják. Ilyen betegségnev volt a *morbus regius*, azaz a „királyi betegség”.

I. Ezzel a betegségnévvel először az ókor végén találkozhatunk. A latin nyelvű auktorok a Kr. e. 1. századtól egészen a középkor elejéig a *morbus regius*, azaz a „királyi betegség” elnevezés alatt *icterust*, azaz sárgaságot értek. Említések megnevezését is próbálták magyarázni.

Horatius a Kr. e. 16 körül írott *Ars poeticájában* úgy említi mint egy kerülendő betegséget: „*Ut mala quem scabies aut morbus regius urget*”, azaz: *mint akit a gonosz rühösség (lepra?) vagy királyi betegség gyötör* – attól, miként egy eszelős poétától, fussanak el.¹

Aulus Cornelius Celsus Kr. u. 30 körül írott orvosi munkájában (*De medicina libri VIII*) részletesen ír róla, és ebből mindazt megtudhatjuk a királyi betegségről, amit még a 18. században is citáltak – az ókori klasszikusokra hivatkozva. Celsus szerint: „*Ezt a betegséget egyaránt nevezik vagy szivárványszínűnek (arquatus) vagy királyinak (regius) (...) Leginkább a szemek színe árulja el ezt a betegséget, amelyekben, ahol fehérnek kellene lennie, az sárga lesz. (...) Minden időben testgyakorlatot, bedörzsölést kell alkalmazni; ha tél van a fürdőt, ha nyár a hidegben való úszást; azonfelül (használandó) a kereveten és a díszesebb termekben a játék, az enyelgés, a tréfák és a pajkosság, melyek által a lélek felvidul, s amelyek miatt tartják a mondott betegséget királyinak.*”²

A szintén az 1. században működött Caius Plinius Secundus a *Naturalis Historiában* is több helyen tesz említést a *morbus regius*ról: „*Varro tudósít a királyi vagy a hasonló jelentésű szivárványszínű betegségről, minthogy azt édes borral gyógyították. (...) „A sárga madarat (avis icterus) a színéről nevezték el, melyet, ha meglátnak (a sárgaságban*

¹ Quintus Horatius Flaccus: *Epistola liber alter. De arte poetica*, 453–456:

„*Vt mala quem scabies aut morbus regius urget
aut fanaticus error et iracunda Diana,
uesanum tetigisse timent fugiuntque poetam,
qui sapiunt; agitant pueri incautique sequuntur.*”

² Aulus Cornelius Celsus: *De medicina*. Charles Victor Daremberg, 1891. „*De Regio morbo. Aequae notus est morbus, quem interdum arquatum, interdum regium nominant. (...) Color autem eum morbum detegit, maxime oculorum, in quibus, quod album esse debet, fit luteum. (...) Per omne vero tempus utendum est exercitatione, frictione; si hiems est, balneo, si aestas, frigidis natationibus; lecto etiam, et conclavi cultiore, lusu, joco, ludis, lascivia, per quae mens exhilaretur: ob quae regius morbus dictus videtur.*” (III, 24)

szenvedők), átadják (neki) betegségüket, hogy meggyógyuljanak, a madár pedig meghal. Úgy tudom, latinul galgulusnak nevezték.”³ A galgulus vagy galbulus valószínűleg a sárgarigó volt.

A Kr. u. 212-ben elhunyt *Quintus Serenus Sammonicus* szintén a királyokhoz méltó, kellemes életmódot, jó borok fogyasztását javasolta e betegség gyógyításához.⁴

Az 5. században élt *Caelius Aurelianus* szerint ezt a betegséget – azaz a sárgaságot – vagy a szivárvány, vagy az arany színéről nevezték el: „*arquatus sive aurigo, quem Graeci icteron vocant*”.⁵

Sevillai Szent Izidor (Isidorus Hispalensis) a 6–7. század fordulója táján írta *Etymologiae*, avagy *Origines* című munkáját. A *De Medicina* című részben az alábbiakat írta: „A sárgaságot (hicteris) a görögök egy állat nevéből nevezték el, amely epe színű. Ezt a betegséget a rómaiak szivárványszínűnek (arcuatus) nevezték, az égi szivárványhoz (caelestis arcus) való hasonlósága miatt. Aurigonak Varro nevezte el, az arany színéről. Királyi betegségnek pedig azért vélték megnevezni, mert jó borral és királyi étkekkel könnyebben gyógyíttatik.”⁶ Szent Izidor szerint a görögöknél az *iktis* egy sárga színű állat neve volt – innen származott a sárgaság, görögül *ikteros*, latinul *icterus* elnevezése. Az *iktis* a vadászgörénnyel azonosítható, amint azt *Alfred Brehm Az állatok világa* című zoológiai munkájában olvashatjuk: „(...) a vadászgörény semmi egyéb, mint a mezei görénynek a fogság és szelidítés révén kitenyésztett s kissé megváltozott alakja, amely csak abban tér el a törzsalaktól, hogy bundája egészen halványsárga színű, szeme pedig vörös. A vadászgörény a legrégebb idő óta ismeretes, de mindig csak szelidített állapotában. Aristoteles *iktis*, Plinius pedig *viverra* néven említi.”⁷

Összefoglalóan, az *aurigo*, *aurugo*, *morbus arquatus*, *arcuatus* terminusok az ókorban egyaránt a *morbus aureus*, azaz a sárgaság (*ikterus*) szinonimái voltak. A *morbus aureus*nak ezt a jelentését fogadták el még a 18. század derekán is, természetesen már sokkal alaposabb orvosi ismeretek birtokában.

Erre egy magyar vonatkozást is tartalmazó példa *Stephanus Blancardus* orvosi lexikona,⁸ amelynek 1748-as kiadását *Michael Gottlieb Agnethler*, erdélyi százsz (*saxonus*) ha-

³ Caius Plinius Secundus: *Historia Naturalis*. Liber XXII. 53., XXVIII. 93.

⁴ Quintus Serenus Sammonicus: *Liber Medicinalis*. Capitula LVII, 1024–1028.

„Regio morbo depellendo:
regius est vero sublimi nomine morbus
molliter hic quoniam celsa curatur in aula.
huic rubia ex mulsa fertur conducere lympa.
alia trita dabis vino madefacta calenti.
velleri cum vivo suffiri sulphure prodest.”

⁵ Caelius Aurelianus: *De morbis acutis et chronicis*. Tardarum passionum III. 67.

⁶ Isidorus Hispalensis: *Etymologiae*, Liber IV: De medicina, VIII. 13.: „Hicteris Graeci appellant a cuiusdam animalis nomine, quod sit coloris fellei. Hunc morbum Latini arcuatum dicunt, a similitudine caelestis arcus. Auriginem vero Varro appellari ait a colore auri. Regium autem morbum inde aestimant dictum, quod vino bono et regalibus cibis facilius curetur.”

⁷ <http://mek.niif.hu/03400/03408/html/407.html> (Utolsó letöltés: 2019. 09. 04.)

⁸ Blancardus, Stephanus (curante Mich. Gottl. Agnethlerus, Saxonus Transilvanus): *Lexicon Medicum*. 1748, Halae Magdeburgicae, Gottl. Bierwirth, 381.: „*ICTERVS*, est morbus, in quo cutis in flauedinem mutatur, ab obstructione ductus choledochi, vel glandularum hepaticarum, iecoris inflammatione, vel adiposae, calculosae vel materiae, huc ex omento motae, vel in vesicula fellis et c. haerentis, obstructione, aut scirrho, vnde in sanguine bilis retinetur,

zánkfia készítette elő. Ebben ez olvasható: „Az ICTERUS, egy betegség, melyben a bőr színe sárgává válik, vagy a ductus choledochus elzáródása miatt, vagy a máj vagy a máj mirigyének gyulladásától, vagy a zsíros, köves, a csepleszből ide mozgó anyag által, vagy az (epe)hólyagban megrekedő epének stb. elzáródása által, vagy egy tömött dagadtól, amelyek miatt az epe a vérben visszatartatik. (...) (A szó etimológiájáról:) a vivera, ami egy menyétféle, s melynek szemei efféle színűek: avagy az icterus nevű madárról, annak színéről, melyet a latinok galbulusnak neveznek, amelyet, ha meglátnak (cf. Plinius, lib. XXX. cap. II.), ez a betegség meggyógyul, és a madár elpusztul. Latinul regius morbusnak nevezik, én jobban szeretném a megnevezését inkább az aranyról, a királyok féméről meghatározni, mint az aurigo, az arany színéről, de nevezik az epe kiáradásának is. Celsus úgy mondta, hogy királyok udvaraiban könnyebben gyógyul, (ahogyan Sammanicus is állította) szórakozással, pajkossággal, mely által a lélek felvidíttatik. Arcuatus és arquatus morbus, mert színével az égi szivárványt követi. Ném.: Die Gelbsucht.”

II. A *medici theoretici* fent részletezett értelmezésével szemben a 4–5. század fordulóján a *morbus regius*nak egy egészen új, eltérő jelentése bukkant fel – először talán Szent Jeromos (Kr. u. 347–420) írásaiban. Nála ez a megbetegedés nem sárgaságot, hanem *leprát* vagy más, hasonlóan pusztító betegséget jelentett. A patrisztika korában (Kr. u. 1–8. század) ez az értelmezés folyamatosan megmaradt, párhuzamosan az orvosi szövegekben található ’sárgaság’ jelentés mellett.

Ennek a vélekedésének az eredete sokak szerint Pliniusig nyúlik vissza, aki szerint a lepra Egyiptomban az uralkodókat, a ’királyokat’ is keményen sújtotta.⁹ A *morbus regius*-nak leprával való azonosításához azonban legvalószínűbben az Ó- és Újszövetség könyveiben olvasható történeti szövegek járultak hozzá,¹⁰ amelyeket az egyházatyák természetesen igen jól ismertek. A *Bibliában* több helyen is előfordul, hogy az istentelenséget, súlyos vétkeket elkövető királyokat bűneik miatt Isten poklossággal sújtotta. A bibliai időkben a lepra Isten büntetése volt.¹¹ Így a Krónikák második könyvében olvashatjuk, hogy a Kr. e. 8. században élt Uziás (vagy Oziás) királyt – akit sikerei annyira elvakították, hogy gögijében maga akart bemutatni áldozatot a Templomban – leprával verte meg Isten.

Heródes családjában is előfordultak végzetes, szörnyű lefolyású megbetegedések. Nagy Heródes király (Kr. e. 73. – Kr. e. 4.) fájdalmas, rothasztó, Isten büntetésének tartott, a leprához hasonló betegségben hunyt el. *Josephus Flavius* így írt erről: „Isten ítélte sújtotta bűnei miatt; lassú tűz égett benne, amely nem nagyon mutatkozott meg kül-

(...) id est viueria, quae est ex genere mustelarum, cuius oculi eiusmodi colore tincti cernuntur: sive ab ictero aue, eius coloris, quam Latini galbulum vocant, quae si spectetur; (inquit Plinius, lib. xxx. cap. II.) sanari id malum, tradunt, et auem mori. Latinis regius morbus nominatur, malim ego ab auro metallorum rege, denominationem statuere, sicut et aurigo, ab auri colore, nominatur et fellis suffusio. Celso ita dictus, quod in aulis regum molliter curetur, (ut Sammanicus ait) ludis, lasciuiisque, per quae mens exhilaretur. Arcuatus et arquatus morbus, e colore arcus caelestis aemulo. G. Die Gelbsucht.”

⁹ C. Plinius Secundus: *Naturalis Historia*. Liber XXVI., V. 7–8.

¹⁰ Brentano, Clemens: *Die Barmherzigen Schwestern in Bezug auf Armen- und Krankenpflege*. Coblenz, 1831. 381–382

¹¹ Barlow, Frank: *The Norman Conquest and Beyond*. London, The Hambledon Press, 1983. 24–25.

sőleg (viszketés?), amit belső fájdalmai súlyosbították; mindezek heves étvágyat okoztak, amelyet nem tudott enyhíteni egyik vagy másik étel fogyasztásával sem. Belső részei is kifehélyesedtek, és a leghevesebb fájdalom a beleiben lépett fel; vízszerű, áttetsző folyadék jelent meg lábai körül (oedema), és hasonló dolog kinozta altestén is. Sőt, mi több, nemi szerve rothadni kezdett és megférgesedett; és mikor felült, légzési nehézségei voltak, amelyek leheletének bűze és ezek gyors megismétlődései miatt irtózatossá voltak; ezenfelül egész testében görcsök léptek fel, melyek ereje egy már elviselhetetlen szintre növekedett.”¹² Nagy Heródes betegsége ma már nehezen azonosítható. Jan Hirschmann véleménye szerint legvalószínűbben krónikus veseelégtelenségben szenvedhetett, amelyhez egy ritka, a genitálékát érintő, gyors és végzetes lefolyású nekrotizáló fasciitis, a Fournier-gangréna társult.¹³

Unokája, I. Agrippa is egy fatális lefolyású, de ma már nem azonosítható megbetegedésben halt meg: „És azonnal megveré őt az Úrnak angyala, azért, hogy nem az Istennek adá a dicsőséget; és a férgekől megemésztetvén, meghala.”¹⁴

Szent Jeromos és kortársainak munkáiban számos helyen előfordul a *morbus regius* kifejezés. Ezek egyértelműen lepra vagy lepra-szerű, rothasztó betegséget jelentettek, amelyet súlyos bűnök elkövetése előz meg. Szent Jeromos levelezésében ezt írta egy vétkekről: „királyi betegségtől megrohadva, túlélte saját holttestét.”¹⁵ Egy másik példázatában pedig egy ifjú, „aki mestereit megvetette (...) kis idő múlván a királyi betegségben megrohadt.”¹⁶ Másutt talán valódi leprásokról beszél: „azoknak, akiknek testét a királyi betegség megtámadta, és a tartós senyvesség által tagjaik oszlásnak indultak (...) aggodalmas szolgálattal szolgáljunk.”¹⁷

Aquileiai Rufinus (Rufinus Aquileiensis) pedig a bűnös Eunomiust említi, aki „testében és lelkében leprás volt, és külseje és belseje is tönkrement a királyi betegség által.”¹⁸

Az egyházatyák korát követően a *morbus regius*nak mind a két jelentése használatos

¹² Josephus Flavius: *A zsidók története*: Iudaiké archaologia. Ford. Révay József, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta Hahn István. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980. 193.

¹³ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/1782739.stm> – Historical Clinical Pathologic Conference (CPC) in the US on 25 January 2002 in Baltimore. (Utolsó letöltés: 2019.09.04.)

¹⁴ Biblia, ApCsel. 12, 23.

¹⁵ „Ille putrefactus morbo regio, supervivit cadaveri suo.” In: Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Epistolae Secundum Ordinem Temporum ad Amussim Digestae et in Quatuor Classes Distributae, Tertia Classis. Complectens Epistolas ab Anno 386. Epistola LXVI, Ad Pammachium, 5.[Scripta sub finem an. 397.]

<http://www.patrologia-lib.ru/patolog/hieronym/epist/epist03.htm> (Utolsó letöltés: 2019. 09. 04.)

¹⁶ 34. De Adriano discipulo. (...) Super hoc quia alter locus referendi non est, hoc tantum dixerim in terrorem eorum qui magistros despiciunt; quod post aliquantulum temporis computruerit morbo regio.” In: S. Hieronymus: *Vita S. Hilarionis*. In: PL XXIII, col. 29–54. Ed. J. P. Migne, Paris, 1883.

http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost04/Hieronimus/hie_hila.html (Utolsó letöltés: 2019. 09.04.)

¹⁷ „Oleo elemosynae peccatorum sordes lavemus: captivorum vincula nos videantur astringere, et propitium illis imprecemur Deum. Clausos carcere humanitas diurna sustentet, et his quorum corpora morbus Regius occupavit, et jugi tabe membra solvuntur, propter repositam in coelis mercedem, sollicito ministerio serviamus.” In: Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Operum Tomus Primus Pars Prima. Editio Altera, Venetiis, 1766, apud Guilelmum Zerletti, 597–580. col.: Epistola XCVI. Sive Theophili Alexandrini Episcopi a Paschalis Anni 401. Ad totius Aegypti Episcopos a S. Hieronimo latine reddita.

¹⁸ „Eunomius, vir corpore et anima leprosus et interior exteriorque morbo regio corruptus, (...)”. In: Barlow, Frank: *The Norman Conquest and Beyond*. London, The Hambledon Press, 1983. 25. Cit.: Rufinus Hist. Eccles. I. XXV. PL., XXI. 496.

volt, a klasszikus jelentése szerint *sárgaság*, a patrisztikus értelmezés szerint pedig lepra vagy leprához hasonlóan pusztító kórkép volt. Barlow szerint Angliában a 11–12. században az orvosok mindkét megnevezést használták, de mellettük még más jelentései is felbukkantak: *scabiosus* (varas, rühös) bőrbetegségekre, duzzanatokra, carbunculusra és más eruptiókra egyaránt használták.¹⁹ A középkori és újkori latinul író szerzők számára ez ugyanúgy nem okozott gondot, mint ahogyan *lepra* esetében is számos szinonimát használtak: *scabies*, *elephantiasis*, *lepra arabum* stb.²⁰ A korabeli auktorok ezekkel a különböző értelmezésekkel főképpen az utókornak okoztak meglehetősen konfúziót.

III. Szent Bonifác és Zakariás pápa levelezésében (Kr. u. 751-ben) is előfordult a *morbus regius* kifejezés. Ezalatt a közösségre nagy mértékben veszélyes, embereket és lovakat egyaránt érintő ragályos, ezért elkülönítendő betegséget értettek, ami bizonyosan nem *lepra* volt, csak a teendők voltak azonosak: „Ugyanaz az eljárás legyen a morbus regiusban szenvedők esetében.” A pápa utasítása Szent Bonifáchoz a következő volt: „Akik királyi betegségben szenvednek – akár emberek, akár lovak – azokkal mi legyen a teendő. Ha az egyes emberek születésük által vagy a családjuktól kapták meg ezt a betegséget, azok kötelesek legyenek a városon kívül maradni, azonban elkerülhetetlenül szükséges, hogy a lakosságtól alamizsnát kapjanak. Ha pedig nem születése által fertőződik meg az idős vagy a fiatal, hanem egy váratlanul megjelent betegség miatt szenved, akkor nem kell kiűzni, és amennyiben lehetséges, kezelni kell. Mindazonáltal a templomban, amikor a szentáldozáshoz jött, minden (előírás) teljesítése után megkezdheti az isztentiszteleten való részvételét. Azok a lovak pedig, amelyek a fent nevezett betegségben megfertőződtek, de nem tudják meggyógyítani őket, akkor dobassanak gödrökbe és vermekbe, nehogy ettől a fertőző betegségtől a többieket megfertőzzék.”²¹

¹⁹ Barlow, Frank: *The Norman Conquest and Beyond*. London, The Hambledon Press, 1983. 25. A szerző megemlíti, hogy az 5. századi Ps.-Apuleius 10. századi angol fordítója szerint a *morbus regius* „arany színű betegség”, hozzátéve azt is: „a mi nyelvünkön ez az izmok görkse és a lábak duzzanata.”

²⁰ Bartholomaei Castelli *Lexicon Medicum Graeco-Latinum*. Lipsiae, 1713, Thomas Fritsch, 614. 291–292. „Elephantiasis: (...) significat Morbum, et quidem malignum duum generum: aut Lepram Arabum, quae Graecorum Elephantiasis vocatur (...), quam et Medici cancrum totius corporis definiunt. (...) Nobis ita definire placet: Elephantiasis est scabies, vel totius corporis, vel etiam certi membri, cancrum, maligna, sicca, et furfuracea, vel squamosa, cum tumore cancroso, et aliis plurimis symptomatibus gravioribus stipata, proveniens a massae sanguinae salina maligna coagulatione et lenta putredine, succum nervosum et nutritium ad véκρωσιν disponente, et gravissime corrumpente.” „Psora (...) dicitur Scabies, cum asperitate summae cutis et pruritu, proveniens ab ichoro corrupto sanguine, multis salinis, lixiviosis, et corrosivis particulis fixis scatente, cutimque et integumenta dissolvante.”

²¹ Mansi, Joannes Dominicus: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Tomus duodecimus. Florentiae, 1746. col. 346.: *Epistolae Zacchariae Papae* (...) Anno Christi 741. XII. Ad Bonifacium Archiepiscop. Respondet ad epistolam Bonifacii, et ad varias ejus questiones, quas per Lullum proposuerat.

„Eadem fere erat ratio de morbo regio laborantibus. (...) De his qui regio morbo vexantur inquisisti, sive homines, sive equi sint, quid faciendum sit de illis. Si homines ex nativitate, aut genere, hujus morbi sunt, hi extra civitatem commanere debebunt, ad eleemosynam vero accipiendam a populo non devitari. Si autem contigerit magnum vel parvum non nativitate, sed superveniente aegritudine vexari, non est projiciendus, sed si possibile est curandus. Attamen in ecclesia, dum ad communionem venerit, post omnium (supplere non?) impletionem erit ingressurus ad participandum munus. Equi vero, qui praefato morbo fuerint inquinati, si curari non valuerint, in puteis et foveis projiciendi sunt, ne eiusdem morbi contagione caeteri coinquinentur. De animalibus autem, quae a furentibus, id est rabidis lupis et canibus fuerint lacerata, oportet ea a ceteris separari, ne per furentes et mordentes caetera coinquinentur. Quod si pauca sunt, ut supra diximus, in foveas projicienda sunt.”

Edmundus Martene az egyházi eljárásokról írott egyháztörténeti munkájában ugyancsak idézte Zakariás pápa levelének fent említett részletét, a leprások elkülönítésével kapcsolatos egyházi eljárások kapcsán.²²

A levélben említett Szent Bonifác Germániában tevékenykedett a 8. században. Ekkoriban ezen a területen számosan szenvedhettek ebben a betegségben, emberek és lovak egyaránt. Súlyos gondot jelenthetett a velük való törődés, ezért kellett Szent Bonifácnak útmutatást kérnie a pápától a megbetegedettekkel való bánásmódra.

Figyelemre méltó ez a fenti szöveg. Az orvostörténeti irodalomban ezen kívül mindössze még egy olyan esetre bukkantam, amelyben az egyház a *separatio leprosororum*-nak megfelelő dekrétumban írta elő a nem leprás, de ahhoz hasonlóknak vélt emberek elkülönítését. Ez a másik, kevésbé ismert és ritkán emlegetett 'megbetegedés' a főként a Pireneusok francia oldalán élő *cagotok* rejtélyes kórja – az ebben a betegségben szenvedőkkel deklaráltan úgy bántak, mint a leprásokkal.

A *separatio*, azaz a közösségből történő kizárásra magas szintű egyházi hatóságnak vagy egy jelentősebb zsinatnak lehetett hatásköre. Európában a világi hatóságok – az egyháztól függetlenül – pestisjárványok fellépése kapcsán rendelték el időszakos elkülönítést. *Justinianus bizánci császár* Kr. u. 541-ben, a birodalmát sújtó pestisjárvány idején, törvényt adott ki, hogy a pestises vidékekről érkezetteket különítsék el és várakoztassák, amíg „megtisztulnak”. Az első igazán szervezett intézkedést a Fekete Halál megfékezésére Velencében, 1348-ban vezették be. Az első, 40 napos izolációt biztosító karantén-állomást 1377 júliusában, a Raguzában állították fel.

Különösen érdekes, hogy a *morbis regius* említése kapcsán az emberek mellett a lovakat is említi a szöveg. Meglehetősen nehéz annak azonosítása, hogy milyen emberi és állati megbetegedésekről lehetett szó.

Annak a betegségnek a meghatározásához, amelyik a lovak fenti súlyos járványos betegségét okozta, először az adott időszak állatokat érintő járványtani adatait kell áttekintnünk. A 4–8. század közötti Európában több súlyos állatjárványról is szólnak a források. A 8. század második felében, Zakariás pápa fent említett levelezése idején is hatalmas járványok pusztították az állatokat. Az egyik legnagyobb állatelhullásról *Einhardus Annalese* tudósít, 791-ből. Ebben az esztendőben *Nagy Károly* frank uralkodó a Frank Birodalom terjeszkedése során támadást intézett az avarok ellen. Ez azonban a frankok visszavonulásával és vereségével ért véget: rettenetes járvány lépett fel a lovak között (*equorum lues*), az annalesek szerint a katonalovak alig tizede maradt csak életben.²³ A lovak közötti, ilyen lefolyású, súlyos kimenetelű állatjárvány legnagyobb valószínűséggel *malleus*, azaz takonykór (glanders, der Rotz) lehetett. A takonykór elsősorban a lófélék ragályos megbetegedése, kezelés nélkül halálos lefolyású. A betegség a középkori emberek számára nélkülözhetetlen lovakat (lófélét) pusztíthatta el néhány hét leforgása alatt, ezért indokolt volt az ebben a betegségben szenvedő lovak szigorú

²² Martene, Edmundus: *De antiquis ecclesiae ritibus libri tres*. Editio novissima. Tomus secundus, Antuerpiae, 1763. Jo. Baptistae Novelli, 1003. col.: Caput X. De separatio leprosororum.

²³ Karasszon, Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I.*, Budapest, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 17–18.; Perzt, Georgius Henricus: *Monumenta Germaniae historica...*, Tomus I. Hannoverae, 1826, 177. „Facta est haec expeditio sine omni rerum incommodo, praeter quod in illo quem rex ducebat exercitu, tanta equorum lues exorta est, ut vix decima pars de tot milibus equorum remansisse dicatur.”

elkülönítése, leölése. Azonban a 19. század elejéig nem volt adat arra, hogy a *malleus* emberre is áterjedt volna. Az 1810-es években jelentek meg az első orvosi jelentések ilyen esetekről, ill. 1821-ben közölte a berlini *Dr. Schilling* az első részletes esetismertetést egy halálos kimenetelű, *malleus*nak bizonyult megbetegedésről.²⁴

A *malleus* emberekre történő áterjedéséről és annak járványos formájáról nincsenek középkori adatok, ezért az emberek „királyi betegsége” egy másik, ugyanabban az időben előforduló járványos megbetegedés lehetett. Mivel a *morbus regius*ban szenvedők-nél olyan eljárást kellett alkalmazni, mintha leprások lettek volna, ezért a két betegség megjelenésének és lefolyásának hasonlóknak kellett lennie. A *M. leprae* okozta kórképhez bizonyos klinikai hasonlóságot mutat egy másik *Mycobacterium species*, a *M. tuberculosis* infekció miatt kialakult megbetegedés. (Megjegyzendő, lovak igen ritkán fertőződnek meg *Mycobacterium tuberculosis*szal.)

A tuberkulózis egyik megjelenési formája a nyaki nyirokcsomók krónikus és fájdalomtalan megnagyobbodásával jár, ez a *scrophulosis* (görvélykór). A tuberkulotikus nyaki nyirokcsomóból közvetlenül ráterjedhet a környező bőrfelületre a sipolyokkal járó, roncsoló bőrfertőzés, a *scrofuloderma* (*tuberculosis cutis colliquativa*). Sok esetben a görvélykór kialakulása nélkül is kialakulhat *Mycobacterium* fertőzés az arcon – főként az orrot, a fülkagylót roncsolva – ez az ún. *bőrfarkas* (*lupus vulgaris faciei*, roncsoló sörny). Ezek a kórfarmák a középkorban gyakran mutattak súlyosan deformáló, az arcot, nyakat, végtagokat különösen pusztító alakot, így bizonyos fokig hasonló megjelenés miatt a lepra '*morbus regius*' megnevezését alkalmazhatták a bőrfarkasra és/vagy a görvélykóra.

A salernói orvosi iskolában, a *Schola Medica Salernitanában* (11–13. század) a *morbus regius* fogalma alatt a sárgaságot értették, viszont a Salernóban tanult, majd Montpellierben tanító *Gilbertus Anglicus* a *Compendium Medicinæ* című művében (cca. 1230–1250) már egy másféle betegségnek, a *scrophulosis*nak tartotta.²⁵ Ezt írta: „*A scrophulák és a mirigyek kemény csomókként jelennek meg a lágy húsban, a vénák és az artériák területén. Ezek a keményedések főként a nyakon, a hónaljban, az ágyékon és olykor más helyeken alakulnak ki. Az alapvető szervekben lévő anyagok feleslegéből keletkeznek, amelyet a természet kiűz ezekből. (...) Emiatt gyakran okoznak férgességet, scabiést, malum mortuum-ot, rákot, sipolyokat (...) Olykor ez a száraz anyag kitör, majd kicsiny részekre oszlik el, ily módon számos kemény, gömbölyded testet hoz létre, amelyeket scrophuleia-nak neveznek, mivel megszaporodásuk miatt a (betegek) megjelenése egy vemhes disznóra hasonlít; nevezik azonban morbus regiusnak is, mivel királyok képesek ezt a betegséget meggyógyítani.*”²⁶

A *morbus regius*nak ez az értelmezése a középkor derekától általánossá vált. A *scrophulosis* a középkorban gyakorta előfordulhatott, bizonyos térségekben pedig járványos

²⁴ Wilkinson, Lise: Glanders: medicine and veterinary medicine in pursuit of a contagious disease. *Medical History*, 25 (1981) 375–376.

²⁵ Barlow, Frank: *The Norman Conquest and Beyond* The Hambledon Press, 1983. 32–33.

²⁶ *Compendium medicine Gilberti anglici*.... Lugduni, 1510, fol. CLXXIII. (Benne a *malum mortuum* = *mal de mort*: a lepra egy szinonimája.)

méreteket is ölthetett, erre utal a *Gyógyító királyok* című munkájában Marc Bloch, idézve Arnaud de Villanova erre utaló itáliai tudósítását.²⁷

A *morbus regius*, azaz a görvélykór Angliában a *kings' evil*, Franciaországban a *mal royal*, *mal le roi* nevet viselte, mivel királyok (elsősorban a Capeting uralkodók) voltak képesek ezt a betegséget meggyógyítani. A *morbus regius*nak ezek mellett több más korabeli szinonimája is volt: *struma(s)*, *scrofula(s)*, *glands*, *écrouelles*, *Skrofeln*. A skrofulózis csodás királyi gyógyításának gyökerei a 10. századig nyúlnak vissza.

954-ben a nyugati frankok királya, IV. (Tengerentúli) Lajos Reimsben meghalt. A korabeli történetíró, Flodoard *Annales*ében így írt erről: „(...) megjelent előtte egy állítólagos-farkas (quasi lupus). Ezt üldözve leesik vágatató lováról, és súlyosan megviselt állapotban Reimsbe viszik. Majd hosszas erőtlenségben ágyban fekvé elborítja az elefantiasis dögvésze (elefantiasis pestis). E betegségtől felemészítve bevégezi utolsó napját, s a Szent Remigius apátságban temetik el.”²⁸ A krónika szerint IV. Lajos halálát lényegében a 'quasi lupus'-szal összefüggésbe hozható betegség, az *elefantiasis pestis* okozta, nem pedig maga a lovasbaleset. A középkor derekán az *elefantiasis pestis* leprát vagy ahhoz hasonló súlyos, pusztító betegséget jelentett. IV. Lajos esetében a lepra lehetősége fel sem merült. A király betegsége kapcsán említett szimbolikus jelentésű 'quasi lupus', a *lupus vulgaris* (bőrfarkas) kórképre utal. Figyelemre méltó, hogy a IV. Lajos vadászbalesete Corbeny monostora közelében történt, ahol a skrofulózisos betegek védőszentjének, Szent Markulfnak relikviái nyugodtak. Szent Markulf a legendája szerint egy gyermeket is meggyógyított, akit egy „vad farkas” (!) megmarta.²⁹ A király haláláról szóló történetben szereplő 'kvázi-farkas' az isteni büntetés szimbólumaként értelmezhető, mivel IV. Lajos korábban elfoglalta a monostor birtokait.

Ez a történet a legkorábbi nyoma annak a későbbi hagyománynak és rítusnak, miszerint a Capeting királyok Istentől kapott gyógyító képességükkel meggyógyíthatták a skrofulózisban szenvedőket, ennek azonban feltétele volt, hogy a koronázási szertartás során Reimsből elzarándokoljanak Corbenybe, Szent Markulf sírházához.³⁰

²⁷ Bloch, Marc (ford.: Haas Lidia): *Gyógyító királyok*. Budapest, Osiris, 2005. 405. Itt hivatkozik: Finke, Heinrich: Aus den *Tagen Bonifaz VIII.* Münster, 1902, 195: n. 2. munkájára. A citált műben Finke pedig Arnoldus Villanovát idézi: *Opera*, p. 1190: „In quibusdam regionibus forte ex natura aeris vel aquarum, in quibus quasi omnes mulieres vel viri sunt strumosi, sicut est quaedam regio, quae est in comitatu civitatis Luce, quae dicitur Cariphiana.” (Nem egyértelmű, hogy a szövegben valóban görvélykóról van-e szó, Villanova a tágabb értelmű *struma* kifejezést használja. Ez a *scrofulosis* mellett jelentheti a pajzsmirigy megnagyobbodását is, így lehetséges, hogy Lucca környékén endémiás *hypothyreoticus strumások* (ún. kretének) éltek, nem pedig skrofulások. – VP.)

²⁸ Lauer, Philippe: *Les annales de Flodoard*. Paris, A. Picard, 1905. 138.: 954. „(...) Ludovicus rex egressus Lauduno, Remensem, velut ibi moraturus, repetit urbem. Antequam vero ad Axonam fluvium perveniret, apparuit ei quasi lupus praecedens; quem admissio insecutus equo prolabitur; graviterque attritus Remos defertur; et protracto languore decubans, elefantiasi peste perfunditur. Quo morbo confectus diem clausit extremum, sepultusque est apud Sanctum Remigium.”

²⁹ *Acta Sanctorum Maii, Tomus I. Antverpiae*, 1680. 74.: „II vita S. Marculphi abbatis (...) Miracula. Puerum lupi morsu laniatum sanat (...) pater quidam, Genastus nomine, filium suum, rabidi a lupi morsibus miserabiliter laceratum; atque iam morti contiguum; ei obtulit, magnis postulans clamoribus, quatenus ne moretur pueris vir Deo amabilis precibus obtineret. (...) protinus Dominum oraturus in terram prosternitur (...) mox ut surrexit de pulvere, puer ab omni sanatus est vulnere. Magna circumstantibus oboritur laetitia: patri pro restituto filio, reliquis autem pro insperato miraculo.”

³⁰ Jerzy Pysiak: Kings and beasts. Kings' miraculous and mysterious encounters with animals. *Acta Poloniae Historica*, 88 (2003) Studies, 10–12.

A Capetig-ház második uralkodója, II. Róbert király (996–1031 között) egyik erényeként feljegyezték, hogy Krisztus példája nyomán a leprások iránt különös figyelmet tanúsított: „rendkívül ájtatos kezével megérintette a betegek sebeit, és keresztet vetett rájuk, ezzel megszabadította őket a fájdalomtól és a betegségtől.” Úgy tűnik, II. Róbert volt az első gyógyító erővel bíró francia uralkodó, akinek utódai örökölték azt a képességét. Ez idővel egy betegségre szűkült le, unokája, I. Fülöp már a csak görvélykórosokat gyógyította. A 12. század végéről származik az első adat a francia király gyógyító kézrátételéről. Guibert, Nogent-sur-Coucy apátja jegyezte föl: „nem láttuk-e a mi urunkat, Lajos királyt, amint a szokásos csodát gyakorolja? Saját szememmel láttam nyaki vagy egyéb görvélykórban szenvedő betegeket tömegesen futni hozzá, hogy megérintse őket – az érintést pedig megtoldotta a kereszt jelével. (...) Apja, Fülöp is buzgón gyakorolta dicsőséges csodatevő hatalmát (...)” Capeting VI. Lajos (uralkodott: 1108–1137), és apja I. Fülöp (uralkodása: 1060–1108) tehát már gyakorolta a skrofulások gyógyítását. IX. (Szent) Lajos uralkodásának idejétől fogva (1226–1270) a royal touch hagyományosan hozzátartozott a királyok gyógyító rítusához. A hiedelem szerint Isten áldotta meg a francia királyokat azzal a képességgel, hogy kezük érintésével meggyógyíthatják a görvélyeseket: *Le Roi te touche, Dieu te guerit* – azaz „A király megérint, Isten meggyógyít.” XIV. Lajos alatt szerényebbé vált ez a mondat: *Le Roi te touche, Dieu te guerisse* – azaz „A király megérint, Isten gyógyítson meg.”

Franciaországban a királyi csodás gyógyítások – mint említettük – összekapcsolódtak Szent Marcoul kultuszával. A 6. században élt Marcoul apát (Coutances egyházmegye) életrajzát a 9. században írták meg, a Karoling korban nem említették csodás gyógyításai között a görvélykórosakét. Egy 1101-ben készült rövid elbeszélés sem említi még a szent csodái között a skrofulások gyógyítását. Először a 13. század végén írt legenda említi, ebben ez olvasható: „ezt a szentet az ég a királyi kórnak nevezett betegség gyógyításának nagy kegyelmében részesítette, ezért betegek tömegei özönlöttek hozzá – azaz sírjához Corbenybe – a messzi barbár területekről csakúgy, mint a szomszédos országokból.” Egy szójáték is szerepet játszhatott abban, hogy Szent Marcoul a skrofulások különleges gyógyítója lett. A Marcoul név utolsó *l* hangját kiejtésekor elharapva, a *mar* szócska ’rossz’, a *cou* szó pedig ’nyak’ jelentéssel bír – a görvélykór daganatai pedig a nyakon alakulnak ki. Ez a szójáték a nyak betegségeinek gyógyítását jól társíthatta a corbeny-i szenthez. A későbbi évszázadokban a francia királyok gyógyító ereje szorosan összekapcsolódott Szent Marcoul kultuszával. Feltételezhető, hogy először X. Lajos király zárandokolt el Szent Marcoul sírjához, 1315-ben. A későbbi évszázadokban a szent ereklyéje előtt elmondott imák már elengedhetetlen rítussá váltak. X. Károly 1825. május 29-i koronázása során alkalmazták utoljára a ’királyi érintést’.

Angliában az első adatok II. Henrik uralkodására vezethetők vissza (uralkodott: 1154–1189). Utódai a források szerint örökölték ezt a képességét. Ennek előképe lehetett, hogy III. Eduárd, más néven Hitvalló Szent Eduárd (angolul: *Edward the Confessor*), (1005–1066), az utolsó előtti angolszász király szentként tisztelt, csodatevő volt. Életrajzában szerepel egy sokat idézett gyógyítás: egy fiatalasszony szörnyű betegségben szenvedett, bűzös nyaki nyirokcsomó duzzanatokban, amit a király meggyógyított. Megérintette a beteg testrészeket, keresztet vetett rájuk, ettől azonnal vér és genny tört

elő belőlük, és a betegség eltávozott.³¹ A *royal touch* alkalmazásának szokása lényegében változatlan maradt a felvilágosodás koráig. Freudot idézve: „*III. Vilmos, a szkeptikus orániai, aki a Stuartok elűzése után Anglia királya lett, vonakodott a varázslástól; az egyetlen alkalommal, amikor ráadta magát az ilyen érintésre, e szavakkal tette: „Isten adjon nektek jobb egészséget és több ész!”*”³² Orániai Vilmos (1650–1702) halála után leánya, Anna lett Anglia uralkodónője, utolsó alkalommal ő hajtotta végre ezt a rítust.

Nemcsak a francia és angol keresztény királyok rendelkeztek Istentől kapott gyógyító erővel. Számunkra különösen érdekes, hogy a királyi betegségnek, ill. a királyi érintésnek magyar vonatkozásai is vannak.

Ismereteim szerint a legkorábbi irodalmi adat a magyar királyok gyógyító hatalmáról 1606-ból való. Ekkor jelent meg *Andreas Laurentius* munkája a francia királyok csodálatos gyógyító erejéről. Ebben ezt írta: „*mondják, hogy a magyar királyok az arquatus morbus (icterus) gyógyításának adományával rendelkeztek.*”³³ A későbbi évszázadokban, főként francia és német szerzők, lényegében ezt ismételték munkáikban. Magyar történeti források is említik királyaink gyógyító erejét, amely azonban nemcsak a sárgaságra vonatkozott.

A községi születésű *Inchofer Menyhért* (*Melchior Inchofer*) 1635 előtt vetette papírra *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* című művét. A magyar Szent Korona kapcsán megjegyezte, a magyar királyok a koronázás során kapták meg a „strúmások” gyógyításának képességét. Ezenkívül „*Szent István királyra és az utána következő királyokra átszállott valamiféle kegyelem, hogy már nem csak a strúmások, hanem sokkal csekélyebb betegségek, így mindenféle sárgaság gyógyításának erejével is rendelkeztek. (...) Azonfelül egyedüli előjoga a magyar királyoknak – és még az angol királyoknak – bizonyos csodás, részben rájuk szállott tiszta hit által, hogy bármi olyan betegséget, ami méreg megívása, mérges vipera vagy egy másik állat halálos harapása következtében keletkezett, azt a kereszt jelével megfékezze, és az egykori egészséget helyreállítsa.*”³⁴

Bél Mátyás Inchofer sorait megismételte *Notitia Hungariae* című művében, hozzáfűzve: „*Nem tudom, hogy gyakorolták-e valójában ezt a magyar királyok, a történelem-*

31 Bloch, Marc (ford.: Haas Lidia): *Gyógyító királyok*. Budapest, Osiris, 2005. 74–94, 237–257.

32 Freud, Sigmund: *Totem és tabu*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1990. 44.

33 Laurentius, Andreas: *De mirabili strumas sanandi vi solis Galliae regibus christianissimis (...)*. Paris, apud Marcum Orry, 1609. 31. „*Hungariae Reges icterum sanant (...) Regibus Hungariae arquati morbi (Icterus vocant) curationem datam ferunt.*”

34 *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. Auctore Melchior Inchofer Soc. Jesu. Tomi I. Volumen III. Olim Romae editum, nunc ad exemplar romanum recusum. Posenii, Typis Simonis Petri Weber. 1797. 288–289. (A mű kézírata bizonyosan 1735 előtti, hiszen Bél 1735-ös művében már hivatkozott rá. – VP.)

„*Morbos sanandi virtus Regibus Hungar. divinitus data. (...) Quae dum de dignitate coronae Hungaricae adstruimus, neque tamen negamus hanc ipsam alia divinitus praerogativa fuisse munitam, unde Sanctitatis veneratio augeretur. Nam quod Regibus Angliae, Aragoniae, Franciae, Principibus item Austriae, ab Habsburgensibus oriundis, aliisque datum fuisse quidam afferunt, ut rite coronati potestatem sanandi strumas acciperent, id etiam Stephano, et reliquis Hungariae Regibus concessum, ut singulari quadam gratia non jam strumas, sed longe deterioris morbi, hoc est cujusvis icteri sanandi, virtutem haberent. (...) Sed enim singularis praerogativa Regum Hungariae est, et Regibus duntaxat Angliae, mira quondam religione claris, ex parte concessa, morbum quemvis ex veneno epoto, aut virulento viperae, aut alterius cujusque bestiae letifero morsu enatum, impresso crucis signo compescere, sanitatem pristinam revocare.*”

ben legalábbis nem találtam alkalmazását ezen betegségek gyógyítására – elegendő volt ezt a dolgot itt megemlíteni.”³⁵

Magyary-Kossa Gyula részletes tanulmányt írt „A királyi érintés gyógyító erejéről”, amelyben ezt olvashatjuk: „a magyar királyoknak érintés útján való gyógyító erejéről is találunk néhány adatot a történelmi irodalomban. Így például a melki krónika, melyet csekély megszakításokkal 1123-tól 1564-ig írtak, azt mondja, hogy a magyar királyok a kereszt feltételével gyógyítani képesek a megmérgezett embereket (Schramb Anselm: *Chronicon Mellicense* (Viennae, 1702, p. 281.). (...) Más régi szerzők a magyar királyoknak sárgaság elleni erejét dicsérik. (...) a most rendelkezésemre álló adatok mérlegelésével mégis inkább úgy látszik nekem, hogy a magyar királyok ilyenmű orvosi erejéről szóló hiedelem tisztára külföldi (talán francia) eredetű, melynek ősforrása valószínűleg abban keresendő, hogy a magyar király éppoly közel esett a keresztény egyházhoz, mint a franciák királya: az egyik „rex christianissimus”, a másik „rex apostolicus.”³⁶

M. Bloch, akinek munkáját Magyary-Kossa is idézte, szarkasztikusabban fogalmazott a magyar királyok gyógyító hatalmáról: „A 16. századtól kezdve a Habsburg-házhoz közel álló néhány szerző azt állította, hogy a magyar királyok (mint ismeretes, a Habsburgok feje örökölte ezt a címet) képesek meggyógyítani a sárgaságot. A betegséget feltehetően a klasszikus ókori tudományos szókincs hatására választották ki, amikor a sárgaságot királyi kórnak (*morbus regius*) nevezték. (...) Ha valóban birtokában voltak ennek a képességnek, akkor nem vall túl nagy könyörületességre, hogy nem éltek vele.”³⁷

³⁵ Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica...* Tomus primus. Viennae Austriae, 1735. 326–327. „Peculiare est, quod, ad Coronae dignitatem fert Inchoffervs (In Annalibus Ecclesiasticis Regni Hungariae, ad Annum M. p. 263. E.); Quae, inquit, dum de dignitate Corona Hungaricae adstruimus, neque tamen negamus, hanc ipsam, alia diuinitus praerogatiua, fuisse munitam, vnde Sanctatis veneratio augeretur. Nam, quod Regibus Angliae, Arragoniae, Franciae; Principibus item Austriae, ab Habsburgensibus oriundis, aliisque datum quidam adferunt, ut rite coronati, potestatem sanandi strumas acciperent; id etiam Stephano, reliquis Hungariae regibus, concessum; ut singulari quadam gratia, non iam strumas, sed longe deterioris morbi, hoc est, cuiusvis icteri sanandi uirtutem haberent. Scio item, quod probati quidam auctores tradunt, regibus Gallorum, una et Anglorum, diuina gratia, obtigisse, ut annulorum usu, quos benedixissent, lues comitalis depelleretur. Hispanorum praeerea regibus, agnatam facultatem, qua deamones, ex obsessorum corporibus exigerent. Sed enim, singularis praerogatiua (előjog) Regum Hungariae est, et regibus duntaxat Angliae, mira quondam religione claris, ex parte concessa, morbum quemuis, ex ueneno epoto, aut uirulento viperae, aut alterius cuiusque bestiae, letifero morsu enatum, impresso crucis signo, compescere, sanitatem pristinam reuocare: quidquid tandem hinc liceat, siue de potestate, siue de auctoritate, dignitate, adstruere: malim enim, regibus cum Sanctitate adesse uirtutes, quam de eorum auctoritate, disputare. Nescio vero, saltem non reperio in historia, exercuisse, hanc sanandorum morborum facultatem, Reges Hungariae: suffecerit, rem hoc loco meminisse. Ista, de Corona nominibus.”

³⁶ Magyary-Kossa Gyula: A királyi érintés gyógyító erejéről. In.: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből.* 2. kötet. Bp., 1929. (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 122.) 20–23.

³⁷ Bloch, Marc (ford.: Haas Lídia): *Gyógyító királyok.* Bp., Osiris, 2005. 163. Hivatkozás: Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l’Europe. (...) Tome seizième. Première Partie. Amsterdam, Wetstein & Smith, 1736. 153.: „(...) appelée Sainte, Angélique, Apostolique: Que les Rois de Hongrie, qui en ont été solennellement ornez, ont le don de guérir non seulement les Ecrouelles, mais encore toute forte de Maladies, venues de Poison, ou de la morsure d’une Vipère, ou de quelque autre Animal venimeux, en faisant sur la playe le signe de la Croix; privilège, que d’autres (a) Rois n’ont qu’en partie, Mr. Bel se contente (b) ici de dire, qu’il n’a rien trouvé dans l’Histoire, d’où il parût que les Rois de Hongrie ayent fait usage de ce pouvoir reçu du Ciel. Ils étoient bien peu charitables, de ne pas l’exercer, s’ils l’avoient véritablement. Les occasions en ont-elles manqué, pendant un si longue suite de Rois, et les Historiens, souvent si credules & si superstitieux, ont-ils été

A magyar királyok gyógyító érintésének alkalmazásáról azóta sem bukkantak fel hiteles történelmi adatok. Témánkkal kapcsolatosan csak egyetlen, szájhagyomány útján fennmaradt említést találtam. *Thomas Dormandy*, magyar származású orvos írta a tuberkulózis történetéről írott munkájában az alábbiakat: „(...) *jelen sorok írójának ükapja kocsisának fiát Magyarország utolsó előtti apostoli királyának, I. Ferenc Józsefnek érintése gyógyította meg 1886-ban.*”³⁸

IV. A 20. század elején „*királyi betegség*” (*royal disease, Krankheit der Könige, maladie royale*) alatt a *hemofiliát*, azaz a vérzékenységet értették. A hemofília kezelés nélkül egy fatális kimenetelű öröklődő megbetegedés. A hibás gén által okozott kórkép az X kromoszómához kötött, a betegség recesszív módon öröklődik, bizonyos véralvadási faktorok hiánya miatt alakul ki. A kóros gént nők adják tovább, de férfiak betegednek meg benne.

A betegsége utaló legkorábbi említés az ötödik századi *Talmud*-ban található meg, eszerint felmentik a rituális körülmetélés alól azt a fiút, akinek már két testvére meghalt körülmetélés során. A *hemofília* első orvosi említése 1803-ból való. *John Conrad Otto*, egy philadelphiai orvos tanulmányt írt „a vérzékenységi hajlam előfordulásáról bizonyos családokban”. Az érintett férfiakat „*vérzőknek*” nevezte (*bleeders*).

Az 1837 és 1901 között uralkodó *Viktória brit királynő* ugyancsak hordozta ennek a betegségnek kóros génjét. Kilenc gyermekén keresztül sok európai uralkodói családba eljutott ez a vérzészavar, amelyet ezért „*királyi betegségnek*” is kezdtek nevezni. Minden bizonnyal a leghíresebb *hemofiliás* beteg *Alekszej orosz cárevics, II. Miklós orosz cár* fia volt. *Alekszej* édesanyja, *Hesseni Alekszandra Fjodorovna orosz cárné*, *Viktória királynő* unokája volt, a cárevics tőle örökölte a vérzési rendellenességet. A hírhedt *Grigorij Jefimovics Raszputyin* e betegség gyógyításának ígéretével férkőzött be a cári család kegyeibe.

2009-ben a cári család Romanov-ágából származó genetikai mintákból sikerült igazolni, hogy ez a „*királyi betegség*” a *hemofília B* típusának (Christmas-betegség) felel meg.³⁹

A királyság intézményének visszaszorulásával a „*királyi betegség*”-nek újabb orvosi értelmezése valószínűleg már nem alakul ki.

PÉTER VARJASSY, MD
physician
varjassyp@gmail.com

assez néglieus, pour omettre des faits, qui en établissant la réalité du Miracle, pouvoient être utiles a d'autres qui en auroient eu besoin?

(a) *Les Rois de France, d'Angleterre, d'Espagne.*

(b) *Pag. 326–327. (Mr. Bel = Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae. T. I. 326–327. – VP.)*

³⁸ Dormandy, Thomas: *A fehér halál. A tuberkulózis története.* (Ford. Boros Mihály), Bp., Golden Book Kiadó, 2002. 19.

³⁹ Evgeny I. Rogaev et al.: Genotype Analysis Identifies the Cause of the „Royal Disease”. *Science*, 326 (2009) 5954, 817. (2009. nov. 06.) DOI: 10.1126/science.1180660

SUMMARY

It is rare in the history of medicine that the name of a disease changes its meaning to describe an other illness. One such disease is called „*morbus regius*” (royal sickness, king’s evil), which over the past 2000 years had at least 4 utterly different meanings.

1. From around 100 BC, up until the 18th century, the latin auctors, under the name of „*morbus regius*” (royal sickness) were referring to jaundice.

2. During the 4th and 5th century, *morbus regius* had a different meaning, first appearing in the the writing of St. Jerome (347–420). For him, this disease didn’t mean jaundice, but leprosy. Through out the middle ages *morbus regius* was also used to describe different kinds of skin diseases, such as *scabiosus*, *carbunculus* etc.

3. The term „*morbus regius*” can also be found in the correspondence between Saint Boniface and Pope Zachary (751), where they were referring to a contagious disease, dangerous to both humans and horses. They surly didn’t mean leprosy. Such epidemic effecting horses was almost certainly meant the illness „*malleus*”, also known as glanders (der Rotz). Regarding humans, the term „*morbus regius*” here, refers to „*lupus vulgaris*” (*lupus*) and/or *scrophulosis* (scrofula, king’s evil). *Morbus regius* became synonymous with scrofula (king’s evil) because French and English kings were believed to the power of healing the scrofulous by the touch of their hands. The roots of this practice go back to the 10th century, French and English kings were preforming these rites until the 19th century. From the 17th century in some sources, „the king’s evil” or rather „the king’s touch” had Hungarian references too. Hungarian kings could (were said to be able to) heal people, not just suffering from jaundice, but also from struma and being poisoned.

4. At the beginning of the 20th century the „royal sicknes” could mean hemophilia too. Queen Victoria also carried this disease – bounded to the x chromosome – and through her 9 children many European royal family became infected with this sickness of the blood, hence the name „royal sickness”.

A MAGYARORSZÁGI GYÓGYSZERÉSZET ÁRJÁSÍTÁSA 1938 ÉS 1944 KÖZÖTT

MAGOS GERGELY

Az 1939 és 1950 közötti bő egy évtized alatt – összhangban a politikai történésekkel – radikális átalakulásokon ment keresztül a gyógyszerészi társadalom. 1950-ben a gyógyszer-tárak államosításával megtörtént a Mária Terézia korában kialakuló, magántulajdonon nyugvó polgári gyógyszerészet felszámolása. A tulajdonviszonyok radikális átalakítása azonban nem a kommunista hatalomátvételt követően, hanem jóval korábban, a második zsidótörvény 1939-ban történt elfogadásával vette kezdetét. Az első tisztogatási hullámot (nevezzük ezt „faji tisztogatásnak” vagy árjásításnak) további három radikális átrendeződést hozó esemény követte: 1939-től a visszacsatolt területeken élő gyógyszerészek igazolási eljárásai („nemzetvédelmi tisztogatás”), 1945-től a világháborút követő igazolási eljárások és népbírói perek („politikai tisztogatás és számonkérések”), végül az 1950-es államosítás („burzsoáellenes tisztogatás”). Nem kizárólag a gyógyszer-tári és gyógyszeripari tulajdonviszonyokat alakították át radikálisan, de a gyógyszerészi érdekképviselőket és a gyógyszerészi szaksajtót is. Cikkemben a gyógyszerészetet érintő első tisztogatási hullámot, a faji tisztogatást mutatom be.

A zsidókérdés és a gyógyszerészet

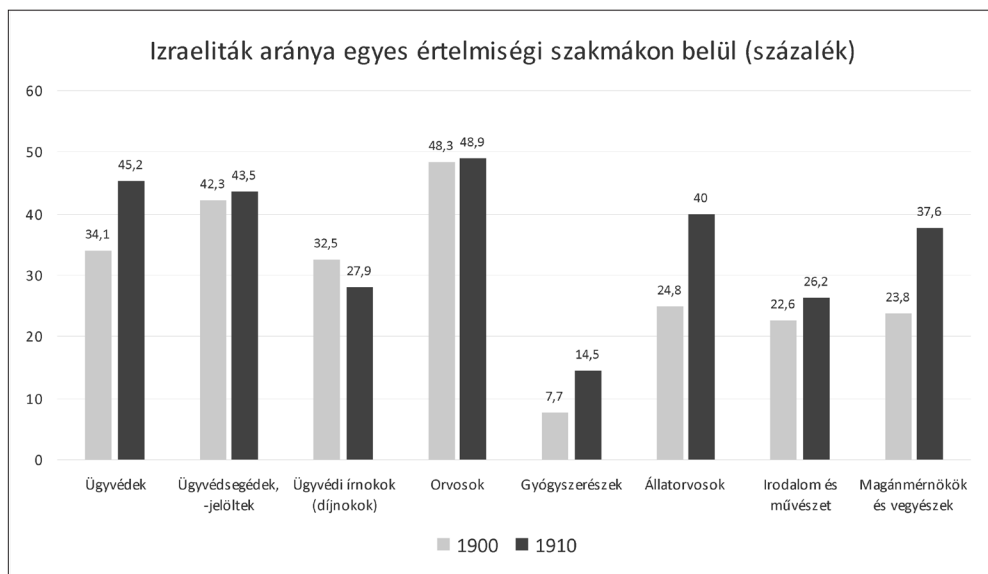
Hazánkban a modern kori zsidókérdést és antiszemitizmust a kapitalista gazdaság kibontakozása, és az ezzel együtt járó társadalmi változások hozták felszínre. Számos társadalmi csoport ebből az átalakulásból vesztesen jött ki, társadalmi pozíciójuk, vagyosuk, befolyásuk csökkent, míg más csoportok sikeresebben tudtak alkalmazkodni a változó gazdasági körülményekhez. A legismertebb elmélet szerint az átalakulás idején a magyar társadalom kettészakadt egy „nemzeti” és egy „polgári” csoportra.¹ A régi uralgó csoportok megőrizték rangjukat és rendi világban betöltött pozícióikat (állam, egyház, uradalom), ugyanakkor elkerülték a rangon alulinak tekintett ipari, kereskedelemi és értelmiségi pozíciókat, melyeket más társadalmi csoportok foglaltak el, többek között a zsidóság. A nemzeti oldal szimbóluma a földbirtokát veszített, hanyatló dzsentri lett, mely egzisztenciájának megroppanását követően az állami tisztviselők biztos, de relatíve nyomorúságos pozícióját szerezte meg.² A társadalmi viszonyok átalakulása, a polgári foglalkozást űző zsidóság gazdasági sikere pedig a leszakadó rétegek antiszemitizmusát eredményezte.

A zsidósággal szemben megfogalmazott egyik vád az értelmiségi pályák előzőnlése volt. A népszámlálási adatok alapján a gyógyszerészek között a zsidóság aránya a 19. szá-

¹ ERDEI 1980. Az elmélet kritikáját ld. GYÁNI 2001.

² SZEKFÜ 1989: 333.

zad végén kezdett el emelkedni. 1900-ban arányuk 8% volt, ami 1910-re 15%-ra emelkedett. A fiatalabb generációt jelentő gyógyszerészségédek közt arányuk még magasabb volt, 1910-ben 25%). Országos arányukat (5%) tekintve tehát a gyógyszerészek között is felülreprezentáltak voltak a zsidók, de a többi hasonló értelmiségi csoporthoz, az ügyvédekhez és orvosokhoz viszonyítva felülreprezentáltságuk nem mondható magasnak.³

A tanácsköztársaság időszakát követő antiszemita közhangulat megteremtette a feltételeit, hogy kísérletet tegyenek a zsidóság visszaszorítására. Első lépésként korlátozták az egyetemre felvehető tanulók létszámát (*numerus clausus*⁴), melynek célja a zsidóság kiszorítása volt az értelmiségi pályákról. A rendelkezés a diploma nélküli gyógyszerészek (ún. gyógyszerészgyakornokok) számának emelkedésével fenyegetett, ezért szűkessé vált a gyakornok között is bevezetni a korlátozásokat. A *Magyarországi Gyógyszerész Egyesület* keretein belül működő ún. *Numerus Clausus Bizottságnak*⁵ (későbbi nevén *Gyógyszerészgyakornoki Kijelölő Bizottságának*)⁶ kellett előzetesen minden gyógyszerészgyakornok felvételét engedélyeznie. Funk József szerint – aki zsidó származása ellenére (!) egy időben a bizottság működésében is szerepet vállalt – nem társadalmi, felekezeti vagy anyagi származás alapján rostálták meg a gyógyszerésznek jelentkezőket.⁷ Nem kételkedve Funk szavainak hitelében, tényszerűen meg kell állapítani, hogy a *numerus clausus* bevezetését követően az egyetemi hallgatók között a zsidóság aránya radikálisan csökkent a népszámlálási adatokhoz képest. A budapesti egyetem ből-

³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 205. ill. 314–315.

⁴ 1920. évi XXV. tc

⁵ 104.895/1921. V.K.M számú rendelet.

⁶ Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye: VII. kötet. 1934: 553–557.

⁷ BFL XVII. 1627 – 596 Igazoló bizottság jegyzőkönyvei. 1946. november 13.

csészkarára 1920 és 1944 között beiratkozott hallgatóknak 6%-a,⁸ a fele annyi hallgatóval rendelkező szegedi egyetem hallgatóinak 13%-a volt zsidó,⁹ összesen pedig a hallgatók 9%-a. A korszakon belül ráadásul folyamatosan csökkent ez az arány: a zsidók aránya az 1920-as években 12%, 1930-as években 9% volt, az 1940-es évek első felében pedig 3%. Nem csak a hallgatók, hanem a gyakorló gyógyszerészek között is rohamosan csökkent a zsidóság aránya a diszkriminatív intézkedések hatására. Az 1920 és 1930 között a gyógyszerészek közt a zsidók aránya 22%-ról 19%-ra csökkent, a gyógyszerészségek között pedig 25%-ról 16%-ra.¹⁰

A statisztikai kimutatásokból¹¹ és az 1930. évi népszámlálás adataiból az antiszemita körök azt a következtetést vonták le, hogy a zsidóság aránya nem csökken elég gyorsan, a visszaszorításukra tett eddigi erőfeszítések elégtelenek voltak, ezért további radikális megoldásokat sürgettek.¹²

A zsidóság gazdasági megsemmisítésének előkészítése

A zsidóság ellen irányuló diszkriminatív intézkedések és a fajvédelem megvalósításának programja – vagyis a keresztény magyarság szociális, egészségügyi és kulturális felemelése – kéz a kézben járt.¹³ A szociális érvelés azonban csak függőfalevél volt a valódi törekvések leplezésére, a vagyoni viszonyok erőszakos átrendezésére. Az örségváltás a gyógyszerészet esetén – mellőzve minden szociális megfontolást – hasonló képzettségű és társadalmi rangú zsidók és keresztények közti egyszerű vagyoni átrendeződést jelentett. Az antiszemita rendelkezések szociális jellegét cáfolja továbbá az is, hogy ezek egyaránt sújtották a nagy forgalmú budapesti patikát birtokló zsidókat és a vidéki alkalmazottként dolgozó, szegényebb zsidó alkalmazottakat, vagyis a faji szempont felülírt mindenféle szociális megfontolást.

Gömbös Gyula 1922-ben elhangzott országgyűlési beszédében elsőként hirdette meg a káros zsidó befolyás letörése érdekében a gyógyszerárak árjásításának programját, mivel úgy látta, hogy vidéken a kulcspozíciók, „a közéleti idegdúcok, gyógyszeráraknak, kocsmáknak stb. 65%-a zsidó kézen van.”¹⁴ 1923-ban megfogalmazott programjában a fajvédelem aktuális teendői között említette, hogy a gyógyszerári és italmérési jogosítványokat kizárólag magyaroknak adományozzanak.¹⁵

Az antiszemita törekvések alátámasztására használt statisztikai érvelés – akár eltúlozva is, mint Gömbös esetén – e kor sajátja volt.¹⁶ A „felháborítóan magas” számokkal

⁸ MAGOS 2012a, MAGOS 2012b.

⁹ Köszönöm a Szegedi Tudományegyetem Levéltárát vezető Vajda Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a gyógyszerészhallgatók adatbázisát, mely a Természettudományi Kar és Orvosi Kar anyakönyveinek feldolgozásával készült.

¹⁰ Az 1920. évi népszámlálás: Harmadik rész: 508. Az 1930. évi népszámlálás: IV–V. rész. 1936: 148.

¹¹ KOVÁCS 1938.

¹² Egy szaklapi összesítés szerint 1935-ben a gyógyszerárak 78,5%-ának keresztény, 17,5%-ának zsidó, 4%-ának pedig kikeresztelkedett tulajdonosa volt. (Gyógyszerészrendünk statisztikája. GyK. 1938. április 16.)

¹³ UNGVÁRY 2013.

¹⁴ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója: 47.

¹⁵ GERGELY 2001: 139.

¹⁶ Klebelsberg Kunó szintén azt állította (tévesen), hogy a gyógyszerészek 47%-a zsidó. BH 1925. december 17. 6.

való dobálózás azonban kiválóan alkalmas volt a zsidóság elleni hangulatkeltésre. Lege-lőször a radikális jelszavakra mindig fogékony egyetemi ifjúság szerveződött meg. A *Tu-rul Szövetség* a két világháború közötti időszak legnagyobb egyetemistákat tömörítő egyesülete volt, mely a keresztény-nemzeti értékek védelmében, az irredentizmus és nem utolsósorban az antiszemitizmus szellemében tevékenykedett.¹⁷ A keresztény-nemzeti ideológiát valló gyógyszerészhallgatók a *Turul Szövetség*hez tartozó *Rákóczi Baj-társi Egyesület*be tömörültek *Mozsonyi Sándor*, *Mágócsy Dietz Sándor* és *Széki Tibor* egyetemi tanárok vezetése alatt. A bajtársi egyesület célja „a gyógyszerészi rendnek ke-resztény magyar szellemben való előrevitele és fellendítése” volt,¹⁸ valamint hogy fel-készítse a keresztény magyar ifjúságot az idegen fajbéli pozíciók megszerzésére, ahogy *Mozsonyi Sándor*, az egyesület magistere fogalmazott.¹⁹ Az egyesület vezetője, *Balogh Bodor Egon* maga is a zsidókérdést tekintette a gyógyszerészi kar leg súlyosabb kérdésé-nek,²⁰ ezért nem meglepő, hogy egyik fő szervezője volt az egyetemen történt antisze-mita incidensek.²¹ A bajtársi egyesület néhány szám erejéig saját folyóiratot is megjelen-tetett *Gyógyszerészek Őre* néven,²² melynek főszerkesztője *Roboz Zoltán* volt, aki 1938-ban vezető szerepet játszott az első, kizárólag keresztény tagokból álló antiszemita gyógyszerész egyesületet, a *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének* megalakí-tásában is. A folyóirat első két évfolyamában (1932, 1933) még a szociális törekvések domináltak,²³ de már ekkor több antiszemita publicisztikát is közöltek.²⁴

Magyarországon az antiszemita törvénykezés – a numerus clausust leszámítva – 1938-ban vette kezdetét. A zsidóság gazdasági megsemmisítésének²⁵ első lépcsőfoka a társadal-mi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. tör-vénycikk, közismertebb nevén az első zsidótörvény életbe léptetése volt. A törvény 20%-ban korlátozta a zsidók arányát az ügyvédi, orvosi és mérnöki kamarában, de a gyógyszerészeket – kamara híján – ez a rendelkezés még nem érintette. Annál inkább érintette viszont a kart a második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.), mellyel megvalósultak Gömbös gyógyszerügyi és italmérési jogszíntvényekkel kapcsolatos elképzelései. A törvény értelmében zsidó személy állami egyedárúság alá eső cikkek – többek között gyógyszer – árusítására engedélyt nem kaphat, a korábban zsidók részére kibocsájtott ilyen jogszínt-ványokat pedig meg kell vonni. A gyógyszerügyi jogszíntvényeket a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelté után kezdődő öt év alatt kellett megvonni, vagyis 1943-1947 között. Az engedély új tulajdonosa köteles volt becsáron átvenni a gyógyszerár felszerelé-sét és árukészletét továbbá megfizetni a gyógyszerár jogszíntvényének értékét. További megszorítást jelentett, hogy zsidók reálgyógyszerügyi jogszíntvényt sem vehettek, öröklésre is kizárólag egyenes ági rokonok és házastársak esetén volt lehetőség.

¹⁷ KEREPESZKI 2012.

¹⁸ A Rákóczi Bajtársi Egyesület 1941. december 4-i táborozáson tartott beszéd. Elmondta: dr. Mozsonyi Sándor magister. GyL 1941. december 15.

¹⁹ Mozsonyi professzor intelmei az ifjúsághoz. GyK 1941. december 20.

²⁰ A Gyógyszerészhallgatók „Rákóczi” B. E. nagytábor. GyK. 1941. május 24.

²¹ Népbíróági pere: BFL XXV.1.a – 1291 – 1945.

²² Az együtartozás érzésével. GyÖ 1932. szeptember 1.

²³ Mit akarunk? GyÖ 1932. szeptember 1.

²⁴ A százalékolás örülete. GyÖ 1933. május 25. Mi történt? GyÖ 1933. május 25

²⁵ KÁDÁR – VÁGI 2005. NÉMETH 2005.

A törvény indoklásában a zsidóság „*túltságos térfoglalásának*” visszaszorítását az ország léte szempontjából elkerülhetetlen szociális program végrehajtásával indokolták.²⁶ Mindezt diszkriminatív állami politikával kívánták elérni, ezért az állam feladatául tették, hogy elzárja a zsidóságot a biztos hasznot hajtó „*egyedárusági cikkek*” árusításától, mellyel „*a kereskedői hajlammal amúgyis telített zsidóság szívesen foglalkozik.*”²⁷

A parlamenti vita során a diszkriminatív intézkedések ellen felszólaló képviselők kifogásolták a jogegyenlőség és a magántulajdon szentségének megsértését,²⁸ és többen kérték a gyógyszerterek kisajátításának visszavonását.²⁹ Nagy Emil, a Bethlen-kormány korábbi igazságügy minisztere érvelésében rámutatott arra ellentmondásra, hogy a törvényben a gyógyszertereket úgy kezelik, mintha a kormány adományozta volna ezeket. Saját adatai szerint azonban a 300 zsidó gyógyszerész közül csak 6 kapta a jogot az államtól, a többiek megvették. Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszterről azonban leperegtek az érvek. Válaszában kifejtette, hogy a törvény valódi célja az évtizedek alatt kialakult egyenlőtlenségek helyreállítása, a zsidó gazdasági fölény megtörése.³⁰

A törvény végrehajtásáról intézkedő rendelet³¹ határozta meg az öt éves kisajátítási időszak menetrendjét. Ennek értelmében 1943-ban a 46 év alattiak, 1944-ben az 56 év alattiak, 1945-ben a 62 év alattiak, 1946-ban 69 év alattiak jogosítványát vonják meg. 1947. május 4-én pedig minden, a fenti esetek hatálya alá nem eső zsidó gyógyszerári jogosítványt megvonnak, beleértve az özvegyek és árvák haszonélvezeti jogát is. A végrehajtási eljárásban megfogalmazott „*engedménynek*” kell tekinteni, hogy az érintetteknek lehetőségük volt a gyógyszerári jogosítványt a megvonás előtt értékesíteni. Amennyiben erre nem került sor, akkor az *Országos Közegészségügyi Tanács* becsülte fel a gyógyszerár felszerelésének és anyagkészletének értékét, amit – a gyógyszerári jogosítvány mellett – az új tulajdonosnak kellett megtérítenie. A függőben hagyott pénzügyi kérdéseket a zsidó gyógyszerészekre nézve meglehetősen hátrányos módon rendezte a belügyminisztérium. A Johan Béla államtitkár által jegyzett rendelet értelmében³² az új tulajdonosnak átvételkor a felszerelés és az árukészlet becsértékének, valamint a gyógyszerári jogosítvány értékének 10%-át, de legfeljebb 15 000 pengőt kellett kifizetnie. A hátralékot 20 év (!) alatt kellett törleszteni.

A zsidó gyógyszerészeket más szempontból is hátrányosan érintette a második zsidótörvény, amely 12%-ban korlátozta az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott zsidók arányát.³³ Egy rendelettel a kvótát a zsidó alkalmazottak fizetésére is kiterjesztették, amivel számos zsidó gyógyszerészt hoztak egzisztenciálisan nehéz helyzetbe.³⁴ A zsidó gyógyszerészeket sújtó rendelkezések között kell említeni a legkisebb fizetés rendezése-

²⁶ Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai: XII. kötet: 307.

²⁷ Uo., 315.

²⁸ UNGVÁRY 2013: 317–318.

²⁹ Az 1935. év április 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Huszonkettedik kötet: 486.

³⁰ Uo., 482–487.

³¹ 2.630/1942. M. E. számú rendelet. BK, 1942. május 10. 859–860.

³² 780/1942. B. M. számú rendelet. BK 1942. október 25. 1631.

³³ 1939: IV. tc. 17§.

³⁴ A 1939. IV. tc. végrehajtásáról szóló 1939. évi 7.720. M. E. számú rendelet.

nek kérdését is. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló törvény³⁵ rendelkezett a munkaidő, a szabadság és a legkisebb munkabér kérdéséről. A törvényt követő rendeletek³⁶ szabályozták a gyógyszerészalkalmazottak fizetését is. 1940-ben azonban a zsidókat kiemelték a rendelet hatálya alól,³⁷ hogy a második zsidótörvényben szabályozott, a zsidókra vonatkozó bérplafont érvényesíteni lehessen.

A második zsidótörvényt egyes antiszemita csoportok egyenesen úgy jellemezték, hogy „a törvényjavaslat a magántulajdon alapján áll és ebből kifolyólag [...] erősen védi a zsidók anyagi érdekeit”.³⁸ Nem szerencsés a második zsidótörvényt ekképpen jellemezni, de a lehetőségekhez, és más pályákhoz képest a patikák árjását ésszerű és viszonylag méltányos mederbe terelte. Ésszerű volt abban az értelemben, hogy a kisajátítást fokozatosan hajtotta végre a legvégső határidőt egészen 1947-ig kitolva. Méltányos volt abban az értelemben, hogy az anyagkészletért, berendezésért és a gyógyszerértáji jogosítványért egyaránt kárpótlást kaptak a zsidó gyógyszerészek. *Incze Antal* országgyűlési képviselő hosszas oknyomozás után arra a következtetésre jutott, hogy a keresztyény gyógyszerértájtulajdonosok nyomására határozták meg ilyen kedvezően a feltételeket.³⁹ Az *Országos Gyógyszerész Egyesület* elnöke, *Tauffer Gábor* valóban erős lobbitevékenységet fejtett ki a zsidó gyógyszerészekre hátrányos törvény enyhítéséért. A parlamenti vitát megelőző bizottsági ülésen javasolta, hogy az eredetileg tervezett öt év helyett a zsidó gyógyszerértájak csak háromévi türelmi időt követő hét év alatt (!) vonassanak meg.⁴⁰ A három év türelmi idő ennek köszönhetően be is került a törvénytörvénybe, de maradt az ezt követő öt éves megváltási időszak. Bekerült tovább a törvénybe az a szintén *Tauffer* által javasolt, rendkívül fontos szövegrész, hogy az anyagkészleten felül a gyógyszerértáji jogosítványt, mint vagyonértéket is térítsék meg a kisajátítással érintett gyógyszerészek részére.⁴¹

Mindenképp magyarázatra szorul, hogy *Tauffer*, aki a szélsőjobboldali *Keresztény Nemzeti Szocialista Front* országgyűlési képviselője volt miért lépett fel a zsidók érdekében. Szarkasztikusan megfogalmazva nem tett mást, mint a nagyobb patikákat birtokoló keresztyény gyógyszerészek anyagi érdekeit tartotta szem előtt. *Tauffer* az azonnali, kárpótlás nélküli kisajátítást két ok miatt ellenezte. Egyrészt praktikus szempontból, hiszen a hirtelen piacra kerülő patikák a keresztyény kézben lévő gyógyszerértájak árát is leszorították volna. Másrészt elvi okokból, hiszen a személyes jogú patikák után fizetendő kárpótlással maga az állam ismerte el, hogy a jogosítvány önkényesen nem bitorolható el, ami a keresztyények számára is jogbiztonságot jelentett.⁴²

A gyógyszerészek érdekeit azonban a kormányzaton belül is érvényesíteni kellett, melyben a belügyminisztérium egészségügyi osztályán dolgozó *Atzél Elemér* volt segít-

³⁵ 1937. évi XXI. tc.

³⁶ A 176.572/1939. B. M. számú, illetve a 800/1940. B. M. számú rendelet, illetve a 9.153/1940. M. E. számú rendelet.

³⁷ Az 9.470/1940. M. E. számú rendelet.

³⁸ A zsidótörvény gyógyszerészeti vonatkozásai és ami abból következik. GyK 1939. április 15.

³⁹ Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Tizenharmadik kötet: 489.

⁴⁰ Befejezték a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját. GyK 1939. február 18.

⁴¹ Az előadó előterjesztette a módosításokat a zsidójavaslathoz. GyK 1939. március 4.

⁴² Befejezték a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját. GyK 1939. február 18.

ségükre,⁴³ aki az országos egyesület vezetőivel, Löcherer Tamással és Tauffer Gáborral együtt törekedett a zsidóságra nézve hátrányos rendelet élet tompítani.⁴⁴

A második zsidótörvény visszhangja a gyógyszerészi szaklapokban

A második zsidótörvénnyel kapcsolatban a gyógyszerészi szakajtó első reakciója visszafogott, tárgyilagos és mértéktartó volt. A publicisták osztották Tauffer véleményét, miszerint a gyógyszerészek érdeke, hogy a kisajátítás megváltás, megfelelő összegű kárpótlás mellett menjen végbe.⁴⁵ Az országos egyesület vezetőségének köréhez sorolható *Gyógyszerési Közlöny* is amellet érvelt, hogy a fokozatos kisajátítás a keresztény tulajdonosok vagyonának megőrzését szolgálja,⁴⁶ de a vezetőség ellenzékét képviselő Szász Tihamér is egyetértett ezzel az állásponttal az általa szerkesztett *Gyógyszerési Szemle* hasábjain.⁴⁷

Lehetne persze kevésbé együtt érző szöveghelyeket is citálni, ezek azonban inkább a kivételt jelentették. Eze közé tartozott *Török Árpád*, aki a zsidótörvényeket egy szociális szempontból kiegyensúlyozottabb társadalom felé tett lépésként értelmezte,⁴⁸ a zsidó gyógyszerertár után sóvárgó gyógyszerészeket erkölcsileg mentegette,⁴⁹ a munkaerőhiány miatt előállt konjunktúrát „*kihasználó*” zsidó gyógyszerészekre neheztelt,⁵⁰ a kamarát pedig a zsidók kizorításának egyik hatásos eszközeként mutatta be a német sajtóban.⁵¹

Az alkalmazott gyógyszerészeket képviselő *Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének* folyóiratára, a *Gyógyszerészek Lapjára* szintén a mérsékelt álláspont volt a jellemző,⁵² ugyanakkor több cikk is megjelent arról, hogy a zsidótörvény megoldást jelenthet a szociális problémákra.⁵³ A kisajátítással ugyanis kézzelfogható közelségbe került az alkalmazottak többsége által vágyott cél, egy saját patika birtoklása. Elkezdődött tehát a koncon való marakodás. Erős kritikával illeték a tulajdonosok azon törekvését, mely a keresztény vagyon védelme érdekében a kisajátítás fokozatosságát, időbeli elhúzódsát célozta meg.⁵⁴ Kritizálták azt is, hogy a zsidó patikák magas megváltási összege éppen a szociálisan rászoruló alkalmazottak számára nem áll rendelkezésre,

⁴³ A zsidótörvényekben játszott pozitív szerepéről Atzél az egyik gyógyszerész népbíróági perében vallott. BFL XXV.1.a – 3251 – 1945.

⁴⁴ Atzél igazolóbizottsági eljárását lásd: BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 21., ill. 1945. június 5. Pozitív szerepe ellenére Atzél 1945 után igyekeztek ellehetetleníteni. Reakciós propaganda terjesztésével vádolták meg, amiért egyetemi előadásokon bírálta a magántulajdon elvételét, a gyógyszerertárak államosítására vonatkozó elképzeléseket. (Az ifjúság félrenevelése. AGy 1948. március 31.)

⁴⁵ GyH 1939. február 23. 99–102.

⁴⁶ GyK 1941. szeptember 27.

⁴⁷ Mi lesz a zsidó kézben levő patikák sorsa? GySz 1941. szeptember 20.

⁴⁸ A zsidótörvény gyógyszerési vonatkozásai és ami abból következik. GyK 1939. április 15.

⁴⁹ A zsidótörvény végrehajtása. GyK 1939. május 20.

⁵⁰ Az 1939: IV. tc. alá eső gyógyszerészek bekapcsolása a gyógyszerészi munkába. GyK 1942. április 4.

⁵¹ Török Árpád: Die Judenfrage im ungarischen Apothekenwesen. Deutsche Apotheker-Zeitung. 1938 december 21. http://publikationsserver.tu-braunschweig.de/rsc/viewer/digibib_derivate_00020943/max/00000772.jpg?logicalDiv=log_56ed705e-1443-4b9b-8349-0339b74eff59

⁵² A nemzet hálája. GyL 1939. június 15.

⁵³ Urszinyi Károly elnöki programbeszéde. GyL 1940. június 1.

⁵⁴ A másodrangú magyar érdek. GyL 1941. november 15.

ezért állami beavatkozást, segítséget sürgettek.⁵⁵ Az alkalmazottak egyesületének elnöke, *Gróff Gyula* is azon az állásponton volt, hogy a megváltási összeg biztosítása nélkül az árjásítás programja nem hajtható végre.⁵⁶

A lehetséges haszonélvezők között kell számításba kell venni a kisebb vidéki gyógyszerterek tulajdonosait, az ún. törpegyógyszerészeket is, akik közül egyesek a zsidótörvényben egy vissza nem térő lehetőséget láttak, hogy egy jobban jövedelmező gyógyszerterre tegyenek szert.⁵⁷

A törvény hatására elkezdődött tehát a versenyfutás a zsidó vagyonért, ahol az alkalmazottaknak, a falusi törpegyógyszerterek és a nagyvárosi patikák tulajdonosainak az érdekei nem estek egybe.⁵⁸ Ahogy egy publicista megfogalmazta a gyógyszerészeknek „*az orrát megcsapta a nagy patikák pecsenyeillata*”, és minden csoport igyekezett a zsidótörvényt a maga hasznára fordítani.⁵⁹

A keresztény gyógyszerész mozgalmak kibontakozása

A mérsékelt reakciók azonban csak felszínesen nézve mutatnak idilli képet. Ha egyes politikai köröknek az állt a szándékában, hogy a zsidótörvényekkel a „*szélsőségesek vitorlájából kifogják a szelet*”, akkor rossz úton jártak. Az indulatok elszabadultak, az antiszemita csoportok pedig felhatalmazva érezték magukat, hogy korábban elfojtott véleményüknek és érdekeiknek minél erőteljesebben hangot adjanak. Hasonlóan más pályákhoz a gyógyszerészek is a szociális igazságosság jelszavával indultak harcba. A munkanélküliség, az alkalmazott gyógyszerészek munkakörülményei, a vidéki és törpegyógyszerterek nehéz helyzete volt a hivatkozási alap az árjásítás megkezdéséhez.⁶⁰ Az indulatokat tovább szította az országos egyesület azon törekvése, hogy időben elnyújtsa, és következményeiben enyhítse a zsidó gyógyszerterek kisajátítását. Az antiszemita mozgalom egyik fontos bázisát jelentő *Rákóczi Bajtársi Egyesület* a második zsidótörvény bevezetését követően azonnal elhatárolódott az országos egyesület vezetőségétől.⁶¹

Az antiszemita csoportok az országos egyesület vidéki kerületeiben is támadásba lendültek. A Budapestvidéki Kerület vezetőségéből sikerült kiszorítani a zsidókat,⁶² helyüket *Szentgáli Dániel* és *Molnár Antal*⁶³ vezetésével keresztények vették át. Kiáltvány-

⁵⁵ Mi lesz 1942. május 5-e után? GyL 1942. április 1.

⁵⁶ A zsidótörvény és a jogigénylők. GyL 1939. július 1.

⁵⁷ JANKÓ 1940: 73.

⁵⁸ Jobb szemmértéket! GyL 1939. augusztus 1.

⁵⁹ Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül. GyK 1939. július 29.

⁶⁰ Fényes Béla, közismert szélsőjobboldali gyógyszerész szerint a szegény keresztény gyógyszerészek maguk is a fajvédelmi politika célpontjai, akiket segíteni kell az örségváltással. (*Budapesti dolgozó gyógyszerészek zsebnaptára az 1941-ik évre: 94–97.*)

⁶¹ BH 1939. február 21. 8.

⁶² A Közlöny címére. GySz 1940. november 23.

⁶³ Molnár az antiszemita mozgalom egyik élharcosa volt. 1941-ig a Magyar Élet Pártjának tagja volt, később országgyűlési képviselő, majd felsőházi tag lett. 1945 után antiszemita cikkeiért népbíróság elé állították. (BFL XXV.1.a – 1946 – 1147; BFL VII.5.e. 20605 – 1949). Több cikket szentelt a zsidókérdésnek (A fajvédelem és a magyar értelmiség. NF 1938. május 22., A zsidó szellemiség végvárairól. NF 1939. január 22., Fajvédelem és gyógyszerészet. NF 1944. július 23-i, augusztus 13-i és augusztus 20-i száma) és egy önálló kötetet is kiadott a témában: MOLNÁR 1941.

ban tudatták, hogy „kerületünk vezetését a magyar faj védelmében hittal eljáró kizárólag őskeresztény gyógyszerészek kezébe adta át,” és javasolták, hogy példájukat minél többen kövessék.⁶⁴ E célból 1938-ban Molnár, Szentgáli és Tóth József létrehozta a *Keresztény Magyar Gyógyszerészek Asztaltársaságát* is, mely célul tűzte ki a „magyar faj, a kereszténység szupremáciájának biztosítását”, valamint az országos egyesület vezetésének leváltását, hogy helyüket „kizárólag őskeresztény, gyakorló gyógyszerészek” vegyék át.⁶⁵ A csoport a *Társadalmi Egyesületek Szövetségének* (TESZ) keretén belül működött, és annak folyóiratát a *Nemzeti Figyelőt* használta fórumként.⁶⁶

Az országos egyesület vezetésével szembeni csoportosulások közül a legbefolyásosabbnak a *Keresztény Gyógyszerész Frontot* tarthatjuk, mely 1939 áprilisában alakult meg vitéz Kováts Aladár, Putnoki István, Lévolt István, Baradlai János és ifj. Kabai János vezetésével.⁶⁷ Tagja, sőt egyik kezdeményezője volt a frontnak a *Gyógyszerész Szemle* főszerkesztője, Szász Tihamér is. Az országos egyesületen belüli szerveződés célja a vezetőség megbuktatása volt, másrészt hogy „a zsidó gyógyszerészek túlkapásait szervezetteren” ellensúlyozzák.⁶⁸ Lapjukban, a *Keresztény Gyógyszerész*⁶⁹ első számában Kováts Aladár szerkesztő ismertette a Front hétpontos programját, melyből az első négy kifejezetten a zsidókérdéssel összefüggő problémákra reflektált. Legfontosabb követeléseik: „a magyar és keresztény hegemoniát biztosítani” a gyógyszerész testületben; céltudatos és szervezett küzdelem a specialitások (gyári készítmények) ellen, „mely főként a zsidó tőkének profitál”; a magyar gyógyszerárak vagyoni értékének megvédése, „amelyek ma kevesebbet érnek, mint a zsidótörvény által értékükben védett zsidó patikák”; és végül „zsidómentes gyógyszerész kamara”.⁷⁰

A *Keresztény Front* az országos egyesület vezetésével szembeni belső ellenzékét alkotta. A legradikálisabb elemek azonban önálló egyesüleztet alkottak *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége* néven, mely kizárólag keresztény tagokból állt. 1939-ben kiadott programjuk a középpontjában szintén a zsidókérdés állt.⁷¹ Javasolták a zsidó patikák azonnali kárpótlás nélkül megvonását a „zsidófajú” egyénektől, akik a gyógyszerárak vezetői, gondnokai és kezelői sem lehettek volna. A *Nemzeti Szövetség* programjának megfogalmazója, és egyik szellemi irányítója az a Roboz Zoltán volt,⁷² aki az 1930-as évek elején a *Rákóczi Bajtársi Egyesület* lapját, a *Gyógyszerészek Őrét* is szerkesztette.⁷³ A lapban meghirdették a pálya „zsidómentesítését”,⁷⁴ harcot hirdettek az országos egyesület „lelkileg, fajilag idegen mamut gyógyszerészet” érdekeit védő vezetősége ellen,⁷⁵ kritizál-

⁶⁴ Budapestvidéki gyógyszerészek közgyűlése. EÜ 1938. május 22.

⁶⁵ Felhívás keresztény magyar gyógyszerészekhez. EÜ 1938. május 29.

⁶⁶ A TESZ-re vonatkozóan lásd: KEREPESZKI 2011.

⁶⁷ XXV.1.a – 4051 – 1945.

⁶⁸ BFL XXV.1.a – 4051 – 1945.

⁶⁹ Sajnos a folyóiratnak eddig csak egy számára akadtam rá.

⁷⁰ Mit akar a „Keresztény Front”? KGy 1939. április 29.

⁷¹ *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve*. 1939.

⁷² Roboz népbíróági pere: BFL XXV.1.a – 1834 – 1945.

⁷³ Miért van szükség a Magyar Nemzeti Szövetségre? GyÖ 1938. július 1.

⁷⁴ Nem ok nélkül. GyÖ 1938. július 1.

⁷⁵ Egyesületi érdekvédelem. GyÖ 1938. július 1.

ták a készülő második zsidótörvényt,⁷⁶ és ostromták a zsidóság által elterjesztett merkantil szellemiséget, mellyel a keresztény gyógyszerészek vesztére törnek.⁷⁷

Az elégedetlenkedők aknamunkája lassan meghozta gyümölcsét. A karon belüli feszültségek már az első zsidótörvény elfogadását követően kiéleződtek. Az országos egyesület 1938-ban Balatonfüreden megtartott éves közgyűlésén egyesek már a „*numerus nullus*”, vagyis a zsidóság gyógyszerészek köréből való teljes kizárását követelték. Ennek hatására több zsidó gyógyszerész lemondott tisztségéről. Az alelnöki pozícióba az „*örségváltás*” szellemében ekkor került Várady László országgyűlési képviselő.⁷⁸ Az ellenzék részéről a vezérszónok a Budapestvidéki Kerületben az árnásitást már sikerrel végrehajtó Molnár Antal volt, aki követelte, hogy a „*vezetőség legyen magyar; keresztény és gyógyszerész*”.⁷⁹ Tauffer Gábor elnök hiába hangsúlyozta beszédében, hogy a „*társadalmi egyensúly eltolódása*”, vagyis a zsidókérdés a gyógyszerészeknél korántsem olyan súlyos, mint más pályák esetén, beszédét az elégedetlenkedők többször hangos bekiabálásokkal szakították félbe.⁸⁰ A közgyűlésen Tauffert bizalmi szavazás keretében megerősítették elnöki pozíciójában. Az 1939. évi kassai közgyűlésen ismételtlen megerősítették Tauffert pozíciójában, de a *Keresztény Front* felől érkező antiszemita támadások⁸¹ nem enyhültek.⁸² 1940. novemberében ismét megerősítették pozíciójában Tauffert,⁸³ aki azonban a kialakult helyzet és a folyamatos támadások hatására 1941 februárjában lemondott tisztségéről, Löcherer Tamás alelnököt és Koritsánszky Ottó igazgatót pedig leváltották.⁸⁴

Az új elnök a MÉP országgyűlési képviselője, Várady László lett. Szimbolikus jelentőségű, hogy Váradyt a keresztény gyógyszerész mozgalom emblematikus figurái kérték fel elnöknek, többek között Szász Tihamér, Kováts Aladár, Wolff Lajos, Szentgáli Dániel, Molnár Antal és Kabay János.⁸⁵ Várady által jelölve társelnöknek németprónai Wolff Lajost, ügyvezető igazgatónak pedig az *Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének* korábbi elnökét, Gróff Gyulát választották meg. A két alelnök révén, Kováts Aladár és Thury Andor (később Molnár Antal) személyében a keresztény mozgalmak emblematikus figurái is bekerültek a közvetlen vezetőségbe.⁸⁶

A vezetőségen belül 1938 óta jelentős jobbratolódás ment végbe, de szembetűnő a zsidó gyógyszerészek fokozatos kiszorulása is. 1938-ban a 39 tagú vezetőségben még 8 zsidó tagot tudtam azonosítani,⁸⁷ 1942-ben már egyet sem.⁸⁸

Érdeemes lenne alaposabban megvizsgálni a *Budapesti Gyógyszerész Testületben* le-

⁷⁶ Húsz százalék. GyÖ 1938. július 1.

⁷⁷ Gyógyszerkülönlegesség és antiszemitizmus. GyÖ 1938. július 1.

⁷⁸ A nagyjelentőségű balatonfüredi közgyűlés. GyK 1938. június 18.

⁷⁹ Közgyűlési napok. GyK 1938. június 18.

⁸⁰ Három sorsdöntő beszéd. GyK 1938. június 18.

⁸¹ A zsidó gyógyszerészek ügye a közgyűlésen. GyK 1940. január 13.

⁸² Történt-e mulasztás az érdekvédelemben? GyK 1939. április 29.)

⁸³ Döntött a választmány. GyK 1940. december 7.

⁸⁴ Dr. Tauffer Gábor lemondása. GyK 1941. január 25.

⁸⁵ Dr. vitéz Várady László elnökjelöltsége. GyK 1941. február 22.

⁸⁶ Magyar Országos Tudósító. 1941. március 1.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1941_03_1/?pg=194&layout=ms

⁸⁷ A korántsem biztos, hogy teljes lista: Müller Vilmos, Róth Manó, Czukor László, Haas Miklós, Léderer Ervin, Mann Géza, Frankl Antal, Radó Miklós. *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1938-ik évre*.

⁸⁸ *Gyógyszerészek Évkönyve 1942*.

játszódo folyamatokat is. Az a benyomásom, hogy az árjásítás itt már korábban, 1938 folyamán kezdetét vette Nagy Béla elnök lemondásával,⁸⁹ akit vele szoros üzleti kapcsolatban álló két neves zsidó gyógyszerész, Czukor László és Kerpel Vilmos követett.⁹⁰ Nem ők voltak azonban az egyedüli távozók. Nagy idején legalább tíz zsidó tag volt a vezetőségben,⁹¹ lemondását követően számuk háromra csökkent.⁹² Az új elnök a keresztény mozgalom egyik fontos szereplője, németprónai Wolff Lajos lett.

Belső feszültségek a keresztény mozgalmon belül

A németek bevonulásával, és a Sztójay-kormány kinevezésével jelentős változás következett be a keresztény mozgalmon belül. Hiába kerültek ki az országos egyesület vezetőségéből a zsidók, és tett szert nagyobb befolyásra a *Keresztény Gyógyszerész Front*, az új helyzetben csak egy radikálisabb, tisztán keresztény egyesület maradhatott talpon. A Sztójay-kormány 1944 nyarán látta elérkezettnek az időt, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban mérsékelt álláspontot képviselő *Országos Gyógyszerész Egyesületet* és az *Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületét* feloszlassa. Jogutódnak a Roboz Zoltán által vezetett, kizárólag keresztény tagokból álló *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségét* jelölték ki,⁹³ akik vélhetően az *Endre Lászlóval* fennálló kapcsolataik révén érték ezt el.⁹⁴ A feloszlátás puccsszerűen történt.⁹⁵ A *Nemzeti Szövetség* nevében *Lőrinczy Lajos*, *Roboz Zoltán*, *Szendy Imre* és *Krassy Miklós* megjelent az országos egyesület székházában, és a belügyminisztériumi végzést átadva átvették az országos egyesület minden vagyonát.⁹⁶ Hasonlóan jártak el az *Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének* esetében is.

A megszűntetési hullámot egyedül a *Budapesti Gyógyszerész Testület* élte túl,⁹⁷ mely a feloszlátástól tartva igyekezett hűségéről biztosítani a politikai vezetőréteget. *Jaross Andor* belügyminiszterhez címzett beadványukban felhívták a figyelmét rá, hogy „a vezetőség tagjai akár a nemzethűség, akár a fajvédelem tekintetében egytől egyig a legmegbízhatóbbak”,⁹⁸ elnökük pedig németprónai Wolff Lajos, „az országos hírű keresztény politikus” testvére.

A források tanúsága szerint a feloszlátástól való félelem eredményezte a *Gyógysze-*

⁸⁹ A Budapesti Gyógyszerész Testület közgyűlése. GyK 1938. április 9.

⁹⁰ SZMODITS 2003: 195.

⁹¹ Akit azonosítani tudtam: Funk József, Czukor László, Haas Miklós, Kerpel Vilmos, Mann Géza, Preisich Károly, Róth Manó, Steiner Oszkár, Strausz Ármin, Schubert Arnold (*Gyógyszerészek Évkönyve az 1938-ik évre*).

⁹² Akit azonosítani tudtam: Mann Géza, Steiner Oszkár, és a kikeresztelkedett Örkény Hugó (*Gyógyszerészek Évkönyve az 1939-ik évre*).

⁹³ Magyar Országos Tudósító. 1944. június 24.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1944_06_2/?pg=75&layout=s

⁹⁴ Várady László igazolóbizottsági iratai: BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. november 22.

⁹⁵ A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! EGyL 1944. július. 1.

⁹⁶ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. május 13.

⁹⁷ Öszinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról. EGyL 1944. szeptember 9.

⁹⁸ MNL OL K150 1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

rész Kaszinó árjásítását is. A kaszinó tisztikarából a zsidók kiszorítása már 1942-ben kezdetét vette, de a teljes tagság „megtisztítása” a Sztójay-kormány idején következett be.⁹⁹ A kaszinóra előbb Fényes Béla szélsőjobboldali gyógyszerész, majd az országos egyesület vezetősége részéről nehezedett nyomás. Csányi Imre elnök eleinte ellenállt, de a feloszlatastól való félelem miatt 1944. április 23-án kezdeményezte¹⁰⁰ a zsidók kizárását a kaszinóból, amelyet el is fogadtak.¹⁰¹

A Nemzeti Szövetség vezetőiről rendelkezésre álló információk segítenek beazonosítani azokat a társadalmi csoportokat, melyek a szövetség fajvédő és antiszemita programját támogatták. Feltűnően sok pályaelhagyó, tisztviselő, és (adott esetben doktori címmel is rendelkező) alkalmazott gyógyszerész, valamint vidéki tulajdonos található közöttük. Egy budapesti és egy munkácsi gyógyszerészt leszámítva azonban teljesen hiányoznak a városi gyógyszerértulajdonosok.¹⁰² Az *Egyesített Gyógyszerészeti Lapok* statisztikája szerint a 321 tagot számláló Szövetségben 81 tulajdonos (az összes tulajdonos 4 %-a), 33 bérlő és gondnok (n. a.), 140 alkalmazott (9%), 38 tisztviselő (19%), 11 állás nélküli gyógyszerész, valamint 16 egyéb foglalkozású személy képviseltette magát.¹⁰³ A szövetségre jellemző radikális törekvések elsősorban az alkalmazotti státuszban álló, vagy pályaelhagyó gyógyszerészek között leltek táptalajra. A keresztény gyógyszerész mozgalom kibontakozása mögött tehát elsősorban a sikertelen önállósodási kísérletek, a saját patika megszerzésének nehézségei álltak.

A radikalizálódás mögött álló tényezők megértéséhez egy kis kitérőt kell tenni. Az önállósodás előtt álló legnagyobb akadályt az jelentette, hogy az 1930-as években lényegében megszüntették az új gyógyszerárak felállításának engedélyezését. Vass József népjóléti miniszter rendelete szerint ugyanis a gyógyszerészek „tömeges és indokolatlan kérvényekkel” ostromolják a minisztériumot, holott meggyőződése szerint „az ország gyógyszerárakkal kellőképp el van látva”.¹⁰⁴ Vass elképzelését Kozma Miklós belügyminiszter ültette át a gyakorlatba az 1930-as évek második felében, amikor gyakorlatilag megszüntették az új gyógyszerárak felállításának engedélyezését.¹⁰⁵ Gyógyszerári jogosítványhoz tehát két úton lehetett hozzájutni: vagy vásárlás útján, ami tetemes tőkét igényelt, vagy pedig öröklés révén.

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy az 1930-as évekre a pálya társadalmi bázisa jelentősen beszűkült, a gyógyszerészet szociálisan egyre zártabbá vált. Erre utal, hogy a gyógyszerészhallgatók egyre nagyobb arányban kerültek ki gyógyszerész dinasztiából, ahol adott volt a lehetőség a patika átöröklésére. Az 1908/09. tanévben a gyógyszerészhallgatóknak még csak 14,9%-a származott gyógyszerész, orvos, ügyvéd vagy

⁹⁹ Az erre vonatkozó információ megtalálható Csányi Imrénél, a kaszinó alelnökének igazolási eljárásában. (BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. november 22.).

¹⁰⁰ GySz 1944. április 29.

¹⁰¹ Csányit a népbírók felmentette az ellene megfogalmazott vádak alól, mivel a tanúk egybehangzó állítása szerint kényszerítő körülmények hatására cselekedett. BFL XXV.1.a – 2868 – 1946.

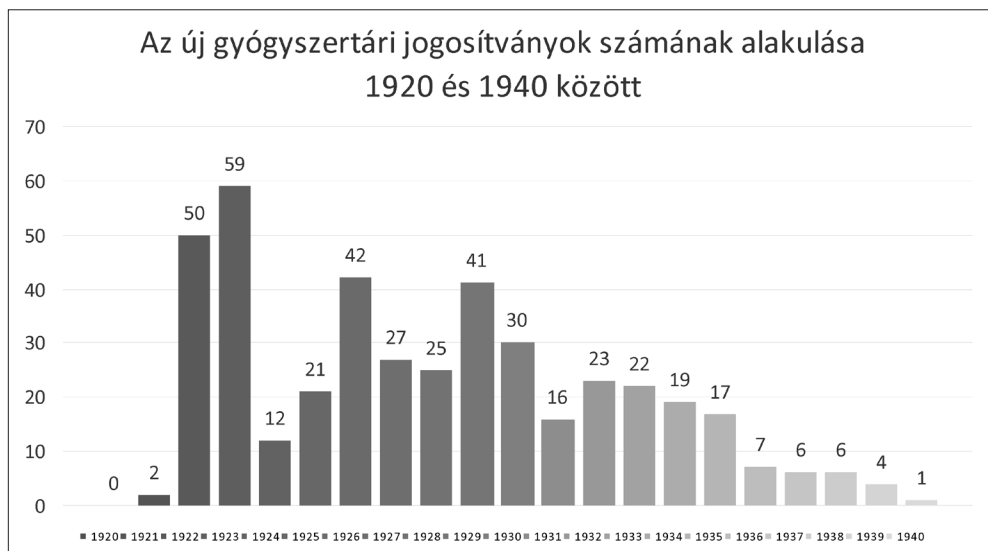
¹⁰² A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! EGYL 1944. július. 1.

¹⁰³ A magyar gyógyszerészet hivatásrendi megszervezése. EGYL 1944. július. 29.

¹⁰⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 39 000 1930. számú körrendelete a gyógyszerári jogosítványok engedélyezésének ideiglenes felfüggesztése tárgyában. BuK 1930. július 22.

¹⁰⁵ A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület működése. GyK 1938. június 11.

mérnök apától,¹⁰⁶ az 1940-as években viszont már minden harmadik hallgató atyja gyógyszerész volt.¹⁰⁷ A mobilitási csatornák bezáródása szociális feszültséghez, végső soron a gyógyszerészek radikalizálódásához vezetett.¹⁰⁸

Még egy tényezőt érdemes alaposabban megvizsgálni, nevezetesen a tisztviselő gyógyszerészek relatíve rossz helyzetét, akiket kevésbé érintették a korszak szociális vívmányai. A bérminimumot szabályozó rendelet 240 pengős fizetést garantált az alkalmazott gyógyszerészek részére.¹⁰⁹ A tisztviselők bérét viszont az állami bértábla szabályozta, így fordulhatott elő, hogy 1938-ban a MABI legjobban fizetett gyógyszerész főfelügyelője csak 277-336 pengő között keresett,¹¹⁰ a szakdíjnokként dolgozó gyógyszerészek viszont 100 pengő alatti jövedelmet kaptak.¹¹¹ A tisztviselő gyógyszerészek helyzetét nem sikerült megnyugtatóan rendezni.¹¹²

A *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének* tevékenységéről kevés információ maradt fenn.¹¹³ Egyes állítások szerint „a vezetőség tagjai ég felé lendített karral és hangos „Harc!” felkiáltással lépnek a helyiségbe.”¹¹⁴ A vezetőség nem is rejtette

¹⁰⁶ MAZSU 1980.

¹⁰⁷ MAGOS 2012a, MAGOS 2012b.

¹⁰⁸ Török Árpád gyógyszerész is azzal érvelt a zsidótörvények melle, hogy a „társadalmi kapillaritást akarjuk ismét működésbe hozni.” (Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül. GyK 1939. július 29.)

¹⁰⁹ 150/1939. BM. sz. rendelt a gyógyszerértárakban és ezekkel összefüggő üzemekben foglalkoztatott gyógyszerész-alkalmazottak munkaidejének, legkisebb munkabérének és fizetési szabadságidejének szabályozása.

¹¹⁰ *Magyarország tisztí cím- és névtára. XLVI. évfolyam.*

¹¹¹ A tisztviselő-gyógyszerészek helyzete. GyK 1939. szeptember 9. Példátlan gyógyszerészi sérelem a Máv-nál. GyK 1943. február 27.

¹¹² A MABI gyógyszerészeinek helyzete. GyK 1942. április 4.

¹¹³ 170.125/1944 B. M. rendelete

¹¹⁴ Őszinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról. EGyL 1944. szeptember 9.

véka alá, hogy azonosul a Német Birodalom célkitűzéseivel, akik mellett a végsőig kitartanak.¹¹⁵

Kezdeményezésükre¹¹⁶ létrehozták 1944. november 22-én a gyógyszerészetügyi kormánybiztos intézményét,¹¹⁷ aki szabad kezet kapott a gyógyszerkészlet és gyógyszerészi munkaerő gazdálkodása felett. Kormánybiztosnak *Barczikay Tibor* gyógyszerészt, a Szálasi féle *Nyilaskeresztes Párt* politikusát nevezték ki, helyettese pedig a *Nemzeti Szövetség* elnöke, *Lőrinczy Lajos* lett. Barczikay 1944. december 15-én utasította¹¹⁸ az összes gyógyszerészt, hogy lépjenek be a *Nemzeti Szövetségbe*, amit a gyógyszerészek döntő többsége bojkottált.¹¹⁹

Miután Barczikay a fronttal együtt nyugatra távozott, helyét Lőrinczy vette át, aki felszólította a budapesti gyógyszerészeket, hogy a közelgő frontra tekintettel gyógyszerreiket szállítsák nyugatra. A terv szerint az ostromlott Budapest 192 gyógyszertárából 157 árukészletét szállították volna el, ami csak részben valósult meg a logisztikai problémák és a gyógyszerészek szabotázsza miatt.¹²⁰

A gyógyszerészi szaksajtó felszámolása

1944-et megelőzően több gyógyszerészeti folyóiratot is kiadtak hazánkban. A legnagyobb hagyományokkal a *Gyógyszerészi Hetilap* (1862-1944) és a *Gyógyszerészi Közlöny* (1885-1944) rendelkezett, a legújabb szakfolyóiratnak pedig az 1936-ban alapított *Gyógyszerészi Szemle* számított. Az alkalmazotti mozgalmat a *Gyógyszerészek Lapja* (1906/1908-1944) képviselte.¹²¹

A németek bevonulását követően kezdetét vette a sajtó gleichschaltolása. A miniszterelnök felhatalmazást kapott időszaki kiadványok betiltására „*az állami rend megóvása érdekében*”.¹²² 1944. április 27-én *Kolosváry-Borcsa Mihály* sajtóért felelős kormánybiztos elrendelte több folyóirat, köztük a gyógyszerészi szaklapok felszámolását is.¹²³

A három országos szaklap szerkesztői közösen létrehozták az *Egyesített Gyógyszerészi Lapokat*, mely 1944. július 1. és 1944. december 2. között jelent meg.¹²⁴ Löcherer Tamás a konzervatívabb, Tauffer Gábor által fémjelzett csoportosuláshoz tartozott, Szász Tihamért és Wolff Lajost a *Keresztény Fronthoz* és Várady László köréhez sorolhat-

¹¹⁵ A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. EGYL 1944. szeptember 23.

¹¹⁶ Adataik szerint kb. 260 gyógyszertár volt zárva. MNL OL K150 1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

¹¹⁷ A m. kir. minisztérium 4260/1944. M. E. számú rendelete. BK 1944. december 3. 1700–1703.

¹¹⁸ Magyar Távirati Iroda – Külföldi–Belföldi Hírek. 1944. december 15.

¹¹⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/KulfBelfHirek_1944_12_1__001-123/?pg=355&layout=s

¹²⁰ Említik meg Vondra Antal pécsi gyógyszerész bátor kiállását is, aki több pécsi gyógyszerésszel együtt nyíltan megtagadta a belépést a Nemzeti Szövetségbe még 1944 szeptemberében. A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. EGYL 1944. szeptember 23.

¹²¹ BFL XXV.1.a – 1834 – 1947.

¹²² A rend kedvéért a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjét is említsük meg, mely kizárólag tudományos kérdésekkel foglalkozott. SÁGI 2005.

¹²³ 10.600/1944. M. E. számú rendelet.

¹²⁴ A m. kir. miniszterelnök 10.733/1944. M. E. számú határozata időszaki lapok további kiadásának megtiltása tárgyában.

¹²⁵ A Gyógyszerészek Lapja 1944. június 15-én jelent meg utoljára.

juk.¹²⁵ Egy szempontból azonban közösséget alkottak, mindhárman elhatárolódtak a nyilasok köréhez sorolható *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségétől*, amellyel az új szaklap permanens háborúban állt.

Órségváltás a gyógyszertárak élén

A második zsidótörvény végrehajtását 5 éves türelmi időt követően 1943-ban kezdték meg. A belügyminisztérium összesen nagyságrendileg 300 gyógyszertár megvonásával számolt.¹²⁶ A végrehajtást illetően a hatóságok óvatosságát indokolhatta az is, hogy tisztában voltak azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy a zsidótörvény óriási munkaerőhiányt fog okozni. *Bárczy István* államtitkár 1941 októberében jelezte is *Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszternek,¹²⁷ hogy már eddig is be kellett zárni 8 gyógyszertárat, és elkerülhetetlennek tűnik további gyógyszertárak bezárása. Keresztes-Fischer azzal szerelte le az aggodalmaskodó Bárczyt, hogy a hiányt munkaszolgálatosok igénybevételeével fogják orvosolni. A gyógyszerészek is rendszeresen panaszkodtak a zsidótörvény bevezetése óta előállt munkaerőhiány miatt.¹²⁸

1943. május 4-én vonták meg a 46 év alattiak gyógyszertári jogosítványát,¹²⁹ ami 68 gyógyszertárat érintett. A belügyminiszter 29 gyógyszertárra írt ki pályázatot,¹³⁰ mivel többen éltek a törvény biztosította lehetőséggel, hogy a kisajátítás előtt saját kézből értékesítsék a gyógyszertárat.¹³¹ A gyógyszertárak berendezésének és anyagkészletének a felértékelését az *Országos Közegészségügyi Tanács* végezte.¹³² Atzél Elemér 1945 után azzal magyarázta a tanács beiktatását,¹³³ hogy így látta biztosítotttnak a zsidókra nézve korrekt eljárást, és a szélsőséges elemek kizárását a folyamatból.

Mivel a gyógyszertárak megváltása komoly tőkét kívánt, ezért a kormány anyagilag is támogatta az órségváltás programját. Az értelmiségi munkanélküliség felszámolása, és a keresztény gazdasági túlsúly biztosítása érdekében létrehozott *Nemzeti Önállósítási Alap*,¹³⁴ és a hozzá hasonló keresztény hitelakciók¹³⁵ sok gyógyszerész számára anyagi tőkét biztosítottak a zsidó tulajdonban lévő patikák megváltásához.¹³⁶

Menetrend szerint 1944. május 4-ével¹³⁷ újabb 63 gyógyszertári jogosítvány megvonása vált esedékessé.¹³⁸ A Sztójay-kormány beiktatását követően új helyzet állt elő.

¹²⁵ Beköszöntő. EGYL 1944. július 1.

¹²⁶ MNL OL K27 1942. április 28.

¹²⁷ MNL OL K150 I-8-i-1941-832.

¹²⁸ Az alkalmazotthiány. GyK 1941. december 6.

¹²⁹ A fentebb már idézett 2.630/1942. M. E. számú rendelete értelmében.

¹³⁰ 282.200/1943 B. M. számú rendelet. (BuK 1943. január 27. 2.).

¹³¹ *Gyógyszerészek Évkönyve 1943*: 216–226.

¹³² MNL OL K150 1943-XIII-6-287601.

¹³³ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 31.

¹³⁴ 1937. évi 4.600. M. E. számú rendelet a Nemzeti Önállósítási Alapról.

¹³⁵ Gyógyszerészek bekapcsolása a keresztény hitelakcióba. GyK 1942. december 19.

¹³⁶ Például a kecskeméti Isteni Gondviselés új tulajdonosa. MNL OL K150 1944-XIII-6-256681.

¹³⁷ A m. kir. belügyminiszter 286.615/1943. számú rendelete. *Gyógyszerészek Évkönyve 1944*: 85–89.

¹³⁸ 254.078/1944. B. M. XIII. sz. (BuK 1944. január 30.).

Erre utalt az a *Csávossy László* által jegyzett cikksorozat,¹³⁹ melyben a zsidótörvény gyorsabb végrehajtását és a zsidó gyógyszerárak azonnali kárpótlás nélküli kisajátítását sürgette.¹⁴⁰ A végrehajtás felgyorsításának kormányzati szándékára utal, hogy a belügy-minisztériumban a nyugdíjazását kérő Atzél Elemér helyét *Siegler János* vette át.¹⁴¹

A Sztójay-kormány 1944 májusában elhatározta az árjásítás felgyorsítását. Elrendelték a zsidó tulajdonában lévő személyes jogú gyógyszerárak azonnali hatállyal történő megvonását, és a reáljogú gyógyszerárak értékesítésének tilalmát, melyeknek az élére hatósági vezetőt neveztek ki.¹⁴² A kisajátított gyógyszerárak esetén már csak a felszerelés, a berendezés és az anyagkészlet ellenértékét kellett megtéríteni, a gyógyszertár valódi értékét jelentő üzleti jogosítványért nem kellett fizetni.¹⁴³ Ezzel megvalósult a *Nemzeti Szövetség* 1939-es programja. A teljes gazdasági megsemmisítés érdekében 1944. április 25-én megtiltották a zsidók értelmiségi és nem értelmiségi munkakörben való foglalkoztatását is.¹⁴⁴ Április 14-én zár alá vették a zsidók vagyonát, köztük azt a számlát is, amelyre a gyógyszertár ellenértékét meg kellett téríteni.¹⁴⁵ A zsidóságnak azonban ekkor már az anyagi megsemmisülésénél súlyosabb eseményekkel kellett szembenéznie. Megkezdődött a zsidóság teljes jogfosztása, gettósítása, deportálása és fizikai megsemmisítése.¹⁴⁶

A zsidó gyógyszerészeket érintő megtorló intézkedések, rendőrhatalósági eljárások és internálások már jóval a Sztójay-kormány beiktatása előtt elkezdődtek. Az 1940-es években már kisebb vétségekért – például nagyobb mennyiségű pipereszappan birtoklásáért,¹⁴⁷ kenyér- és cukorjeggyel történő visszaélésért,¹⁴⁸ vagy hamis keresztény iratok miatt¹⁴⁹ – is internáltak zsidó gyógyszerészeket. A politikailag megbízhatatlan elemeket is internálással sújtották,¹⁵⁰ de már önmagában az a tény is rendőrhatalósági eljárást eredményezett, hogy valaki zsidó volt, és „*mint ilyen úgy a közrendre, mint közbiztonságra nézve aggályos, valamint hadviselés érdekeire is veszélyes*”.¹⁵¹ Pontos adatok nincsenek a holokauszt idején elhunyt zsidó gyógyszerészekről, de az arányokat jól érzékelteti, hogy Nagyvárad ismert zsidó gyógyszerészei közül 17-en elhunytak,¹⁵² és csak 3-an éltek túl a holokausztot.¹⁵³

1944. május-július között a gettósítások és a deportálások árnyékában rohamtempóban vezényelték le a gyógyszerárak árjásítását.¹⁵⁴ Az eddig fellelt adatok alapján két

¹³⁹ Hogyan került zsidó kézre a fővárosi patikák nagy többsége. EÜ 1944. április 24.

¹⁴⁰ Az országban minden ötödik, a fővárosban minden harmadik patika „sárgacsillagos”!... EÜ 1944. április 8.

¹⁴¹ BFL – XXV.1.a – 3251 – 1945.

¹⁴² 1370/1944. M. E. számú rendelet. BuK 1944. április 14. 1–2.

¹⁴³ 550/1944. B. M. számú rendelet.

¹⁴⁴ 1540/1944 M.E. számú rendelet.

¹⁴⁵ 1600/1944. M. E. számú rendelet. (BuK 1944. április 16. 1.) Karsai László ezt a rendeletet pusztítóbb hatásúnak tartotta, mint a Teleki- vagy a Kállay-kormány tucatnyi zsidórendeletét (KARSAI 2004).

¹⁴⁶ Az elhunyt zsidó gyógyszerészeket Sági Erzsébet igyekezett összegyűjteni. SÁGI 2000, SÁGI 2001.

¹⁴⁷ MNL OL K150 1944-VII-9-a-192479.

¹⁴⁸ MNL OL K150 1944-VII-9-a-172263.

¹⁴⁹ Többek között Fried Sándor devecseri gyógyszerészegéd. MNL OL K150 1944-VII-9-a-184130.

¹⁵⁰ MNL OL K150 1944-VII-9-a-172263.

¹⁵¹ MNL OL K150 1944-VII-9-a-194800.

¹⁵² „*Időtlen időknél szégyenfoltja lézen...*”: 149–167.

¹⁵³ A nagyváradi zsidó gyógyszerészek kálváriájára vonatkozóan lásd még: ZSOLT 2001, KUNT 2010.

¹⁵⁴ 255.157/1944. B. M. XIII. sz. (BuK 1944. május 5. 5.) 255.360/1944. XIII. sz. (BuK 1944. május 17. 7.).

ütemben zajlott le az árjásítás. Májusban 51,¹⁵⁵ júliusban további 189¹⁵⁶ gyógyszertár került új tulajdonos birtokába, akiket a köznyelvben „Sztójay-jogosoknak” neveztek. Egyes összesítések alapján 1943 és 1944 folyamán 302 db zsidó gyógyszerész patikáját sajátították ki.¹⁵⁷

A hatóságok az egészségügyi ellátás biztosítására sem voltak tekintettel a zsidótörvények végrehajtása során. Az egyetlen madarasi gyógyszertár zsidó tulajdonosát anélkül deportálták, hogy pótlásáról intézkedtek volna, ezért a gyógyszertárat be kellett zárni.¹⁵⁸ A kiskörei gyógyszertár tulajdonosa egy nagyobb gyógyszertárat kapott Jászárokszálláson, így a település lakóinak az orvos és az ivóvíz után a gyógyszert is nélkülözniük kellett.¹⁵⁹ A Sztójay-kormány a zsidótörvényben rögzített mentességeket is figyelmen kívül hagyta. Az első világháborús hős cecei gyógyszerészt, *Káldor Vilmost* 1943-ban mentesítették a második zsidótörvény hatálya alól.¹⁶⁰ 1944-ben gyógyszertárát ennek ellenére megvonták, a családot deportálták és a holokauszt áldozatai lettek.¹⁶¹

A korszak krónikájához tartoznak a névtelen feljelentők. A kiskunhalasi gyógyszerész feleségének zsidó származása miatt jelentették fel,¹⁶² a rákosszentmihályi zsidó gyógyszerészt pedig azért, mert „*agyafürt zsidó trükkhöz*” folyamodva mentesíteni kívánta magát a zsidótörvények hatálya alól a kommunellenes tevékenysége alapján.¹⁶³ A felsővisői gyógyszerész ellen pedig az volt a panasz, hogy zsidó alkalmazottat foglalkoztatott.¹⁶⁴ Sokan viszont éppen befolyásukat igyekeztek felhasználni, hogy mentse az üldözötteket. *Lovag Gerhauser Sándor* ellen 1945 utáni igazolási eljárása során terhelő adatként felmerült, hogy nyilas párttag volt. Felmentését a felsorakoztatott zsidó tanúknak köszönhetné, akik elismerték, hogy Gerhauser anyagilag támogatta az üldözötteket, munkát szerzett nekik, segített bűjtatásukban, vagyontárgyaikat leltár mellett megőrzésre átvette és vissza is szolgáltatta. Nyilas párttagságát az üldözöttek kifejezett kérésére tartotta meg, hogy így biztosítva legyen befolyása, és mentő tevékenységének zavartalansága.¹⁶⁵

Zsidó gyógyszertárak kiigénylése

A zsidó gyógyszertárak kisajátítása óriási lehetőséget jelentett azok számára, akik gyógyszertári jogosítványra, vagy egyszerűen csak egy nagyobb forgalmú patikára vágytak. Egy pályaelhagyó gyógyszerész pályázatában pontosan fogalmazta meg azt a lélektani helyzetet, ami a kisajátításokat követően előállt: „*Nem vagyok bizonyos abban ugyanis, hogy a most tárgyalás alatt lévő pályázatnál szerencsés lehetnék-e jogosít-*

¹⁵⁵ 257.657/1944. XIII. B. M. sz. (BuK 1944. május 7. 2–3.)

¹⁵⁶ 258.944/1944. XIII. B. M. (BuK 1944. július 19. 2.)

¹⁵⁷ SZMODITS – DOBSON 2014: 98–113.

¹⁵⁸ MNL OL K150 1944-XIII-6-255794.

¹⁵⁹ MNL OL K150 1944-XIII-7-256214.

¹⁶⁰ MNL OL K150 1943-XIII-7-284067.

¹⁶¹ <http://yvng.yadvashem.org>.

¹⁶² MNL OL K150 1944-XIII-6-254976.

¹⁶³ MNL OL K150 1944-XIII-6-255415.

¹⁶⁴ MNL OL K150 1943-XIII-6-283526.

¹⁶⁵ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. november 28.

ványt nyerni, de úgy érzem, hogy itt van most az alkalom, amikor sikerülhetne visszatérnem a gyógyszerészi pályára”.¹⁶⁶ [kiemelés: M. G.] Bibó István megfogalmazása szerint ekkor tanulta meg a magyar társadalom, hogy nem csak munkával, hanem mások kifosztásával is lehet vagyont gyarapítani.¹⁶⁷ Egyes adatok szerint az országban dolgozó 3500 gyógyszerész közül 1000 adott be gyógyszerértári kérelmet a kisajátítással érintett 300 zsidó patikára.¹⁶⁸

Érdemes egy pillantást vetni arra, hogy mi alapján döntött a belügyminisztérium a pályázók között, akiket az *Országos Közegészségügyi Tanács* rangsorolt. Értelemszerűen csak keresztények indulhattak a pályázaton, és külön rendeletben szabályozták, hogy a hadirokkant, a vitézi rendbe tartozó, a tűzharcos gyógyszerészeket valamint a hadiözvegyeket előnyben kell részesíteni.¹⁶⁹ A gyógyszerértárok iránti igény volumenét jelzi,¹⁷⁰ hogy az elhalálozás miatt megürült budapesti *Danubius* gyógyszerértárra 50 pályázat érkezett be.¹⁷¹ Ez ugyan nem zsidótól megvont gyógyszerértár volt, de az értékelés szempontjaira lehet következtetni. Amennyiben családi vagyron feküdt a gyógyszerértárban, akkor értelemszerűen a családtagot sorolták előre. Az OKT ezt követően „figyelembe vette a gyógyszerészi pályán eltöltött szolgálati időt a gyermekek számát, a katonai érdemeiket, – elsősorban a hősi halott vitézőzvegyét – a tudományos készségséget. Egyenlő feltételek esetén előnyben részesítette a hadirokkantakat, vitézeket és tűzharcosokat és értékelte a katonai kitüntetésekét.” A zsidó gyógyszerértárok engedélyezése esetén nem rendelkezünk ilyen részletes kimutatással, de a nyertesek nevét, és hozzávetőleges adatait természetesen közzétették.¹⁷² Az 1943-ban kisajátított gyógyszerértári jogosítványokat 17 alkalmazott, 3 bérlő, 3 kezelő és 6 tulajdonos között osztották szét a pályázók szociális és családi helyzetét szem előtt tartva.¹⁷³

A gyógyszerértári jogosítványért folyamodóknak a pályázatukhoz csatolni kellett az önéletrajzukat is. Ezek a dokumentumok nem tekinthetőek az életút hiteles bemutatásának. Azt a célt szolgálták, hogy meggyőzzék a belügyminisztérium munkatársait, hogy a pályázó gyógyszerész szociálisan, katonai érdemei szerint, nemzethűség szempontjából vagy politikailag érdemes a gyógyszerértári jogosítványra. Visszatérő motívum az önéletrajzokban a család fenntartásának szempontja (például a gyermekek nagy száma),¹⁷⁴ az ellenforradalomban szerzett érdemek, a katonai szolgálat,¹⁷⁵ vagy erdélyiek esetén a román uralom alatti meghurcoltatások.¹⁷⁶

A zsidóság tragédiájából sokféleképpen igyekeztek hasznot húzni. Lieber Béla kaposvári gyógyszerész beadvánnyal fordult a belügyminisztériumhoz, mivel a kaposvári

¹⁶⁶ MNL OL K150 1943-XIII-7-255740.

¹⁶⁷ Bibó 1986: 633.

¹⁶⁸ „A nagy futam”. EGYL 1944. július 15.

¹⁶⁹ A m. kir. belügyminiszter 741/1939. B. M. számú rendelete. *Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenharmadik évfolyam. 1939: 1447–1450.*

¹⁷⁰ MNL OL K150 1943-XIII-7-287505.

¹⁷¹ MNL OL K150 1943-XIII-7-285808.

¹⁷² Huszonnyolc jognyertes. GyL 1943. május 1.

¹⁷³ EGYL 1944. július 29.

¹⁷⁴ MNL OL K150 1943-XIII-7-282559.

¹⁷⁵ MNL OL K150 1943-XIII-6-282826.

¹⁷⁶ MNL OL K150 1944-XIII-6-254387.

gettó felállítása miatt gyógyszerárának forgalmát veszélyeztetve látta. Az *Arany Kereszt* gyógyszerterát ugyanis két oldalról a gettó határolta, a harmadik oldalról pedig egy zsidó többségi tulajdonban lévő patika, mely a forgalmat elvonta.¹⁷⁷ Lieber előterjesztette megoldási javaslatait is, természetesen a konkurens zsidó gyógyszerár rovására. Javasolta, hogy a két gyógyszerár cseréljen helyet, vagy a zsidó patikát zárják be, hogy Liber a helyét átvehesse. Amennyiben ez nem oldható meg, akkor „szerényen” megelégedett volna a korábban kisajátított 45 budapesti zsidó gyógyszerárak egyikével.

A zsidó gyógyszerárak kisajátításából más módon is hasznót akartak húzni a fennálló gyógyszerárak tulajdonosai is. Az országos egyesület Szolnok vármegyei kerületének vezetői beadványukban kérték a belügyminisztériumtól, hogy a Szolnok városában megvont három zsidó gyógyszerterát ne adományozzák újra, mert a fennálló öt gyógyszerterát is el tudja látni a lakosság szükségletét.¹⁷⁸ A nagyváradai gyógyszerészek a megvonás alá kerülő 9 zsidó gyógyszerterából 4 végleges megszüntetését kérték,¹⁷⁹ a nagykőrösiek pedig a 2 megvont gyógyszerterát egyikének végleges bezárását kérték.¹⁸⁰ Hasonló beadványt fogalmaztak meg a nagyszalontai gyógyszerészek is, akik a megvont zsidó gyógyszerterát végleges bezárásán túl javasolták a készlet szétosztását is a többi gyógyszerész között.¹⁸¹

A Sztójay-kormány idején már nem volt szükség semmiféle bürokratikus „ügyeskedésre”, a kisajátítás a zsidók erőszakos deportálásával is kivitelezhető volt. Hogy csak egy tragikus eseményt említsünk meg: 1944. június 5-én hurcolta el lakásáról egy detektív a budapesti *Apostol* gyógyszerterát tulajdonosát, Czukor Lászlót és családját, akik a holokauszt áldozatai lettek.¹⁸² Gyógyszerterát *Belenta László* kapta meg, aki – az 1945 utáni büntetőügyében beszerzett tanúvallomások szerint – „nyilas érzelmű” volt, mindig századosi egyenruhát viselt, és tagja volt a *Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség* halálfejes légiójának.¹⁸³

A tulajdonosváltás egyik speciális esete volt, amikor a tulajdonjog ún. stróman vagy Aladár kezébe került. Családtagként, rokonként vagy ismerősként a stróman névleg átvette a tulajdonjogot, de a régi tulajdonos hallgatólagosan irányítói pozícióban maradhatott. A gyógyszerészet esetén nehezítette ennek az elterjedését, hogy a strómannak is okleveles gyógyszerésznek kellett lennie. Ráadásul a gyógyszerész csak egy személyes jogú gyógyszerterát birtokolhatott, tehát a stróman megélhetését is ebből az egy gyógyszerterából kellett fedezni, ráadásul a stróman kizárta magát abból a lehetőségből, hogy

¹⁷⁷ MNL OL K150 1944-XIII-7-255448.

¹⁷⁸ MNL OL K150 1944-XIII-6-255425.

¹⁷⁹ MNL OL K150 1944-XIII-7-255468.

¹⁸⁰ MNL OL K150 1944-XIII-7-255496.

¹⁸¹ MNL OL K150 1944-XIII-6-255629.

¹⁸² A holtta nyilváníást az egyetlen életben maradt gyermek, a szintén gyógyszerész Czukor János kezdeményezte. *Magyar Közlöny. Hivatalos Lap.* 1947/32. 3.

¹⁸³ Ezt az információt megerősítik az igazolóbizottsági iratok is, mely szerint nemcsak tagja volt a halálfejes légióknak, de ő volt a légió gyógyszerészi „ügysztyálynak” vezetője is. Belenta állítólag olyan kijelentést is tett, hogy a Sztójay kormány idején csak az kap gyógyszerterát, aki belép a légióba. A Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség halálfejes légiójának tagja volt továbbá Lám Sándor, Víz Béla és Romhányi (Ekler) Lajos is. (BFL XVII.1627 – A bizottság működésére vonatkozó iratok). Belenta az országot a visszavonuló német csapatokkal együtt elhagyta, ezért felelősségre vonása elmaradt. (BFL XXV.2.b-1947-7065).

saját gyógyszerértárat birtokolhasson. Mégis találunk olyan iratot, mely arra utal, hogy a gyógyszerészet területén is léteztek strómanok.

Egy feljelentő *Jakab Árpád* gyógyszerészt vádolta azzal, hogy a Szatmárnémetiben kisajátított zsidó gyógyszerértár, továbbá a *Szatmári Szeszereskedelmi Rt.*-nek és „*Novo-chémia*” gyógyárú nagykereskedésnek a strómanja.¹⁸⁴ A nagyváradi *Reisz István* és *Szabó Ferenc* gyógyszerészek között 1944-ben létrejött szerződés is fiktív lehetett, mivel a gyógyszerértár szakmai és gazdasági irányítása Reisz kezében maradt.¹⁸⁵ Speciális a debreceni *Jónap* család esete. A zsidótörvények alá tartozó gyógyszerész saját keresztény feleségére ruházta át személyes jogú gyógyszerértárát, amit sem a belügyminisztérium sem az igazságügyminisztérium nem talált a törvény betűjével ellentétesnek.¹⁸⁶

A háborút követő számonkérések idején, szintén gyakran találkozunk azzal a védekezéssel az árjásításban részt vevő gyógyszerészek részéről, hogy a zsidó tulajdonos kérésére vállalták a feladatot, tehát tulajdonképpen strómanok voltak. *Tasnádi Fekete Lajos* az igazolási eljárások során hiába védekezett azzal, hogy strómanként vet át egy zsidó patikát, 1 évre eltöltötték hivatásától.¹⁸⁷ 1946-ban a megismételt eljárás során már a volt zsidó tulajdonos is mellette tanúskodott, ezért enyhítve a korábbi ítéleten feddésben részesítették Feketét.¹⁸⁸ Igazolták viszont 1945 után *Kis Lajost*, az újpesti *Magyar Korona* gyógyszerértár alkalmazottját, aki szintén a tulajdonos kérésére pályázta meg a gyógyszerértárat, mint stróman.¹⁸⁹ Szintén igazolták *Székely Sándort*, aki a Sztójay-kormánytól a budapesti *Szent László* gyógyszerértár üzleti jogát kapta meg, de a volt tulajdonossal ennek ellenére bérleti szerződést kötött, a családját anyagilag is támogatta.¹⁹⁰ *Haulik Béla* szintén a jogfosztott tulajdonos, *Haas József* kérésére igényelte ki a nagysurányi gyógyszerértár jogosítványát. A gyógyszerértárat azonban továbbra is Haas vezette.¹⁹¹

Munkaszolgálat

A gazdasági és a fizikai megsemmisítés mellett a zsidóságot érintő retorzióként tarthatjuk számon a – katonai szolgálatot helyettesítő – munkaszolgálatos tevékenységet is.¹⁹² Munkaszolgálatra elsősorban a kisebbségeket, a politikailag megbízhatatlan elemeket és a zsidókat kötelezték. A minisztertanács 1939 májusában kiadott rendelete¹⁹³ értelmében a munkaszolgálatra beosztottakat honvédelmi feladatokra, vagy egyéb közhasznú mun-

¹⁸⁴ MNL OL K150 1944-XIII-6-255502.

¹⁸⁵ „*Időtlen időknél szegényfoltja leszen...*”: 129–145.

¹⁸⁶ MNL OL K150 1943-XIII-7-282921.

¹⁸⁷ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. május 13., ill. BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1946 október 2.

¹⁸⁸ BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1946. október 2.

¹⁸⁹ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 13.

¹⁹⁰ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. június 27.

¹⁹¹ BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1946. november 12.

¹⁹² A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230 §-a rendelkezett a közérdekű munkaszolgálatról. A megbízhatatlannak nyilvánított személyek kizárását a hadseregből már az 1920-as évek elején is elrendelték. (BRAHAM 1997: 287–288.)

¹⁹³ 5070/1939. M.E. számú rendelet. (*Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenharmadik évfolyam: 796–803*).

kára is igénybe lehet venni. A gyógyszerészet esetén ez utóbbi praktikusán illetmény ellenében¹⁹⁴ végzett gyógyszerértári munkavégzést jelentett.¹⁹⁵

A harctéri szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok kiszolgáltatott sorsa közismert. Kegyetlenségével mégis kiemelkedik a sorból az 1944. október 16-i pusztavámi tömeggyilkosság, ahol egy nagyságrendileg 200 fős, orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből álló munkaszolgálatos századot gyilkolt le az SS lázadás vádjával. 32 zsidó gyógyszerész halt mártírhálát.¹⁹⁶

A munkaszolgálat megtagadása vagy szabotálása retorziót vont maga után. *Mándi Jenőt „magatartása, hazafiatlansága” miatt internálták, mivel tisztjeinek feljelentése alapján „fegyelmetlen magatartást tanúsított, a munkából kivonta magát, ezzel a többi munkaszolgálatos előtt rossz példát mutatott.”*¹⁹⁷ A honvédelmi munkaszolgálat különösen nehéz helyzetbe hozta azokat a zsidó tulajdonosokat, akiknek gyógyszerértára megvonás alá került. A harctéri szolgálat miatt ugyanis képtelenek voltak a gyógyszerértár átruházását elintézni, ezért azokat kisajátították.¹⁹⁸

A munkaszolgálatosokat a honvédelmi minisztérium engedélyével küldhette gyógyszerértári szolgálatra a belügyminisztérium.¹⁹⁹ A hátszágban teljesített szolgálat nagyobb fizikai és anyagi biztonságot jelentett, ezért sokan önként ajánlkoztak fel²⁰⁰ hátszágban teljesítendő szolgálatra.²⁰¹ Volt olyan, aki saját (megvont) gyógyszerértarába kérte kirendelését, de a belügyminisztérium állásfoglalása szerint *„senki lakóhelyére, még kevésbé saját gyógyszerértára munkaszolgálat címén ki nem rendelhető”*.²⁰² Ha valaki saját alkalmazásában álló zsidó gyógyszerész kirendelését kérte, azt is sokszor ugyanezzel az indokkal tagadták meg.²⁰³

A munkaszolgálatos gyógyszerészeket kizárólag kezelőként, tehát gyógyszerértár vezetőjeként lehetett foglalkoztatni, alkalmazotként nem. Ez elsősorban a nagy forgalmú, munkaerőhiánnyal küzdő gyógyszerértarakat érintette érzékenyen. A keresztény alkalmazottak sorra önállósították magukat zsidó patikák kiigénylésével, egy részük harctéri szolgálatot teljesített, a zsidó gyógyszerészek alkalmazását pedig korlátozták a zsidótörvények, sok esetben pedig berendelték őket munkaszolgálatra. A kínzó munkaerőhiány miatt az országos egyesület kérte a belügyminisztertől, hogy a munkaszolgálatosokat alkalmazotként is ki lehessen rendelni. A minisztérium azzal utasította el a javaslatot, hogy ezt a kérdést azért rendezték így annak idején, hogy *„a keresztény gyógyszerész alkalmazottaknak, a munkaszolgálatos gyógyszerészek egzisztenciális konkurenciát ne jelentsenek”*.²⁰⁴

¹⁹⁴ A munkaszolgálatra kirendelt zsidó gyógyszerészek fizetése töredéke volt a nem zsidó alkalmazottak bérének. Hatósági bérmegállapítások: MNL OL K150 1944-XIII-7-254708, MNL OL K150 1943-XIII-6-284338.

¹⁹⁵ A munkaszolgálatos gyógyszerészek ügyét a 1941. évi 2.880. M.E. számú rendelet szabályozta. *Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenötödik évfolyam: 1941: 1023.*

¹⁹⁶ GÁBORJÁN 1994.

¹⁹⁷ MNL OL K150 1943-VII -9-a-200812.

¹⁹⁸ MNL OL K150 1943-XIII-7-283611, MNL OL K150 1942-XIII-7-283609.

¹⁹⁹ 18.932/el. 1. b. 1943. H. M. rendelet.

²⁰⁰ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-297738.

²⁰¹ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-197759.

²⁰² MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-295080.

²⁰³ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-297418.

²⁰⁴ MNL OL K150 1943-XIII-6-287131.

Munkaszolgálatosok kirendelését ezért elsősorban az idősebb, a munkaképtelen, a fronton szolgálatot teljesítő gyógyszerészek, vagy a haszonélvezők kérvényezték. Ez nem jelentette, hogy a tulajdonos ne felügyelte, irányította volna a gyógyszertárat, sok esetben inkább bujtatott foglalkoztatásról beszélhetünk. Mivel a gyógyszertár tetemes vagyont jelentett, ezért a tulajdonosok sokszor bizalmi személyek kirendelését szerették volna elérni, és pontosan megjelölték, hogy kit rendeljenek ki hozzájuk.²⁰⁵ A gyógyszertár tulajdonosa és a kirendelt kezelő közötti konfliktusok igen gyakoriak voltak, ezért nem volt példa nélküli, hogy a kirendelt munkaszolgálatos elbocsájtását kérték szakmai alkalmatlansága,²⁰⁶ nézeteltérés,²⁰⁷ a nyelvtudás hiánya,²⁰⁸ politikai magatartása miatt,²⁰⁹ vagy éppen amiért kényelmes lakást, teát, szalonnát és füstölt húst követelt magának.²¹⁰

A polgári gyógyszerészet teljes felszámolása

A fronttal együtt számos gyógyszerész – a számonkérésektől, a háborútól vagy a szovjektől való félelmében – végleg vagy ideiglenesen nyugatra távozott. 1945 után kezdetét vette a háborús bűnösök számon kérése és a zsidó gyógyszerészek kártalanítása.²¹¹ Az elhunyt zsidók, a háborús áldozatok vagy a „nyugatosok” elhagyott gyógyszertárai állami tulajdonba, 1948 után az *Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatához* kerültek. A kommunisták teljes hatalomátvételét követően 1948-ban elkezdődött a gyógyszerészet megtisztítása a „fasiszta-reakciós” elemektől, mely során számos német származású vagy 1944 előtt vezető tisztséget vállaló gyógyszerésztől vonták meg a gyógyszertárát mondvacsinált indokokkal. 1950-ben megtörtént a gyógyszertárak teljes államosítása, mely az árukészlet, a felszerelés, a gépjárművek mellett a gyógyszertári ingatlanokat, sőt sok esetben a gyógyszerészek lakóingatlanát is érintette. Az intézkedés retorziós jellegére utal, hogy az egységesen osztályidegennek tekintett gyógyszerészek közül egyik volt tulajdonos, bérlő vagy felelős vezető sem úszta meg az áthelyezést más gyógyszertárba, ami gyakran lefokozással is együtt járt. Az erőszakos káderpolitika, mely sok esetben családok széthullását eredményezte, csak a Rákosi rendszer bukását követően enyhült érdemben.

GERGELY MAGOS, PhD

archivist

magos.gergely@mnl.gov.hu

²⁰⁵ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-296204, MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-294426, MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-294445.

²⁰⁶ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-296671.

²⁰⁷ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-293937.

²⁰⁸ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-293070.

²⁰⁹ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-298341.

²¹⁰ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-296560.

²¹¹ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 10.480. M. E. számú rendelete a zsidókra hátrányos megkülönböztést tartalmazó jogszabályok folytán elvesztett személyjogi gyógyszertári jogosítványok rendezéséről. *Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenkilencedik évfolyam. 1945: 811-815.*

IRODALOM

Folyóiratok, periodikák

AGy: A Gyógyszerész
BH: Budapesti Hírlap
BK: Belügyi Közlöny
BuK: Budapesti Közlöny
Deutsche Apotheker-Zeitung
EGyL: Egyesített Gyógyszerészi Lapok
EÚ: Esti Újság
GyH: Gyógyszerészi Hetilap
GyK: Gyógyszerészi Közlöny
GyL: Gyógyszerészek Lapja
GyÖ: Gyógyszerészet Öre
GySz: Gyógyszerészi Szemle
KGy: Keresztény Gyógyszerész
Magyar Országos Tudósító
Magyar Távirati Iroda – Külföldi–Belföldi Hírek
Népszava
NF: Nemzeti Figyelő

Források

Budapest Főváros Levéltára

- BFL XVII.1627 – Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok – Budapesti 269/b., 596. sz. Igazolóbizottság (Gyógyszerész Szakma – Budapesti Gyógyszerész Testület, Budapesti Gyógyárunagykereskedők és Gyógyszergyártók Ipartestülete, Magyar Gyógynövény Kereskedők és Beváltók Szabad Szervezete) iratai, 1945–1947
- BFL XXV.1.a. – A jogszolgáltatás területi szervei (1945–2003) – Budapesti Népbíró-ság iratai (1945–1949) – Büntetőperes iratok (1945–1949)
- BFL XXV.2.b – A jogszolgáltatás területi szervei (1945–2003) – Budapesti Népbíró-ság iratai (1945–1949) – Elnöki iratok (1945–1949)
- BFL VII.5.e – A jogszolgáltatás területi szervei (1841–1973) – Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai (1897–1950) – Népbíró-ságtól átvett peres ügyek iratai (1949–1950)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- MNL OL K150 I-8-i – Belügyminisztérium (1867–1945) – Általános iratok (1867–1945) – Törvényjavaslatok – Egészségügy – A hatósági orvosi szolgálatról és a közegészségügyi törvény egyes rendelkezéseinek módosításáról törvényjavaslat
- MNL OL K150 VII-9-a – Belügyminisztérium (1867–1945) – Általános iratok (1867–1945) – Rendőri felügyelet, rendőri őrizet, internálás prioritási ügyek

- MNL OL K150 XIII-6 – Belügyminisztérium (1867–1945) – Általános iratok (1867–1945) – Általános egészségügy – Gyógyszerészek működése és gyógyszerügyi ügyek
- MNL OL K150 XIII-7 – Belügyminisztérium (1867–1945) – Általános iratok (1867–1945) – Általános egészségügy – Gyógyszerügyi jogosítványi ügyek. Új gyógyszer-tárak engedélyezése
- MNL OL K150 XVI-OM-1 – Belügyminisztérium (1867–1945) – Általános iratok (1867–1945) – Betegellátás – Orvosok és gyógyszerészek, honvédelmi munkaszolga-latra kirendelése
- MNL OL K27 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció (1770–1973) – Miniszterelnöki (1867–1944) – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944)

Nyomtatott források

- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végered-mények összefoglalása.* Budapest. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 1920.
- Az 1920. évi népszámlálás. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vál-lalati statisztika. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatok-kal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai.* Budapest. Magyar Kir. Köz-ponti Statisztikai Hivatal. 1926.
- Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. Hetedik kötet.* Budapest. Athenaeum. 1923.
- Az 1930. évi népszámlálás. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatok-kal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai.* Budapest. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hiva-tal. 1936.
- Az 1935. év április 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Huszonket-tedik kötet.* Budapest. Athenaeum. 1939.
- Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai. XII. kötet.* Budapest. Athenaeum. 1939.
- Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenhar-madik kötet.* Budapest. Athenaeum. 1942.
- Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Hatodik kö-tet.* Budapest. Athenaeum. 1940.
- Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. VII. kötet. 1929–1933.* Összeáll. Dr. ATZÉL Elemér. Budapest. Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó. 1934.
- Budapesti dolgozó gyógyszerészek zsebnaptára az 1941-ik évre.* Szerk. FÉNYES Béla – NAGY Imre. Budapest. 1940.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1943. Huszonötödik évfolyam.* Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny, 1943.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1944. Huszonhatodik évfolyam.* Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás. Budapest. Gyógyszerészi Közlöny. 1944.
- Gyógyszerészek Évkönyve az 1938-ik évre. Tizenhetedik évfolyam.* Összeáll. KORI-TSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás. Gyógyszerészi Közlöny. Budapest, 1938.

- Gyógyszerészek Évkönyve az 1939-ik évre. Tizenhetedik évfolyam.* Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás. Gyógyszerészi Közlöny. Budapest. 1939.
- Gyógyszerészek Évkönyve. 1942. Huszonegyedik évfolyam.* Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás. Gyógyszerészi Közlöny. Budapest. 1942.
- Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1938-ik évre.* Összeáll. RÉTHELYI József. Budapest. 1938.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. XLVI. évfolyam.* Budapest. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 1938.
- Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenharmadik évfolyam. 1939.* Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940.
- Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenötödik évfolyam. 1941.* Budapest. Magyar Kir. Belügyminisztérium. 1942.
- Magyarországi Rendeletek tára. Hetvenkilencedik évfolyam. 1945.* Budapest. Magyar Belügyminisztérium. 1946.

Bibliográfia

- „Időtlen időknék szegyenfoltja lészen...” Somogyi László nagyváradi gyógyszerész emlékiratai. Szerk. és az előszót írta: BUDAHÁZY István. Nagyvárad. Varadinum Script. 2016.
- BIBÓ István 1986: *Válogatott tanulmányok II. 1945–1949.* Bp., Magvető.
- BRAHAM, RANDOLPH L. 1997: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon.* Bp., Belvárosi Könyvkiadó.
- BUDAHÁZY István 2014: *Halványodó arc képek. Öt nagyváradi gyógyszerész, öt sors.* Nagyvárad, Varadinum Script.
- ERDEI Ferenc 1980: *A magyar társadalom a két háború között.* In: ERDEI Ferenc: *A magyar társadalomról.* Bp., Akadémiai Kiadó.
- GÁBORJÁN Katalin 1994: *In memoriam: a Pusztavámon 1944. október 16-án kivégzett mártírok emlékére (1944–1994).* Gyógyszerészet. (38.) 11. 845–847.
- GERGELY Jenő 2001: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép.* Bp., Vince Kiadó.
- GYÁNI Gábor 2001: *Érvek a kettős struktúra elmélete ellen.* Korall. (2.) 3–4. 221–231.
- JANKÓ Gyula 1940: *Gyógyszerészek előléptetése. Jankó Gyula cikkei a vidéki gyógyszerészek előhaladása érdekében.* Szeghalom. Kultúra Nyomda.
- KÁDÁR GÁBOR – VÁGI ZOLTÁN 2005: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Bp., Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó.
- KARSAI László 2004: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek. 1920–1944. Századok.* (138.) 6. 1285–1304.
- KEREPESZKI Róbert 2011: *A politikai és társadalmi élet határán.* A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In: szerk. GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* Eger, Líceum.
- KEREPESZKI Róbert 2012: „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...”: Egykori Turul-tagok a politikai rendőrség látóterében 1945 után. *Betekintő.* (5.) 1. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00021/pdf/EPA01268_betekinto_2012_1_kerepeszki.pdf

- KOVÁCS Alajos 1938: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Bp., Egyesült Keresztény Magyar Liga.
- KUNT Gergely 2010: *Egy kamasznapló két olvasata*. Korall. (11.) 41. 51–80.
- MAGOS Gergely 2012a: *Szabad a pálya? A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi származása (1920–1944)*. Valóság. (55.) 4. 87–110.
- MAGOS Gergely 2012b: *Szabad a pálya? II. A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele (1920–1944)*. Valóság. (55.) 5. 50–76.
- Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve. 1939. Bp., Centrum.
- MAZSU János 1980: *A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái*. Történelmi Szemle. (22.) 2. 289–308.
- MOLNÁR Antal 1941: *Gondolatok a magyar falu gyógyszerellátásának és a magyar gyógyszerészet szociális kérdéseinek megoldásához*. Bp., Gyarmati F. Ny.
- NÉMETH László 2005: A Zala megyei zsidóság gazdasági megsemmisítése. In: szerk. PAKSY Zoltán: *Az antiszemitizmus alakváltozatai: Tanulmányok*. Zalaegerszeg. Zala Megyei Levéltár. 199–217.
- SÁGI Erzsébet 2000: *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek*. Gyógyszerészet. (44.) 8. 474–480.
- SÁGI Erzsébet 2001: *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek*. Kiegészítés a Gyógyszerészet 44, 474–480 (2000)-ben megjelent közleményéhez. Gyógyszerészet. (45.) 5. 377.
- SÁGI Erzsébet 2005: *A Magyarországon, magyar nyelven 1848–2000 között megjelent gyógyszerészeti folyóiratok*. Gyógyszerészet. (49.) 11. 689–695.
- SZEKFÜ Gyula 1989: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., Maecenas.
- SZMODITS László – DOBSON Szabolcs 2014: *A magyar zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig*. Bp., Dictum Kiadó.
- SZMODITS László 2003: *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*. Bp., Dictum Kiadó.
- UNGVÁRY Krisztián 2013: *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Bp., Jelenkor Kiadó.
- ZSOLT Ágnes 2001: *Éva lányom*. Bp., 21. Század Kiadó.

GERGELY MAGOS, MA
historian, archivist
magos.gergely@mnl.gov.hu

SUMMARY

During the period 1939 and 1950, a little longer than one single decade, in accordance with political events, the society of pharmacists in Hungary radically transformed. In 1950, together with the deprivatisation of drug stores, the extinction of civic pharmacy that had been based on private property since the rule of Maria Theresa happened. However, the radical change of ownership issues did not begin after the takeover of

power of the communists, but it had started much earlier, already in 1939, when the Second Anti-Jewish Act was adopted. The first wave of purge (let us call it “racial purge” or “aryanisation”) was followed by three further events, resulting in radical transformation: from 1939, the procedures of certification of pharmacists living in the reannexed regions of Hungary (“purge of national defence”), from 1945 the procedures of certification and trials at people’s tribunal after the Second World War (“political purge and punishments”), then finally the deprivatisation of 1950 (“anti-bourgeois purge”). It was not only the ownership issues of pharmacy industry and drug stores that were radically transformed, but also the representative bodies and the professional press of pharmacists, by political oppression. In my research article the first wave of purge concerning pharmacists, the so-called “racial purge” is analysed.

BAUER'S THEORETICAL BIOLOGY DEBATED

GÁBOR ELEK – MIKLÓS MÜLLER

Introduction

The Hungarian and Soviet scientist, *Bauer Ervin enters the history of science as one of the founders of theoretical biology* ¹(Токин 1963. 151; Tokin 1965b. 117). Is this not an exaggeration?

Bauer Ervin (Erwin Bauer, Эрвин Симонович Бауэр, 1890–1938) is well known in Hungary, as the second husband of *Margit Kaffka*, an outstanding poet. He is also recognized as a medical scientist and according to a major encyclopedia as a biologist „...who was one of the founders of theoretical biology. Often, however, he failed to expound his theoretical theses and provide explanations to them.”² (anon 2001. 527–528). Bauer was not an active participant of Hungarian science and was only marginally recognized in the leading (western) literature of theoretical biology. After the death of Kaffka and the fall of the Hungarian communist regime he left Hungary in 1919. After working briefly in Prague and Berlin, he moved together with his second wife, *Stefánia Szilárd*, to the USSR in 1925. Victims of the Stalinist terror, they were arrested in 1937, executed in 1938 and rehabilitated after the years of Stalinism were over. He became more and more popular: *E.S. Bauer, an outstanding scientist and dialectician, who, unfortunately is all but forgotten today*, stated a major Russian philosopher of science (Frolov 1991. 235). His biography was published in English (Müller 2005, Tokin 1982), Russian (Токин 1963; 1965a; 1982; М.Э. Бауэр 2003) and Hungarian (Tokin 1965b).

Bauer's final and main work (Теоретическая Биология [Theoretical Biology]) was published in the USSR just two years before his arrest (Бауэр 1935). The book was printed only in Russian and remained unknown abroad. In the USSR it was prohibited and removed from circulation after Bauer became a nonperson. After Bauer's rehabilitation this work became accessible in several Russian reprint editions (Bauer 1982, Бауэр 2002), and in a translation into Hungarian (Bauer 1967). But all this was half a century ago and Bauer's theory became history since, or we might say, it became aged.

We will try to reconstruct the impact of Bauer's theory in the Soviet Union in his life and after. Most informative are the contemporary (and subsequent) debates and opinions, published mostly in Russian.

¹ „Эрвин Симонович Бауэр войдет в историю науки как один из основателей Теоретической Биологии – Bauer Ervin a tudomány történetébe mint az elméleti biológia egyik megalapítója vonul be.”

² „...az elméleti biológia egyik megalapítója. Elméleti téziseinek kifejtésével és magyarázatával többnyire adós maradt.”

Bauer's fundamental principle: the 'permanent non-equilibrium' of the living

„We call living organism any body system that is not in equilibrium in a given environment and is so organized that it transforms the energy of its environment in itself into such forms of energy, which act in the given environment against the establishment of an equilibrium state”³ (Bauer 1920a; 1920b 10). Here we quoted the earliest source, still in German, but we find the same definition in the *Теоретическая Биология* with a more detailed explanations (Байэр 2002. 128, 135, 143⁴). This definition is still true after almost a century. As we noted in an earlier paper this formulation seems to anticipate the spirit of the current usage of non-linear irreversible thermodynamics (Elek – Müller 2018). Is this only by chance? Possibly, since non-linear irreversible thermodynamics became a generally accepted discipline in physics only in the 1970s. In 1920, Bauer must have arrived to his thesis by intuitive insight. But he strove until the end of his life to give it a more and more scientific, physical explanation. *Not all physics and chemistry has its nonequilibrium thermodynamics developed. This would be important not only for us...The task is even more complex. We have to work out, without contradicting the first and second principles, the dynamics of life, where we find a system in non-equilibrium*⁵ (анон 1993. 251–252). Although non-linear irreversible thermodynamics, applicable to the behavior of systems far from thermodynamic equilibrium became a generally accepted theory in the 1970s, Bauer was already in 1935 in contact with Semyonov, subsequent Nobel price winner, who used elements of this approach in his work (see Байэр 2002. 138–139).

The first volume of Bertalanffy's theoretical biology – in which he defined qualitatively, but at a scientific level, the non-equilibrium energetic state of living organisms – was published three years before Bauer's *Теоретическая Биология*. Bertalanffy refers to Bauer's thesis and regards it as a predecessor of his own thoughts (Bertalanffy 1932. 118). He does not notice that their starting points are different. For Bertalanffy, the non-equilibrium state is based on the incessant flow of energy (the nutrients) into the open system, where it is immediately utilized, thus a deficiency arises. There is a potential difference between this deficiency and the inflowing energy, rendering the replacement of energy continuous. Thus the cross section of the system is temporarily constant, it is in steady state – the system is stationary. This way a dynamic (pseudo) equilibrium arises which is not a thermodynamic equilibrium (Bertalanffy 1932. 192–201). Thus Bertalanffy was the predecessor in biology of a different physical discipline, of the linear, near equilibrium irreversible thermodynamics, where the adjective “near equilibrium”

³ „Jedes Lebewesen hat das Charakteristische, daß es ein System ist, welches beim gegebenen Umgebung nicht in Gleichgewichtszustande ist und so eingerichtet ist daß die Energiequellen und Energieformen seiner Umgebung in demselben in solche Energieformen umgewandelt werden, die bei der gegebenen Umgebung gegen den Eintritt des Gleichgewichtszustandes wirken.”

⁴ In our quotations from the *Теоретическая Биология* (Bauer 1935) we use the pagination of the posthumous reprint edition (Bauer 2002).

⁵ „Вся физика и химия действительно не имеет разработанной термодинамики – неравновесного состояния. Это нужно не только нам. ...Здесь задача еще сложнее – разработать, не пренебрегая первым и вторым началами, эту динамику жизни, где вы имеете неравновесную систему.”

indicates that this principle relates to the “non-equilibrium” of systems that are *close* to thermodynamic equilibrium. The physical principles of this theory were developed already in the nineteen fifties. The *LeChatelier* principle is valid for the pseudo-equilibrium (Prigogine – Wiame 1946).

„We would like to indicate that there are reasons to believe that these two types of behaviour correspond to situations different from the point of view of thermodynamics. Broadly speaking, destruction of structures is the situation which occurs in the neighbourhood of thermodynamic equilibrium. On the contrary, „creation of structures” may occur with specific non-linear laws of far-from-equilibrium conditions. The energy exchanged by the system with the outside world is then really transformed into structure” (Prigogine 1971). Thus even in today's first approximation at least two different nonequilibrium states are possible.

Bauer in his own times could not consider such differences, he had no means to choose. But from the beginning (Bauer 1920c) he excluded from the models applicable to living organisms those stationary systems that correspond to dynamic equilibrium (see Ebert 1920). Nor did he accept 15 years later Bertalanffy's model when pseudo equilibrium could be interpreted physically. „All what we know is that the so called nonequilibrium can also be called stationary condition”⁶ (Анон 1993. 251). The simplified symbol of Bertalanffy's model is a waterwork built over a waterfall. According to Bauer the source of work (different levels) in the case of the *waterfall* is outside of the system. According to his concept the living system does not use directly the energy received from its *immediate environment* but builds up a potential difference *in its own body, the work of which is directed exactly against* the thermodynamic equilibrium that could be expected in the given environment. This is why a starving organism can produce work. The full energy of the waterwork cannot be used against the establishment of thermodynamic equilibrium. According to him *LeChatelier's principle* has nothing in common with the principle of permanent non-equilibrium of living organisms (Баяр 2002. 151–155, 162).

In contrast to Bauer, Bertalanffy did not regard his open stationary system a fundamental law of biology, nor did he have an opinion on Darwinism in the 30s of the past century. Meyerhof, the influential German biochemist, commented on Bauer's principle: „Naturally one can also in thermodynamics detect certain characteristics of the living organisms that differentiate them from other objects of the natural world... (but) all such definitions are arbitrary and artificial”⁷ (Meyerhof 1927. 242, see also his footnote). However, Bauer's principle had a stimulating effect on Russian biophysics later. [My] „book is, to a certain extent, the continuation of the research started by Bauer and of the presentation of his ideas, [it is about] physiological reactions, in terms of modern thermodynamics of irreversible processes... Though Bauer realized... that living organisms in stable states are not in a state of equilibrium, he had to resort to the notion and relations characteristic of

⁶ „Все мы знаем, что так называемое неравновесие можно назвать и стационарным состоянием.”

⁷ “Gewisse Besonderheiten der Lebewesen, die diese von anderen Gebilden der sichtbaren Welt auszeichnen, kann man natürlich auch auf dem Gebiet der Thermodynamik finden. ... alle solche Definitionen künstlich und willkürlich sind.”

the thermodynamics of equilibrium processes... It is also natural that instead of the Bauer principle of stable non-equilibrium the principle of minimum energy dissipation is used [here], which might be viewed as an extension of both Bauer's and of Onsager and Prigogine's principle" (Zotin 1990. 236). Some disregarded the significance of "permanent non equilibrium" for theoretical biology and considered Bauer's principle a trivial feature of living organisms (Винберг 1984). Some attributed a cosmic significance to his principle (Levich 1993; Grandpierre 2012. 166–171, 189–194). During 'glasnost' Marxist philosophers already praised it: "...[he] developed the principle of permanent non-equilibrium of living systems. In his work he anticipated by much the development of modern biology"⁸ (Большая Советская Энциклопедия 1970). But extreme negative criticism was also made during Bauer's lifetime. „In Bauer's work (we find) a simplistic mechanicism deducing all higher laws of life from physics and chemistry... together with idealistic approaches. Sometimes he is close to Kant... (see the compulsory nature of the law he [Bauer] proposes), sometimes to Bergsonianism (see struggle of living system against an expected equilibrium) and sometimes he gives concessions to vitalism. All this can be explained by the fact... that he ignores dialectical materialism"⁹ (Андрюадзе 1932).

Theories in biology always contained ideas related to energy. Bauer regarded his principle the definition of life, the moving power of biology. Now we know that this is not the case. (Elek – Müller 2018). But it reflects partially the physical framework in which we view life today.

Structural energy, thermodynamic potential

According to Bauer, having structural energy makes the living organism different from the nonliving. „As a rule we use for 1 g protein 4000 calories, its combustion heat. Let us imagine that there is in fact combustion and that this large energy, of the order of thousand calories, is needed to sustain the working condition of the living substance. However, the difference between 1g living and non-living material is only 5 g calories. Such a machine could newer work. But the important aspect of the problem is that we deal not with a machine but with a living organism and that the combustion of all this protein could not proceed if this minor difference (structural energy, thermodynamic potential, μ) between living and nonliving did not exist"¹⁰ (Бауэр 1936). According to

⁸ „Развил принцип устойчиво неравновесия живых систем. Своими работами Бауэр во многом предвосхищал развитие современной биологии.”

⁹ „В работу Бауэра...сочетается грубейший механицизм, сводящий все высшие закономерности жизни к законам физики и химии с... идеалистическими тенденциями. Он то приближается к Канту (... принудительность выставленного им закона), то к бергсениюнству (работа живой системы против ожидаемого равновесия)... , то делает уступки витализму. Все это объясняется... тем, что (он) игнорирует диалектический материализм.”

¹⁰ „Мы с вами привыкли, когда идет речь об 1 г белка, учитывать 4000 кал., получаемых при сжигании. Но представьте себе, что сжигание все таки идет, и эта громадная энергия порядка тысяч калорий требуется для того, чтобы поддержать рабочее состояние живой материи, а разница между живой и неживой материей на 1 г только 5 г-кал. Такая машина никуда не годилась, но в том то и дело, что это не машина, а живой организм, и жигание всего этого белка не могло бы произойти, если бы этой маленькой разницы между живым и неживым не было бы.”

Bauer this structural energy decreases during work (the living substance gets closer to the energy level of the nonliving substance) but the living organism immediately restores its potential after the work is performed: „Energy of food taken up by the structure of living substance is not converted (directly) into work but is used to renew and preserve this structure and its internal component parts.”¹¹ (Байэр 2002. 162). This is the opinion of the innovator colloid physiologist Bauer, that was opposed by the biochemist Braunstein: „The idea of structural energy does not provide us definitive concrete data today. Potential increase, connected with assimilation, is much more concrete. This gives us a purely chemical concept of coupled reactions”.¹² (аюн 1993. 231–234). The expression ‘coupled reactions’ hints at the assumption that energy dependent processes are realized not by structural energy but through coupling to energy producing chemical reactions, a view confirmed later (Bertalanffy 1932. 188, 197; 1951. 29).

But where is the non-equilibrium energy and how is work performed?

Bauer rejects the old view of colloids that the internal energy of diverse cell organelles (phases) is different and the work is developed at the boundaries of phases with different energies.

„The general laws of living systems unavoidable lead to the conclusion that the non-equilibrium of the living substance cannot be explained with its polyphasic nature and structures at phase boundaries, only with its molecular structure.”¹³ (Байэр 2002. 228). Energy is not carried by phases but certain molecules of definite types. „The molecules of the living substance have to have an elongated shape due to their non-equilibrium state. In death, i.e. transition to equilibrium, they become shorter.”¹⁴ (Байэр 2002. 202). Thus the non-equilibrium energy of the organism is deposited in molecules and work is performed by the change of shape (configuration) of the molecules. Essentially this change of configuration is the function of the molecules. Certain protein molecules are the best representatives of such molecules. Since these are in non equilibrium state in essence they are alive. „...we are justified to speak of...”*living protein*.”¹⁵ (Байэр 2002. 230). Their function is catalysis that is necessary for life. When the product is released, this energy is almost completely restored to the protein molecule (Blumenfeld 1977. 110). This function is similar to the function of enzymes but Bauer did not recognize the specificity of enzymes (Байэр 2002. 220). No proteins were completely purified (crystallised) in his time. Bauer’s „enzyme-model” based on the action of conformational energy became a plausible enzyme-hypothesis when modern

¹¹ „Воспринятая извне энергия питательных веществ при помощи структуры живой материи и ее частей не трансформируется (непосредственно) в работу, а идет на возобновление, поддержание внутреннего строения этой структуры и ее составных частей.”

¹² „...представление о структурной энергии не дает нам на сегодняшний день определенных конкретных данных.. Гораздо более конкретно представление о повышении потенциала, с которым связана ассимиляция. Это дает нам в настоящее время чисто химическую концепцию о сопряженных реакциях.”

¹³ „...общие законы живых систем с необходимостью приводят нас к выводу, что неравновесие живой материи объясняется не многофазностью и строением границ фаз, а самой молекулярной структурой.”

¹⁴ „Молекулы живой материи должны обладать продолговатой формой, причем эта продолговатая форма обусловлена неравновесием их структуры и при умирании, т.е. при переходе к равновесию, изменяется в смысле укорочения.”

¹⁵ „Мы в праве говорить ... о «живой белке».”

molecular data were considered (Чернавский *et al.* 1987). As Bauer assumed that the extended state of „living” protein molecules carries energy, later it was assumed that biological membranes, when stretched, have electric charge, self vibration – thus permitting targeted electromagnetic interactions and performace of work (Режабек 1985. 6–9, 11).

These ideas were severly criticized. „If we eliminate membranes, since they play no role according to you (Bauer), we have to get rid of all cellular structures. So, let us say, there are no cells, just the structure of proteins.”¹⁶ (анон 1993. 223–225). „The enemy of the people, E. Bauer, developed a pseudoscientific theory of ferments.”¹⁷ (Браунштейн 1940). But here is a late acceptance: „It is amazing that Bauer assumes, to put in contemporary usage, a conformational non-equilibrium of protein macromolecules.”¹⁸ (Блюменфельд 1993). Reading Bauer’s work, one is repeatedly struck by finding among the many superseded views a thought that is still valid today. Conformation changes are changes in energy and we know that they have a fundamental role in the functions of proteins. In the last year of his life, Bauer began a new approach. He assumed that the carriers of energy are free (unsaturated) valences (unpaired electrons) in the living protein molecules. When dying, these attain a basic state, the activated state disappears, thus paramagnetism decreases and the diamagnetic susceptibility increases. Experiments confirmed this assumption (Bauer – Raskin 1936). This idea was rekindled in the 1960s, when the hypothesis of triplet electron state was proposed in submolecular biology (Szent-Györgyi 1957. 18–23, 134–137). A good number of papers mention the Bauer-Raskin effect. Japanese scientists could not repeat Bauer’s work (Sugiura – Koga 1964) but subsequently it was confirmed. The phenomenon was found to be highly complex – in addition to the paramagnetic centres, it depends on the age of the living cells, their division state and their aerobic or anaerobic condition (Маленкова – Самойлова 1968; Жолкевич *et al.* 1971).

But let us return to 1935. According to Bauer the protein molecule can be energy rich not only at one given level but can carry energy in multiples of its basic level of energy. This is achieved by „transfer” of the energy of similar molecules to a single one. Losing their energy, these are no longer „living”, they no longer are part of the organism, they are dead. „A part of the deformed molecules of the living substance that are not in equilibrium (can) increase the free energy or can elevate the rest of the molecules from an average energy state by energy equalization, when the living mass itself diminishes, and simultaneously increases the potential (μ) of the remaining mass.”¹⁹ (Бауэр 2002. 259). Bauer calls this *fundamental* or *basic process*. Here we have another hit in the bulls

¹⁶ „Если откинуть все мембраны, которые... по мнению (Бауэру) не играют никакой роли, то нужно откинуть всю структуру клетки. Так давайте скажем, что клетки нет, а есть только структура молекулы белка.”

¹⁷ “Э. Бауэр, враг народа, развивал лженаучное представление о ферментах.”

¹⁸ „Поразительно, что в основе биологических систем Бауер полагает, говоря современным языком, конформационную неравновесность белковых макромолекул.”

¹⁹ „Часть находящихся в неравновесии деформированных молекул живой материи (может) увеличивать свободную энергию или расстояние от равновесного положения остальных молекул за счет энергии выравнивания, то есть когда происходит уменьшение самой живой массы, причем одновременно может происходить повышение потенциала (μ) остающейся массы.”

eye! Today „such processes are called 'apoptosis' or with a usual (picturesque genetic) expression 'programmed cell death.'”²⁰ (Боейков 2002). Bauer explained the regeneration, metamorphosis, formation of germ cells or spores, increase the basal metabolism during disease, etc. with *higher* potential of “living protein” – without any knowledge of genetic information (Байэп 2002. 270–280). „There are features in the system... that change the conditions of the system itself.”²¹ (Байэп 2002. 135).

Genetic mechanisms were not known in Bauer's time – the diverse morphological changes were attributed to physical factors (forces, power fields, etc) (See Table). Bauer only generalised (unified) this assumptions in his theory. Today we know that biological energy is indeed molecular (high energy phosphate compounds) but membranes are also participating (membrane potential).

Table A. Energetic explanation instead of genetic one in early XXth Century

row	name	Form and contemporary explanation of the process	Comment
1	Starvation: need of energy	Some organelles become dissolved in starving protists, matter is lost and the nucleus shows changes similar to those seen before division (Gurwitsch 1904. 148–163).	Proteins of organism can be sources of energy in need (Bertalanffy 1951. 231–236), but degradation of some proteins is energy requiring (Lodish et al 2000. 66–67).
2	Gametogenesis	Trouts and herrings lose weight due to effort of at wandering at germ cell development (Rubner 1909. 116–117).	Reduced body weight, exhausting migration are consequences of programmed behavior.
3	Fullness of embryonal growth	Development of cell clusters isolated from embryos is more complete when it contains more cells. Contemporary explanation is (Loeb 1905. 334–337): more cells carry <i>more energy</i> .	Cells from asymmetric cell division differ not only from the ancestral stem cells but can <i>differ from each other</i> . More cells – <i>more information</i> (Lodish et al 2000. 542).
4	Metamorphosis	A new form requires less energy than what would correspond to its mass, because the organism utilises as source of energy its old body parts that are no longer necessary (Tangl 1909).	Formative processes are under genetic control. Waste of larval stage and programmed cell death (apoptosis) indeed serve as nutrient (Lodish et al 2000. 554–555, 1045–1050).

²⁰ „Такие события носят название «апоптоз» или, как его еще образно называют, программированная смерть клетки.”

²¹ „В системе существуют приспособления... изменяющая условия в самой системе.”

5	Spore formation	Sporulation (and metamorphosis) occurs under unfavourable conditions (<i>Hartmann 1953. 423–429</i>), it is ‘power economy’.	Conditions activate the genetic mechanism already present in the organism (<i>Hartmann 1953. 437; Lodish et al 2000. 385, 540, 882</i>).
6	Regeneration	Growth of the body slows down in amphibia during limb regeneration. Extent of various ‘formomotoric potentials’ change in such a way that by the end of regeneration the organism will be balanced (<i>Przibram 1909. 225–226; Bertalanffy 1932. 307</i>).	In regeneration, the complex developmental program of ontogenesis takes place locally. Specific genes of stem cells are activated in a precise sequence and localisation and generate the needed tissue and cell types (<i>Lodish et al 2000. 537–573</i>).
7	Delay of cell division by cell regeneration	<p>In the 1920s, Hartmann could prolong protist’s life span by removing small parts of their cytoplasm. This proves that between two divisions there is a lifespan when the unicellular individuum matures. Protists are not immortal. He increased the relative <i>surface area</i> of enlarged cell mass with amputation; his idea was that cell division prevents the metabolic insufficiency caused by too small surface area (<i>Hartmann 1953. 443–446; Elek-Müller 2015</i>).</p> <p>Several scientists repeated Hartmann’s experiment, including Bauer (<i>Bauer – Granowskaja 1935; Bayзр 2002. 266–270</i>). He separated two stages in the cell’s life: mutilation of <i>young</i> cell’s plasma led to the cell’s death but similar resection did not interfere with the ensuing division in <i>older</i> cell. Bauer accepted Hartmann’s idea of periods in the life of the cell but he saw the source of power not in the expansion of the cell surface but in the <i>energy</i> generated by the <i>loss of matter</i> in division (<i>Лунц 1961</i>).</p>	Removing parts of the cytoplasm is not a specific measure for prolonging cell’s life. Electric impulses (<i>Лунц 1959, 1960</i>) and dyes elicit it too (<i>Насонов – Александров 1940. 74–75, 212–224</i>). Change of volume of the cell and nucleus may be observed but it could be due to change of hydration, etc. <i>Loss of mass</i> cannot be proven to occur in all cell divisions. Mechanical damages / pricking of cytoplasm/ can cause similar signs (<i>Bayliss 1920; Chambers-Rényi 1925</i>), thus they can be regarded as effects of a stimulus disturbing the cell cycle. <i>Phases</i> of the cell cycle can explain Bauer and Hartmann’s experiments. These phases are regulated by a number of factors linked to each other, some are repressors and some are activators. Their formation requires energy and act only during short parts of the cell life. There are several checkpoints or restriction points in the cell cycle that suppress the entry of the damaged cell into a new cycle (<i>Lodish et al 2000. 500–532</i>).

Rubner constant, energy of the ovum

Already in his first book did Bauer state that duration of life is directly proportional with adaptation and *inversely* proportional with *intensity* of its life processes: $Life\ span \sim \frac{accommodation\ to\ the\ environment}{intensity\ of\ vital\ functions}$ (Bauer 1920b 34–37).

This was criticized: „Bauer's formula is incomplete. He introduces the factor of external damages indirectly in the numerator of his formula, but provides no means for its calculation.”²² (Hirsch 1926 761). After receiving this criticism, Bauer modified his formula. As the energy requirement of adaptation cannot exceed the assimilation: $Life\ span \sim$

$$\frac{\text{upper limit of assimilation}}{\text{basal metabolism for one day.}}$$

Since the assimilation is limited, more intense assimilation means shorter life span. This is the principle of the 'rate of living' (Rubner 1909. 143, 159–160). Rubner regarded the energetics of living uniform, that is just adjusted according to body weight and external temperature. As the number of divisions of an egg cell is limited, he takes the assimilation limited (Rubner 1909. 85–95, 125, 133). According to Bauer the limit of assimilation is the maximal weight.

Converted into equation: $life\ in\ days = k \frac{(\text{maximal body weight})}{(\text{basal metabolism for one day})}$.

Rephrased: $k = \frac{(\text{life in days}) \times (\text{basal metabolism of one day})}{(\text{upper limit of assimilation})}$.

Here the numerator is work over the whole lifespan. Bauer regards maximal body weight a heritable character of the species and localises this physical potential in the egg cell.

Then: $k = \frac{(\text{work during the whole life})}{(\text{free energy of the egg cell})}$.

Bauer calls k Rubner's constant and states that the work over the whole life depends on the „energy” (potential) of egg cell (Bauer 1931). Co-workers of Bauer tested this formula on fruit flies (*Drosophila*) measuring the duration of life, metabolism and body weight of the insects. The observed values did not fit the theory completely: *it is indicated that the average life duration may be essentially altered under the influence of such agencies which in no way affect the respiration rate (=metabolism)* (Винберг – Щербаков 1937). Bauer knew these lifespan-related data already in 1935 and he derived in his book the Rubner constant with an analytic approach that did not include the life span explicitly (Баязп 2002. 253–254). We quoted his derivation previously (Elek – Müller 2018) but a confusing typographical error crept into the publication.

In the 12th line of line of the 9 page instead an integral, but the correct integral is below. Here μ is thermodynamic potential of living unit mass (g), μ_M , the same at grown

²² “Die Formel von E. Bauer enthält eine Lücke, indem sie zwar dem Faktor der äußeren Schädigungen im Zähler indirekt ausdrückt, aber keine Möglichkeiten der Errechnung bietet.”

up organism, Q is the liberated heat and Q_A is the amount of heat produced by an adult living until death. M is the mass of adult organism.

$$k \int_0^{Q_A} dQ = - \int_{M_{\mu_M}}^0 M d\mu$$

Bauer's conclusion did not change, however. His contemporaries did not comment on this but later this became the most disputed point of his theory. [Bauer] „*makes the following disastrous jump in his ideas. He claims that the work performed by the organism during ontogenesis and the whole life of the individuum must be accompanied by the decrease 'of free energy of the unit mass of the living' i.e. 'its thermodynamic potential' (μ) and even 'that the sum of calories that the organism can convert during its whole life, depends only on the free energy of the egg cell and is proportional to it'. But the high potential of the egg cell needs to be re-established in every generation and ...such a 'recharge' (fundamental process) can occur only at the expense of the structural energy of certain amount of living substance, i.e. at the expense of processes accompanied by a decrease of the mass of living substance... E.S. Bauer... makes the attempt to bring his views in accordance with the empirical data and the views of biologists of his time. In spite of the use of mathematical formalisms the whole idea is not convincing.*”²³ (Вунберз 1984).

The first theoretical biologists used theoretical physics, where physical concepts and mathematics dominate, as the example to create their discipline. *I am convinced that we can discover by means of purely mathematical constructions the concepts and the laws connecting them with each other, which furnish the key to the understanding of natural phenomena* (Einstein 1954. 274). We have reason to quote Einstein, because he provides an authoritative description of the way theoretical physics is created. We might add that a colleague of his, the noted physiologist *Ukhtomskii* (see Зыева – Зыев 2016) named Bauer „the Einstein” of biology in signing a book for him (М. Бауэр 2003. 286). While very flattering, of course this is exaggeration. This signed book has gotten lost by now. But such initial characterisation is also present in the following comment: *It is necessary to replace in Bauer's concept the term of 'structural energy' and 'thermodynamic potential' by 'amount of information per unit of living mass' and 'amount of information'... Such an interpretation of the meaning of the μ potential permits us to accept Bauer's views... on the essence of 'the basic (fundamental) process'* (Shnol 1982. 290). Information in Table suggests that this comment is correct. This gives a proper place for Bauer's

²³ (Бауэр) „делал следующий...роковой шаг в своих построениях. Он утверждает, что работа, совершаемая организмом во время онтогенетического развития и жизни особи, должна сопровождаться снижением «свободной энергии единицы живой массы», т.е. «термодинамического потенциала» (μ), и даже что «общее количество калорий, которое может быть превращено организмом в течение всей его жизни, зависит исключительно от свободной энергии яцевой клетки и пропорционально последней». (Но) высокий потенциал яйцеклетки должен возобновляться в каждом поколении, и такая «перезарядка» (основной процесс) может происходить только за счет структурной энергии некоторого количества живого вещества, т.е. за счет процессов, сопровождающихся снижением массы живого. Бауэр... пытается согласовать свои представления с эмпирическими данными и с воззрениями видных биологов того времени... Картина... неубедительна вопреки математическим формулировкам.”

theory now in the history of theoretical biology. The discovery of the genetic code led to the reformulation of Bauer's fundamental principle: *Bauer's principle of stable non-equilibrium state is valid as a description of accumulation of information, and this accumulation of information is a consequence of the main principle of biological evolution* (Shnol 1982. 290). While this interpretation is clearly part of the notion of stable nonequilibrium, nonetheless we cannot dismiss its original energetic interpretation in addition to the informatic one. About the *Rubner* constant we can only state that it indeed changes according the living conditions, therefore today we have separate equations for the dependence of lifespan and of work on body mass. These are the allometric equations (see Elek – Müller 2018).

Darwinism and evolutionary biology

Bauer believed the *Rubner* constant **k** (the fraction of work during the whole life divided by the free energy of the egg cell) to be characteristic of any given phylogenetic entity. According to Bauer organisms with higher **k** are more evolved – superior – species (Bauer 1931). Darwin did not accept the assumption that any species can be superior or inferior, a view also shared today (Mayr 1988. 42–43, 251; Maynard Smith – Szathmáry 1995. 16–17). Bauer did not share this view because Darwinism temporarily lost its leading role in the beginning of the 20th century (Mayr 1980. 3–5; 1988. 525–526). „*The principles... of evolutionary theory in its present form include the notion that various forms of living organisms and of living substance have their own history, but they do not elaborate on this history and do not permit to draw any conclusions on it.*”²⁴ (Байэр 2002. 110). Bauer accepted Darwinism, but rejected the contemporary concepts of genetics, because he attributed mutation to damages of nuclear metabolism. „*We reached a conclusion concerning the significance of the external environment, on the limits of physiological adaptation and its criteria – the Rubner constant, as well as on the role of mutations and heredity itself in the origin of species.*”²⁵ (Байэр 2002. 342). Mutants in which **k** (see above) is already larger – making adaptation possible again – represent new viable species. A new species originates abruptly due to deficient metabolism of nuclear structure from an old one having insufficient energy (**k**) to adapt. The old species dies out completely, its acquired characters are not inherited – Bauer rejects Lamarckism.

New species arise from the losers in natural selection. The random changes of the non-living environment and the regulated changes of the living environment (e.g. competition) lead to a unidirectional process (historical necessity): „*The maximal external work increases with time in all organisms existing at the same time.*”²⁶ (Байэр 2002. 175) (external work is in the numerator of the *Rubner* constant (see Elek – Müller 2018))

²⁴ „Принципы.. эволюционной теории в их современной форме содержат положение, что различные формы живых существ и живая материя имеют свою историю, о законах же этой истории они ничего не говорят и не допускают никаких высказываний.”

²⁵ „Мы приходили к представлению относительно значения окружающей среды, границы физиологического приспособления и ее критерия – рубнеровской константы, а также мутаций самой наследственности для образования видов.”

²⁶ „Среди всех одновременно существующих форм максимум внешней работы со временем возрастает.”

„thus an increase of the Rubner constant is obligatory during evolution...”.²⁷ (Бауэр 2002. 351). „This leads to the conclusion that historical laws of evolution are not laws affecting individual organisms, let alone species, and their interactions but are the laws of all living substance as it exists on Earth.”²⁸ (Бауэр 2002. 349). According to Bauer this is the (quantitative) essence of Darwinian selection (Бауэр 2002. 173–180, 334–349). Also there is a drive toward progress and ever greater perfection in evolution which is referred as orthogenesis.

„The principle of increase of the Rubner constant, presented as the expression of the overall trend of evolution, is an unacceptable simplification as an approach to explain complex biological phenomena. To what extent this is true, is clear from the following consideration: that a closer look at “the principle of increasing external work” turns out to be applicable only to animals, while the evolution of plants follows other principles. Therefore this principle loses its concrete meaning when it is regarded applicable to the whole living world.”²⁹ (Лунц – Бондаренко 1935/36 29–30). [Бауэр] „accepts the fundamental significance of Darwinism but does not use an evolutionary approach in the construction of theoretical biology. In my opinion, this is the main shortcoming of Bauer’s conception.”³⁰ (Шноль 1979. 15). [Bauer’s] „idea... is not free from contradictions. Bauer uses extensively the notion of ‘living system’, but he does not define clearly the limits, specifics of different living systems. He treats poorly the problem of the organisational levels of life and the specific laws of evolution at these levels... Nevertheless even these contradictions are of great interest, since we deal with a most significant concept of natural sciences.”³¹ (Мирзоян 2006. 86).

What can we say today about Bauer’s ideas on evolution?

Organisms live as populations. The genomes of the individua are not identical in a population, thus each new individuum is unique. The most frequent cause of the emergence of a new species is not mutation, but such a recombination of the genes that survives in selection. But development cannot be anticipated, natural selection does not optimise the species, there is *no orthogenesis*. This is the evolutionary synthesis that arose about 1940–1960 from neodarwinism and population genetics and is generally ac-

²⁷ „и вследствие этого в эволюции закономерным является увеличение рубнеровской константы.”

²⁸ „Из сказанного вытекает, что историческая закономерность эволюции является закономерностью не отдельных организмов или даже видов и их взаимодействия друг с другом, а закономерностью всей живой материи, существующей на земле.”

²⁹ „Принцип возрастания рубнеровской константы, предоставленный как выражение основной тенденции эволюции, является недопустимым упрощением в подходе к объяснению сложных биологических явлений. Насколько это действительно так, показывает то обстоятельство, что «принцип возрастающей внешней работы» при ближайшем рассмотрении оказывается применимым только к животным, тогда как эволюция растений подчинена иным закономерностям. Поэтому этот принцип, если его считать правильным для органического мира в целом, теряет свое конкретное значение...”

³⁰ (Бауэр) „признает фундаментальное значение дарвинизма, но не принимает эволюционный подхода для построения теоретической биологии. В этом главный, на мой взгляд, недостаток концепции Бауэра.”

³¹ „Концепция (Бауэра) оказалась несвободной от... противоречий. Бауэр широко пользуется понятием «живая система», однако границы... специфика разных живых систем определены им нечетко. Слабо затронута проблема уровней организации живого и специфических закономерностей эволюции этих уровней... Однако и противоречия, когда речь идет о крупной естественно-научной концепции, представляют живой интерес.”

cepted today (Mayr 1980. 22–48; 1988. 105–106, 252, 258–259, 458, 529–536). Orthogenesis is also discussed in our times, but in contrast with Bauer with the use of modern physical concepts (Witting 2008).

Conclusions

We find kernels of truth in each judgment on Bauer but even our sketchy compilation shows that their criticized aspects became milder and milder with the passage of time, and finally turn positive. So, what can we say about the whole theoretical construct proposed by Bauer? Maybe we should quote *Einstein*, who was perhaps its most successful representative of theoretical science.

„The predominantly inductive methods appropriate to the youth of science are giving place to the tentative deduction. Such a theoretical structure needs to be very thoroughly elaborated before it can lead to conclusions which can be compared with experience. Here, too, the observed fact is undoubtedly the supreme arbiter, but it can not pronounce sentence until the wide chasm separating the axioms from their verifiable consequences has been bridged by much intense, hard thinking. The theorist has to set about this Herculean task fully aware that his efforts may be destined to prepare the death blow to his theory. The theorist who undertakes such a labor should be not carped as a “fanciful”. On the contrary, he should be granted the right to free reign to his fancy, for there is no other way to the goal. It is no idle daydreaming, but a search for the logically simplest possibilities and their consequences.” (Einstein 1954. 282). „But whereas a building may be seriously damaged by a heavy storm or spring flood, yet its fundament remains intact, in science the logical foundation is always in greater peril from new experiences or new knowledge than are the branch disciplines with their closer experimental contact.” (Einstein 1950. 99).

Well, Bauer tried to do the same – but at a time when theoretical biology was in its infancy. What can be our answer to the question we posed at the beginning? To what extent can he be regarded “one of the founders” of theoretical biology?

Theoretical biology arose as an independent discipline at the turn of the 19th and 20th centuries at the time of the big controversy between vitalism and mechanicism. It was founded by vitalists, Driesch and others (Bertalanffy 1932. 1–4, 40–47). Bauer went beyond this debate and wrote the first all-encompassing materialist biology, starting from, and based on one fundamental principle. If he was not the founder of a new science, he was still the initiator and constructor of an independent direction. This is behind the recent attempts to find a place for this old but really unknown person in the ever increasing family of recognized theoretical biologists (Alt 2010). Let us conclude with the words of Einstein: *„The whole of the science is nothing more than a refinement of everyday thinking.” (Einstein 1950. 59). „Man tries to make for himself in the fashion that suits him best a simplified and intelligible picture of the world; he then tries to some extent to substitute this cosmos of his for the world of experience and thus to overcome it. This is what the painter, the poet, the speculative philosopher and the natural scientist do, each in his own fashion.” (Einstein 1954. 225). „The aim of science is, on the one hand, a comprehension as complete as possible of the connection between the sense experiences*

in their totality, and on the other hand, the accomplishment of this aim by the use of a minimum of primary concepts and relations.” (Einstein 1950. 63).

Bauer in his time solved this task masterfully,

GÁBOR ELEK, MD, DSC
H-1124 Budapest, Deres u 10/a
elek.nora@freemail.hu

MIKLÓS MÜLLER, MD, DR h.c.
The Rockefeller University, New York,
NY 10065, USA
mmuller@rockefeller.edu

LITERATURE

- ALT, W. (2010) Entwicklung der theoretischen Biologie und ihre Auswirkung auf die Disziplinengese in 20. Jahrhundert. *Verhandlungen zur Geschichte und Theorie der Biologie* 15, 103–135.
- anon (2001) Bauer Ervin, In *Új magyar életrajzi lexikon*. Ed.: MARKÓ L., vol. 1, 527–528.
- BAUER, E. (1920a) Die Definition des Lebewesens auf Grund seiner thermodynamischen Eigenschaften und die daraus folgenden biologischen Grundprinzipien. *Naturwissenschaften* 8, 338–40.
- BAUER, E. (1920b) *Die Grundprinzipien der rein wissenschaftlichen Biologie und ihre Anwendungen in der Physiologie und Pathologie*. Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen, herausgegeben von Wilhelm Roux. Heft XXVI, Berlin, Springer.
- BAUER, E. (1920c) Zu bemerkungen von L. Ebert über meinen Artikel in Heft 18 d.J., *Naturwissenschaften* 8, 582.
- BAUER, E. (1931) Lebensdauer, Assimilationsgrenze, Rubnersche Konstante und Evolution. *Biol. Zentralbl.* 51, 20–214.
- BAUER, E. – GRANOWSKAJA, A. (1935) Kernrekonstruktion, Atmungssteigerung und Unsterblichkeit bei Hypotricha, herforgerufen durch chirurgische Eingriffe an Protoplasma, und ihre Abhengigkeit vom Alter. In: *Probleme der theoretischen Biologie*. Ed. B.P. Tokin, Moskau-Leningrad, INRA, 1935, 368-396. Russian only: Биол. Журн. 1934, 3, 457-464 and 609-618.
- BAUER, E. – RASKIN, A. (1936) Increase of diamagnetic susceptibility on the death of living cells. *Nature* 138, 801.
- BAUER, E. (1967) *Elméleti Biológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BAUER, E. (БАУЭР, Э.С.) (1982) *Theoretical Biology (Теоретическая Биология)*. Reprint of the 1935 edition with a preface, a biographical and critical essay. Перепечатка издания 1935 г. дополненная предисловием, биографическим очерком и критической статьей, (in Russian with an extended summary in English). Eds: G.M. FRANK, J. TIGYI, E.S SHNOL., A.A. ZAMYATNIN. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BAYLISS, M.W. (1920) The properties of colloidal systems. IV. Reversible gelation in living protoplasm. *Proc. Roy. Soc.* (London) Ser. B, 91, 196–201.
- BERTALANFFY, L. von (1932) *Theoretische Biologie*. Band 1. Berlin, Borntraeger.
- BERTALANFFY, L. von (1951) *Theoretische Biologie*. Band 2, 2nd edition. Bern, A. Francke AG Verlag. (First edition in 1942)
- BLUMENFELD, L.A. (1977) *Probleme der molekularen Biophysik*. Ed: G. Lassmann, Berlin, Akademie Verlag.
- CHAMBERS, R. – Rényi, G.S. (1925) The structure of the cells in tissues as revealed by micro dissection, I. *Amer. J. Anat.* 35, 385–402.
- EBERT, L. (1920) Zur Definition des Lebewesens auf Grund seiner thermodynamischen Eigenschaften. *Naturwissenschaften*, 8, 581–582.
- EINSTEIN, A (1950) *Out of my later years*. New York, Philosophical Library.
- EINSTEIN, A (1954) *Ideas and Opinions of Albert Einstein* edited by CARL SEELIG based on „*Mein Weltbild*” and other sources. Translated by S. Bergmann. New York, Crown Publishers. (The „*Mein Weltbild*” was published in German, Amsterdam, Querido, 1934).
- ELEK, G. – MÜLLER, M. (2015) Ervin Bauer and cancer research. *Comm. de Hist. Artis Med.* 61, (230–233), 87–106.
- ELEK, G. – MÜLLER, M. (2018) Ervin Bauer's Theoretical Biology (“Теоретическая Биология”) revisited. *Comm. de Hist. Artis Med.* 69, 5–20.
- FROLOV, I.T. (1991) *Philosophy and history of genetics: the inquiry and the debates*. London–Sydney, Macdonald.
- GRANDPIERRE, A. (2012) *Az élő világyetem könyve.*, Budapest, Titokfejtő könyvkiadó.
- GURWITSCH, A. (1904) *Morphologie und Biologie der Zelle*. Jena, Verlag von Gustav Fischer.
- HARTMANN, M. (1953) *Allgemeine Biologie*. 4th ed. Stuttgart, Gustav Fischer Verlag.
- HIRSCH, S. (1926) Das Altern und Sterben des Menschen. In: *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*. Eds: A. BETHE, G. v. BERGMANN, G. EMBDEN, A. ELLINGER. Bd.1. Wärme und Wasserhaushalt, Umweltfaktoren, Schlaf, Altern und Sterben, Konstitution und Vererbung. Berlin, Springer Verlag. 752–897.
- LEVICH, A.P. (1993) Towards a dynamic Theory (On the centenary of E. Bauer). In: *Lectures in theoretical biology, the second stage*. Eds: KULL, K., THIVEL, T., Estonian Academy of Sciences, Tallin, 33–51.
- LODISH, H. – BERK, A. – ZIPURSKY, S.L. – MATSUDAIRA, P. – BALTIMORE, P. – DARNELL, J. (2000) *Molecular cell biology*, 4th ed, New York, Freeman WH and Co.
- LOEB, J. (1905) *Studies in general Physiology*. The decennial publications of the University of Chicago, second series, Vol. XV. Chicago–London, Chicago Press.
- MAYNARD SMITH, J. – SZATHMÁRY, E. (1995) *The major transitions in Evolution*. W.H. Oxford, Freeman/Spectrum.
- MAYR, E. (1980) Prologue: some thoughts on the history of the evolutionary synthesis. In: *The evolutionary synthesis*. Eds: E. MAYR, W.B. PROVINE, Cambridge, Massachusetts and London, England, Harvard University Press. 1–48.

- MAYR, E. (1988) *Toward a new philosophy of biology*. Cambridge, Massachusetts and London, England, Belknap Press of Harvard University Press.
- MEYERHOF, O. (1927) Thermodynamik des Lebensprocesses. In: *Handbuch der Physik*, Eds: GEIGER H, SCHEEL K., vol 11, Berlin, Springer. 238–271.
- MÜLLER, M. (2005) A martyr of science, Ervin Bauer (1890–1938). *Hungarian Quarterly* (Budapest) 46, 123–131.
- PRIGOGINE, I. (1971) Unity of physical laws and levels of description. In: *Interpretations of life and mind*. Ed: M. GRENE. London, Routledge and Kegan Paul. 1–13.
- PRIGOGINE, I. – WIAME, J.M. (1946) Biologie et thermodynamique des phénomènes irréversibles. *Experientia* (Basle) 2, 451–453.
- PRZIBRAM, H. (1909) *Regeneration*. Leipzig–Wien, Deuticke.
- RUBNER, M. (1909) *Kraft und Stoff im Haushalte der Natur*. Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft m. B.H.
- SHNOL, S.E. (1982) A possible physical and biological interpretation of E.S. Bauer's 'principle of stable non-equilibrium state'. In: BAUER, E.S. (БАУЭР, Э.С.) (1982) *Theoretical Biology, (Теоретическая Биология)*. Перепечатка издания 1935 г. дополненная предисловием, биографическим очерком и критической статьей, (in Russian with an extended summary in English). Eds: G.M. FRANK, J. TIGYI, E.S. SHNOL., A.A. ZAMYATNIN. Budapest, Akadémiai Kiadó. 261–267, 281–291.
- SUGIURA, Y. – KOGA, S. (1964) Magnetic study on yeast cells. *J. Gen. Appl. Microbiol.* 10, 57–60.
- SZENT-GYÖRGYI, A. (1957) *Bioenergetics*. New York, Academic Press.
- TANGL, F. (1909) Embryonale Entwicklung und Metamorphose vom energetischen Standpunkte aus betrachtet. *Pflüger's Archiv* 130, 55–90.
- TOKIN, B.P. (1965a) Theoretical biology and works of E.S. Bauer. In: ТОКИН, Б.П. *Теоретическая биология и творчество Э.С. Бауэра*. Second edition. Ленинград, Издательство Ленинградского Университета. 166–171.
- TOKIN, B.P. (1965b) *Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TOKIN, B.P. (1982) Ervin Bauer's life and creative work. In: BAUER, E.S. (БАУЭР, Э.С.) (1982) *Theoretical Biology, /Теоретическая Биология/*. Перепечатка издания 1935 г. дополненная предисловием, биографическим очерком и критической статьей, (in Russian with an extended summary in English). Eds: G.M. FRANK, J. TIGYI, E.S. SHNOL., A.A. ZAMYATNIN. Budapest, Akadémiai Kiadó. 261–267.
- WITTING, L. (2008) Inevitable evolution: back to the origin and beyond the 20th century paradigm of contingent evolution by historical natural selection. *Biol. Rev.* 83, 259–294.
- ZOTIN, A.I. (1990) *Thermodynamic bases of biological processes*. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- АНДРИАДЗЕ, К. (1932) Против механизма в биологии. *Книга и пролетарская революция*, 4–5: 75–81.
- АНОН (1993) Стенограмма Научной Конференции Вием (14–15 мая 1935г.). In: ШНОЛЬ, С.Э. et al. (Eds,) (1933) *Эрвин Бауэр и Теоретическая Биология*

- (к 100-летию со дня рождения). Пушкино, Пушкинский Научный центр РАН. 205-255.
- БАУЭР, М.Э. (2003) *Воспоминание обыкновенного человека*. Петергоф, Аспин.
- БАУЭР, Э.С. (1935) *Теоретическая Биология*, Москва-Ленинград, Изд. ВИЭМ.
- БАУЭР, Э.С. (1936) Структура живого вещества. In: *Современные проблемы теоретической медицины*. Тр. Госуд. Ордена Ленина института усовершенствования врачей им. Кирова в Ленинграде, Объединенное Государств. Изд.-во, Ленинградское отд. Том 1. 28–36.
- БАУЭР, Э.С. (2002) *Теоретическая Биология*, Ed.: Голиков, Ю.П., Санкт-Петербург, Росток. [posthumous reprint edition of БАУЭР, Э.С. (1935)]
- БЛЮМЕНФЕЛЬД, Л.А. (1993) Состояния устойчивого неравновесия по Бауэру и современная наука. In: Шноль, С.Э. et al. (Eds.) (1933) *Эрвин Бауэр и Теоретическая Биология* (к 100-летию со дня рождения). Пушкино, Пушкинский Научный центр РАН. 179–184.
- БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ (1970), 3. изд. (entry БАУЭР, Э.С.), Vol. 3, 50.
- БРАУНШТЕИН, А.Е. (1940) Махистские и Кантианские тенденции в современной биохимии (Machistic and Kantian tendencies in modern biochemistry). *Архив Биологических Наук*, 56/1, 77–83.
- ВИНБЕРГ, Г. (1984) «Устойчивое неравновесие» живого, *Природа*, No 2, 120–122.
- ВИНБЕРГ, Г. – ЩЕРБАКОВ, А.П. (1937) Интенсивность обмена и продолжительность жизни трех видов *Drosophila* (The metabolic rate and the duration of life in three species of *Drosophila*). *Зоологический Журнал*, 17/2, 311–328.
- ВОЕЙКОВ В.Л. (2002) Био-физико-химические аспекты старения и долголетия. *Успехи геронтологии*, 9, 54–66.
- ЗУЕВА, Е.Ю. – ЗУЕВ, К.Б. (2016) А. А. Ухтомский и Э. С. Бауэр – два подхода к моделированию живого. *Математичні машини і системи*. № 2., 164–172.
- ЖОЛКЕВИЧ, В.Н. – ВОЛКОВ, Д.И. – ПРУДНИКОВ, В.н. – ШИДЛОВСКАЯ, И.Л. (1971) К вопросу о природе связи между дыханием и энергопотребляющими физиологическими процессами. Доклады Академии наук СССР, 197, 1210–1213.
- ЛУНЦ, А.М. (1959) О взаимоотношениях между цитоплазмой и ядром в старых и молодых клетках амёб (Über die Wechselbeziehungen zwischen dem Zytoplasma und Kern in den alten und jungen Zellen der Amöben). *Журнал общей биологии*, 20/1, 23–27.
- ЛУНЦ, А.М. (1960) О действии повторных слабых раздражений на деление «молодых» и «старых» амёб (On the effect of repeated slight irradiation on the reproduction on 'young' and 'old' Amoeba). *Цитология*, 2/4, 470–474.
- ЛУНЦ, А.М. (1961) Об эволюции смерти в связи с эволюции размножения (Über die Evolution des Todes im Zusammenhang mit der Evolution der Vermehrung). *Журнал общей биологии*, 22/2, 95–99.
- ЛУНЦ, А. – БОНДАРЕНКО, п. (1935/36) Новый опыт «синтетической биологии». *Книга и пролетарская революция*, No.8, 23–32.
- МАЛЕНКОВА, И.В. – САМОЙЛОВА, О.П. (1968) Исследование эффекта Бауэра-Раскина на культуре *Saccharomices cerevisiae*. *Биофизика*, 13, 734–736.

- Мирзоян, Э.Н. (2006) *Этюды по истории теоретической биологии*. Москва, 2ое изд, Наука.
- НАСОНОВ, Д.Н. – АЛЕКСАНДРОВ, В.Я. (1940) *Реакция живого вещества на внешние воздействия*. Москва-Ленинград, Издательство Академии Наук СССР.
- РЕЖАБЕК, Б. Г. (1985) Устойчивое неравновесие живой материи – основа избирательной чувствительности биологических объектов к электро-магнитным полям. In: КРАСНОГОРСКИЙ, Н.В. (Ed.) *Электромагнитные поля в биосфере*, vol. 2, Москва, Наука. 5–16.
- ТОКИН, Б.П. (1963) *Теоретическая биология и творчество Э.С. Бауера* (Theoretical biology and Ervin Bauer's work). Ленинград, Изд. ЛГУ.
- ЧЕРНАВСКИЙ, Д.С. – ХУРГИН, Ю. И. – ШНОЛЬ С.Э. (1987) Концепция «белок-машина» и ее следствия. *Биофизика*, 32, 775–781.
- ШНОЛЬ, С.Э. (1979) Физико-химические факторы биологической эволюции. Москва, Наука.
- ШНОЛЬ, С.Э. et al. (Eds.) (1993) *Эрвин Бауэр и Теоретическая Биология* (к 100-летию со дня рождения). Пущино, Пущинский Научный центр РАН.

ÖSSZEFOGLALÁS

Bauer okfejtésében a differenciálegyenletek azért jelentek meg, mert az elméleti fizikát példaképnek tekintette. Újabban az elméleti biológia is gyakran használ matematikai módszereket, ezért gondolatmenete nemcsak logikus, de modernnek is hat. Természettudományos képzettsége talán nem volt annyira széleskörű, mint idősebb pályatársáé, Lotkáié, és néha olyasmiről is véleményt mond, ami nem következik elméletéből – legfeljebb megfejtethető, hogy miért illene oda. Ilyen példát találunk evolúciós megállapításaival kapcsolatban. Korabeli vitapartnere, Frank, G. M., szavaival (anon 1993. 235–238): „*Bauernek nem minden bizonyítéka állja a kritikát*”.³² De Bauer – ha nem is az elméleti biológia „egyik megalapítója” – mégis az *első* széleskörű és következetesen materialista elméleti biológia szerzője. Talán a fenti hibák is hozzájárultak, hogy könyve annyira egységes – „*monolitikus*”. Az a megjegyzés, hogy a *permanens non equilibrium* alaptétele jobban illene a non lineáris irreverzibilis termodinamika gondolkörébe, mint az egyensúlyközeli lineárisan irreverzibilisébe – persze utólagos megállapítás, de a megnyilatkozások és a tények alapján nem mondhatunk mást. Korabeli idézett kritikusa így folytatja: *Bauer professzor irigylésreméltó helyzetben van... vitathatjuk ugyan bizonyítékait... de nem bizonyíthatjuk be, hogy Bauer professzornak nincs igaza. Értékelnünk kell azonban, hogy megállapításainak kísérleti kidolgozása ennyire következetes és átgondolt.*”³³

³² ...не все доказательства, приводимые проф. Бауэром, выдерживают критику.

³³ Проф. Бауэр находится здесь в выгодном положении... можно опровергать его доказательство,... доказать, что проф. Бауэр не прав — мы не можем. Но можем только оценивать степень солидности, степень продуманности и экспериментальной проработанности этого утверждения.

A NAGYSZOMBATI ORVOSI KAR (1770–1777) MÉLTATLANUL ELFELEDETT VÉGZETTJEI: KIS WITZAY JÓZSEF, LIPSZKY PÁL, PILLMAN ISTVÁN

KISS LÁSZLÓ

„Az irodalmi bőség ellenére a nagyszombati fakultással foglalkozó közlések egy irányban máig hézagosaak, sőt bizonyos kérdéscsoportra nézve: a hallgatókat illetőleg úgyszólván semmit sem nyújtanak” (Duka Z. N., 1966). Nos, a kiváló pozsonyi orvostörténész, Duka Zólyomi Norbert (1908–1989) által 1966-ban felállított „diagnózis” ma is nagyrészt érvényes. Pedig a „terápiát” már Duka Zólyomi elkezdte. Sajnos, sem a francia (Duka Z. N., 1971), sem a szlovák nyelven (Duka Z. N., 1972) megjelent, a Nagyszombatban végzetek promóció utáni életútját tárgyaló, forrás értékű dolgozatai nem kerültek be a legfrissebb, 2005-ben kiadott és orvosképzésünk első hét évével foglalkozó kötetbe (Schultheisz E., Magyar L., 2005). E terápiába kapcsolódtam be 2007-ben a *Haidenreich János Lajosról*, Arad vármegye fizikusáról írt dolgozatommal (Kiss L., 2007) majd 2010-ben *Az orvostudomány felvidéki történetéből* c. kötetemben újabb nagyszombati végzetek – *Madács Péter, Reineggs Jakab, Chernyei János, Lumniczer István és Stipsich Ferdinánd Károly* – bemutatásával (Kiss L., 2010).

Kis Witzay József (1746–1810)

A nagyszombati kar alapításának 250. évfordulója jó alkalom arra, hogy újabb három nagyszombati abszolvenssel ismerkedjünk meg. Elsőként azzal az orvossal, Kis Witzay Józseffel, akinek emlékezetét főleg az irodalomtörténet-írás, s azon belül is a *Kazinczy Ferenc*cél foglalkozó irodalom őrzi. Ezért jelent meg dolgozatom első változata halálának 200. évfordulója alkalmából a *Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvében* (Kiss L., 2010.)

Kazinczy valószínűleg 1779-ben ismerkedett meg a tőle tizenhárom évvel idősebb s már akkor híres kassai orvosdoktorral. Kazinczy így emlékezik a történetekre:

„Szüntelen tartó hivatalbéli útjaim, az azokon való rendetlen élés, leg-közelebb pedig a Szepes Vgyei útam alatt egy hónapig tartó szörnyű hőség meg-gyengítették egészséget. Szemeimnek fehérjék tsupa sárga volt... 4-a Juni vissza mentem Kassára, s már 6-a Juni mellyemben korgást, másnap pedig borzasztó hideglelést éreztem, azonnal küldöttem Doctor Viczayért, mert valami belső sugallást érzék a felől, hogy betegségem súlyos lesz. Negyed napon mi történt nem tudom. El kezdtem phantasirozni...” (Kazinczy F., 1789) Kazinczy „belső sugallása” megalapozott volt. A „phantasirozásba” azaz delíriumba torkoló betegsége valószínűleg hastífusz volt, amely a sír közelébe juttatta őt, sőt a komáromi *Mindenek Gyűjtemény* hasábjain már nekrológja is megjelent balatonfüredi tisztelője, *Pálóczi Horváth Ádám* tollából (Kiss L., 2006). Witzay ápolásának – gyógyí-

tásról aligha lehetett szó –, no meg a beteg fiatal, szívós természetének köszönhetően, Kazinczy felépült. Doktoráról memoárjában is említést tesz: „Orvosom és barátom, Viczay József, már (június) 19-d nem hitte, hogy a reggelt érjem.” (Kazinczy F., 1986)

Kazinczy és Witzay barátsága töretlen maradt az előbbi fogsága (1795–1801) alatt és ellenére is. A fogságból írt leveleiben többször említi Witzayt, kéri tanácsát. „Három alsó fogam elől vesztí inyét. Zahnschorbutnak¹ mondják. Viczay mondja meg, mi lesz belőle” – írja 1799. június 16-án. E jóban-rosszban töretlen barátság az egyik indítéka annak, hogy Kazinczy még Witzay életében, 1803-ban rézmetszetet készíttet doktoráról. Witzay halálát követően írja Kazinczy egyik levelében: „Viczaynak igen jól eltalált képét én ezelőtt nyolc évvel Czetter által metszetém rézbe, mert engem is nem egyedül virtusainak tisztelete s a legszentebb barátság, hanem életem megtartása is csatlott hozzá.” (Molnár B., 1944)

Ezek után nézzük, mit tud az orvostörténet-írás doktorunkról. Kis Witzay mindmáig legteljesebb életrajzát földije, Molnár Béla² adta közre 1944-ben, az akkoriban újra az anyaországhoz tartozó Kassán (Molnár B., 1944). Kis Witzay József 1746. március 26-án Kassán született, ahol atyja, id. Kis Witzay József (1715–1790) városi „Chirurgus” volt. A család eredeti neve Molnár volt és a Sopron megyei Viczáról került a keleti végekre. Itt vette fel a származási helyére utaló Witzay, később Kis Witzay nevet. A még Viczán született atyai nagyatya, Péter (1681–1762) a kassai magyar evangélikus egyház lelkésze volt. Csabanszky Mariannával kötött házasságából született az említett József, aki előbb a Kassán állomásozó császári gyalogezred alfelcsere (Unterfeldscherer) lett. 1740-ben kapott obsitot öt és fél évi szolgálat után és Kassán telepedett le polgári borbélysebészként. Megnősült, Hermann János lelkész Erzsébet nevű lányával kötött házasságából négy lány és két fiú született. 1758-tól két évtizeden át a kassai borbélysebész céh atyamestere; később Abaúj vármegye és Kassa város seborvosa is, sőt 1785-től városi szenátor.

Az 1769-ben alapított nagyszombati orvoskar mindkét Kis Witzay életét befolyásolta. Az ifjabb Józsefnek lehetővé tette, hogy Bécsben megkezdett orvosi tanulmányait már hazai földön fejezhesse be, az idősebb Józsefet viszont kellemetlen választás elé állította. A Nagyszombatban beindult seborvos-képzés miatt a Helytartótanács elrendelte, hogy a csak céhbeli (vagy hadi felcserként) képzést kapott borbélysebészeknek az orvosi karon vizsgáznuk kell. Az atya – több mint félévszázados seborvosi múlttal – nem volt hajlandó iskolapadba ülni és ezért 1786-ban valamennyi hivatalos állásáról lemondott. Ezt annál könnyebb szívvel tehetette meg, hiszen ekkor „előtte állt az utódja”: az 1773-ban Nagyszombatban diplomát szerzett fia.

A nagyszombati karon az 1772/73-as tanévben négyen szereztek orvosi oklevelet: Kis Witzay mellett a lőcsei Engel János Jakab, az eperjesi Krieger Keresztély Ernő valamint a braunschweigi Reineggs Jakab. Reineggs kalandos, Szentpétervárott végződő életútja közismert (Schultheisz E., Magyar L., 2005; Kiss L., 2009.) Ez idő tájt az orvo-

¹ A C-vitamin deficitje okozta hiány-betegség, a skorbut egyik jellegzetes tünete a fogíny vérzése és a fogak meg-lazulása.

² Molnár Béla (1892–1945 után), 1914-ben Budapesten szerzett orvosi oklevelet, 1921 és 1938 közt a budapesti III. belgyógyászati klinika tanársegédje, 1938-tól a kassai kórház orvosa.

si tanulmányokat kötelezően kinyomtatott disszertáció zárta le. Kis Witzay Nagyszombatban kiadott 60 oldalas értekezését *De lingua ut signo in morbis*, azaz *A nyelvről, mint a betegség kórjelzőjéről* írta. A disszertációk tudós kutatója így jellemzi Kis Witzay munkáját:

„Abból indul ki, hogy az emberi test részei és funkciói közt olyan harmónia van, hogy bármelyik változása hat a többire. Az érverés és a vizelet mellett Hippokratész is fontosnak tartotta a nyelv ellenőrzését a betegség megállapításához. Ezután sorra veszi a nyelv látható elváltozásait, amelyek különböző betegségekre utalnak. Így tárgyalja a száraz, a fehér, az érdes, a fekete, a vörös, a sárga, a zöld nyelvet, mint az ízlelés és a beszéd szervét. Végül a kínaiaknak a nyelv kórjelző szerepével kapcsolatos tanításait ismerteti” (Dörnyei S., 1998). A 11 fejezetre osztott értekezést a szerző atyjának, Abaúj vármegye és Kassa szabad királyi város chirurgusának ajánlotta. A disszertációt faksimile változatban ill. szlovák (František Šimon) és magyar (Magyar László András) nyelvre is lefordítva 2012-ben a kassai Šafárik Egyetem újra kiadta.

Oklevele megszerzése után Kassán telepedett le, előbb mint Torna megye fizikusa, 1782-től pedig – Portner Károly utódaként – mint szülővárosa „physicus ordinarius”-a (rendes azaz hivatalos orvosa.) Molnár szerint „nem sok időt töltött íróasztalánál, hivatalos munkájának legnagyobb részét a szegény betegek meglátogatása képezte.” Hosszú éveken át ő volt a város egyetlen hivatalos orvosa, mert a szintén Kassán lakó Mayer Ernő Lajos nem a városnak, hanem a nagy kiterjedésű Abaúj vármegyének volt a fizikusa és a megye öt járási seborvosának a főnöke.

Kis Witzay a kassaiak kedvelt orvosa volt. Több mint másfél évtizeddel halála után, 1827-ben a *Felső-magyarországi Minerva* hasábjain egy ismeretlen szerző közölte doktorunk életrajzát, amelyben így mutatta be Kis Witzay mindennapjait:

„Pitvara, korán reggel olta nyolczig, tömve vala azokkal, a kik segélyét kívánták. Akkor elkezdé kerengését, melly szinte délig tartá. Háromkor újra kezdé azt, hatkor rendszeren kertjébe vonta magát, s az estvét a barátságának s szerelemnek szentelé. Most még egyszer járta-bé nehezebb betegeit, ki, a legtávolabb külvárosig, olly hűséggel a legszegényebb viskóba mint a leggazdagabbak palotájikhoz, s akkor éjfélig tanult, s újra írálaistromát az úczák szerint, hogy valakit ne felejtessen. S ezen rendében megmarada napjainak végéig... A nehezebb betegekhez nem ritkán Falura hívatott-meg Orvosi tanácskozásra. Ment éjjel, nappal, ifjabb esztendejiben lovagolva, de úgy, hogy minden Stáción új ló várja, s nem ritkán történt, hogy a ló kidőlt alatta. Magát soha nem kímélte, s fő gondja betegei voltak, kiket a Városban elhagyott” (sz.n., 1827).

Hogy e tempót bírja, hetente háromszor hideg fürdőt vett, józanul élt, kedvenc itala „amit kárhoztata, de el nem hagyhata”, a kávé volt. Szenvedélyesen kertészkedett. Nemcsak Hernád-parti kertjének, hanem a kávéház előtti térnek fáit is saját kezűleg ültette. Ő alkotta meg az első kassai sétateret. Nem nősült meg, valószínű azonban, hogy gyengéd érzelmeket ápolt kertszomszédja, *Sihulsky Jakab* városi konzul felesége iránt. Molnár szerint e kapcsolatnak gyümölcse is volt! Erre utal(hat) Kazinczynak Kis Witzay halála után, 1810. június 3-án debreceni barátjához, *Szentgyörgyi* doktorhoz írt levele: „Felesége nem volt, de a fijának *Sihulsky* nevű kassai születésű Doktornak hagyta mind a mit hagyhatott” (Molnár, i.m., 102.) Valószínű, hogy Kazinczy tudatosan hagyta el a „fogadott” jelzőt, hiszen közismert lehetett, hogy doktorunk végrendeletében azt is kikötötte,

hogy *Sihulsky Frigyes*³ az örökség átvétele után nevét változtassa Witzayra! (Nem változtatta...)

Kis Witzayról és Kazinczyról tehát a leghitelesebb adatokat Molnár 1944-es könyve tartalmazza. Volt azonban e kapcsolatnak egy rejtett szála is, melyről Molnár még nem tudhatott. Feltételezése szerint csupán a Kazinczyhoz fűződő barátsága miatt fordította le Kis Witzay németből és adta ki névtelenül 1792-ben Kassán *A Frey-Maurer, avagy szabad-kőműves rendnek oltalmazása* c. könyvet. „Tudósításában hangoztatja a fordító, hogy ő a Renden kívül áll és ő is egy azok közül, kiket ezen könyvnek olvasása a Rend felől jobb gondolatokra hozott” (Molnár, i.m., 97.) Ma már tudjuk, hogy nemcsak a barátság, hanem a szabadkőművesi testvéri kapcsolat is ösztönözte Kis Witzayt a *Johann August Starck* által írott mű lefordítására. Mind Kazinczy, mind Kis Witzay szabadkőműves múltja dokumentált, igazolt tény.

Ez nem meglepő, hiszen az 1780-as évek, tehát doktorunk pályakezdésének ideje a szabadkőművesség virágkora a Habsburg Birodalomban. Csupán Bécsben nyolc páholy működött mintegy ezer taggal. A birodalmi fővárosban *Gerard Van Swieten*, *Mária Terézia* udvari orvosa és tanácsadója is lelkesedett a szabadkőművességért. Így nem meglepő, hogy magyar földre a Bécsben tanuló orvosok, ott végzett orvosok hozták el a szabadkőművesség eszméjét. Valószínűleg Kis Witzay is bécsi medikusi évei alatt fertőződött meg a szabadkőműves eszméssel, mint ahogy évfolyamtársa, a már említett *Reinegs* is. *Reinegs* a selmecbányai „*Az erényes emberbaráthoz*” páholy tagja volt, sőt arra készült, hogy egy új páholyt alapítson (*Schultheisz E.–Magyar L.*, i.m., 321–323.)

Kis Witzay szabadkőműves tevékenységéről – érthető módon – nem sok dokumentum maradhatott fenn. Magyarország nádora, *Sándor Lipót főherceg* 1794. szeptember 20-án egy névtelen jelentést kapott: „*E jelentés szerint Kassán Viczay orvosnál klub van, amelynek gróf Török főigazgató, Szulyovszky Menyhért, Weiss zempléni orvos, Szirmay Pál, két kereskedő és sok tanár a tagja. Amikor Hajnóczyékát elfogták⁴, Szulyovszky azonnal Kassára sietett, ott a jakobinusokat összehívta s azután sok iratot megsemmisítettek*” (*Mályusz E.*, 1926). Szulyovszky alispánnak köszönhetően tehát a kompromittáló iratok eltűntek. Az idézett szövegből azonban kiderül az is, hogy Kazinczy főnöke (és leendő apósa), az alkímia szerelmese gróf *Török Lajos* (*Kiss L.*, 2009) mellett páholytestvér volt Kazinczy sógora, Zemplén megye főorvosa, *Weiss (a későbbi Dercsényi) János* is. *Weiss-Dercsényi* szintén Bécsben volt orvos! (*Kiss L.*, 2009)

Az említett iratmegsemmisítésnek tudható be, hogy a kassai szabadkőművesek pontos és teljes névsora nem ismert. Tudomásunk szerint a magyar jakobinus mozgalommal kapcsolatban orvost nem tartóztattak le, nem került vád alá. Ennek ellenére egy orvosnak a későbbiek során is okosabb dolog volt titkolni esetleges szabadkőműves múltját. Erre ösztönözhetette őt az a szabadkőműves felfogás is, amely nem kívánta nagydobra verni egy-egy páholytag emberbarát tevékenységét. Így érthető, hogy Kis Witzay szabadkőműves múltját is sokáig a jótékony feledés homálya fedte.

³ Sihulsky Frigyes (1785–1849) a Nagyszombatból Budára, majd Pestre áthelyezett orvoskaron szerzett oklevelet 1808-ban. Nemcsak Kis Witzay vagyonát – benne a híres éremgyűjteményt – hanem annak hivatalát is örökölte. Részletes életrajzát Molnár Béla: *Kassa orvosi története* közli (109–116.o.)

⁴ Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt 1794. aug. 16-án fogták el.

Doktorunk egyébként még halálával is bizonyosságot tett szabadkőműves vonzalmáról. Molnár idézi Kazinczy levelét, melyben az író orvos-barátját, *Szentgyörgyi Józsefet* értesíti Kis Witzay haláláról: „*A szegények özsvéfutottak házánál s sírva kísérték a temetőig kővel megterhelt üres koporsóját, mert hamvai kertjében rejtettek el titkon, magának kívánsága szerint*” (Molnár, i.m., 102). Molnár szerint ez csak legenda, viszont lehetett reális alapja! Amikor pl. jó másfél évtized múltán meghal *Lipszky János* (1766–1826), a híres térképész, *Magyar Ország Nagy Mappájának* elkészítője – aki szintén szabadkőműves volt – végrendeletében meghagyta, hogy ne temetőbe, hanem saját kertjébe temessék őt el (Prikrýl, 1982, 101–102).

Kis Witzay életének nem a szabadkőművességhez fűződő viszonya az egyetlen rejtély. A *Bétsi Magyar Mercurius* c. lap 1794. augusztus 8-án megjelent 63. száma egy Kassáról, július 30-án keltezett levelet közölt. „*A leg-közelébbi Postával egy nagyon szeretett Barátomnak, egy Magyar Orvos Doctornak, a következő levelét vettem, melyet az Úr által a Hazával közölni néminémű képen kötelességemnek tartottam*” – így kezdődik a cikk. Ezután következik – „szóról szóra” – egy levél, melynek keltezése: „Constantinopoly, Jun. 12.” (A levél teljes szövegét lásd: Kiss, 2011, 255–259.)

„*Az 1792-dik esztendő szakasztotta-el édes barátságunk szoros kötelét, midőn a szerentsétlen fátum G-ba vitt...*”, indítja levelét az 1792-től Moldvában, Bukarestben, „*Hadrinápolyban*”⁵, Rodostóban és végül Konstantinápolyban (ma: Isztambul) megfordult magyar orvos. Sajnos, magáról semmit sem árul el, viszont a „*Budai avagy Szekszárdi bornak*” ill. a „*Sajó vizének*” említése sejteti, hogy magyarországi, felvidéki (?) gyökerű orvostól van szó. Nem árulja el, hol szerzett oklevelet – valószínűleg Bécsben – doktori mivoltában azonban nem kételkedünk, hiszen útja során több alkalommal is – Reineggshoz hasonlóan – gyógyította török méltóságok hozzátartozóit. Magyar voltára utal az a tény is, hogy ellátogatott Rodostóba, ahol még talált élő személyt a Nagyságos Fejedelem kíséretéből: „*116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják, jól tud még is magyarul, egészséges Ember.*” A közel négy és fél oldalas levél izgalmas ígérettel zárul: „*Ebben a hónapban Anatóliába*⁶ megyek, onnan Alexandriába és Babylonba, és ismét télre viszsza Jerusalembé. Jerusalemből majd írok valami Oláh Országi Hadsí⁷ által. Chinát látni nagy szándékom van, ha vagy öt esztendő múlva hazámba viszsza térek ki-adom utazásomnak le írását, melly már eddig is alkalmasint 50. árkusra megyen. Élly boldogul, öllelek sat. D.W. s.k.”

Ha az utolsó négy betűt a kassai tudósító aláírásának tekintjük, azaz feloldva: „*Doctor Witzay, saját kezűleg*”, akkor doktorunknak egy eddig nem ismert „hobbijával” ismerkedünk meg. Sem „a Szinnyi”, sem Molnár alapos munkája nem tesz említést Kis Witzay és a bécsi lap kapcsolatáról. Talán többszöri levélváltásról is szó lehetett?! A rejtélyes konstantinápolyi levélíró azon közléséhez ugyanis, hogy a rodostói görög templomban megtalálta az ott nyugvó magyarok sírfeliratait is „*íme, egyet néked is megküldök, ti., Bertsényi Miklósét*”⁸, a szerkesztő a következő, zárójelbe tett megjegyzést

⁵ Hadrinápolyban, azaz Drinápolyban, ma: Edirne, Törökország

⁶ Anatólia: Kis-Ázsia régi, görög eredetű neve. Területén fekszik a mai Törökország teljes ázsiai része.

⁷ Hádzsi: olyan muszlim (muzulmán) címe, aki már elzarándokolt Mekkába, a szent Kába-kőhöz.

⁸ Gróf Bercsényi Miklós 1726-ban hunyt el Rodostóban.

fűzte: „*Sajnálja a Magyar Merkúrius, hogy ez a Bertsényi Epitaphiuma, vele nem közöltetett: hanem kéri a Kassai Tudósító Barátságát, hogy a Magyar Közönség számára, ne sajnálja vele közleni.*” Kis Witzay a lap kassai tudósítója lett volna? Bécsben tanult, nevét gyakran a Kis nélkül csak Witzayként használta – a feltételezés reális.

Nem véletlenül soroltuk be e „kassai tudósítást” a Kis Witzay szabadkőműves múltját tárgyaló fejezet után. Érdemes ugyanis felfigyelni a levélváltás idejére: a kassai levél 1794. augusztus 8-án jelent meg – nyolc nap múlva őrizetbe vették a jakobinus (szabadkőműves) mozgalom első három tagját. Kis Witzay és társai – a kompromittáló iratok megsemmisítésének (is) köszönhetően – szabad lábon maradtak, de valószínűleg a bécsi titkosrendőrség figyelte őket. Talán ezért is nem találtam meg a Merkúrius által sürgetett Bercsényi-epitáfium szövegét a lap valamelyik későbbi számában. (Egyáltalán: elgondolkodtató, hogy 1794-ben egy bécsi lap hasábjain emlegetni lehetett a trón ellen lázadó „Rákótyt”.)

Csupán az érdekesség kedvéért utalunk még egy figyelemre méltó időbeli egybeesésre. A most emlegetett levél publikálásának évében, tehát 1794-ben jelent meg először *Kultsár István* (1760–1828), szombathelyi tanár kiadásában a rodostói krónikás, *Mikes Kelemen* nagy műve, a *Törökországi levelek*. A kézirat „rejtélyes utakon” került haza (Buzinkay, 1971). Egyes irodalomtörténészek szerint a felvidéki gyökerű *Francois Baron de Tott*, azaz báró *Tóth Ferenc* (1733–1793), a Dardanellák megerősítője, útleíró (Tóth, 2008) hozta magával Rodostóból.

„*Most az orvosregények divatjának idején, amikor számos külföldi orvos igazi vagy kitalált történetét habzsolja a közönség, valóságos regényes életrajzot lehetne írni a mi Vitzaynkrról*” – zárja 1944-ben Molnár Béla könyvének doktorunkról szóló fejezetét. Feltételezése ma is aktuális, sőt szabadkőművessége és rejtélyes keleti orvoskollégája révén a „regényesség” csak fokozható lenne. Az ország első orvosi karának, a nagyszombati fakultásnak végzettjei között kétségtelenül voltak híresebbek (Reinegs), tudósabbak (*Fucker*), egyetemi tanári, sőt rektori posztot elérők (*Stipsics*) is, Kis Witzay azonban a „csak” szülőföldjéhez, betegeihez ragaszkodó orvos példaképeként s nem utolsó sorban Kazinczy orvos-barátjaként is megérdemli a tiszteletet, nevének számontartását.

Lipszky Pál (1740–1810 után)

A Lipszky névvel már találkoztunk Kis Witzay szabadkőművességével kapcsolatban. Ő, *Lipszky János*, az ismertebb, a híresebb Lipszky, Magyarország első, felmérésen alapuló térképének szerzője. Életrajza megtalálható mind a magyar, mind a szlovák életrajzi lexikonokban. 12 szelvényes, színes „mappájának” VIII., Bácskát ábrázoló lapját a régi magyar térképek másolatait közreadó műben bármikor megtekinthetjük. (Papp-Váry Á. – Hrenkó P., 1989). Az ismertség, a hírnév tehát indokolt.

Nem kisebbítjük Lipszky János érdemeit, ha leírjuk: élt egy másik jeles Lipszky is – ráadásul Jánosnak nem csak névrokona –, akiről a „hálás” utókor bizony elfelejt megemlékezni. Ő Lipszky Pál, aki más „műfajban”, az orvostudományban, Nógrád vármegeye fizikusaként (megyei orvosaként) tett szert – ugyan szerényebb – hírnévre, ám olyan korban, amikor a tanult orvos legalább annyira ritka volt, mint a képzett térképész.

E másik Lipszky emlékezetét tehát főleg az orvostörténészeknek kellene őrizniük, ám Lipszky Pál neve nem szerepel a *Magyar orvoséletrajzi lexikonban* (Kapronczay, 2004) és bizony – mea culpa – kimaradt a Felvidék orvostörténeti helyneveivel foglalkozó kötetünkéből is (Kiss, 2006). „A Szinnyei” is csak két orvosi értekezése miatt tartja őt számon, szerény és hiányos életrajzi adatokkal. Ezért próbáltam meg Lipszky Pál életútjának feltárását – s a talált adatokat a *Gömörország* c. folyóirat hasábjain futó, *Palócföld orvosai* c. sorozatomban tettem közé (Kiss, 2010).

Lipszky Pál Lipszky János Trencsén vármegyei nemes és felesége, *Knogler Helena* gyermekeként látta meg a napvilágot Trencsén (ma: Trenčín, Szlovákia) városában 1740. február 12-én (Duka-Zólyomi N., 1972), más forrás szerint február 24-én (Reisz T. Cs., 2002). A következő évben atyja meghalt, anyja négy év özvegység után férjhez ment egy trencsényi tanárhoz, *Herschl János*hoz. Ez utóbbi házassága gyermektelen maradt, így 1768-ban bekövetkezett halála után csak az első házasságából származó utódok tettek vagyonmegosztást. A négy örökös közt szerepel Pál is, aki a „Dr. Med.”, azaz orvosdoktor címet írta neve mellé. (Reisz T. Csaba, i.m., p. 67.).

Doktorunk ifjúkoráról nem találtunk adatokat. Valószínű, hogy az alapokat a mostohaapja által vezetett trencsényi külvárosi evangélikus iskolában szerezte meg. Akkoriban még magyar földön nem volt orvosképzés, a tanulni vágyók Bécsbe vagy még tovább vándoroltak. Lipszky – vallása miatt – nem tanulhatott a bécsi katolikus egyetemen, ezért az 1743-ban alapított erlangeni egyetemre esett választása. A Nürnberg közelében található város a bayreuthi örgrófsághoz tartozott. Egyetemét *Frigyes örgróf* alapította, orvosa, *Daniel von Superville*⁹ kezdeményezésére. A rotterdami születésű Superville az „Európa legfőbb tanítómesterének” (totius Europae praeceptor) tartott leydeni *Herman Boerhaave*¹⁰ tanítványaként olyan orvosi kart hozott létre, melyhez hasonló egy másik Boerhaave-tanítványnak, *van Swieten*nek köszönhetően Bécsben jött létre (Bokesová-Uherová M., 1972, p. 293). Lipszky tehát a még hagyomány nélküli erlangeni karon is olyan modern orvosi tudást szerzett meg, amilyent a patinás – 1365-ben alapított – bécsi egyetem nyújthatott volna.

Lipszky egyébként már a hatodik, Felvidékről (Magyarországról) származó diákja volt az erlangeni orvosképzőnek. A rozsnyói (ma: Rožňava) *Marikowszky Márton* (1755), az iglói (Spišská Nová Ves) *Schwarz Sámuel* (1757), a szakolcai (Skalica) *Procopius János* (1758), a selmecbányai (Banská Štiavnica) *Benkóti István* (1759) és az eperjesi (Prešov) *Hueber György János* (1763) szereztek Lipszky előtt erlangeni orvosi diplomát (Bokesová-Uherová M., i.m., 294–295).

Lipszky Pál 1760. április 21-én iratkozott be az egyetemre és 1764. március 17-én – három másik medikustársával egyetemben – avatták ünnepélyesen doktorrá. *De febre asode* című latin nyelvű orvosi értekezését (4. kép) egy ma már nehezen azonosítható „lázás” betegségről írta. A latin és görög eredetű betegségnevek kítűnő ismerője, *Magyar László András* – kérésemre – az alábbi szófejtést adta:

⁹ Daniel de Superville (Daniel von Superville) (1696–1773) holland származású orvos

¹⁰ Herman Boerhaave (1668–1738) holland orvos, megeremtette az első modern értelemben vett klinikát. Iskolájából került ki a Habsburg birodalom egészségügyét megreformáló Gerard van Swieten (1700–1772) is.

A febris asodes olyan tartós láz, amelynek során a külső testrészek heve normális¹¹, a szervezet belseje azonban tűzforró, csillapíthatatlan szomjúság lép fel, szűnni nem akaró nyugtalanság fogja el a beteget, aki állandóan verejtékezik, nem tud aludni, félrebeszél, olyan undort érez, ami hányásra készteti őt. A szó az „aszaoma” (kiszáradok) és az „eidosz” (alak) görög szavakból ered (Magyar László András levele a szerzőhöz 2010. március 29-én.)

A 28 oldalas értekezés utolsó három lapja a leendő doktort köszöntő verseket tartalmazza. Ezek közül kiemelendő a későbbi híres szarvasi lelkész, szakíró és az alföldi mezőgazdaság gyakorlati fejlesztője, *Tessedik Sámuel* tízsoros latin nyelvű köszöntője. Tessedik 1763-tól teológiát tanult Erlangenben, de bejárta az orvosi előadásokra is, így barátkozott össze Lipszkyvel (Penyigey D., 1980, p. 45).

Nem tudjuk, hol kezdte el orvosi gyakorlatát Lipszky Pál. Az 1764 és 1771 közti évek egyelőre „hiatus biographicus” – rés, hiány az életrajzban – alkotnak. 1771-ben azonban feltűnik szülővárosában, hogy ott lemásoltassa (hitelesítse?) orvosi végzettségének okmányait, melyek szükségesek a magyarországi letelepedéshez (Duka-Zólyomi N., i.m., p. 173.). Ekkor még nem sejtette, milyen nehéz fába vágta fejszjét. Sikertelenül ugyan a megyei főorvost éppen nélkülöző Nógrád vármegye rendjeinek bizalmát megszereznie, sőt a megyegyűlés 1773-ban meg is választja őt physicusnak, ám a Helytartótanács nem ilyen egyszerűen fogta fel a történeteket. Ekkor már ugyanis négy éve működik Magyarország első orvskara a nagyszombati egyetemen. Az orvosi karnak nemcsak a medikusok képzése, hanem a külföldről érkező, már végzett orvosok diplomájának honosítása, nosztrifikálása is a feladata lett. Ezért a Helytartótanács felszólítja Lipszkyt, fáradjon el Nagyszombatba és vesse magát alá a nosztrifikáláshoz szükséges vizsgáknak. Az iskolapadból már régen kinőtt és – valószínűleg – külföldön már éveken át praktizáló Lipszky, érthető módon, nem kíván eleget tenni a felszólításnak. 1774. május 14-én, a Helytartótanácsához küldött levelében Erlangenben tett orvosi esküjére hivatkozott, amely szerint „*sehol máshol és soha*” nem szabad újabb esküt tennie – a levélhez mellékelte az erlangeni oklevél hitelesített másolatát is (Duka-Zólyomi N., i.m., p. 173).

A Helytartótanács – látva az oklevelet – engedményt tesz: Lipszkynek nem kell megismételnie Nagyszombatban tanulmányait, ám az orvosi kar „approbálja” (hitelesítse) az erlangeni diplomát. Ekkor viszont az orvoskar makacsolja meg magát: vizsgához köti az approbációt. Lipszky megpróbál kibújni a csávából: egy másik megyében, Liptóban próbálja megszerezni a fizikusi állást. A Helytartótanács azonban résen van: figyelmezteti a liptóiakat, hogy csak approbált orvost fogadhatnak fel. Lipszky beadja a derekát – újra iskolapadba ül és 1776 februárjában Nagyszombatban megvédi újabb orvosi disszertációját.

Második orvossá avató értekezésének címe: *De Phtisi*, azaz „a sorvadásról” – mai fogalommal a tüdőtuberkulózisról szól. A 44 oldalas latin nyelvű disszertációt Lipszky gróf *Batthyány József György* Nógrád vármegyei főispánnak, *Muslay Antal* alispánnak, *Darvas Ferenc* helyettes alispánnak és Nógrád vármegye táblabíráinak ajánlotta. Nem

¹¹ Vagyis „láz nélküli lázról” van szó, tehát olyan állapotról, amikor a kór fő tünete hiányzik. Vö. az „icterus sine ictero”, azaz „sárgaság nélküli sárgasággal” – olyan májgyulladás (hepatitis), amelyben a beteg nem sárgul be. Egykori gyakorló orvosként jegyzem meg, hogy a betegek ma is gyakran használják a „belső láz” kifejezést. Általában azt értik alatta, hogy forróságot, „lázat” éreznek belső szerveikben, a hőmérő azonban normális testhőmérsékletet mutat.

állt módomban összevetni a két – az erlangeni és a nagyszombati – disszertáció szövegét, ezért csak óvatosan írom le: valószínű, hogy van összefüggés a két téma közt. Mind a „febris asodes”, mind a „phtisis” háttérben állhatott a ma tuberkulózisnak (gümőkórnak, tüdővésznek) nevezett betegség. Lipszky még nem használhatta a „tuberkulózis” megnevezést, hiszen az csak a 19. század harmincas éveiben születik majd meg. Korábban, az ókortól használatos, ógörög eredetű „phtiein” (elsorvaszt) igéből képzett terminus technicus volt a neve minden fogyással, sorvadással járó betegségnek. A „sorvadásban” elhunyt beteg tüdejében egy leydeni orvosdoktor, a soknevű *Franciscus Sylvius*¹² írta le először a „tuberculum”-okat (gümöket) (Benedek István, 1990, p. 256). Mint említettük, az erlangeni egyetem kezdeményezője és első professzora is Leydenben tanult – az erlangeni medikusok talán ezért is foglalkoztak szívesen a „sorvadásos” betegségekkel. Lipszky a sorvadás leggyakoribb formájáról, a tüdősorvadásról ír. Ismerteti annak lefolyását, jellemző tüneteit; legrészletesebben a köpettel foglalkozik. Megemlíti, hogy egyesek ragályos betegségnek tartják, de ez még – állítja – nem bizonyított. Ismerteti a tüneti kezelés gyógyszereit, kiemeli a jó táplálkozás fontosságát (Dörnyei S. 2001, p. 17).

Mivel az első magyar orvosi karon 1772 és 1849 között ez volt az első tüdővésszel, tuberkulózissal foglalkozó disszertáció, szerzőjét a magyarországi „fiziológia”¹³ egyik úttörőjének tekintjük. Ezt azért is érdemes hangsúlyoznunk, mert a „helyileg illetékes” szerzők *A tuberkulózis elleni harc, különös tekintettel Csehszlovákia és Szlovákia területén folyó küzdelemre* című kismonográfiájukban meg sem említik Lipszky nevét (Virsik, K. - Krištúfek, P., 2000).

Lipszky tehát 1776-ban teljes jogot szerzett a magyarországi orvosi működéshez és visszatért Nógrád vármegyébe. „*További sorsáról nincs tudomásunk*” – állította 1972-ben a nagyszombati abszolvensek életpályáját kutató orvostörténész (Duka-Zólyomi N., i.m., p. 174). Nos, az lehet, hogy a megyei jegyzőkönyvek 1782-ig átnézett indexeiben (névmutatóiban) neves orvostörténész elődöm nem talált utalást Lipszkyre, ebből azonban nem vonható le az elhamarkodott következtetés: „*Lipszky nem tartott ki sokáig szolgálati helyén*” – ahogy ezt Duka-Zólyomi állítja. Más forrásokból ugyanis egyértelműen bizonyítható ennek ellenkezője, azaz kitartása Nógrád vármegye fizikusi posztján. A rimaszombati orvosdoktorból bécsi újságíró-szerkesztővé váló *Decsy Sámuel* az 1794 és 1796 között kiadott *Magyar Almanak*-jában közzétett egy tiszti címtárat, felsorolva benne az egészségügyi személyzetet is. A Nógrád megyei névsor a következő: Lipszky Pál orvos, *Michalides Pál* fő seborvos, *Müllner Mórítz*, *Dambetz Pál*, *Münüch Ferenc* és *Karakas István* seborvosok (Kiss L., 1992, p. 141)

Ugyancsak Decsynek köszönhetünk egy későbbi fontos adatot Lipszky Nógrádhoz való hűségéről. A Decsy által szerkesztett bécsi *Magyar Kurir* 1805. június 7-én, pénteken megjelent 46. száma egy magát meg nem nevező szerző tollából *Hont Vármegye-béli Csábrághi és Szitnyai Uradalmak Könyvéből hírül adatik* címmel közölt egy tudósítást. Ebből idézem a témánk szempontjából fontos első mondatokat:

¹² Franciscus Sylvius, Franz de la Boe, Franciscus de la Boe Sylvius, François Dubois (1614–1672) holland orvos, vegyész, fiziológus, anatómus.

¹³ Fiziológia: a gümőkóros betegségekkel foglalkozó orvostudományi ág.

„Hogy, mióta a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) vizet az Orvosi Tudománynak érdemes tanítója, Kútaibel¹⁴ (!) Úr Kém-eszközök által megvizsgálta, s belső tulajdonságait felfedezte, azóta ezen gyógyító erővel bővelkedő Forrásnak látogatói távolabb vidékekről is esztendőnként nevedtek, és akik a mi Bor vizünkkel illendő mértékkel éltek, azok bizonyosan érzették annak reménylett hasznát. – Az érdeklött megvizsgálás után bizonyossá tétetett az, hogy a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) víz Európának leghatásosabb Bor vizei közé számlálhattatik és hogy az ő erejének a Szelteri¹⁵ és Spaai¹⁶ bor vizek is elsőséget engednek, ezért is különös tekintetet érdemelnek azon Orvosok, akik a Szalatnyai Bor víznek tulajdonságait, még ez előtt is ismerték, és ezen áldott forrásnak Borostyánt készítettek. Nemes Nógrád Vármegyének érdemes Orvosa Lipszky Úr harminc esztendeig folytatott szolgálata alatt sok szép tapasztalásokat gyűjtött, amelyekkel ezen víznek gyógyító tulajdonságait szembe tűnőkké teszi.”

Következik a tapasztalások részletes leírása, de ezzel mi most nem foglalkozunk, hiszen a legfontosabb információt már közreadtuk: Lipszky harminc éven át, tehát 1775-től 1805-ig Nógrád megye főorvosa volt. Három számmal később, tehát 1805 júniusában a *Magyar Kurír* már *Kelinyi Amadé* Nógrád megye „első physicusává” való megválasztását közli – a hivataláról 1804. november 13-án lemondott Lipszky utódjaként (Kiss L., 2010, p. 24.)

Valószínű, hogy nyugalomba vonulása után is Szécsényben maradt – 1810. augusztus 15-én itt írta meg végrendeletét. Ebből tudható meg felesége neve is: *Valla Katalin*. Három fiuk volt: János, Péter és József – sorsukról nem tudunk semmit. Valószínűleg volt miről végrendelkeznie, hiszen Lipszky János feljegyezte, hogy a „Mappa generalis” elkészítéséhez a bácsikájától (von Onkel) 1799-ben 500, 1802-ben 500, 2000 majd 1500 forintot kapott támogatásképpen (Reisz T. Cs., i.m., 206. lábjegyzet).

Pillmann István Lőrinc (1751–1815)

Érthető, hogy az első magyar orvoskarra elsősorban magyarországi, s ezen belül főleg felvidéki származású medikusok jelentkeztek. E szabály alól is volt azonban kivétel: Pillmann István Lőrinc, aki bécsi születése ellenére nem a patinás bécsi kart, hanem a fiatal nagyszombati fakultást választotta tanulmányai színhelyéül.

Pillmann István 1751. augusztus 10-én született Bécsben – ezt állítja az anyakönyvi kivonatra hivatkozó szlovák életrajzi szótár Pillmann-szócikke (SBS 1990, p. 467) és a *Högyes-féle Emlékkönyv* is (Högyes E., 1896, p. 224.). Ifjúkoráról nem maradt fenn adat. Valószínű azonban, hogy tanulmányait már Bécsben elkezdte – Nagyszombatba már a „sebészet magisztereként” érkezett. Nem tudjuk, eddig nem találtunk rá magyará-

¹⁴ Kitaibel Pál (1757–1817) orvosdoktor, botanikus, vegyész, pesti egyetemi tanár 1802-ben adta ki magyar és német nyelven a szalatnyai Bor (sós, savanyú) vízről szóló rövid tudósítását. Szalatnya (ma: Slatina, Szlovákia) vize „Slatina” néven ma is kapható.

¹⁵ Poroszország Niederselters nevű falujában található források palackozott vizét már a 18. században Európa-szerre ismerték.

¹⁶ A belga Ardennek nevű hegységben található Spa vize annyira híres volt, hogy az angol nyelv e kifejezést használta a gyógyvíz/fürdő általános jelölésére is.

zatot, miért lépett át a már ekkor híres bécsi karról a gyermekcipőben járó nagyszombati fakultásra. Azt viszont tudjuk, hogy 1774 augusztusában itt fejezte be tanulmányait a [...] *de Aquarum martialium efficacia*, azaz a „vastartalmú vizekről” írott latin nyelvű értekezésével (5. kép). A Nagyszombatban kinyomtatott 22 oldalas értekezést egyik tanárának, a kórtant előadó *Schoretics Mihálynak* ajánlotta.

A magyar orvoskar végzettjei által írt disszertációk tudós kutatója, *Dörnyei Sándor* így foglalja össze az értekezés fontosabb gondolatait:

„Mivel az izomrostok vastartalmától függ azok teljesítőkéessége, vagyis a test ereje, a vashiány nemcsak gyengeséget, de számos betegséget is okoz. A görcsös, az izomtónus csökkenésével járó kórok, az „elzáródásos” és a rossz vegyi folyamatokból keletkező betegségek háttérben vashiány lehet. Ezek kezelésére tehát igen alkalmasak a vastartalmú vizek. Ivásuk hasznos lehet a bélférgek ellen is. Persze, e víz sem csodaszer: léteznek olyan állapotok is, amelyekben a vas bevitel káros lehet a szervezetre.” (Dörnyei S., 2001, p. 103)

Pillmann disszertációja egyike volt az első fürdőtani (balneológiai) értekezéseknek Magyarországon. Az orvoskar abszolvenseinek promóció utáni sorsát kutató pozsonyi orvostörténész Pillmann disszertációját a Nagyszombatban írt öt legjobb értekezés közé sorolta: olyan értekezés, amely „önálló értékkel bír” (Duka Zólyomi N., 1975, p. 110.) A Helytartótanács levéltárában kutató orvostörténész szerint Pillmann disszertációja a bazini (ma: Pezinok, Szlovákia) gyógyvízről készült, melyet korábban a híres pozsonyi orvos, *Torkos Justus János* (1699-1770) már megvizsgált. Mivel a Helytartótanács felszólította a várost, tegye egész esztendőben használhatóvá a fürdőt, a baziniak – nehogy felesleges költségbe verjék magukat – a nagyszombati orvosi kart kérték fel egy újabb vizsgálatra. Pillmann igazolta Torkos megállapításait (Daday A., 2005, p. 89.) (Az ügy pikantériája: a baziniak e kettős pozitív vélemény ellenére továbbra is ódzkodtak az építkezéstől, mondván: sok más jó fürdő van a közelben és a betegek inkább oda mennek majd...)

Az elkövetkező évek „hiatus biographicus”-át nem tudtuk feloldani: rejtély, hogy Pillmann hol, merre működött 1774 és 1778 között. Rozsnyó helytörténésze ugyan azt állítja, hogy már 1774-ben Gömör megye főorvosa, ám állításának forrást nem nevez meg (Tököly G., 1999, p. 278.). Az valószínűsíthető, hogy nem tért vissza a császárvárosba, hanem – *Mária Terézia* elképzelésének megfelelően – maradt magyar földön. A már többször említett Duka Zólyomi Rozsnyó (ma: Rožňava) város levéltárában kutatva igazoltnak látja, hogy Pillmann már 1778-ban Gömör vármegye főorvosa, s az is marad 35 éven át (Duka Zólyomi N., 1972, p. 175.) S mivel 1802-ben az addig „districtus”-ként szereplő Kis-Hontot Gömör megyéhez csatolták, ettől kezdve – mint Gömör- s Kis-Hont megyei fizikus – ő volt három éven át főnöke egykori nagyszombati medikus-társának, a Kis-Hont székhelyén, Rimaszombatban működő *Madács Péternek* is.

Doktorunk Gömör megye székhelyén, Rozsnyón telepedett le. 1780-ban a katolikus vallású Pillmann – mint a megye legtekintélyesebb doktora – a rozsnyói püspök házi-orvosa lett. A püspökséget *Mária Terézia* alapította 1776-ban, kiszakítva a nagy kiterjedésű esztergomi egyházmegyéből egész Gömör és Torna vármegyét, valamint Szepes, Abaúj és Nógrád megyék egy részét. Kinevezett első püspöke, *Galgóczi János* (1713?–1776) meghalt, még mielőtt elfoglalhatta volna a püspöki széket (Tököly G., i.m. p. 112). Pillmann az őt követő, a tudományokat művelő és támogató *Andrássy Antal* bárónak (1742–1799) lett a házi-orvosa 1780-ban (Tököly G., i.m., p. 14). Ugyanebben az évben – szülei

elhalálózásával – Pillmann tekintélyes örökséghez is jutott, majd családot alapított. 1793-ban a királytól mind maga, mind gyermekei részére magyar nemességet kapott (Duka Zólyomi, N. 1972, i.m., p. 175) – nemesi címerében piros lábú fehér gólya áll, piros csőrében kígyót tartva” (Nagy I., 1862, p. 297.)

Duka Zólyominak köszönhetően aránylag jól ismerjük a városban, Rozsnyón kifejtett munkásságát. Javaslatot tett városi seborvos alkalmazására – a városi tanács elismerte a javaslat megalapozottságát, de a seborvos fizetéséhez már nem járult hozzá. Hasonló helyzet alakult ki a városi bába esetében is. A tanács megint csak elismerte a szülésznő állandó jelenlétének fontosságát, belátta azt is, hogy az addig használt szülészék igen rossz állapotban van – de a gond megoldásának anyagi terheit nem vállalta. Pillmann „harcolta ki” a városi orvosi státuszt is: e funkciót a város szülötte *Marikovszky György* (1770–1832) kapta meg. Megint csak az anyagiakkal volt gond: Marikovszky két és fél évig bírta cénával. Amikor a város már 450 arannyal tartozott neki, s ráadásul illetlen szavakkal bántották őt, „bútszó levelet” írt, s elköltözött a Madács halálával orvos nélkül maradt Rimaszombatba (Duka Zólyomi, N., 1978).

Talán több sikerrel járt azon javaslataival, melyek nem jártak újabb rendszeres kiadással, mint az egészségügyi alkalmazottak díjazása. A városi jegyzőkönyveket átnézve, Duka Zólyomi Pillmann-nak az alábbi tevékenységeit tudta dokumentálni: 1786-ban víztározót építtet, 1789-ben állandó „karbantartót” nevezet ki e tározóhoz, 1791-ben rendeztetí a patak partján álló, s a vizet szennyező árnyékszékek helyzetét, 1795-ben betiltatja az ún. „titkos szerek” árusítását. 1803-ban ő irányítja a gyermekek körében dúló vörheny (skarlát) járvány elleni küzdelmet és ugyancsak az ő vállain nyugodott – „hivatalos” állatorvos hiányában – a szarvasmarha-állományt tizedelő „marhadög”-járvány megfékezése is (Duka Zólyomi, N., i.m. p. 85.) .

Pillmann megyeorvosi tevékenysége még kutatóira vár. Egy érdekes esetét a közel-múltban mutatta be az összenőtt ikrek magyarországi történetével foglalkozó monográfia (Varjassy P.– Métneki J., 2008, p. 108). A történet dióhéjban: 1791. november 3-án a híres szőnyi ikrekhez hasonló pygopus típusú, azaz alsó testfelükkel összenőtt ikerlányok születtek Tornallyán. (Alig két héten belül mindketten meghaltak.) *Weinmann Keresztély* seborvos már november 4-én jelentette az esetet a megyei főorvosnak. Pillmann meg is jelent Tornallyán és megegyeztek, hogy a gyermekeket elhalálózásuk után a megyei sebészek jelenlétében fel fogják boncolni és jelentésüket a boncolatról a tekintetes Orvosi Karnak be fogják küldeni. Ám mi történt: „[...] jött egy ember, ki bécsi orvosnak adta ki magát s ki az összenőtt gyermekek szüleinek azt a tanácsot adta, hogy vándoroljanak velük városról városra, s országról országra és ne küldjék el őket az orvosi facultásnak”. Ezért a jelentést író sebész november 26-án gyors intézkedést kér *Vezza* proto-medikustól (országorvostól), mert „félő, hogy ezek az emberek nyereszkeségi vágyból” a bécsi ember tanácsát fogják követni. A történet további folyása nem ismert. Gömör- és Kishont vármegye „protocollumaiból” (jegyzőkönyveiből) bizonyára újabb, ehhez hasonló adatok kerülhetnek még elő. Jőmagam a magyarországi himlő elleni védőoltás, az angol *E. Jenner* által 1798-ban publikált „vakcináció” azaz a „tehenhimlő-oltás” – vacca latinul tehenet jelent – kezdeteit kutatva jutottam el a zólyomradványi levéltárba, ahol alkalmam volt a 19. század első éveinek jegyzőkönyveit fellapozni. Az 1803. év megyei jegyzőkönyveit tartalmazó kötet 484. oldalán a 166. sorszámu bejegyzés így szól:

„N.(emes) Vm. (vármegye) Rendszerint való Orvosa Pilman István fia Doktor Pilman Vintze által a Tehén-himlőnek bé-oltása iránt, a múlt Köz-Gyűlésre bé-adott írására nézve, mivel maga az elő-adónak Attya lévén, a Dologról Itéletet hozni nem akar; Doktor Marikovszki vélekedését elő-mutattya, a ki is azt jelenti, hogy a Tehén-himlő bé-oltásáról előadott írás csak nem szórul szóra a Doktor Bene munkájából van ki-szedve, következőképpen, sokkal foganatosabb volna, ha az Auctor egy Oratiót dolgozna ki, a Természeti himlőnek veszedelmes volta, és a Tehén-himlő bé-oltásának meg betsülthetetlen hasznairól, melly a prédikáló Székekben fel-olvastatódván, és a Bé-oltást ellenző köz-népnek ajánlja.”

E barokkosan terjengős szövegből a következők deríthetők ki. Gömör megyébe is eljutott a pesti Bene Ferenc orvosprofesszor könyve, amely Pesten jelent meg 1802-ben *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról* címmel. E könyvet alapul használva, Pillmann Vince – doktorunk fia – írt egy saját „oktatást”, melynek kinyomtatásához a megye (anyagi) segítségét kérte. A megyegyűlés a kéziratot a főorvosnak adta ki véleményezésre, ő azonban – nagyon korrektül és etikusan – nem kívánt véleményt mondani saját fia munkájáról. Az újabb véleményezésre felkért Marikovszky nem találta kiadásra érdemesnek a kéziratot. Nincs kizárva, hogy döntésében szerepet játszhatott az a tény, hogy jómagam is dolgozott egy ilyen jellegű munkán, amely Lőcsén 1804-ben meg is jelent az alábbi címmel: *A t. n. Gömör- és Kis-Hont törv.(ényesen) egyesült vmegyék rend-einek ajánlott a tehén- vagy mentő-himlőnek kiterjesztését tárgyazó, a szülőknek, nevelőknek, egyházi és világi előjáróknak szívekre kötött buzgó kérése.*

Nem tudjuk, kidolgozta-e Pillmann Vince a Marikovszky által ajánlott „orációt” (beszédet). Az említett jegyzőkönyvből (620. old.) csak az derült ki, hogy *Mariantsek Gottfried*, a Kis-Honti járás seborvosa 168 gyermek „szerentsés” beoltásáról tett „hivatalos Tudósítást”. Vagyis 1803-ban Gömör- és Kishont vármegyében is beindul a himlő elleni védőoltás. Ennek „védnöke” és irányítója mindenütt a megyei főorvos volt. Ezt az állítást igazolja a következő, 1804-es megyei protokollum 95. sorszámú bejegyzése is:

„Pillmann István e.f. Eszt. 5524. sz. kegyes rendeletre hivatkozva jelenti, hogy minden Megyebéli Orvosokat és Seborvosokat béhívolt az Rendelésben meghagyott Ns. Vm. Tagjai előtt teendő Tehénhimlő béoltásra [...] (s javasolja, hogy mivel az oltási reakció szemmel követése) [...] a Járási Seborvosoktól, kinek számos betegeikkel szüntelen tartó foglalatosságok vagyon, éppen lehetetlen, a Nemes Megye nevezze ki érdemlett jutalmazások mellett két arra alkalmas Seborvosokat, akik tsupán a tehén himlő oltogatással foglalatoskodnának.”

Pillmann okos ajánlata – hasonlóan a rozsnyói egészségügy javítását célzó javaslataihoz – nem talált megértésre, erre utal a kurta kommentár: majd a Helytartótanáctól kérnek engedélyt...

Jelenleg az idézett jegyzőkönyv az egyetlen forrás, amelyben utalás történik Pillmann családjára, gyermekeire. Az említett Vince nevű fia a közben Nagyszombatból Budára, majd Pestre költöztetett orvoskaron szerzett diplomát az 1801/1802. iskolai évben (Högyes E., i.m. p. 229), s mivel 1785 és 1813 között nem kellett disszertációt írni, nem maradt fenn utána orvosi értekezés. Sajnos, további sorsáról nem találtunk adatot.

Mint ahogy azt sem tudjuk pontosan, hogy Pillmann István mikor és miért mondott le főorvosi hivataláról. Csupán a lemondás ténye dokumentálható:

„Marikovszky György 1806-ban Gömör- és Kishont megye rendes orvosává választatván, lakását Rimaszombat városába, később dr. Pillmann Rozsnyón lakó megyei első rend. főorvos hivataláról leköszönte után, ismét Rozsnyóra tette át” (Kiss Antal, 1867, p. 193)

Pillmann István Rozsnyón hunyt el 1815. május 16-án. A Budán megjelenő német nyelvű újság, a *Gemeinnützige Blätter*, a 43. számban, a 344. oldalon rövid nekrológban búcsúztatva őt, kiemelve, hogy hivatalát 35 éven át látta el. Három még kiskorú gyermeke sorsát – valószínű tehát, hogy Vince nevű fia ekkor már nem élt – barátjára és kollégájára, Marikovszkyra bízta. Az utolsó két évben „mellkasi görcsök” kínozták, halálát „szívburok-vizenyő” (Herzbeutel-Wassersucht) okozta.

A múlt század elején kiadott *Borovszky*-féle megyei monográfia meg sem említi Pillmann István nevét, holott nemcsak a megye főorvosa volt 35 éven át, de a megye nemesi rendjének is tagja – ennek ellenére „kifelejtődött” a vármegye nemesi családjait tárgyaló kötetből is (Mihályfalusi Forgon M., 2001).

E bántó feledést mérsékeltem a *Palócföld orvosai* sorozatban megjelent írással (Kiss László, 2008).

Az ismertett három életút – a felkutathatatlan ill. a még fel nem kutatott adatok hiánya ellenére – bizonyítja, hogy az első magyarországi orvosi kar, a nagyszombati fakultás végzettjei jól képzett orvosok voltak. Mind városi, mind megyei főorvosként megállták helyüket, nyitottak voltak a kor orvosi újdonságai felé (balneológia, himlő elleni védőoltás, közegészségügy fejlesztése) és jelentős közéleti, kultúrtörténeti szerepet is játszottak szűkebb pátriájukban (szabadkőműves eszmék hirdetője, szociális érzékenység, püspök háziorvosa.)

IRODALOM

- BENEDEK István: Hügieia. Az európai orvostudomány története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: Medici zo Slovenska na západonemeckých univerzitách v 16-18. storočí. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku. Vol. VI., Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1972, pp. 289-297.
- BUZINKAY Géza: Orvosi megfigyelések a ”Törökországi levelek”-ben. *Természet Világa*, 1971, 2. sz., pp. 88-90.
- DADAY András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Gyógyszerekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rend.: Gazda István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- DÖRNYEI Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. I. kötet., Borda Antikvárium, Budapest, 1998, 274.
- DÖRNYEI Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet, Borda Antikvárium, Budapest, 2001.
- DUKA Zólyomi Norbert: A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 40 (1966). pp.17–69.
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: L activité pratique des anciens élèves de la faculté de Nagy-

- szombat et leur contribution scientifique. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 57–59 (1971), pp.71–90.
- DUKA Zólyomi, Norbert: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: Tibenský, Ján (red.): *Z dejín vied a techniky na Slovensku VI.*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, pp.163–203.
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: A magyarországi orvostudományi fejlődés gócpontjai a nagyszombati kar megalapítása előtt. *Comm. de Hist. Artis Med.* 75–76. (1975), pp.109–120.
- DUKA ZÓLYOMI, Norbert: Vývin verejného zdravotníctva mesta Rožňavy. *Vlastivedný časopis*, 1978, Nr 2. pp. 82–85.
- HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1896.
- KAPRONCZAY Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Mundus Kiadó, Budapest, 2004.
- KAZINCZY Ferenc: *Rothasztó forró-betegségem Kassán, 1789. Júniusban* (kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Vegyesek 4-r. 71. sz.)
- KAZINCZY Ferenc: A nagy titok. Versek, műfordítások, memoárok, levelek. Kozmosz könyvek, H.n., 1986, 86.
- KISS Antal: Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok. In: Hunfalvy János (szerk.): *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása*. Pest, ny.n. 1867.
- KISS László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 133–140 (1992), pp. 137–147.
- KISS László: *Orvostörténeti helynevek a Felvidéken*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006.
- KISS László: „... a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt...”, Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 16. kötet.*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2006, pp. 23–27.
- KISS László: Haidenreich János Lajos (1747–1807), a nagyszombati orvoskar méltatlanul elfeledett jeles végzettje. *Comm. de Hist. Artis Med.* 200–201 (2007), pp.143–160.
- KISS László: Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrincz (1751–1815). Palócföld orvosai 4. *Gömörország*, 2008, IX. évf., 4. szám, pp. 54–56.
- KISS László: Grúzia orosz védnökség alá kerülésénél bábáskodott a nagyszombati orvosi kar végzettje: Reineggs Jakab (1744–1793). In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A kívánt világosság (VI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia)*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009, pp. 219–229.
- KISS László: „... az széplelkű patikáriuskodni-szerető Ipam...”. A gyógyszergyártó és -forgalmazó gróf Török Lajos (1748–1810). In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 19. kötet*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2009, 213–220.
- KISS László: *Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János*. Budapest–Dercen, 2009.
- KISS László: Akit kétszer avattak doktorrá: Lipszky Pál (1740–1810 után). *Gömörország*, 2010, XI. évf., 2. szám, pp. 42–44. (Újraközlés: Kiss László: *A jó palócok és tót atyafiak orvosai*, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2015, 62–67.)
- KISS László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010.

- KISS László: Kis Witzay József, Kazinczy kassai orvosa és barátja. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 20. kötet*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2010, 129–138.
- KISS László: Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű orvosdoktor (Palócföld orvosai 9.) *Gömörország*, 2010, 1. szám, pp. 22–24.
- KISS László: Török földön utazó orvosnak Kassára küldött levele 1794-ben. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A segítő kéznek ez a mesterfogása. VIII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2011, 255–263.
- MÁLYUSZ Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.
- MIHÁLYFALUSI FORGON Mihály: Gömör–Kishont vármegye nemes családjai. 2. javított kiadás, Méry Ratio, Somorja, 2001.
- MOLNÁR Béla: Kis Vitzay József (1746–1810). In: uő.: *Kassa orvosi története* (a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával). Kassa, 1944. 83–109.
- NAGY Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. kötet, Pest, 1862.
- PAPP-VÁRY Árpád – Hrenkó Pál: *Magyarország régi térképeken*. Budapest, Gondolat–Officina Novan, 1989.
- PENYIGEY Dénes: *Tessedik Sámuel*. (Agrártörténelmi Tanulmányok 9.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- PRÍKRYL, V. Lubomír: *Slovensko na starých mapách*. Osveta, Martin, 1982.
- REISZ T. Csaba: *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében*. Lipszky János és segítői térképészeti vállalkozásának ismertetése. Cartofil, Budapest, 2002.
- SCHULTHEISZ Emil, MAGYAR László András: Orvosképzés a Nagyszombati Egyetemen 1769–1777. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2005.
- Slovenský biografický slovník*. Vol. IV., M–Q. Matica Slovenská, Martin, 1990.
- sz.n.: Kis–Viczei József Tek. Torna Vármegye és Szab. Kir. Kassa Városa rendes Orvos-Doctora élet-rajza. *Felső-magyarországi Minerva*, 1827. 7. füzet, pp.1267–1272.
- TÓTH Ferenc: Egy felvilágosult diplomata visszemlékezései. In: *Francois Baron de Tott emlékiratai. A törökökről és a tatárokról*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2008.
- TÖKÖLY Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón*. Méry Ratio, Somorja, 1999.
- VARJASSY Péter – Métneki Júlia: *Egy vagy kettő? Összenőtt ikrek Magyarországon*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2008.
- VÍRSÍK, Karol – Krištúfek, Peter: *História boja proti tuberkulóze so zvláštnym zreteľom na boj proti tuberkulóze na území Československa a Slovenska*. Bonus, 2000.

LÁSZLÓ KISS MD. CSc. Dr. habil
physian
93008 Čilizska Radvaň
284 SLOVAKIA

SUMMARY

The literature on the history of a medical faculty founded by Maria Theresa 250 years ago at the University of Trnava (Nagyszombat) has little attention to discovering the further fate of medical students. However, getting to know the life course of the graduates in the practical life provides a point of reference for judging the training provided by the youngest medical university of the Habsburg monarchy. In order to achieve this goal, the thesis presents the life-course of three graduates from Nagyszombat settled in northern Hungary today part of Slovakia.

The Kassa (Košice) born József Kis Wizay (1746–1810), who started his studies in Vienna and graduated in Nagyszombat with his dissertation “About The Language” (*De Lingua*) in the 1772/73. school year. He first became a doctor for Torna county, then a doctor for city of Kassa. He was famous for his social sensitivity and public life activity. Its name is preserved primarily in the literature history, as the doctor and friend of Ferenc Kazinczy, the language innovator. He was also an outstanding member of the Hungarian Freemasonry (Jacobin) movement. The thesis also flashes an unknown side of him- probably he was the correspondent in Kassa for Bétsi Magyar Merkúrius newspaper. In 1794 he published a letter from a friend a medical doctor traveling in the Middle East.

Pál Lipszky (after 1740–1810) was born in Trenčsén (Trenčín) and due to his evangelical religion, he was forced to peregrinate: he obtained a medical diploma in Erlangen. However, to settle and have practice in Hungary he needed the approval of his diploma from the Nagyszombat medical faculty. So he became as student again in Nagyszombat and, in 1776, he graduated with a dissertation on tuberculosis (*De Phtisi*). He is considered one of the pioneers of pulmonology in Hungary. Between 1775 and 1805 he was the head physician of Nógrád County.

István Pillmann (1751–1815) was born in Vienna and came to Nagyszombat with the title “magister chirurgiae”. He received his doctorate in 1774 with his dissertation on “About The Mineral Water With Iron” (*De aquarum martialium efficacia*). He was a physicist (chief physician) of the vast Gömör and Kis-Hont County for 35 years. He lived in the centre of the county, Rozsnyo – he was a family doctor of the bishop of Rozsnyo – did a lot to improve the city’s public health and hygiene. He organized vaccination against smallpox in the county.

The career of the three different native language speakers – Hungarian, Slovakian, Austrian / German, but with a common “Hungarus” consciousness clearly demonstrates that the medical faculty of Nagyszombat gave their graduates with foundations for their career. The graduates fulfilled the faculty founder’s intention to provide domestic doctors for the medical care and public health for the inhabitants of Hungary, including the Northern Hungary (today Slovakia).

ALMÁSI BALOGH PÁL (1794–1867) EMLÉKEZETE SZÜLETÉSÉNEK 225. ÉVFORDULÓJÁN

KAPRONCZAY KATALIN

Almási Balogh Pál orvosdoktor megtestesítője a reformkor közéleti tevékenységben is kimagasló teljesítményt felmutató értelmiség típusának. Munkásságát, életművét sokan és sokszor elemezték, a tudománytörténet, művelődéstörténet több területe magáénak vallja az utókorra örökül hagyott szellemi hagyatékát. Az orvoslás története leggyakrabban a homeopátiához és az orvosi nyelv magyartításához kapcsolódó tevékenységét említette, taglalta. Halálának 225-dik évfordulójára emlékezve érdemesnek tartjuk, hogy gazdag életműve más területekhez kapcsolódó eredményeiről is szóljunk.

Életrajzi adatai

(Nagybarca, 1794. okt. 18. – Pest, 1867. szept. 11.)

A nemesi származású Almási Balogh család sarja. Apja *Balogh Mózes* református lelkész volt, bátyja *Almási Balogh Sámuel* nyelvész, filológus, a Magyar Tudós Társaság tagja, egyik fia, Tihamér, szintén orvos lett. Alsóbb iskoláit Rimaszombatban végezte, 1810-ben Sárospatakra, 1814-ben Késmárcra ment jogot hallgatni, majd ismét visszatért Sárospatakra. Időközben elsajátította a francia, az olasz és az angol nyelvet. Orvosi tanulmányait az 1817–22 közötti években végezte a pesti egyetemen, 1823-ban szerezte meg orvosdoktori oklevelét. A reformkorban a főváros egyik legkeresettebb homeopata orvosa volt. Bekapcsolódott az orvosi nyelv magyartításáért folyó szakmai vitákba, ennek egyik lehangosabb megnyilvánulása a *Bugát Pállal* lezajlott vitája volt.

A Magyar Tudós Társaság tagja: a Magyar Tudós Társaság első közgyűlésén, 1831-ben levelező taggá választották, 1835-ben rendes taggá. A Nyelv és Széptudományi Osztály tagja volt. Székfoglalóját „*A nyelv és annak a lélekhez való viszonyai*” címmel tartotta 1836. január 4-én.¹ A berlini és a lyoni orvostársaság levelező tagja lett 1834-ben, a Hasonszenvi Egylet jegyzője 1846–47-ben, a Homeopata Orvosok Egyesületének elnöke (1865-től haláláig). Jelentős szerepet vállalt az Iparegyesület és az Angol- Magyar Kereskedelmi Egyesület létrehozásában. Lapszerkesztőként is tevékenykedett. Szépirodalommal is foglalkozott, több német drámát fordított magyarra. A kor két legismertebb enciklopédiája (*Közhasznú Esméretes Tára* és az *Újabbkori Ismeretek Tára*) számára több száz szócikket írt. Jelentős nagyságú magánkönyvtárának kötetei, illetve hatalmas kéziratos hagyatéka (kiterjedt levelezése) az egyetemi könyvtárba, illetve az akadémia könyvtárba került.

¹ Nyomtatásban megjelent a *Magyar Tudós Társaság Évkönyve* sorozat 1837-es kötetében „*A' Nyelvtudományi, philosophiai és történetírási osztályok értekezései 1834–36.*” című fejezetben (23–69.).

Almási Balogh első külföldi utazása (1825)

Kezdő orvosként határozta el magát a hosszabb tanulmányútra, ami egyébként ebben az időben általánosan bevett szokás volt. 1825 áprilisában kezdődött többhónapos, főként ausztriai és németországi városokat célba vevő útja, de röviden időzött Prágában is. Útinaplója eredeti kézirata sajnálatosan elkallódott, de a *Tudományos Gyűjtemény* sok folytatásban leközölt változata alapján nyomon tudjuk követni az utazás legjelentősebb élményeit.

A reformkor elsőként útjára indított, legfontosabb, enciklopédikus tartalmú, tudományos folyóirata az 1817-től megjelenő *Tudományos Gyűjtemény* volt, amelynek hasábjait írással gazdagítani megtiszteltetésnek számított. Almási Balogh már egyetemi éveitől csatlakozott a szerzői gárdához néhány rövidebb lélegzetű írásával. Almási Balogh némethoni naplóját *Thaisz András* főszerkesztősége idején, 1827-ben kezdte részletekben leközölni a folyóirat, és 1830 nyaráig minden füzetben helyet biztosított számára a szerkesztőség. Egészen addig olvashatták az érdeklődők az útinaplót, amíg Almási Balogh az úgynevezett *Conversations-lexikoni* pör kapcsán szembe nem került az Aurora körrel, amelynek a *Tudományos Gyűjtemény* akkori főszerkesztője, *Vörösmarty Mihály* is aktív tagja volt.²

*Korbuly György*³ 1938-ban elemezte az eredeti, kéziratos útinaplót, amely akkor még az Orvosegyesület Könyvtárában volt megtalálható.⁴ Korbuly beszámolója erősen tömörít, nyilvánvaló, hogy őt elsődlegesen az orvostörténelem szempontjából számottevő részletek érdekelték. Szerencse, hogy elkészült és nyomtatásban is megjelent ez az elemzés, hiszen így kiegészíthetők a *Tudományos Gyűjtemény*ből hiányzó részletek.

Almási Balogh könyvterjedelmű útinaplóját a sajtótörténet kétarcúan jellemzi. Egyrészt műfajteremtő írásként szólnak róla, a látottak-hallottak józan, reális, célratorő bemutatását emelik ki, egyértelmű párhuzamot vonnak a korszak politikai publicisztikájával. Hangsúlyozzák, hogy nem csak magyarként, hanem európai polgárként közelíti meg a látottakat. A kritika Almási Balogh stílusára vonatkozik: száraznak, szinte unalmasnak tartják a tényyszerű élménybeszámolót, mert elsődlegesen a természettudományos és orvosi intézményekhez és személyekhez fűződő benyomásait mondja el. Az orvostörténelem számára azonban éppen ez az értékes és érdekfeszítő olvasmány. Az úti beszámolót olvasva egy orvostörténeti könyv lapjai elevenednek meg: a kórházak, klinikák, egyetemek világa, a híres klinikusok, egyetemi orvosprofesszorok alakja, a velük való találkozás élménye és tanulsága.

² Barátságos tudósítások külföldről. (Bécs, 1825. április 30.) *Tudományos Gyűjtemény* (a továbbiakban: T.Gy.), 11 (1827) 6. köt. 3–42.; (Prága, 1825. május 30.) T.Gy. 11 (1827) 7. köt. 68–87.; (Karlsbad, 1825. június 5.) T.Gy. 11 (1827) 8. köt. 26–46.; címváltozás: Tudósítások a külföldről. (Teplitz, 1825. június 8.) T.Gy. 12. (1828) 2. sz. 25–45.; (Drezda, 1828. június 16.) T.Gy. 12 (1828) 65–92.; (Lipce, 1825. június 27.), T.Gy. 12 (1828) 6. köt. 59–82., (Naumburg, 1825. július 16. – Weimar, július 19.) T.Gy. 12 (1828) 7. köt. 81–101.; (Jena, 1825. július 21.) T.Gy. 12 (1828) 8. köt. 27–43.; (Halle, 1825. július 31.) T.Gy. 13 (1829) 1. köt. 31–54.; (Kötchen, 1825. augusztus 7.) T.Gy. 13 (1829) 9. köt. 86–93.; (Wittenberg, 1825. augusztus 9.) T.Gy. 13 (1829) 10. köt. 86–93.; (Berlin, 1825. augusztus 11.) T.Gy. 13. (1829) 11. köt. 62–72.; (Berlin, 1825. augusztus 24.) T.Gy. 14 (1830) 4. köt. 59–78.; (Berlin, 1825. augusztus 29.) T.Gy. 14 (1830) 6. köt. 50–67.

³ Korbuly György (1903–1981) szülész, nőgyógyász, egyetemi tanár, orvostörténész.

⁴ KORBULY György: Almási Balogh Pál „Némethoni napló”-ja 1825-ből. *Gyógyászat*, 78 (1938) 14. sz. 227–228; 15. sz. 240–243; 16. sz. 252–258.

A kéziratos napló információi alapján 1825. április 10-én indult el Győrt és Pozsonyt érintve Bécsbe. A napló bevezetéseként röviden visszapillantott addigi orvosi működésére, főként a nehézségeket emelve ki: „*Harmadik esztendeje már, hogy mint orvos Pesten töltöm időmet, (...) sokszor hetekig, sőt egész hólnapig is semmi orvosi foglalatosságom nem volt, különösen ennen az esztendőben, mely ezen tekintetbe rám nézve igen mostoha.*”⁵

A nyomtatásban közölt útirajz utolsó állomása Berlin, de Korbuly ismertetése alapján tudjuk, hogy berlini tartózkodása után még folytatódott az utazás: Magdeburg, Quedlinburg, Göttingen, Kassel, Marburg, Frankfurt am Main, Bonn, Köln, Koblenz, Würzburg, Heidelberg, Heilbronn, Stuttgart, Ulm, München, Salzburg, Linz, majd ismét Bécs és Pozsony állomásokkal. Hazafelé november 8-án lépte át Magyarország határát.

Természetes, hogy mindenhol elsősorban az orvosláshoz kapcsolódó élményekre, ismeretekre, intézményekre és személyekre irányította figyelmét. Kórházakat, klinikákat, egyetemi előadásokat keresett fel, részt vett különböző orvos-természettudományi társaságok ülésein, konferenciákon (Berlinben a *Societas Medico-Chirurgica* ülésén, Marburgban a német orvosok-és természetvizsgálók gyűlésén), mindez további ismeretségek kötésére adott lehetőséget. Alkalma volt orvos- és természettudományi múzeumi gyűjtemények megtekintésére: csodálatát váltotta ki a *Josephinum* viasz anatómiai gyűjteménye, *Karl Gustav Carus*⁶ drezdai szülészeti múzeuma. Halléban *Johann Friedrich Meckel*⁷ anatómia és patológiai múzeumát kereste fel, Göttingenben a *Blumenbach*-féle⁸ természethistóriai gyűjteményt, Frankfurtban *Sömmering*⁹ koponyagyűjteményét, Würzburgban *Johann Georg Heine*¹⁰ műszer-, és ortopédiai segédeszköz modell-gyűjteményét, stb. Mindez tanulságos és lenyűgöző volt Balogh számára. Természetesen nem maradtak ki az egy-egy város nevezetességeként híressé vált múzeumok sem, sőt Lipcsében, a „könyvek városában” felkereste a század első évtizedében alapított, de már akkor európai hírnévvel rendelkező Brockhaus-céget is. Azonban kissé csalódottan úgy nyilatkozott, hogy *Brockhaus* úr mindig a magyar dolgokról akart beszélgetni, így Balogh számára ez a látogatás nem volt különösebben hasznos.

Találó, szemléletes jellemzéseket ad a korszak legkiválóbb orvostudósairól – leírva külső megjelenésüket, modorukat, a szakterületükre irányuló, szaktudásukat leginkább bizonyító legfontosabb megnyilvánulásait –, mindezzel egy csapásra szinte közeli ismerőssé teszi őket a napló olvasója számára.

Almási Balogh életrajzírói általában csupán két jeles kortárrsal való megismerkedését emelik ki a sok-sok neves tudós közül: a *Hahnemann*¹¹ és *Goethe*¹² való találkozásját. További orvosi karrierje szempontjából természetesen meghatározó volt a Hah-

⁵ Ld. Korbuly György: i.m.

⁶ Carus, Karl Gustav (1789–1869) anatómus, patológus, nőgyógyász, természetfilozófus és festő.

⁷ Meckel, Johann Friedrich (1781–1833) anatómus.

⁸ Blumenbach, Johann Friedrich (1752–1840) anatómus, antropológus, a vitalizmus egyik hirdetője.

⁹ Sömmering, Samuel Thomas (1755–1830) anatómus, antropológus, paleontológus, az emberi test anatómiája számos területének részletes leírása nevéhez fűződik.

¹⁰ Heine, Johann Georg (1771–1838) szerszámkészítő mester, ortopédiai mechanikus, az ortopédiai segédeszközgyártás megteremtője, az első németországi ortopéd intézet megalapítója.

¹¹ Hahnemann, Samuel (1744–1843), német orvos, a homeopátia rendszerének kidolgozója.

¹² Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832) író, költő, természettudós.

nemannal való találkozás. Már utazása kezdetén az egyik legfontosabb programként a vele való megismerkedésre készült. Elolvasta Hahnemann nyomtatásban megjelent könyvét, és igyekezett másoktól is informálódni, megtudakolni, hogy milyen véleményük van az új gyógyeljárásról, ekkor ugyanis még eléggé bizonytalan volt a hasonzen-vi gyógymód helyességében. A német hivatalos orvosi körök elutasító véleményével szembesült. A lipcsei *Johann Christian Clarus* (1774–1854) egyenesen a század gyalázatának nevezte a homeopátiát.¹³ Balogh találkozni szeretett volna Hahnemann egyik legodaadóbb tanítványával (dr. *Johann Ernst Stapf*, 1788–1860), „reménylve, hogy itt valamennyire belé studirozhatom magamat a’ *Homoeopathiába*, melyhez azonban mindég csak fél még a’ kedvem...” – fogalmazta meg az indokot.¹⁴ Ez a beszélgetés azonban nem jött létre. Almási Balogh kételyeit végül is a Hahnemannal való személyes találkozások, beszélgetések oszlatták el. A rokonszenves, idős úr teljességgel megnyerte őt a homeopátia követőjének, kapcsolatuk hazatérése után sem szakadt meg, folyamatos levelezésben álltak egymással.

Goethe „fenséges” megjelenése, tiszteletet ébresztő stílusa szintén lenyűgözte, az a tény még inkább, hogy nem irodalomról, versekről beszélgettek, hanem a természettudományokról, bizonyosságot adva Balognak, hogy a költő-fejedelem valóban széleskörű, és alapos tudással rendelkezik ezen a területen is, és nem egy köztiszteletben álló híresség üres kedvteléséről van szó. Balogh – bizonyítandó tájékozottságát – ráterelte a szót Goethe *Morphologia-jára*¹⁵ és a *Zur Farbenlehre (Színtan)* című művére.¹⁶ Tájékozottsága meglepte és meglepéssel töltötte el Goethet. A beszélgetés végén Balogh megajándékozta vendéglátóját disszertációja egy nyomtatott példányával,¹⁷ melyet Goethe azon nyomban olvasgatni kezdett.

Hazafelé az osztrák határon sajnálatos veszteség érte, mivel nagy gonddal összeállított homeopátiás kézi-gyógyszertárát a vámósok elkobozták: „a’ mit pedig legjobban féltettem, t.i. a’ homeopathica patikámat, mely már annyi költségembe és bajlakodásomba került, el vették.”¹⁸ Közéleti érdeklődése már ekkor megnyilvánult, ugyanis néhány napot Pozsonyban időzve kihasználta a lehetőséget és többször részt vett a Diéta izgalmas ülésein, figyelemmel kísérve a vitákat.

A kézirat utinapló elkallódása az orvostörténelem nagy vesztesége, csak remélni tudjuk, hogy váratlanul mégis felbukkan valamely hagyatékban, vagy egy közgyűjtemény elfekvő raktárában.

¹³ KORBULY György: Almási Balogh Pál „Némethoni napló”-ja 1825-ből. *Gyógyászat*, 78 (1938) 15. sz. 241.

¹⁴ KORBULY György: Almási Balogh Pál „Némethoni napló”-ja 1825-ből. *Gyógyászat*, 78 (1938) 15. sz. 241.

¹⁵ *Die Metamorphose der Pflanzen* címmel jelent meg 1798–1799-ben Friedrich Schiller: *Musen-Almanach*-jában. A természettudományos kutató és a költő különleges szellemi alkotása, a botanikatörténet értékes emléke a verses formában megírt mű, amelyet műfajilag elégiaként, vagy tankölteményként határoznak meg.

¹⁶ A művet a mai fiziológiai optika egyik előfutárának tekintik.

¹⁷ *Dissertatio inauguralis medica de evolutione encephali*. Pestini, Bagó, 1823.

¹⁸ KORBULY: i.m. 20.

Újra itthon

Külföldi útjáról hazatérve a fővárosban kezdte el gyakorló orvosi tevékenységét. Az új gyógyeljárás, a homeopátia gyorsan népszerű lett, Balogh széles körben ismertté vált a gyógyulni vágyók körében.

Az orvosi gyakorlat mellett azonban a tudományos kutatás, a szakirodalmi tevékenység is foglalkoztatta. Első nyilvános sikerét a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztálya által 1831-ben meghirdetett pályázaton érte. A meglehetősen bonyolultan megfogalmazott pályakérdést így tették fel: *„Minthogy a filozófia minden ágának kifejtése s hazánkban terjesztése leginkább azáltal eszközölhető, ha nemzeti íróink a filozófiára nézve szüntelen szemük előtt tartják, mily sikerrel dolgoznának elődeik, vagy miben, s mi okra nézve maradnának hátra, ez a kérdés: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a filozófia állapotja iránt és tekintvén a filozófiát, miben s mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél?”* 1835-ben került sor az eredményhirdetésre, a bíráló bizottság (Szalay Imre, Kállay Ferenc, Szilasy János) véleménye alapján. A nyertes mű szerzője Almási Balogh Pál volt, aki ezzel a 100 arany jutalmat is elnyerte. Munkájának címe: *Tudományos művelődésünk története*. A pályamunka nyomtatásban is napvilágot látott.¹⁹

Almási Balogh a magyar filozófia elmaradottságát három irányból közelíti meg: nemzetközi összehasonlításokat tesz, a többi hazai tudományszakkal veti össze a filozófiát, illetve a hazai filozófia követő, vagyis utánzó jellegét sérelmezi. Utóbbiról úgy véli, hogy filozófiai műveltségünk a külföldön valaha divatozott, és az aktuálisan divatozó, javarészt német filozófiai rendszereken alapul.

Almási Balogh filozófiafogalma meglehetősen elmosódott, homályos. Filozófián a nemzeti kultúra összessége felett álló tudományt érti. A „magyar filozófia” megalkotását jövendőlve, a létrehozandó filozófiát egyszerre képzei nyelvileg, intézményesen és karakterológiaiilag egyaránt „magyarnak”, az ő szavaival élve *„a magyar nemzetkarakternek megfelelő, nemzeti szellemű filozófia lesz.”*²⁰

Az 1842-ben kiírt Akadémiai pályázaton is rész vett, melynek témája: *„Fejtsék ki a szépnak és fenségesnek elmélete, felvilágosítva az ebbeli bölcséletek (filozofemák) s a szépművészetek történeteiből.”* Bíráló bizottság tagjai ekkor Horváth Cyrill, Szontágh Gusztáv, Hetényi János voltak. Ezt a pályázatot is megnyerte Almási Balogh, de ez a munka nem jelent meg nyomtatásban.

Almási Balogh, a folyóirat-szerkesztő

A referáló, korabeli szóhasználatnál kritikai lapok külhonban már jó ideje ismertek voltak, és elfoglalták helyüket a tájékoztatásban. A kritika műfajának kibontakozása Magyarországon eléggé lassú és nehézkes volt, még ha szépirodalomról, vagy netán tudo-

¹⁹ *Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a filozófia állapotja iránt és tekintvén a filozófiát, miben s mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél?* címmel. Buda, M. Kir. Egyetemi Ny., 211. (Philosophiai Pályamunkák I).

²⁰ PERECZ László: Négy kísérlet a magyar filozófia elmaradottságának diskurzusáról. *Magyar Tudomány*, 2015. 1. sz.

mányos kérdésekről is legyen szó. A reformkor kétségtelenül sokat lendített ezen, amikor már lépések történtek a műfaj meghonosítása érdekében. Az 1826–1833 közötti években jelent meg Szemere Pál²¹ szerkesztésében az *Élet és Literatura*, amely a kritikát a nevelés eszközeként kívánta alkalmazni. Montesquieu mottóját követték: „nem mondani el mindent: s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra késztessek” – vagyis az olvasó tanuljon meg önállóan gondolkodni, ítélni, választani, minősíteni, szokja meg a kritika atmoszféráját, sajátítsa el a műbírálat válfajait, módszereit, hangnemeit. Az *Élet és Literatura* igen fontos szerepet vállalt a kritikai műfaj meghonosításáért. Nem annyira recenziókat közöltek (sőt, azt feltűnően keveset), inkább a kritikai munka lényegére rávilágító tanulmányokat. A másik úgynevezett kritikai folyóirat a Bajza József²² szerkesztésében 1833-tól megjelenő *Kritikai Lapok* a közélet fonákjaival és a szépirodalommal foglalkozott.

A tudományos kiadványok elemzése, ismertetése azonban mostoha helyzetben volt, bár a *Tudományos Gyűjtemény* minden egyes fürete tartalmazott könyvismertetést, de ez már nem elégítette ki az igényeket.

A Tudománytár

A Magyar Tudós Társaság megalakulásától fogva a tervek között emlegették a saját kritikai folyóirat kiadását. Már ezen a műfaji, szemléleti meghatározáson vita alakult ki: voltak, akik az önálló véleményeket megfogalmazó írásokra helyezték a hangsúlyt, mások értéktételtől mentes recenziókat vártak. 1831-ben a lapalapítással foglalkozó bizottság az utóbbi irány mellett döntött, mert attól tartottak, hogy egy akadémiai folyóirat kritikai véleményét a tekintély súlyával mintegy ráerőszakolná az olvasókra, a bírálatok egy idő után „lélekölő despotizmussá” válnának. A megindítandó folyóirat célját így fogalmazták meg: „a tudomány minden ágaiban készült könyveket s a tudomány tartományaiban történt jelességeket az olvasóközönséggel megismertetni.”²³

A viták a lap jellegét, hangvételét illetően továbbra is gyűrűztek: Kisfaludy, Bajza, Vörösmarty a kritika teljes mellőzése mellett szálltak vitába. Az érvekkel megnyerték Széchényit, aki megállította a folyóirat megjelentetésének előkészületeit. A Tudós Társaság 1833-as nagygyűlése azonban mégis határozatot hozott: jelenjen meg a folyóirat, tartalma szerint legyen tudományos és enciklopédikus, hangvétele mellőzze a bírálatot és a vitát, legyen értesítő és közlő. Megjelentethető eredeti írás és külföldi cikkek fordítása, kivonata. Évi négy kötetet terveztek, 10-15 ív terjedelemben. Szerkesztője az alapításkor Toldy Ferenc (1805–1875) volt, de egy év után Csató Pálnak (1804–1841) adta át a gyakorlati szerkesztést. A *Tudománytár* első száma 1834-ben jelent meg. Az induláskor egy kötetben láttak napvilágot a tanulmányok és a bibliográfiai összeállítások, recenziók. 1837-től választották két részre a kiadványt: az *Értekezések*-et Luczenbacher Jánosra (1796–1871), a *Literatura*-t Almási Baloghra bízta. Ebben a szerkezetben jelent meg összesen nyolc kötet, egészen az 1844-es megszűnéséig. Munkatársai az akkori

²¹ Szemere Pál (1785–1861), író, költő, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja.

²² Bajza József (1804–1858) költő, színikazgató, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja.

²³ KÓKAY György (Szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. 465.

legismertebb nyugati referáló folyóiratok anyagára támaszkodtak, hiszen sem a szerkesztői/szerzői kapacitás, sem a hazai területen elérhető kiadványok lehetősége, mennyisége nem engedte volna meg a kizárólagosan autopsziára alapozott recenzeálást. Néhány megbízható szellemiségű és elismert színvonalú külhoni folyóirat ismertetéseit vették figyelembe, azokat fordították le magyar nyelvre. Néhány közülük: *Jahrbücher der wissenschaftlichen Kritik* (1826), *Göttinger gelehrten Anzeigen* (1739), *Blätter für literarische Unterhaltung* (1826), *Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands* (1836), *a Bulletin litteraire et scientifique* (1832), *La France litteraire* (1830), *Edinburgh Review* (1802), *Westminster Review* (1823), *North American Review* (1815). Természetesen sokszor túlléptek ezen a korláton, és az arra érdemesnek tűnő bármely újdonság ismertetésének helyet adott a szerkesztőség. Ily módon évente több száz kiadványra hívták fel az olvasók figyelmét, minden tudományterület vonatkozásában a kortárs szerzők legújabb munkáira. Egy sor később klasszikussá vált kortárs szerző művét a *Tudománytár* kötetiben tették ismertté a magyar olvasók előtt: *Feuerbach*,²⁴ *Lenau*,²⁵ *Ranke*,²⁶ *Luois Blanc*,²⁷ *a Thierry-fivérek*,²⁸ *Gogol*,²⁹ *Lermontov*,³⁰ *Manzoni*,³¹ stb. munkáit. Az esszé-jelleggel megfogalmazott írások mellett a rövidebb, „klasszikus” formájú recenziók kaptak helyet, minden kötet tartalmazta – tematikus felosztásban – az év folyamán megjelent munkák bibliográfiáját. Csak monogrammal jelölték magukat a munkatársak, vagy még avval sem. A sajtótörténet azonban összeállította a névsort, és elmondhatjuk, hogy tekintélyes gárda vett részt a munkában. A legszorgalmasabb Toldy Ferenc és Almási Balogh volt, az orvosok közül *Pólya József*³² (1802–1873) nevével találkozunk, de igen termékeny munkát végzett *Kazinczy Gábor*³³ és *Dobrossy István*³⁴ is. Kazinczy Gábor rendkívül sokoldalú nyelvismeretének köszönhetően a folyóirat folyamatos beszámolókkal tudta követni a szláv nyelvterületen történeteket: az orosz, a bolgár, a cseh és a szlovák irodalom újdonságait, de ő kísérte figyelemmel a görög irodalom eseményeit is.

1844-ben a folyóirat megszűnését Toldy jelentette be egy rövid közleményben, melyet az olvasói érdeklődés – és ezzel párhuzamosan – az előfizetők számának vesztes csökkenésével indokolt. A folyóirat egy évtizedes közreadása azonban kétségtelen jelentőséggel bírt a reformkori tudományos tájékoztatás területén.

²⁴ Feuerbach, Ludwig Andreas (1804–1872), német filozófus, antropológus.

²⁵ Lenau, Nicolaus (1802–1850) osztrák költő, a német biedermeier meghatározó alakja.

²⁶ Ranke, Leopold von (1795–1886) a 19. század egyik legjelentősebb történésze, a modern, forrásokra támaszkodó történetírás megalapítója.

²⁷ Blanc, Louis (181–1882), francia politikai újságíró, történész.

²⁸ Thierry, Augustin (1795–1856), francia történetíró – Thierry, Amédée (1797–1873) történetíró.

²⁹ Gogol, Nyikolaj Vasziljevics (1809–1852) az orosz széppróza irodalom egyik legjelesebbje.

³⁰ Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) költő, drámaíró, elbeszélő, az orosz romantika kiemelkedő alakja.

³¹ Manzoni, Alessandro (1785–1873) az olasz romantika vezéralakja, költő.

³² Pólya József (1802–1873), orvos, természettudós, pomológus, rajzoló, a MTA rendes tagja.

³³ Kazinczy Gábor (1818–1864) K. Ferenc unokatestvérének fia. Rendkívüli nyelvtudása tette alkalmassá erre a munkára. Beszámolt a francia, görög, bolgár, orosz, olasz, angol, német és spanyol irodalomról.

³⁴ Dobrossy István (1810–1853) ügyvéd, számos folyóirat munkatársa, országgyűlési gyorsíró. 1848-ban – a sajtószabadság idején – ő adta ki Kölcsey Ferenc naplóját, amelynek kiadását korábban a cenzor nem engedélyezte.

Politikusok orvosaként: részvétel néhány fontos közéleti mozgalomban

A homeopátia tanaival való megismerkedés nem csak orvosi pályafutását határozta meg, de – híres politikusok orvosaként – akarva, akaratlanul olyan társadalmi közeggel került napi kapcsolatba, amelynek tagjai a reformkori eszmék és mozgalmak alakítói voltak. A politikai életben ő maga aktívan sosem kívánt részt venni, de a gyógyító munka mellett megmaradó szabad idejét – hasonlóan a kortárs értelmiségiekhez – magától értetődő természetességgel a közügyeknek szentelte: részt vett minden fontosabb rendezvényen, társadalmi megmozdulásban, sőt, értelmi szerzője lett néhány olyan intézménynek, amely egyértelműen a nemzeti haladás érdekét szolgálta.

Orvosi naplójában a több ezer betegére vonatkozó feljegyzés bizonyítja, hogy a vezető értelmiség, a kulturális vagy politikai élet szereplője, a magyar nemesi családok tagjai egyaránt betegek közé tartoztak, fűzzük hozzá: az egyszerű, hétköznapi polgárok százai mellett. A beteg-orvos viszony többükkel barátsággá alakult, a legismertebb két név a politikai életben később ellenfelekként színre lépő *Kossuth Lajos* és *Széchenyi István*. Egyértelmű, hogy orvosuként el kellett vonatkoztatni a politikai hovatartozásuk figyelembe vételétől, az is tagadhatatlan, hogy egyaránt lelkesedett mindkét nagy politika-formáló egyéniségért. Ezzel is magyarázható, hogy nem érezte „elvtelenségnek”, hogy a társadalmi fejlődés érdekében javasolt és létrehozott intézmények, társulások megvalósítása során hol *Kossuth*, hol *Széchenyi* „szellemi táborához” csatlakozott. Ezzel nem egyszer komoly feszültséget okozott *Széchenyi* és *Kossuth* amúgy sem kiegyensúlyozott viszonyában, sőt, a kezelőorvosi bizalmat is megrendítette (főként *Széchenyi* haragját vonta magára). Hármójuk viszonyában mindenképpen valamiféle villámhárító szerep jutott *Almási Balognak*, mindezt azonban az orvos bölcsességével igyekezett vállalni és kiegyensúlyozni. Nem lehet pontosan meghatározni, hogy melyiküket ismerte meg korábban *Almási Balogh*, nagyjából az 1830-as évek derekától gondoskodott egészségükről, illetve látogatta társadalmi köreiket. Kétségtelen tény, hogy talán *Kossuth*hoz fűződő kapcsolata lépte át előbb az orvos-beteg kapcsolat határait, hiszen *Kossuth* bebörtönzésének idején levélváltásuk már számos közéleti vonatkozású gondolatot tartalmazott. Ismeretes, hogy az akkor már hatósági tiltás alá eső *Országgyűlési Tudósításokat* is folyamatosan megkapta *Kossuth*tól, aki számított véleményére. Levelezésük tartalma és hangvétele a hasonló gondolkodású, hasonló célokért munkálkodó baráti viszonyt sejteti.

Almási Balogh életrajzírói egy-egy rövid mondat erejéig említik meg, hogy szerepet játszott az *Iparegyesület*, és az *Angol-Magyar Kereskedelmi Egyesület* létrehozásában, működésében. A történet és *Balogh* szerepe azonban ennél jelentősebb.

A „Hasznos Ismereteket Terjesztő Társaság” – Az Iparegyesület

Némi politikai háttérű huzavona után 1841. január 2-án megjelent a *Landerer* kiadó gondozásában a *Pesti Hírlap*, amely a magyar politikai sajtó első, műfajt teremtő vállalkozásának tekinthető. A kiadó és a szerkesztő személye, szemléletük és politikai nézeteik alapvető különbözősége sokak figyelmét felkeltette. Az udvar bizalmasa, a titkos ügynök

Landerer Lajos³⁵ és a börtönből néhány hónapja szabadult ellenzéki, Kossuth Lajos együttműködése mégis több vonatkozásban eredményesnek bizonyult. Kossuth megvalósította az első tudatos politikai lapszerkesztést, bevezette a vezércikk műfaját. A lap szellemiségét Kossuth személye garantálta, éberségét a minden irányból ráirányuló figyelem (háttér-ellenőrzés: Landerer „beépített” szerepe, megkülönböztetetten szigorú cenzúra, a titkosrendőrség általi folyamatos szemmel tartás, a nyílt sajtó-támadások) meghatározta. A *Pesti Hírlap* új hangvételével, a modern újságírás tartalmi és formai eszközeinek alkalmazásával rövidesen igen nagy népszerűsége tette szert.³⁶

A lap második számában³⁷ Almási Balogh Pál tollából megjelent a „*Fölszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében*” című cikk, amely az azonos célból létrehozott angol társulás felépítését, működésének eredményeit mutatta be. A létrehozandó honi társaság fő feladata lenne „*a' nép minden osztályának szükségeihez alkalmaztatott népszerű kézikönyvek készítése és azoknak minél olcsóbb áron adása*”.³⁸ Természetesen adományokra támaszkodva lehet csak működtetni a társaságot, a nagyobb összeggel hozzájáruló alapító-mecénások, és a kisebb összeget rendszeresen befizetők segítségével. Röviddel ezután Fáy András³⁹ írta le véleményét a javaslattal kapcsolatban, mindekelőtt – az ötlet és a terv egyértelmű támogatásán túlmenően – az angol és magyar köznép szellemi és műveltségi, továbbá nem utolsósorban anyagi állapota közötti különbségekre hívta fel a figyelmet. Ő a köznép megfogalmazás alatt – úgy tűnik –, hogy még csak a fölművelőkre gondolt.⁴⁰

Az egyesület 1841. január 30-án a Nemzeti Kaszinóban tartotta alakuló ülését. Elfogadták a működési szabályzatot, megválasztották a vezetőséget: Almásy Pál,⁴¹ Ágoston József,⁴² Almási Balogh Pál (indítványozó-alapító), Eckstein Frigyes,⁴³ Eötvös József,⁴⁴ Károlyi György,⁴⁵ Kossuth Lajos, Luka Sándor,⁴⁶ Lukács Móríc,⁴⁷ Ráday Ge-

³⁵ Landerer Lajos (1800–1854) nyomdász, kiadó. Heckenast Gusztáv könyvkereskedővel közös vállalkozása a későbbi Franklin Társulat elődje.

³⁶ KÓKAY György (Szerk.): *A magyar sajtó története. I. 1705–1848*. Budapest, Akadémiai K. 1979. 665–713.; Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, Haza és Haladás alapítvány, 1993. 32–35.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 2. sz. 14–15.

³⁸ *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 2. sz. 14.

³⁹ Fáy András (1786–1864) író, politikus, nemzetgazda, Mikszáth megfogalmazásában „a nemzet mindenese”.

⁴⁰ Fáy András: Észrevételek Almási Balogh Pál urnak hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében tett felszólításra. *Pesti Hírlap*, 1841. 15. sz. 119–120.

⁴¹ Almásy Pál (1818–1882) politikus.

⁴² Ágoston József (1800–1860) ügyvéd, országgyűlési képviselő.

⁴³ Eckstein Frigyes (1803–1859) orvos, a reformkor tudományos és politikai közéletének aktív tagja.

⁴⁴ Eötvös József (1813–1871) jogász, író.

⁴⁵ Károlyi György (1802–1877) főispán, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik alapítója.

⁴⁶ Luka Sándor (1802–?) tanácsos, országgyűlési képviselő.

⁴⁷ Lukács Móríc (1812–1881) politikus, műfordító, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Kisfaludy Társaság elnöke.

deon,⁴⁸ Schedel Ferenc,⁴⁹ Simon Flórent,⁵⁰ pénztárnok: Antal Mihály,⁵¹ tollnok: Vajda Péter.⁵² Elnöknek Battyány Lajost⁵³ sikerült megnyerni.⁵⁴

A *Pesti Hírlap* február 20-diki számában már vezércikket (Kossuth) szentelt a lap a témának *Műipar* címmel, kihangsúlyozva, hogy a magyar fejlődés egyik fontos alappilléreként a kézművesipar minden eszközzel való fejlesztésén kell munkálkodni: „... igen elevenen éreztetik, hogy gondoskodni eszközökről, melyek polgártársaink egyik igen nevezetes osztályának – a kézműves – osztálynak nevelését 's kiképzését elősegítsék, a' leg-sürgetőbb szükségek közé tartozik. Ezen eszközök sorában a' legsikeresebbek egyikének mutatkoztak ekkorig Európa-különbféle részeiben az iparegyesületek”.⁵⁵

Mi lenne elengedhetetlen: olcsó (esetleg ingyenes) folyóirat és kis füzetkék a szakmai ismeretek népszerű terjesztésére; Pesten egy olvasóterem, a szükséges ismeretek megszerzéséhez; bemutatóhely a szerszámgyűjtemény ismertetésére; oktatók biztosítása (a legújabb technológia és a szerszámok használatának oktatására); vásárokon ismeretterjesztő műkiállítások szervezése; vidéki városokban is létrehozni a szükséges fiókiintézeteket. A társasági keretek között csak a népszerű, olcsó kiadványok megvalósításának lehetőségét látja. Fontosnak tartja, hogy a földművesek műveltségi szintjének emelése mellett az iparos réteg oktatásának szükségességét is felismerje mind a társadalom, mind a törvényhozás. Homályosan utal a Széchényi által már létrehozott (1830) gazdasági egyesületre, amely hasonló módon támogatta a földművelőket, állattenyésztőket.

A második vezércikk tavaszhoz 21-én (április) jelent meg (*Iparegyesület* címmel),⁵⁶ folytatva a gondolatsort, kiegészítve az időközben megtartott választmányi üléseken elhangzottakkal. „Ezen állapotok következtében a' társaság címét „iparegyesület”-re változtatá; s ezen iparegyesület általános előrajzát (...) a' vesztegethetetlen közvélemény részvételének átadja”. (Vagyis nem helytálló némely forrás azon kijelentése, amely az Iparegyesület megteremtőjeként kizárólag Kossuthot nevezi meg). Az írás befejezéseként beterjeszti a javaslatot a tagdíjak különböző kategóriáira.

A korabeli dokumentumok, levelezés és folyóiratcikkek alapján világossá válik, hogy az *Iparegyesület* létrejötte és működése a reformkorra olyannyira jellemző közös gondolkodás és közös munka eredménye, majd a kellő pillanatban valaki színre lép, nevét adja a közösen megálmodott terv nyilvánossá tételéhez. Jelen esetben elsőként Almási Balogh lépett, majd látszólag (udvariasan) átadta helyét a politikailag nagyobb névnek, Kossuthnak.

Nem mindenki fogadta lelkesedéssel az egyesület létrejöttét. Széchényi naplóbejegyzé-

⁴⁸ Ráday Gedeon (1806–1873) főispán, országgyűlési követ.

⁴⁹ Schedel (Toldy) Ferenc (1805–1875) orvos, irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, titkára, a Kisfaludy Társaság elnöke.

⁵⁰ Simon Flórent (1804–1873) ügyvéd, jegyző, tevékenyen részt vett a reformkori közéletben. Közleményei a kor-szak szaklapjaiban jelentek meg.

⁵¹ Antal Mihály (1793–1850) nyelvész, a Nemzeti Kaszinó könyvtárnoka, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

⁵² Vajda Péter (1808–1846) költő, drámaíró, pedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja.

⁵³ Battyány Lajos (1807–1849), államférfi, az ország első alkotmányos miniszterelnöke.

⁵⁴ *Jelenkor*, 1841. 11. sz. 1. (február 6.)

⁵⁵ Vezércikk (*Műipar*). *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 15. sz. 113–114.

⁵⁶ *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 32. sz. 259–260.

sei a gróf dühkitöréseire utalnak. Január 29-én írta: „Eötvös Pepi Balogh Pállal, Kossuthal [...] „Hasznos ismeretek”-et terjesztő egyesületet [...] szervez. Battyány Lajost meghívják – engem nem -. [...] Átvillan rajtam az eszme, hogy szegüljek szembe Kossuthhal.”

Január 30. „Tegnap írtam Battyány Lajosnak [...] Nyíltan szeretnék vele szólni Kossuth és társai dolgában. Az enyém kell, hogy legyen, avagy ellenkezőleg állást foglalnia [...] Battyány eljött hozzám. Megnyertem! Istenem, az igazságos ügy végre mégis győz! [...] Eötvös Pepi a Usefull Knowledge-ban⁵⁷ ülést tart. Kossuth s Balogh az élen! Piha! Elnökül Battyány Lajost választják meg, ki távollétében Conditionam [feltételeesen] elfogadja.”⁵⁸

Idegesen fogadja a hírt a *Pesti Hírlap* januári megjelenéséről is, mivel nem csupán Kossuth előtérbe kerülésének lehetőségét, de az ő lapjának konkurensét is látta benne. A *Helmezy Mihály*⁵⁹ szerkesztésében 1832-től megjelenő *Jelenkor politikai tekintetben* című folyóirat akkoriban a hazai lapok közt a legtöbb előfizetővel bírt. Mindaddig vezető politikai orgánumnak számított, amíg versenytárs nélkül volt a hírlapirodalomban, még konzervatív szemlélete ellenére is. A később megjelenő lapoknak hibái ellenére is például szolgált, a politikai újságírás műfaji előfutárának tekinthető. 1842–43-tól Széchenyi István e lapot eszméi orgánumává, kizárólagos közegévé választotta és a reformcikkeivel gazdagította, a Kossuth és köre elleni cikkei, felszólalásai is itt jelentek meg.

A Kossuth ellen intézett – most már nyílt – támadás másik kézzel fogható eredménye a *Kelet népe* (eredetileg *Lélekharang*) című munka, amelyben Kossuth veszélyes, a forradalom felé sodró stílusát, agitációját elemezte. A történetírás „politikai röpirat”-ként határozza meg a kötetnyi terjedelmű munka műfaját, amely rövid idő alatt kétszer is megjelent nyomtatásban. Széchenyi nem látott ellentmondást, semmi kivetni valót abban, hogy a nyílt vita mellett a háttérben végezzen „aknamunkát”, amely a cenzorral való folyamatos tárgyalásban, kapcsolatainak, születési és vagyoni tekintélyének és privilégiumainak Kossuth elleni kihasználásában nyilvánult meg.

Baloghot sem kímélte Széchenyi haragja, egy időre az orvos-beteg viszonyt is megszakította vele és bajaival más homeopata orvoshoz fordult (*Bakody Józsefhez*,⁶⁰ *Argenti Döméhez*⁶¹). Kapcsolatuk egy idő után rendeződött, olyannyira, hogy Almási Baloghot érte az a „megtiszteltetés”, hogy 1848 szeptemberében ő kísérte el a grófot a döblingi intézetbe.

A *Pesti Hírlap* folyamatosan beszámolt az Egyesület tevékenységéről, a támogatók önkéntes anyagi hozzájárulásáról,⁶² a rendezvényekről, pl. az 1842-ben rendezett ipari kiállításról, amelyen 203 „gyárnok” vett részt. Az Iparegyesület néhány év alatt valóban jelentős eredményeket ért el, mindenekelőtt az oktatás területén: mesterinas iskolát nyitottak, népszerű előadásokat szerveztek a természet- és műszaki ismeretek terjesztésére, közérthető stílusban megfogalmazott füzeteket adtak ki hasonló céllal. Az alapításnál tervbe vett saját folyóirat kiadása 1845-ben valósult meg, ekkor jelen meg *Vállás An-*

⁵⁷ Az Almási Balogh által példaként bemutatott angol vállalkozás elnevezése.

⁵⁸ SZÉCHENYI István: *Napló*. (Ford.: Jékely Zoltán, Györfy Miklós, Vál., szerk. jegyz.: Oltványi Ambrus. Előszó: Sötér István), Bp., Gondolat, 1978. 930–931.

⁵⁹ Helmezy Mihály (1788–1852) író, nyelvújító, lapszerkesztő.

⁶⁰ Bakody József (1791–1845).

⁶¹ Argenti Döme (1809–1893).

⁶² *Pesti Hírlap*, I (1841) 45. sz. 374.

tal⁶³ szerkesztésében az Iparegyesület hivatalos lapja *Hetilap* címmel, amely 1848-ig Kossuth sajtóorgánuma volt.^{64,65}

Az Angol – Magyar Kereskedelmi Intézet

Almási Balogh rendszeresen részt vett a Széchényi köréhez tartozó Gazdasági Egyesület⁶⁶ ülésein, és ott olyan kérdésekkel találkozott, amelyek előzőleg meglehetősen távol álltak addigi tevékenységétől, érdeklődésétől. Az Egyesület 1839. március 17-i közgyűlésén előadást tartott a magyar gyapjú értékesítésének külföldi lehetőségeiről.⁶⁷ Az előadást követő vita még inkább meggyőzte arról, hogy az ország rossz anyagi állapotát idegen tőke bevonására támaszkodó külföldi kereskedelem menthetné meg. E célból egy olyan intézmény létrehozását javasolta, amely a magyar társadalmat szövetségbe tömöríti, és feladata a külföldi piaccal való kapcsolatfelvétel, ezáltal a világkereskedelemben való bekapcsolódás. Mivel a magyar gyapjú iránt igen nagy érdeklődést mutat Anglia, ezért felajánlotta, hogy londoni ismeretsége segítségével létrehoz egy angol-magyar kereskedelmi egyesületet. Indítványa lelkesedést, egyetértést váltott ki, így azonnal hozzáfogott a szervező munkához: kidolgozott egy tervezetet, saját költségén megszervezte a londoni propagandát, és sikerült több nagy angol cég érdeklődését felkelteni. Folyamatos kapcsolatban állt londoni ismerőseivel, itthon is fáradhatatlanul szervezett: üléseken és a sajtó segítségével ismertette a tervet. Mivel egyre ígéretesebbnek látszott a megvalósulás, megszervezte a vállalkozás működési szabályait is.

Londoni ismerősei közül egy *Heilbronn Sándor*⁶⁸ nevű úr vállalta a magyar terme-

⁶³ Vállas Antal (1809–1869) mérnök, matematikus, egyetemi tanár, részt vett az Iparegyesület létrehozásában és működtetésében.

⁶⁴ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823-1848.* Budapest, Ráth Mór, 1886. 359–361.; HORVÁTH Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt.* in: Horváth Mihály: *Kisebbségi történelmi munkái.* 3. köt. Pest, Ráth Mór, 1868. 351–355.

⁶⁵ A *Hetilap* engedélyezése sem volt mentes a politikai vonatkozásoktól. A lapengedélyt egy enciklopédikus tartalmú folyóiratra kapta Kossuth és az Iparegyesület, alcíme szerint „különös tekintettel a közgazdaságra, műiparra és kereskedelemre”. A felsőbb hatóságok úgy vélték, hogy amennyiben Kossuth tartja magát az induláskor vállalt tematikához, a lap kiadása „nem veszélyes”, mert elvonja Kossuth-ot a napi politikától. Ismeretes, hogy ekkor már nem vett részt a Pesti Hírlap szerkesztésében, mert egy anyagi természetű vita után szakított Landerrel és a lappal is.

⁶⁶ 1827-ben alakult meg Pályafutási Egyesület néven. 1830-ban Állattenyésztő Társaságra, 1835-ben Magyar Gazdasági Egyesületre változtatták nevét. Saját folyóiratuk 1836-1841 között *Gazdasági Tudósítások*, 1841-től *Magyar Gazda* címmel jelent meg. A társaság az állattenyésztés, a mezőgazdaság különféle területeinek fejlesztése érdekében tevékenykedett.

⁶⁷ *Gazdasági Tudósítások*, 1839. 75–87.

⁶⁸ HEILBRONN Sándor [Heilbronn, Alexander von]: A korabeli közlemények alapján annyit tudunk róla, hogy Hannoverben született, de Londonban élt, más források hannoveri születésű, Pesten letelepedett németként említették. Különös érdeklődést mutatott a magyar kultúra és művészet iránt. Stettner Gábor (1743–1815) híres növény-gyűjtő és botanikai festő, mintegy 500 növény művészi ábrázolását tartalmazó rajzgyűjteményét vásárolta meg, és vitte Londonba. A *Tudományos Gyűjtemény* 1827. évi 4. füzetében (1–31.) Stettner életművét elemző és rajzainak sorsát nyomon követő írás jelent meg *Királyi Tanácsos, Stettner Gábor élete, s művész munkáinak esemteretése* címmel, szerzője csupán B. P. monogrammal jelölte magát. A monogram Almási Balogh Pált rejtette. Ez a cikk tekinthető Heilbronn és Almási Balogh ismeretsége, kapcsolata kezdetének.; Almási Balogh kéziratok hagyatékában 106 Heilbronnal váltott levele található. Id. még: Fialovszky Béla: *Almási Balogh Dr. élet és jellemrajza.* Bp., Athenaeum, 1933. 27.

lők felé intézendő felhívás megszövegezését. A működés feltételeinek lényege: A magyar gazdák alakítsák meg a szervezetüket, aki aláírásával belép, kötelezi magát arra, hogy egy központi raktárba szállítja a gyapjút, más kereskedővel nem lép üzleti kapcsolatba, a beszállított áruért pénz-előleget kap, a végső elszámolás az áru értékesítése után történik. A londoni fél küld egy megbízható, a gyapjúkereskedelemben járatos képviselőt, aki a továbbiakban mindkét fél érdekeinek megfelelően intézi a szállítást, eladást, elszámolásokat.

Az első időszak biztató jelei után a folytatás már nehézkes volt, a kezdeti érdeklődésnek nem volt eredménye, az angolok is bizalmatlannak mutatkoztak. Három éves fáradhatatlan szervezés után sikerült néhány londoni céget megnyerni, akik jelentékeny tőkét ajánlottak fel a vállalkozás beindulásához. Pestre küldték a szerződés aláírására megbízottjukat – egy *Kirk Henrik* nevű urat –, akiről azonban hamarosan kiderült, hogy nem tisztességes, sőt a kereskedelemhez sem ért, egyéni vállalkozásaival veszélyeztette az Angol-Magyar Kereskedelmi Intézet hírnevét. Újabb angol képviselő került a vállalkozásba, akitől többet-jobbát reméltek.⁶⁹ Sokkal több szerencsájük az újonnan küldött angol összekötővel sem volt (*Gifford János*), a vállalkozás gyors ütemben, egyértelműen csődbe ment. A kudarcon való felháborodás, a rágalomhadjárat hírlapi támadások egész sorát indította el, ezek célpontja Almási Balogh volt.⁷⁰ Bár látszólag higgadtan háritotta el a vádak, a kudarc megviselte. Nem mondott le teljes egészében a terv megvalósításáról, de abban a helyzetben nem tehetett mást, minthogy háttérbe vonult.

Amikor a leghevesebb támadások érték, Kossuth sietett a segítségére a Pesti Hírlap sajtó-nyilvánosságának erejével: leköszölte Balogh nyilatkozatát, sőt egy levélből kiderült⁷¹, hogy a gazdák számára megfogalmazott figyelmeztető *Pótnyilatkozatot* Kossuth fogalmazta meg.⁷²

Három évvel később, 1844-ben, Kossuth vette elő Balogh ötletét, és hasonló kereskedelmi vállalkozásba fogott, sok vonatkozásban tanácsot kérve tőle. A sikeres indulás után szinte sorsszerűen ugyanúgy kudarcba fulladt Kossuth vállalata is. A technikai vezetést egy Szabó Pál nevű kereskedőre bízta, aki visszaélve a bizalommal a rábízott anyagiakkal együtt megszökött. Természetesen Kossuthot is ugyanolyan kegyetlenül támadták, mint annak idején Baloghot.

Újrakezdés a szabadságharc után

A forradalom és szabadságharc idején Balogh tette, amit egy orvosnak tennie kell, ápolta a sebesülteket, volt idő, amikor lakását is átengedte, berendezte sebesült-kórháznak. Felesége is bekapcsolódott a sebesült-ellátásba, nem csupán az ápolás gyakorlati részébe, de a hivatalos ügyintézésbe is. Beadványt intézett a sebesült honvédek ápolásához

⁶⁹ ALMÁSI Balogh Pál: Figyelmeztetés az újonnan alapított angol-magyar intézetre. *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 36. sz. 294.

⁷⁰ PUKOLAY Dániel: Magyar szó az angol-magyar intézet felett. *Pesti Hírlap*, 1 (1841) 52.sz. 439–440.

⁷¹ A levelet teljes egészében közli: Fialovszky Béla. Id.: Fialovszky: i.m. 18–20.

⁷² Kossuth Baloghoz írott leveleiből kiderül, hogy több alkalommal ő is személyesen találkozott Heilbronn Sándorral, sőt Kirkkal és Gifforddal is. Id. Fialovszky: i.m. 24–26.

nélkülözhetetlen épület megszerzése érdekében. „Jutalma” a haynauai megtorlás és önkényuralom idején az Újépületben letöltendő börtönbüntetés.

A politikai helyzet enyhülése néhány év múltán lehetővé tette a tudományos élet újjászervezését, a kutatásokat, a könyvkiadást.

Almási Balogh második külföldi utazása

Balogh Pál 1856 nyarán ismét külföldi útra ment, ekkor Párizs, London és Brüsszel álmásokkal. Ezen utazása alkalmával a külföldi tudományos intézetek és tudóstársaságok részletesebb megismerését tűzte ki céljául. Saját ismereteinek gyarapításán túl hasznos volt az Akadémia számára is ez az utazás, a személyes kapcsolatteremtések és az intézmények közötti kiadványcsere gazdagítása szempontjából. Megismerkedett a francia akadémia több vezető személyiségével és közbenjárásával elérte, hogy kiadványaikat rendszeresen juttassák el a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának. Hasonlóan sikeres volt a londoni Royal Society-ban és a brüsszeli akadémiában tett látogatása. Összességében elmondható, hogy egész könyvtárat szerzett az Akadémiának, olyan folyóiratokat, könyvsorozatokat, amelyeket korábban csak a kívánságok között említettek.

A Magyar Hölgyek Díja

A Magyar Tudományos Akadémiáért való munkálkodása folyamatos volt. Ennek egyik megnyilvánulása az 1859-ben alapított Magyar Hölgyek Díja. Ismeretes, hogy a XIX. századi tudományos művek megszületését, nyomtatásban való közreadását az önkéntes anyagi támogatásra támaszkodó pályázati rendszer ösztönözte, tartotta életben.

A „Hölgy-alapítvány” kiindulópontja az 1841. évi nagygyűlés. Már évek óta foglalkoztatta az Akadémiát a „közhasznú tudományos kézikönyvek” iránti igény, és a megoldás lehetősége. Ezért vetődött fel az erre irányuló pályázat létrehozása. Az ismert történelmi események miatt azonban több évtizeddel elodázták a megvalósítást.

A Bach-korszak szigorú évei után a kérdés ismételten napirendre került, így 1858-ban elkezdte szervezni Almási Balogh a Magyar Hölgyek Díja néven ismertté vált alapítványt. Számos neves család hölgytagját keresték meg levéllel, felkérve őket az anyagi támogatásra.⁷³ Eléggé nehézkesen indult az ügy, mivel a megszólított hölgyek közül nagyon sokan elzárkóztak attól, hogy több évre elkötelezzék magukat, még ha viszonylag csekély összeggel is. Természetesen megnehezedett anyagi körülményeikre hivatkoztak. Végül 50 „hazafiúi lelkű nő” tíz évre elvállalta, hogy minden évben összesen 144 aranyat biztosít arra a célra, hogy évente négy, tíz év alatt összesen 40 tudományos kézikönyvet jutalmazhassanak „a tudomány és irodalom haladását s a szép honi nyelvünk mennél magasb kiművelését” célzó törekvések megvalósítására.⁷⁴ A bíráló bizottságban

⁷³ A tervezet vázlatos fogalmazványa és a megkeresett hölgyek névsora: MNM Semmelweis Orvostörténeti Adattár, Almási Balogh Pál iratai.

⁷⁴ FEKETE Gézné: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai. 2. köt. 1859–1900.* Bp., MTAK, 2000. 13.

a Tudós Társaság tagjain kívül az alapító hölgyek képviselője is részt vett.⁷⁵ A nemes szándék ellenére sem volt sikeres ez a vállalkozás, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, amilyen nehézkesen indult, hasonlóképp problémás volt az éves téma meghirdetése és a jutalmazás ügye is. Előfordult, hogy egy munka sem érkezett be, néhány témakör a többszörös meghirdetés ellenére is válasz nélkül maradt. Számos esetben a benyújtott mű nem érte el a kívánt színvonalat, vagy csak a többszöri meghirdetés járt eredménnyel. A Hölgylapítvány mintegy másfél évtizedig működött (1860–1874), ezen idő alatt 11 kézikönyvet jutalmaztak a természettan, nemzetgazdaságtan, csillagászat, természeti földrajz, mechanika, régészet, botanika, történelem, meteorológia, kronológia témakörökben – szemben a tervezett negyvennel –, ezek az Akadémia anyagi támogatásával, javarészt a *Tudományok Csarnoka* c. sorozatban kerültek kinyomtatásra.⁷⁶ Időközben (1867) elhunyt Almási Balogh, a pályázat ügyének folyamatos szorgalmazója, de ez önmagában még nem indokolta volna a megszüntetést. Logikusnak tűnik, hogy azért tekintette bejezettnek ezt a pályázatot az Akadémia, mert 1872–73-ban létrejött a Természettudományi Társulat könyvkiadója, amely kezdettől fogva feladatának tartotta a színvonalas kézikönyvek kiadását. Az Akadémia maradéktalan erkölcsi és anyagi támogatását elnyerték, mígnem teljes egészében a Természettudományi Könyvkiadó Vállalatra bízta a természettudományi művek kiadását, mindezt évi állandó összeg átutalásával tette lehetővé.

Almási Balogh sokirányú, számos területre irányuló életművének elemzése alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy mindig és mindenhol az ismeretek terjesztése, a tudás gyarapításának módjai foglalkoztatták.

KATALIN KAPRONCZAY PhD
Medizinhistorikerin, Bibliothekarin
 kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu

⁷⁵ A Hölgyek Díja Bizottság tagjai voltak az évek során az Akadémia részéről: Almási Balogh Pál, Érdy János, Horváth Cyrill, Pauler Tivadar, Toldy Ferenc, Greguss Ágost, Hunfalvy János, Rónay Jácint, Nendtvich Károly, Szabó József.

⁷⁶ GREGUSS Gyula: *Közönséges természettan a művelt rendek szükségéhez alkalmazva*. Pest, Emich, 1860. 230. (Tudományok Csarnoka 1. köt.); KARVASY Ágoston: *Népszerű nemzetgazdaságtan a művelt rendek szükségéhez alkalmazva*. Pest, Emich 1861. 298. (Tudományok Csarnoka 2. köt.); HOLLÓSY Jusztinián: *Népszerű csillagászat*. Pest, Emich, 1863. 333. (Tudományok Csarnoka 3. köt.); GREGUSS Gyula: *Természettani földrajz. A művelt rendek szükségéhez alkalmazva*. Pest, Emich, 1864. 231. (Tudományok Csarnoka 4. köt.); BARDÓCZ Lajos: *A felfedezések és találmányok története*. Pest, Emich 1865. 365. (Tudományok Csarnoka 5. köt.); BARDÓCZ Lajos: *A mechanika alapvonalai a művelt rendek szükségéhez alkalmazva*. Bp., MTA, 1874. 350. ; PÓR Antal: *Helles földiratai és hellén államrégiségek*. Pest, Heckenast, 1871. 291. (Tudományok Csarnoka 6. köt.); PÓR Antal: *Róma története a nyugotti birodalom elenyésztéig*. Bp., Athenaeum, 1873. 454.; SOLTÉSZ János: *A fűvészet alapvonalai*. Bp., MTA, 1873. 246.; SZABÓ Ignác: *A lég. Népszerű légtünnetek tekintettel hazánk viszonyaira*. Bp., MTA, 1874. 220.; KNAUZ Nándor: *Kortan. (Chronologia). Hazai történelmünkhez alkalmazva*. Bp., MTA 1876. 589.

ZUSAMMENFASSUNG

Pál Balogh (adelig Almási) war im Jahre 1794 in Nagybarcza geboren. Er schloss sein Medizinstudium in den Jahren 1817–22 an der Universität Pest ab und promovierte 1823. Früher sich mit schöngeistigen und philosophischen Arbeiten beschäftigt hatte. Ins Berufsinteresse weiterer Ausbildung unternahm eine Reise nach Deutschland, wo er mit hervorragenden Männern der verschiedenen Wissenschaft – aber natürlich vor allem mit Ärzten – bekannt wurde. Im Jahre 1830 kehrte er nach Pest zurück, um sich daselbst als praktischer Arzt niederzulassen und die Lehren der Homöopathie eifrig zu propagieren. Er war während der Reformära einer der gefragtesten Homöopathen in der Hauptstadt. Zwei seiner bekanntesten Patienten waren Lajos Kossuth und István Széchenyi.

Almási Balogh war eine intellektuelle Persönlichkeit mit herausragenden Leistungen im öffentlichen Leben der Reformära. Seine Arbeit und sein Schaffen wurden vielfach analysiert, und viele Bereiche der Wissenschafts- und Kulturgeschichte haben das Erbe des Jenseits bewerten. Die Geschichte der Medizin erwähnte am häufigsten seine Aktivitäten in Bezug auf Homöopathie und die Rechtfertigung und Erneuerung der ungarischen medizinischen Sprache. In Erinnerung an die 225-jährige Geburt halten wir es bedeutungsvoll, über die Ergebnisse seines reichen Schaffens in anderen Bereichen zu sprechen.

Im politischen Leben wollte er sich nie aktiv beteiligen, aber seine Freizeit neben der Heilarbeit widmete er – wie die zeitgenössischen Intellektuellen – auf natürliche Weise den öffentlichen Angelegenheiten. Er nahm an allen wichtigen Ereignissen, sozialen Bewegungen teil und wurde sogar ein intellektueller Initiant einiger Institutionen, die eindeutig im Interesse des heimischen Fortschritts gedient.

Die Biographen von Almási Balogh erwähnen nur für einigen kurzen Satz seine Rolle bei der Gründung der Industrieverein und eines englisch-ungarischen Handelsverein. Aber es ist nötig bemerken, dass tatsächlich er spielte sehr wichtige Rolle bei der Gründung beider Organisationen.

Er arbeitete auch als Zeitungsredakteur, und beschäftigte sich auch mit Belletristik und übersetzte mehrere deutsche Dramen ins Ungarische. Er schrieb die beiden bekanntesten ungarischen Enzyklopädien der Epoche Hunderte von Artikeln.

Die Bände seiner Privatbibliothek und seines umfangreichen Manuskripts (ansehnliche Korrespondenz) heute in der Universitätsbibliothek oder in die Bibliothek der ungarischen wissenschaftlichen Akademie zu finden.

Aus der Analyse von Almási Balogh vielseitiger Arbeit können wir die Schlussfolgerung ziehen, dass er immer und überall die Verbreitung von Wissen und Möglichkeiten zur Steigerung des Wissens wirkte.

GUHR MIHÁLY AZ ORVOS, A SPORTEMBER ÉS A POLIHISZTOR (1873–1933)

BRUCKNER ÉVA

„Der Felsen Welt, mein Arbeitsfeld”¹
(„A szirtek világa az én munkaterepem”)

A trianoni békediktátum a történelmi Magyarország több részét máig tartóan más nemzeteknek ítélte, melynek következtében jó néhány neves intézményünkéről merült feledésbe, és számos kiválóságunk magyarsága vált vita tárgyává. Ez utóbbiak közé tartozik a 19. és 20. század fordulóján, az akkor Felvidékként ismert mai Szlovákia területen élő, a Basedow-kór és a tbc kezelésében élenjáró orvos, klimatológus, sportember és polihisztor *Guhr Mihály* is.

A gyökerek

A Guhrok a történelmi Magyarország szepességi területére – valószínűleg², a II. Géza idején betelepített német lakosság köréből származnak. 1271-ben V. István király a szepesi szászoknak, akik cipszerek néven váltak ismertté, privilégiumokat adott annak az erdélyi szászok beilleszkedését segítő kiváltságlevélnek (Andreanum) a mintájára, melyet az erdélyi szászok II. Andrástól kaptak 1224-ben.³ Az így nyert jogok (önálló jogszolgáltatás a Zipser Willkühr, vásártartási, árumegállítói, bányászati jogok, vámmentesség stb.) következtében lakóhelyeik a művelődés, a művészet, az ipar és a kereskedelem központjaivá lettek. Az itt jómódban élő cipszereket Hungarus öntudat jellemezte, és a Magyar Királysághoz tartozónak érezték magukat.

Guhr Mihály nagyapja, *I. Guhr Mihály* (1822–1885) mészáros volt Kakaslomnicon (1899-ig Nagy-Lomnicz, Veľká Lomnica, Großlomnitz). A mészáros mesterség a 18–19. században a szepességi evangélikus szászok jellegzetes tevékenységi köre volt. A mészárosok, akik értékesítették az állatok húsát, de az állatok hajtását is szervezték, a helységek polgári közösségében meghatározó szerephez jutottak, és házaik előkelő helyen

¹ „A szirtek világa az én munkaterepem” volt Guhr doktor jelszava (Lásd: SOMOGYI Gábor: *Borúth Andor, az ember és művész*. Kazinczy Ferenc Társaság kiadása, Sátoraljaújhely, 2003. 60; Zuzanna KOLLÁROVA: *Dr. Michal Guhr. Lekar srdca a duse*. Tatranska Lomnica, 2015. 65.

² A szászok betelepülésének ideje vitatott. Ahány irodalom, annyi dátum. Ezek közül II. Géza telepítése a legelfogadottabb, de minden bizonnyal több hullámban jöttek be a Szepességbe.

³ BRUCKNER Győző: *A Szepesség népe. Néprajzi és művelődéstörténeti tanulmány*. Bp., Kellner Ernő Könyvnyomdája, 1922.

épültek.⁴ Guhr Mihály is hamarosan Kakaslomnic tehetős és megbecsült embere lett, s nemsokára ő töltötte be itt a bírói tisztséget. Javaslataira létrehozták a mezőgazdász kasszinót, melynek élére szintén őt választották meg. Nevéhez kapcsolódik továbbá 1875-ben egy tűzoltóegylet létrehozása is. Jó szónok hírében állt és írással is foglalkozott. 1843-ban feleségül vette *Nitsch Zsuzsannát*, aki a háztartáson kívül nemegyszer férje távollétében a gazdaságot is ellátta.

Fia *II. Guhr Mihály* (1845–1921) szakított apja foglalkozásával. Az örökölt vagyont, tehetséges gazdálkodó és kereskedőként tovább növelte, majd Nagyszalókra (Veľký-Slavkov, Großschlagendorf) költözött. *Fényes Elek* 1851-ben megjelent, „minden városról és faluról szóló” írásában hangsúlyozza, hogy e helység lakosai már a 14. században vagyonosok voltak.⁵ Történelme során úgy alakult, hogy a községhez a Magas-Tátra jelentős része is hozzátartozott. Az egyik legismertebb csúcs – a Nagyszalóki-csúcs (Slavkovský štít) – a községről kapta nevét. Az itt született nevezetes személyiségek közé tartoznak a *Hunfalvy* testvérek: *Pál*, a nyelvész (1810–1891) és *János*, a Tátra természeti adottságait is vizsgáló földrajztudós (1820–1888).⁶ *II. Guhr Mihály* több tervet próbált itt megvalósítani, így többek között egy közösségi házat és harangot is akart vésztetni a templomba.⁷ Feleségének, *Loisch Juliának* (1847–1910) a vele kötött házassága a második volt. Egy gyermeket magával hozott, ebből a frigyből pedig egy fiú – ő lett *III. Guhr Mihály* – és 3 lány született.

Tanulmányai

III. Guhr Mihály (1873–1933) az általános iskolát szülővárosában, Nagyszalókon végezte. Keresztszülei, *Paul Weszter* és felesége *Maria Guhr* (apjának a nővére) voltak. A zárkózott és komoly fiú a cipszerek „fellegvárában”, Késmárkon (Kežmarok, Kásmark) folytatta tanulmányait. Késmárk már a régi időktől fogva a szepesi szászságnak mintegy középpontja az úgynevezett „*Stodt*”, ahol a cipszerek terményeiket értékesítették, szükségleteiket beszerezték és hová gyermekeiket magasabb műveltség megszerzésére küldték.⁸ A zárkózott és komoly fiú 3 évet tölt Késmárkon egy olyan líceum falai között,⁹ ahol évszázadokon keresztül kiváló magyarországi tudósok tanultak, majd tanítottak. Így

⁴ TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság súlya és szerepe a Magyar Királyság kulturális, társadalmi és gazdasági életében, 1750–1850. In: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek (Tanulmányok)*. Szerk.: GYULAI Éva – TASI Réka. MTA MTB/MAB, Miskolc, 2017. 96–123.

⁵ FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest, Fényes Elek. 1851.

⁶ Lásd: SZALAY Edit: Hunfalvy Pál élete és pályája. *Miskolci Egyetemi Közlemények*, 2001. 61. sz.; HEVESI Attila: Hunfalvy János élete. *A Miskolci Egyetem Közleményei. A sorozat. Bányászat*. 6. köt, 59–67. KUBASSEK János: A Magas-Tátra jeles természetvizsgálói. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019. 1. sz.

⁷ Zuzanna KOLLÁROVÁ: *Dr. Michal Guhr Lekár Srdca a duse*. Tatranska Lomnica, 2015. 9–10.

⁸ BRÜCKNER Győző: *A szepesi szász nép*. Bp., 1913. Brückner Győző: *A Szepesség múltja és lakói*. In: *Szepesség – Emlekkönyv. „A Szepesi Egyesület Budapestén” fennállásának 50. évfordulójára*. Szerk.: Dr. LOISCH János, Bp., Kókai Lajos, 1926. 10–30.

⁹ *A Késmárki Evangélikus Kerületi Lyceum értesítője az 1884–86-os tanévekről*. A tanulók névjegyzéke. XIX. fejezet. 35. Sauter Pál Könyvnyomdája, Késmárk, 1887.

többek között a császári matematikus *Frölich Dávid* (1595–1648),¹⁰ *Szepsi Csombor Márton* (1595–1622)¹¹ az első magyar nyelvű európai útleírás szerzője; a polihisztor ifjabb *Buchholtz György* (1688–1737),¹² a természettudományos oktatás szorgalmazója. A 18. és 19. században a már említett Hunfalvy testvérpár, valamint a napjainkban ismét a figyelem központjába került *Genersich* triász (a mineralógus *Keresztély* 1759–1825; a filozófus *János* 1761–1823, az orvos *Sámuel* 1768–1844) emelte az intézmény, illetve a város hírnevét. Valamennyien a Tatra feltárói is voltak.¹³ Ebben az iskolában a diákokat a tanáraik már az 1590-es évektől fölvezették a Magas-Tatra csúcsaira, s nemegyszer ott tartották meg a tanórákat is. A Nagyszalóki-csúcsra 1664 júniusában indult, háromnapos túráról például *id. Buchholtz György* (1643–1723) tudósít.¹⁴ A táj és az ember összetartozásának élményét itt a növénygyűjtő rektor, *Zipser Dániel* (1577–1646) – a későbbiekben a *Praetorius* nevet vette fel – története is illusztrálja. Mikor úgy érezte, hogy közel a halálhoz, kivitette ágyát a szabadba, s arccal a csúcsok felé fordulva hálát adott Istennek, hogy ilyen természeti környezetbe született.¹⁵

A késmárki lícista, ifjú Guhr Mihály egyéniségét is a Magas – Tatra mindennapi látványa és a családdal, illetve tanáraival, diáktársaival megélt túrák élményei alakították. Jelszava – mely egyúttal e róla szóló tanulmány mottója is lett – már ekkor fogalmazódni kezdett benne.

Az itt töltött 3 év alatt sokat tartózkodott – főként természettudományos könyveket olvasva –¹⁶ a líceum gazdag könyvtárában. Bizonyítványai kiválóak voltak. Hétvégenként gyalog ment haza, majd hétfőnként, kora reggel szintén így tért vissza egy korsó vajjal és az egész hétre szóló kenyérrel. A Háromhíd utcában lakott albérlésben 12 társával együtt, *Kolbenbeyernénél*, aki németül beszélt és műveltséget is adott diák lakóinak, mert gyakran idézett klasszikus íróktól nekik a társalgás közben.¹⁷ Ifj. Guhr kényelmes szállásként emlékszik vissza e helyre, annak ellenére is, hogy a takarékos cipszerek kevesebb szállásdíjat hoztak magukkal otthonról és így, többek között fűtésre például nem jutott az összegből.

Guhr Mihály felnőtt korában – 1922-től – vállalta alma máterének a felügyelőségét, majd annak vezető iskolaorvosa is lett. Minden jelentős eseményen ott volt, s nemegy-

¹⁰ Lásd: REZSABEK Márton: A természetbúvár és császári matematikus. Fröhlich Dávid emlékezete. *Evangélikus Élet*. 2005. 17. évf. 103.

¹¹ Lásd: SZEPSI CSOMBOR Márton. In: *A magyar irodalom története*. (Főszerk.): Sötér István. II. Bp., Akadémiai K., 1964–66. 81–82.

¹² Lásd: BOGÁR Judit: *Egy késmárki polihisztor élete és munkája feljegyzései tükrében. Ifj. Buchholz György naplója. (1709–1737)*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK. PHD-értekezés, 2009.

¹³ GRÓSZ Alfréd: *A késmárki Evangélikus Liceum részvétele a Magas-Tatra feltárásiában*. Különlenyomat a Késmárki Német Evangélikus Gimnázium 1941/1942-es évkönyvéből <https://web.archive.org/web/20160305135108/http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/g/grosz/kegi.htm> Letöltés: 2019. február 10; BRUCKNER Éva: Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum. „A Tatra feltárása” c. fejezet. *Polgári Szemle*. 2016/4–6. 408.

¹⁴ Uo. 409.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Emlékbeszéd dr. Guhr Mihály felett. *Librari Lepage Cluj*. III. évf. 8. sz. Október. (1933) 133–139.

¹⁷ CERNIK Zoltán: Dr. Michael Guhr, ein berühmter Arzt und Förderer des Wintersport in den Hohen Tatra. *Karpaten Jahrbuch*. 2003/54., Stuttgart, 2002. 100–106.

szer ő tartotta az ünnepi beszédet is.¹⁸ Így például. 1928. november 11-én *Hviesdoslav Ország* Pál ünnepzése alkalmával. Közvetlen halála előtt, 1933-ban, a líceum 400 éves évfordulóján, a fatemplomban tartandó ünnepségre is vállalta a megemlékezés megtartását, de – betegsége miatt – azt már csak felolvasták. „Ez volt az utolsó mestermunkája, amely mindig alapos tudásáról és magasröptű gondolkodásról tanúskodott.”¹⁹

Középiskolai tanulmányait *Tompa Mihály* szülővárosában, Rimaszombaton (Rimavská Sobota, Gross-Steffelsdorf) a protestáns főgimnáziumban fejezte be, ahol többek között megtanult magyarul is. 1890-ben, a beteg emberek iránti segítőkészségtől vezéreltetve, a bécsi, berlini majd a Pesti Királyi Egyetem Orvostudományi Karán képezte magát.²⁰ 1895-ben kapott diplomát. Az utóbbiban töltött tanulmányi évei a hazai modern orvoskar kiépítése, fejlesztési programja időszakával estek egybe.²¹ Ekkor épültek sorban a klinikák az Üllői úton. Egymásután alakultak meg kiváló professzorok vezetésével a jól felszerelt tanszékek. *Korányi Frigyes* a magyarországi tuberkulózis elleni küzdelem, *Jendrassik Ernő* az ideggyógyászat, *Dollinger Gyula* az ortopédia, *Tauffer Vilmos* pedig a nőgyógyászat terén ért el sikereket. Ebben az időben emelte európai rangra a sebészetet *Lumniczer Sándor*, a szemészetet *Schulek Vilmos*, *Grósz Emil* és *Imre József*, a gyermekgyógyászatot pedig az iglói származású *Bókay* orvosdinasztia két tagja (*id. B. János* és *iff. B. János*) és *Kopits Jenő*. Az anatómus *Lenhossék Mihály* az idegrendszer területén kutatott. 1907-ben kapott önálló intézetet – a szintén a Szepességből (Késmárkról) felkerült – *Alexander Bélával* az élen, a radiológia.²² Guhr Mihály orvos éveiben így a legfrissebb, akkor legtudományosabb orvosi ismereteket szívhatta magába. Orvosi elhivatottságát ösztönözték. szűkebb hazájának, a Felvidék múltjának és jelenének országos híré orvosai. Példaképnek tekintette többek között a késmárki, orvos magániskolát is működtető, a Szepességen termő gyógynövényekből gyógyszereket készítő *Fischer Dánielt* (1695–1746),²³ *Moller Károly Ottót* (1670–1746)²⁴ Besztercebányáról, aki a felvidéki gyógyfürdőkben kezelte, s tanácsaival segítette a betegeket.²⁵ Kortárs kollégái, a későbbiekben pedig már a tanárai közé került, *Alexander Bélát* (1857–1916),²⁶ aki karrier lehetőségei ellenére Késmárkon sokáig a szegényeket gyógyította. Ilyen felkészültséggel, ilyen indítatásokkal végezte tanulmányait szepességi, ifjú. Guhr Mihály az egyetemen.

¹⁸ BRUCKNER Carolus: *Memorabilia Lycei Kesmarkiensis*. Kesmarkini, 1933. 20–24.

¹⁹ NIETSCHE Andor – PAUL WESTER: *Der Gründer von Westerheim*. Grosslornitz, 1943. 33.

²⁰ Uo. 30.

²¹ 1873-ban kezdődött és 1911-ben zárult le a fejlesztési program.

²² GYÖRY Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Library Hungarica, Bp., 1936. Tudományegyetem.; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., Akadémiai K., 1980.

²³ TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve* http://epa.oszk.hu/00000/00021/00223/pdf/MKSZ_EPA00021_1956_72_01_032-049.pdf Letöltés, 2019. március 7.

²⁴ TÓTH Gergely: *Bél Mátyás besztercebányai diákjai*.

https://epa.oszk.hu/01500/01500/00007/pdf/lymbus_2009_08Toth_G.pdf Letöltés. 2019. március 12.

²⁵ JANSITS Gabriella: *Magyar orvosok arcképei*. Bp., Medicina, 1990.

²⁶ KISS László: Késmárktól a Röntgen Intézetig. In: Uő.: *Az orvostudomány felvidéki történetéből*. Sajtó alá rendezte: GAZDA Béla. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010. 327–333.; ZÉTÉNY Győző: A magyar radiológia úttörői: Alexander Béla. *Magyar Radiológia*. 1959/2; BRUCKNER Éva: Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum. *Polgári Szemle*. 2016/4–6. 412.

A tátraszéplaki szanatórium orvosa

A diploma kézhezvétele után, 1895–96-ban katonaorvos volt a bécsi helyőrségi kórházban, majd 1896-ban Beregszász kerületi orvosa lett. Időközben édesapja és két nagybátyja, *Wester Pál* és *Nitsch Sámuel* Gerlachfalva (Gerlachov, Gerlsdorf) felett nagyobb erdőbirtok vásárlása után létrehozta Westerheimet, azaz Tátraszéplakot (Tatranska Polianka, Schönau). *Karl Kolbenheyer* (1841–1901): népszerű *Die hohe Tatra* című könyvében 1891-ben megemlíti a már ekkor is impozáns vállalkozásnak látszó, üdülésre alkalmas helyet. E leírás szerint ekkor 995 méter magasan két épület állt a pihenni vágyók rendelkezésére. Az egyik 16 szobás, melyekből 50–80 Kr. között lehetett válogatni; a másik 10 szobás, melyhez csatlakozott egy étterem, ahol különböző áru ételfogások és borok voltak. A vendégek heti panzióra is előfizethettek. Kolbenheyer felhívja a figyelmet a remek turistautakra, amelyeken vízesésekhez és egy bizonyos turista szobákkal, vendéglővel rendelkező Máriásy-Haushoz és a Csorba tóhoz is el lehetett vándorolni.²⁷ Kezdetben Westerheimbe ugyanis főként nyaralni és túrázni jártak „*Legtöbbször Tátraszéplakon nyaraltunk (...) szemem előtt épült ki. A század végén Westerheimnek nevezték, később keresztelték Tátraszéplakra, hogy magyar neve legyen*” – olvashatjuk *Benda Gyuláné Imrik Margit Most kezdődik a huszadik század* című memoár jellegű regényében – „*a hely hozzánk hasonló tisztviselőcsaládok nyaralóhelye volt (...) s kimerült idegrendszerű emberek jártak ide.*”²⁸

Guhr a családi kezelésben lévő intézményben már orvostanhallgató korában több időt töltött, s alkalmanként orvosi felügyeletet is vállalt. 1897-ben pedig, már, mint gyakorlati rendelkező orvos, egy akkoriban divatos, hidegvíz-kezelésű szanatóriumot nyitott.

A Magas-Tátra a 19. századra az egykori Magyarország legkeresettebb fürdő- és gyógyászati helyévé, illetve turisztikai központjává vált. Különösen a savanyú vizéről ismert Otátrafüred virágzott fel, amelynek fejlődését meghatározta az ekkoriban kiépített kassa-oderbergi vasútvonal. A Tátra fürdőhelyeinek épületeit *Majunke Gedeon* – az első tátraszéplaki házak is őt dicsérik –, *Hoepfner Guido*, *Pártos Gyula*, *Lechner Ödön* és *Harminc M. Mihály* tervezte. A Magas-Tátra fürdőtelepeinek jelentőségéről Guhr Mihály így vélekedett: „*Kelet- Európa földjén hegyrendszerek emelkednek, amelyek a német, lengyel, ukrán, román, magyar, morva-cseh síkságok országait elválasztják (...) olyképpen, hogy közeli és távoli országok lakóit magukhoz vonva, őket, mint turistákat és fürdővendégeket egy nagy társaságba egyesíti (...). A fürdő és turistatelepek a Tátrát, mint gyönyörök egymás mellé fűzve díszítik.*”²⁹ A gyógyászatban szerepet játszó létesítmények létrejöttét *Hermann Brehmer* (1826-1889) hatásának tulajdonította, mivel tőle származott

²⁷ KARL KOLBENHEYER. *Die hohe Tatra*. Teschen, 1891. c. könyvében az 59. oldalon szó van Westerheimről =Tátraszéplakról. Dr. Karl Kolbenheyer (1841–1901) lengyel származású tanár, turista. Útjairól rendszeresen írt a *Karpaten Post*, *Zipser Bote* és a *Turisták Lapjába*. Említett könyve a Magas-Tátráról 1876 és 1898 között tízszer jelent meg németül és magyarul.

²⁸ BENDA Gyuláné IMRIK Margit: *Most kezdődik a huszadik század*. Holmi. 1992. 4. évf. 1. sz. 79.

²⁹ A Magas -Tátra fürdőtelepeiről. Írta dr. Guhr Mihály igazgató főorvos. In: Dr. LOISCH Lajos (szerk): *A Szepesség – Emlékkönyv. A „Szepesi Egyesület Budapesten” fennállásának 50. évfordulójára*. Bp., Kókai Lajos, 1926. 204–206.

a felismerés, hogy a „*tüdősorvadás gyógyítható a magaslati levegővel.*”³⁰ Brehmer görbersdorfi kezelése erre a betegségre (megszabott távolságú és idejű séták, tápláló étrend) új volt az eddig még a levegőtől és mozgástól is kímélt tuberkulózisos betegek gyógyításában. Ennek a gyógymódnak a tökéletesítése a svájci Davosban – Guhr is tanulmányozta itt ezt – valósult meg, melynek 1912 körüli életéről *Thomas Mann Varázshegye* ad képet.³¹ A Monarchia Varázshegye a Magas-Tátra lett.

A tátrai gyógyturizmus kiépítője az Alsókubinban (Dolný Kubín, Unterkubin) született dr. *Szontágh Miklós* (1878–1899)³² volt. Az ő ötlete volt, hogy a Magas-Tátra egyedi klímájával, gyógyvízeivel nem csak nyáron, hanem egész évben lehet gyógyítani.³³ Ennek megvalósítását segítő kutatásait az is ösztönözte, hogy ő maga is elkapta, az ebben az időben nemegyszer halállal végződő kórt, a tuberkulózist. 1873-ban Ótátrafüreden, majd miután ez kicsinek bizonyult, 1876-ban Újtátrafüreden már télen is működő vízgyógyintézetet alapított.³⁴ Munkáját, halála után fia, ifjabb *Szontágh Miklós* (1882–1963) folytatta. Az ő elképzelése szerint épült fel a Palace szanatórium, amely 1925-ben nyílt meg, s Európa egyik legmodernebb gyógyszállója lett.

Id. Szontágh Miklós 1905-ben bemutatta a Magas-Tátra üdülő- és gyógyhelyeit a magyar és német nyelven több kiadást megélt Tátra kalauzában. Ebben, többek között már a Guhr Mihály vezetése alatt álló tátraszéplaki gyógyszanatóriumról is hírt ad.

„*Tátra-széplak, Westerheim magaslati gyógyhely, nyaraló és turistatelep. Fekszik 1007 t. f. magasságban a Magas-Tátra déli erdős lejtőjén, napsütötte tisztáson, a Tátra-füredet a Csorba tóval összekötő Klotild út mentén, Tátrafüredtől 3 és 1/2 kilométernyire. Idény: Május 1-től október 21-ig. Gyógytényezők: magaslati klíma, modern berendezésű vízgyógyintézet, szénsavas fürdők, terrain- és diétakurák, villanyozás, gyógygimnasztika és massage (vibrációs). Mérsékelt árak! – Bővebb felvilágosítással szolgál Dr. Guhr Mihály fürdőorvos és a fürdőigazgatóság Tátraszéplakon.*”³⁵

Ez a hirdetésnek is megfelelő tájékoztató arról tanúskodik, hogy Szontágh nem tartotta konkurensének Guhrt, valamint módszereik a betegségek gyógyításában többé-kevésbé megegyeztek. A turista és pihenőhely rövid idő alatt jól vezetett, jól berendezett gyógyhely hírében állt. Az egyre többen ide érkező gyógyulni vágyók ellátására azonban újra és újra bővíteni kellett a szanatóriumot. 1906-ban elkészült az Alte Marianna Villa (1915-ben leégett) és 1907-re már egy modern berendezésű szanatóriumként volt ismert. Működése a Nagy Háború alatt sem szünetelt, egy épülete a tüdőbeteg katonák rendelkezésére állt. A többi szanatórium is felajánlotta a sebesült katonák gyógyítását. A 19. század végén fürdőházzal, Hotel Skalnattyval majd a Hotel Tátrával kiépült Matlárházán

³⁰ Kiss László: *A tüdővész szanatóriumi kezelésének kezdetei a XIX–XX század fordulóján a magas Tátrában.* http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk05/pdf/3.7.6/kiss_tudovesz_szanatoriumi_kezelesenek_kezdetei.pdf Letöltés: 2019. február 28.

³¹ Davosban gyógyították 1912-ben Thomas Mann feleségét.

³² Kiss László: Szontágh Miklós (1843–1899) a klímaterápia úttörője. *Orvosi Hetilap.* 134. (1993) 1207–1208.

³³ Kiss László: A „graefenbergi modor szerint” felállított vízgyógyintézetek Magyarországon 1848–1849-ig. *Orvosi Hetilap.* 140, (1999), 1117–1120; BUGYI Balázs: Adatok a Magas-Tátra orvosi turisztikájához és klimatoterápiájához. *Orvosi Hetilap.* 104. (1963). 1426–1428.

³⁴ Id. Szontágh Miklós balneológiai, klimatológiai és vízgyógyászati, valamint hegység-kutatásokkal foglalkozott. Publikációi a Vasárnapi Újságban, a Természettudományi Közlönyben és az Orvosi Hetilapban jelentek meg.

³⁵ Dr. SZONTÁGH Miklós: *Tátrakalauz.* Bp., Singer és Wolfner, III. kiadás, 1905. 79–80.

(Tatranské Matliare, Matlaren) – 1920–21-ben itt gyógyíttatta halálos gümőkórját *Franz Kafka*³⁶ – például a háború éveiben egy nagy katonai szanatórium létesült. Guhr doktor úgy gondolta, hogy a háború erősen meg fogja gyengíteni az emberek egészségét, és a tátrai gyógyhelyek szerepe annak helyreállításában megnő majd.

1925-ben a régi szanatórium 20 szobával bővült, 1928-ban – *Julius Marcsan*, kassai építész tervei alapján – 80 szobás lett. Az „ötcsillagos” szanatórium családi szervezésben, takarékosan működött. „Ekkortól a betegek száma 550-re nőtt. Ehhez járult még kb. 200-250 fő alkalmazott. A paciensek naponta ötször étkeztek: reggeli, tízórai, ebéd, délutáni kávé, süteménnyel és vacsora volt az étrend. És a konyha világhírű volt! Három szakács, két mészáros, két pék dolgozott és külön cukrászda tartozott hozzá két cukrászszal. A gazdasághoz tartozott még 6 ló 3 kocsissal. A naponta keletkezett friss moslék disznók tartására lett felhasználva. Gyakran meglátogattam édesanyámat (Guhr Herminé, Mihály húgát) a nagykonyhában, mert az igen érdekes volt. Ha például jött a húszállító Róth Misa, vele mindig alkudozni kellett. A szanatórium irodáját anyám húga, Kubankáné, Anna néni vezette”³⁷ – emlékezik vissza Guhr Mihály unokaöccse.

A szanatóriumigazgató sógorával, a festő *Borúth Andorral* (1873–1955) – villája, művésztelepe a közelben volt –, 1925-ben *Simán Erzsébet* készített egy riportot *Az Újság* számára. Ennek az írásnak keretében így ír a munkássága zenitjén álló intézményről: „Tátraszéplak, 1925. február 20. (...) A Guhr – szanatórium épületei fehéren állnak és színükkel belesimulnak ennek a különös téli tájnak a hangulatába, a szikrázóan kék levegőn át forró aranyport hint rájuk ez a csodálatos nap, amely az igazi nyári napok hevével vetekszik. A park csendjébe idehangzik az útról egy-egy szánkó csengőinek ütemes, könnyű muzsikája. A szanatórium tömve van s a déli órákban kis svetterekben jönnek a sétálók a park hótól szikrázó útjain.”³⁸

1930–31-ben az újságok – köztük a *Színházi Élet* – áradoznak a szanatórium ellátásáról. „Elképzeltetetlenül nagyszerű itt az élet, nyugatias komfort, soha nem látott csodálatos panoráma, nagyszerű, úri társaság, páratlanul kitűnő konyha, tökéletes kényelem, ideális orvosi ellátás, soha nem látott orvosi berendezés, és szinte el sem hihető olcsó árak hozták divatba Tátraszéplakot. Új ponttal bővítették, ezt úgy építették meg, ahogy szanatórium sehol megépítve. A vezetőség a páciensek szórakoztatásáról is teljes mértékben gondoskodik – nagyszerű zenekara van, saját mozija és rengeteg sport lehetőség. A betegek a legmodernebb kezeléseket kapják a nap folyamán.”³⁹

³⁶ Franz KAFKA: Aus Matlárháza. *Karpathen-Post*. 1921. április 23.

³⁷ Emlékezik ifj. dr. Borúth Mihály, Guhr Mihály unokaöccse, tátraszéplaki gyermekkorára (Apja, a festő Borúth Andor Guhr Mihály húgát, Herminát vette feleségül) In: SOMOGYI Gábor. *Borúth Andor, az ember és művész*. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2003. 37.

³⁸ SIMÁN Erzsébet: Látogatás Borúth Andor festőművésznél. *Az Újság*. 1925. február 23. In: SOMOGYI Gábor: im: 41-42.

³⁹ Tátraszéplak várja Miss Európát. *Színházi Élet*. 1931. 3. sz. 93.

Guhr doktor által használt kezelések Tátraszéplakon

Hidroterápia, melyet Tátrafüreden Szontágh, Tátraszéplakon pedig Guhr is alkalmazott, az emberiséggel egyidősnek tekinthető. Az első vízgyógyásznak *Hippokratészt* tarthatjuk (Kr. e. 460 körül).⁴⁰ A vízkúrát a római fürdőkben *Galénosz* (131–200) alkalmazta. A vízgyógyászat Nyugat-Európában azonban csak a XVII. századtól kezdett gyógymódként megjelenni.⁴¹ *Sir John Floyer* (1649–1734) angol orvos a hideg fürdést helyezte előtérbe és már a tüdő okozta kóros elváltozásokat is ismerte. A 18. században *Vinzenz Priessnitz* (1799–1851) a népi gyógyászatból kiindulva dolgozta ki hidroterápiás kezeléseit és Gräfenbergben szanatóriumot alapított. *Sebastian Kneipp* (1821–1897) katolikus pap kezeléseit közül néhány ma is divatban van. Az ő tanainak megfelelően alapított *Wilhelm Winternitz* (1835–1917) hidroterápiás tanszéket a Bécsi Egyetemen. Magyarországon a vízgyógyászat 1830-as, 1840-es években jött divatba, de már ezt megelőzően is ismerték és alkalmazták. Egymásután jelentek meg az ezzel a témával foglalkozó könyvek, cikkek. *Horváth József* 1834-ben magyarra fordította az angol John Floyer (1649–1734) *A hideg víz derék munkálatjairól az emberi test erősítésére és számos nyavalyák elhárítására* című írását. Saját tanulmányait pedig *A hideg vízgyógyászat története* címmel közölte a *Tudománystárban*. Priessnitz módszerét *Ivanovics András* 1840-ben honosította meg a városligeti *Pesti Vízgógy és Edző Intézetében*. A századfordulón működő hazai vízgyógyászattal foglalkozó intézmények – köztük Guhr tátraszéplaki szanatóriuma – Kneipp tanaira és Priessnitz módszerére épültek. „*A Guhr Mihály alapította telepre (...) kimerült idegrendszerű emberek jártak pihenni. A rászorulóknak vehettek víz-kúrát. Akkoriban jött divatba az idegkimerültség kezelésére a redengundi mezítlábas priznickúra. Priznicelték és mezítláb sétáltak a hidegvízben a betegek*” – emlékezik egy ott üdülő szemtanú.⁴² 1893-ban magyar *Kneipp Egyesület* alakult, majd Balatonalmádiban Kneipp módszereit (diéta, napfényterápia) alkalmazó *Kneipp Ház*, Budapesten pedig *Pajor Sándor* irányítása alatt *Pajor Vízgógyintézet és Szanatórium* nyílt meg.⁴³ Az intézmény vezetőjének, *Fajth Péternek* (1853–?) 1890-ben megjelent a terápiáról egy összefoglaló munkája *A tudományos vízgógygymód elméleti és gyakorlati tankönyve* címmel. Guhr doktornak a hazai tapasztalatai és a fentiekben említett, 19. századi, e témában megjelent irodalom ismeretén kívül lehetősége volt ennek a gyógykezelésnek az alkalmazását Amerikában a tudós, *Simon Baruch* (1840–1921)⁴⁴ – aki a New York-i orvostudományi egyetemen tíz éven keresztül kurzust tartott a hidroterápiáról – mellett is tanulmányozni. A korabeli felfogás szerint a tüdőbaj oka a szív gyengesége, az elégtelen vérrellátás,

⁴⁰ KÖLNEI Livia: *Az életmód-reform és a vízgyógyászat (hidroterápia)* <http://docplayer.hu/15238050-Az-életmód-reform-es-a-vízgyógyászat-hidroterapia-magyarországon-két-értekezés-az-1840-es-évekből.html> Letöltés: 2019. április 5.

⁴¹ BENDER Tamás: *Balneoterápia és hidroterápia*. Bp., Medicina Könyvkiadó Zrt., 2014.

⁴² BENDA Gyuláné IMRIK Margit: i.m. 79.

⁴³ KÖLNEI Livia: Hidroterápia vagy vízgyógyászat. Priessnitz és Kneipp nyomában. *Lege Artis Medicinae*, 12. évf. 2007/6-7. 506-508.

⁴⁴ Simon Baruch manhattani tudós orvos több publikációban foglalkozott a vízgyógyászattal. Így többek között: *A hidroterápia alapelvei és gyakorlata* (1892); *A víz felhasználása a modern orvostudományban* (1898).

melynek következményeként rakódnak le a tüdőben a gümők.⁴⁵ Ennek az elképzelésnek megfelelően a tuberkulózisos betegeknel a hidroterápia célja a tüdőben lévő vérszegénység javítása volt. Annak ellenére, hogy *Polyák Lajos* és még néhány kollegája „*edző gyógyhatálynak*” tartotta⁴⁶ csupán ezt az eljárást, id. Szontágh Miklós, majd fia, az új-tátrafüredi és Guhr Mihály a tátraszéplaki szanatóriumában ezt alkalmazta, mert ez a Tátra különleges klímájával együtt eredményeket hozott akkor, amikor 1890-ben a *Koch* előállította oltóanyag, a tuberculin nem bizonyult gyógyhatásúnak. (Csak sok esztendővel később, tökéletesítették oltóanyagnak).

Guhr és Szontágh a tüdőbetegek ellátásánál megkülönböztette a kezdődő, a lázas és a nagyon lázas állapotot. Elsőnél fontosnak tartották a meleg és hideg thermo-mechanikus ingert (izzasztó és elvezető műveletek, egész test felületét érintő párolgások, majd ezt követő frissítő módok), melyek emelik a beidegzést, a szív működést.⁴⁷ Lázas betegnél a hőingadozás kiegyenlítése fontos volt. Legkisebb hőfluktuáció is megváltoztathatta az anyagcserét.⁴⁸ Magas láznál váltogatott, egész testi nedves begöngyölést, 15–16 fokban – 2–3 fokig hűtve – csurgó vizes ledörzsölést alkalmaztak. Ettől a szív működés erősödött, véredények „*szongja*” emelkedett, a légzés mélyebb lett.⁴⁹

A Basedow-kór – melynek kezelésére a későbbiekben Guhr doktor specializálódott – terápiája szintén a vízkúra alkalmazására épült. Ennek a betegségnek az oka ebben az időben erősen vitatott volt. „*Többen funkcionális idegbajnak tartják, különösen a sympatikus területén, mások a funkcionális zavart a nyúltagyba helyezik, de olyan vélemény is van, hogy a golyva az egész betegség forrása, arra támaszkodván, hogy a pajzsmirigy vértisztító szerv, melynek kiirtása általános testi és lelki senyvet, athropiája myxodemat, túltengése Basedow-kórt szít*” – foglalta össze Stiller Bertalan 1894-ben, a IV. Balneológiai Kongresszuson.⁵⁰ Ahány okfejtés volt, annyiféle gyógyszerrel próbálkoztak. Ennek ismeretében a hidroterápia eredményeit a Basedow-kórnál meg kellett becsülni. E kezelés⁵¹ alapkövetelményei voltak: hegynék fel nem járhattak a betegek és sok levegővel és tejkúrával hízlalásnak vetették alá őket. Izgató ételek, italok fogyasztása tilos volt. A módszerek egyénre szabva valósultak meg. A főkúra reggel egy 24 fokos félfürdő volt,⁵² melyet 2-3 fokkal fokozatosan hűtöttek. Esti órákban, esetleg éjjel hátgerinc tömlőt váltottak nedves törzs-

⁴⁵ Thomas DOMANDY: *A fehér halál. A tuberkulózis története*. Bp., Golden Book Kiadó, 2002. 174–175.

⁴⁶ Polyák Miklós hozzászólása Szontágh Miklós: A tüdővészések therapeutikus kezeléséről c. előadásához. In: *A Magyar Szentkorona Országai Balneológiai Egyesületének 1894-iki Évkönyve*. Összeállította Löw Sámuel egyesületi főtktár Bp., Boruth E. Könyvnyomdája, 1894. 161–165.

⁴⁷ Részműveletek: 1–2 óra nedves begöngyölés, 5–10 perc gőszekrény vagy keresztkötés; 8–12 fokos 1–3 percig tartó nedves ledörzsölés vagy 5–30 percig tartó 18–10 fokos zuhany vagy 12 fokos csurgóvizes ledörzsölés 1–3 percen át.

⁴⁸ Részkézelések: reggelente 12 fokos erőlyes nedves ledörzsölés vagy délelőtt hideg esőzuhany. Ez kitágítja véreket és gyorsabb lesz az anyagcsere is. A láz csökken.

⁴⁹ Uo mint 43.

⁵⁰ STILLER Bertalan: A magaslati éghajlat hatása a Basedow-kóránál. *A Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesületének 1894-iki Évkönyve*. i.m. 137–142.

⁵¹ SZONTÁGH Miklós: *A Basedow betegség sikeres orvoslása Új-Tátrában 82 eset kapcsán. Előadatott a Magyar Balneológiai Egylet Congresszusán*. Bp., Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1899. 10–22.

⁵² Félfürdő: a kádban kb. köldökig ér a víz. Kezdetben a víz hőmérséklete 30 fok. A kezelés alatt a vizet a kádból fokozatosan kiengedik, és hideg vízzel 20 fokra hűtik. Főként vérszegény, ideges embereknél, emésztési zavarok esetén jó hatása.

kötővel és gumikötővel a hátgerinc nyaki részén. Ritkán nedves szív, tarkókötő, homlok-kötő, hideg szív-kötő is társult ezekhez. A nagyon gyengéket reggel, lemosással az ágyban vették kezelésbe. Többségénél „villanyozást” is használtak, egyes esetekben pedig masszázst. Guhr doktor többek között kutatásokat folytatott a vitaminokkal kapcsolatban és ezeknek felhasználásával kialakított egy sajátos diétát is e betegségre. Miután 1919-ben a szanatóriumi orvosi teendők ellátásában nagy segítségére lett fiatal, orvos unokaöccse, *Paul Kuntsch* (Wester Pál unokája), több ideje jutott az anyagcserezavarban szenvedő betegekkel foglalkozni. A pajzsmirigy megbetegedésekkel foglalkozó egyesületek meghívására 1930-ban⁵³ az USA-ba utazott, s Kansas Cityben majd New Yorkban előadásokat tartott – Európából egyedül ő – e betegség kezeléséről.

Guhr a hidroterápiához hasonló hatású *légfürdőt* is alkalmazta, nemegyszer a két gyógymódot össze is kapcsolta. A *Vasárnapi Újság* és a *Húszadik Század* hírt ad arról, hogy Budapest X. kerületében (Kőbányán) 1901-ben – azaz, már a Guhr szanatórium életbe lépése előtt –, működött egy légfürdőt alkalmazó gyógyintézet. „*A telep 6000 négyzetméter területen fekszik, melynek sarok részén csinos kétemeletes épület van; ennek a földszintjén vannak elhelyezve a víz-és gőzfürdők, az öntő, göngyölő, masszírozó és téli torna-helyiségek, az iroda, orvosi rendelőszoba és étkezőhelyiségek. A ház melletti nagy kertben van sétahely, nap- és légfürdő, külön a férfiak s külön a nők részére. A kert belső részében vannak légházak is.*” – olvashatjuk mindkét helyen. A továbbiakban a telep bemutatása kapcsán megismerhetünk egy légfürdő belsejével, melyhez hasonlóan épült ki a tátrazéplaki is. „*A légfürdést a fürdő-vendégek külön e célra szolgáló befűtött és körülkerített kertben végzik. A légfürdő abból áll, hogy az ember eltávolít magáról minden ruhát, úgy, hogy végül csak egy úszónadrág vagy kötény van a testén, úgy, mint p. o. a gőzfürdőben szokott lenni. Ily mez nélküli állapotban azután tornázással, felfűrészeléssel, favágással tölti el az időt. Közben, ha kifárad, pihen, mikor is betakarja magát. Semmi által nem pótolható nagy előny az, ha az ember éjjel úgy, mint nappal folyamatosan tiszta levegőt szív magába. Ezen cél elérése végett a vendégeket úgy nevezett légházban helyezik el. Nem egyéb ez, mint olyan rendes szoba, melynek egyik oldala nyitott, illetőleg csak léczkerítéssel van elzárva, hogy azon át a levegő a szobába éjjel is szabadon behatolhasson.*”⁵⁴ A légfürdős kezelés eredményeit a Magas – Tátrában Guhr doktor így foglalta össze: „*Megfigyelések alapján a hűvös hegyi levegő, amikor a beteg meztelenül a rá kiszabott órában egy meghatározott ideig testmozgást végez, a levegő a bőrre az edző vízkúrához hasonló hatást gyakorol.(...) A bőrerek kezdetben összehúzódnak, majd később tágulnak (tonikus tágulás). Ezeknek az ereknek a viselkedésével szemben ellenétes kaliberváltozás a mélyebb fekvésű ércsövekben (pl.- izom vérerek). Az értónusok gyarapodása által emelkedik a vérnyomás, gyorsul a vér és nedvkeringés, az anyagforgalom, s mindez egy kellemes közérzetet biztosít.*”⁵⁵

⁵³ NIETSCHE Andor 1932-re teszi az USA-ba utazását (im: 32.), Somogyi Gábor 1930-ra. (i.m.106.); GULYÁS Pál (írta és összeállította): *Magyar írók élete és munkái*. XI. Bp., Argumentum Kiadó és az MTA Könyvtára, 1992. Gulyás műve 553. oldalon azt olvashatjuk, hogy Guhr „két ízben járt az USA-ban, legutóbb 1930”.

⁵⁴ A légfürdő. Természetes gyógyintézet Budapesten. *Vasárnapi Újság*. 1901. július 7. Természetes gyógyintézet *Húszadik Század*. Tudomány technika <http://www.huszadikszazad.hu/1901julius/tudomany/termeszetesgyogyintezet-budapesten> Letöltés: 2019. április 8.

⁵⁵ GUHR Mihály: A Légfürdő. *Orvosi Hetilap*. 1900. 30. sz. 407.

A napfürdőt⁵⁶ miután 1774-ben a francia Faure a fekélyek, sebek „hőgyógyászatának” előnyeiről beszélt, szintén kezdték alkalmazni elsősorban a hegyvidékeken, a 20. század elején pedig különösen a Tátrában, így például Guhr dr. gyógyintézetében. 1907-ben Bucsányi Gyula (1882-?) Veldesben és Nápolyban tanulmányozta ezt a ma alternatív gyógymódnak tartott kezelést. Az ennek tanulságait összegző könyve 1907-ben a következő címmel jelent meg: *A napfény, napkúrák gyógyhatása, és a napfürdő*. Ebben így mutatja be a napfürdő lényegét: az ember a nap legmelegebb szakában, t. i. délelőtt 10 és délután két óra közötti időben, egy felülről nyitott épületben mezítelenül kifelé fordul, úgy, hogy csak a feje van a nap sugaraitól védve. Mikor a nap a testet minden oldalról megsütötte, akkor a testet egy pokrócba göngyölik. Izzadás után langyos kádfürdő, aztán pedig hideg víz alkalmazása következik. Ez a természetes gyógymód kiváló sikert mutatott fel különösen az idegrendszer betegségeinél, légző és emésztő szervek bántalmainál, vérzékenységnél, némely szívbajnál, aranyérvénél, vízkórnál, több női bajnál, bőrbetegségeknél stb.⁵⁷ Guhr a napfürdővel elsősorban a psoriasist gyógyította. A meztelen testrészt üvegfalú házban (házilag készített, zárt hely) 25-30 percig, 3-5 percenkénti helyzetváltoztatás közben, 50 C fokos hőszugárzásnak tette ki. Hatására nagy izzadás következett be, mely leáztatta a pikkelyeket, s egy szakszerű lemosás után a helyükön nedvedző foltok keletkeztek. A levezetés egy félórás séta volt. Egy kis idővel ezután a psoriasis helyét vékony átlátszó réteg borította. A kezelés 5-6 napon keresztül folytatása után egyre kisebb lett a levedzés, a bőrpír is múlt, plágusok elvesztették borsónyos, duzzadt külsejüket és visszahúzódtak. Az ép bőr barna, a psoriasis helye sápadt folt, mely további kezelés után beleolvadt az ép bőr barna felületébe.⁵⁸

Az esettanulmányok többsége arról tanúskodott, hogy ugyan a hidroterápiát, légfürdőt és napfürdőt alkalmazták más táj hegységének gyógyintézeteiben is, azonban ezekben alig született eredmény, sok esetben pedig teljesen hatástalan maradt. Miután a nevezett átkerült a tátraszéplaki Guhr vagy a tátrafüredi ifjabb Szontágh Miklós vezette szanatóriumba, gyors javulás volt észlelhető.⁵⁹ Ez azzal magyarázható, hogy e helyeken a kezelések a Magas-Tátra egyedi klímájában zajlottak.

*A Magas-Tátra klímájának sajátosságai*⁶⁰

A századfordulón az orvostudomány két irányban indult és ért el eredményeket. Az egyik úton a kísérletező, természettudományokat előnyben részesítő, a másikon a természeti tapasztalatokat és megfigyeléseket a gyógyítás szolgálatába állítók haladtak.

⁵⁶ 1815-ben a jénai Loebel nevezete először a helioterápiát „Sonnenbadnak”, azaz napfürdőnek.

⁵⁷ KÖLNEI Livia: Alternatív gyógymódok.

http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/4.25/kolnei_alternativ_gyogym_1800tol.pdf

Letöltés: 2019. április 5.

⁵⁸ A napfürdő alkalmazása psoriasis vulgaris ellen. Írta: GUHR Mihály. Orvosok Lapja. 18. évf. 30. sz. 1906. augusztus 30. Eredeti közlemények. (A szepesi gyógyszerészek egyesületében tartott előadás) Ez az eljárás ma is hatásos módszerként ismert. (Köszönet a szakértésért Dr. Lohinai György bőrgyógyásznak)

⁵⁹ Lásd pl. STILLER Bertalan: i.m. 140.

⁶⁰ Kifejtve Dr. Guhr Mihály klimatológiával foglalkozó írásaiban: Über das Hohenklima, *TAW* 6:2, 1925; Klimatologische Orientierung über die HT. *TAW* 8-2, 1927; Klimatologische elméletek. *TA* 211–280. 1931.

⁶¹Az utóbbiak közé tartozott Szontágh és Guhr is. A két orvos a Magas-Tátra klímájának tanulmányozása során állapította meg, hogy Európa összes hegységei között az itteni éghajlatot egyedülállónak lehet tartani. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy a Magas-Tátra már a kontinentális zónában fekszik, melynek következtében levegője szárazabb a többi európai hegységnél. A Tátra lábánál, tengerszint felett 6-800 méteren az évi átlag csapadék nem több mint Budapesten. A gyógyhelyek magasságában 1000 méteren az évi átlagcsapadék 800 mm. Csak a 2250 méteres vagy azon túli csúcsokon éri el az évi 2000 mm-t, amely viszont az egész Alpokra jellemző. Mivel ennek következtében a tátrai gyógyhelyeken hiányzik a nedvesség, ősszel, tavasszal és télen sincs hidegérzete az embereknek. Az itt gyógyulók a hideg téli napokon is a megszokott városi ruhákat hordják, s nincs szükség még egy védőöltözetre. Továbbá, ez a hegység távol esik tengerrektől, így a Földközi-tengerről induló, kelet- délkeleti irányból fújó, meleg, párás Sirok-kó, illetve az Atlanti-óceánról érkező északnyugati szél nem éri el. Nem ismert itt az Alpoknak tikkasztó déli szele és az óriás hegyek *”füstölő ködje”* sem, s így a napsugárzás szokatlanul sokáig élvezhető, melynek következtében az embereknek itt akármelyik európai hegységnél hosszabb ideig lehet tartózkodni a szabadban. Azzal, hogy a gyógyhelyek a déli lejtőkön helyezkednek el, egy állandó védettséget élveznek az északi szelektől. Míg a felső levegőrétegnek a hideg tömegei leereszkednek a völgybe, a napnak a melegebb sugarai ideválnak meredek szögben a déli lejtőre, azaz amíg a völgyben havas hideg alakulhat ki, addig a gyógyhelyek a meleg napfénytől árasztottak.⁶²

Guhr doktornak a klímakutatásban kezdettől fogva segítségére volt egy meteorológiai állomás, melynek tapasztalatait jegyezte, és a Tátraszéplakon 4 évig élő művészbarrát, *Kőszeghy Elemér* által készített rajzos kimutatások: *„Guhr iránti hálából készséggel csináltam a klimatológiai grafikonokat és a prospektus képeket”*⁶³ – mondja a festő.⁶⁴

A klimatológiai kutatások eredményeit Guhr főként a Basedow-kórban szenvedők kezelésénél hasznosította. A hyperthyreosisos betegek megnövekedett testhőmérsékletben és megemelkedett szívtevékenységben szenvednek, az optimális hőmérséklet számukra az 5 fok C. Ez a hőmérséklet az Alpokban és az Appennineken 1500 méter körül található. Ebben a magasságban azonban a csökkentett légnyomás serkenti az amúgy is túlműködő szívüket. A szív működésüknek 1000 méter, 5C fokkal ideális. Ez a feltétel így együtt csak a Magas -Tátrában adatott meg. Míg az Alpokban ugyanilyen magasságban a betegek az itt leszálló meleg és száraz levegő, a Főn következtében fejfájásban, étvágytalanságban szenvedtek, a Tátrában gyors javulás következett be.

Mikor Guhr doktor közeledett a 60. évéhez, megérezte, hogy nem sokáig fog élni, s ez

⁶¹ Desider Salóki (Guhr unokatestvére) megállapítása. In: Niesch Andor. i.m. 33.

⁶² Összefoglalóan tárgyalja: Nietsch Andor: *Westerheim*. 37.

⁶³ KŐSZEGHY Elemér: Utazás a múltba. In: KOVÁTS Dániel: Borúth Andorral a Tátrában. *Széphalom Évkönyv*. 12. kötet. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2002, 203.

⁶⁴ Kőszeghy Elemér, (Winkler E. 1882–1954) művészettörténész, festő. Jogi tanulmányok mellett Bécsben, majd Budapesten a Mintarajziskolában tanult. 1902-ben ösztöndíjjal Rómában, később Törökországban járt. 1908-tól 1914-ig a múzeumok főfelügyelőségének titkára. A kassai, majd a lőcsei múzeumigazgatója. 1919-től 1923-ig Tátraszéplakon élt, s egyik legkiválóbb Tátra-festőnké vált. A magyar ötvösséggel kapcsolatos kutatómunkája korszakos jelentőségű <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/koszeghy-elemer-winkler-7670B/> Letöltés: 2019. március 16.

még nagyobb kutatások folytatására ösztönözte. Szanatóriumában a gyógyterápiákat segítő biológiai, kémiai, klimatológiai laboratóriumokat létesített. 1914-ben, a Griebens Reise-führer tájékoztat arról, hogy a gyógyhely 8 villájának 200 kényelmesen berendezett szobájában a következő betegségekben szenvedők vártak a kutatások alapján végzendő kezelésekre:⁶⁵ „tüdőbajosok, asztmások bőr- és idegbetegek, kimerültek, testi, lelki megerőltetések után lévők, légzőszervi hurutosok, maláriások, sápadt, görvénnyel, de leginkább Basedow-kórosok.”⁶⁶ 1925-ben Guhr Mihály egy Davosban megrendezett klimatológiai kongresszuson tartott előadásából azonban az is kiderül, hogy a későbbiekben gyomorfekélyes betegeknél is szép eredmények születtek a szanatóriumban: „a beteg, akinek ulcusát 6 hónapig eredménytelenül kezelték, nálunk 6 héten belül egészséges lett.”⁶⁷

Sajnos, Guhr doktor a gyógyításban elért tapasztalatait, eredményeit nem foglalta össze könyvalakban. Tátraszéplak szanatóriumának kórlapjai azonban, mint élő könyvnek az oldalai, pótolják ezt a hiányt. Ezekből s a róla szóló írásokból olvashatunk többek között arról, hogy a kezelések sikere nagyban az orvostól függnek.

Testnek és léleknek, művészeknek, költőknek orvosa

„Guhr orvosi fellépésében és modorába volt valami, amit Zweig így fejez ki: „Heilung durch den Geist” (Lelken keresztüli gyógyítás). Lényéből olyan rokonszenves szuggesztiós erő áradt, hogy a betegek bizalmát egy szempillantás alatt megnyerte és minden orvosi nagyképűségtől ment közvetlensége maga volt az idegcsillapítás.”⁶⁸ Nem tett különbséget a gazdag és szegény betegek ellátásában. Nemegyszer 10–15 beteget is fogadott ingyen, s nem volt kiszabott tarifája: mindenki lehetősége szerint fizetett. A betegek családtagjaival is állandó kapcsolatban volt. Keller Imre *Tisztán egy éltén át* című regényének⁶⁹ már a szanatóriumban gyógyuló főszereplője beszámol arról, hogy édesanyját és nővérét kialakult depressziójuk miatt szintén Tátraszéplakon helyezi el, gyógyulás céljából. „Miután Guhr Mihálynak elpanaszoltam a bajomat, megértette és azonnal segítségemre sietett finom lelkével. Két betegemet összeszedte, anélkül, hogy a szanatóriumi költségeket felemelte volna”⁷⁰, s mikor húga állást kért, hogy kezelésének költségeit így adja meg, Guhr válasza az volt „folytassa napirendjét és a kúrát, s csak ha javul, akkor beszéljenek erről.”⁷¹ Nemegyszer az érkező vendéget maga szállította be az intézetbe, s minden esetben annak ott tartózkodási ideje alatt figyelemmel kísérte nemcsak épülését, hanem az ellátását is. Minden egyes beteggel személyre szóló bánás-

⁶⁵ A Griebens Reiseführer azt is bemutatja, hogy a különböző medencékben tudományos módszerekkel lebonyolított fürdőzésekkel, szabad levegőn való sétákkal és pihenéssel, svéd gimnasztikával, masszázzsal kiegészítve kezelték az említett betegségeket.

⁶⁶ Griebens Reiseführer, Band 47. A. Otto: *Die Hohe Tatra*. Berlin, Albert Goldschmidt, 10.

⁶⁷ Dr. GUHR elődása. In: *Verhandlungen der Klimatologische Tagung in Davos*. Verlag Benno und Co. Basel, 1925. 550.

⁶⁸ Emlékbeszéd. i.m. 136.

⁶⁹ KELLER Imre: *Tisztán egy éltén át*. Košice, Nyomtatott: Kereskedelmi és Ipari Nyomda, 1933. A regény nem Guhr Mihály élettörténete, mint ahogy ez a Párkányi Múzeumban „Guhr Mihály a tátrai sísport apostola” címmel rendezett kiállítás alkalmával elhangzott, csupán szó van róla benne.

⁷⁰ Uo. II. köt. 75.

⁷¹ Uo. II. köt. 154.

mód jellemezte. Nem nősült meg, családja a szanatórium lakóiból került ki. Akivel csak találkozott kedvesen köszöntötte – ő, az orvos, először –: „Guten morgen gnädige Frau! Wie geht es Ihnen Fräulein? Jó reggelt nagyságos asszony! Hogy van kisasszony?

Segítőkészsége, udvariassága kollégái között is legenda volt. A fiziológus és bakteriológusként is ismert *Mansfeld Géza* (1882–1950) pajzsmirigyektől megfosztott állatokkal való kísérletét Guhr Mihály finanszírozta. „Kísérleteim keresztülvitelét dr. Guhr Mihály főorvos úr végtelen szívessége tette lehetővé – mond köszönetet egy cikkben – Tátraszéplakra küldött nyulaimat ott alkalmas helyen elhelyezni, gondjukat viselni és a szükséges idő eltelte után ismét címemre küldeni volt szíves.”⁷²

Korának neves költőit, művészeit vonzotta a festésre, írásra, verselésre ösztönző tátraszéplaki környezet s a szanatórium kedvezményes vendégszeretete, ahol szoros baráti kapcsolatba is kerültek az intézmény igazgatójával. Nem véletlen, hogy sógora, a Tátra-festő *Borúth Andor* (1873–1955)⁷³ villája 1913-ban a Guhr szanatórium területén épült. Guhr mecénása volt a köréje gyűlt festőknek. *Köszeghy Elemér* – mint már erről szó volt – 4 évig élvezte a szanatórium majd ingyenes ellátását. „Végtelen hálát érzek (...) elsősorban Guhr Mihály iránt, ki szeretettel és igazán kedvezményesen vett fel szanatóriumába, műpártolása által még az így is szükséges anyagiak egy részéhez is hozzásegített.”⁷⁴ Guhr szerint a képek, a művészeti élmény is segíthette a betegek gyógyulását. Így a kurort falát a már művészteleppé is alakult Tátraszéplakra jött festők képeivel aggatta tele. „Tátra-csúcsokról festett lelátásaimmal nyertem meg mecénásomul dr. Guhr Mihályt. Lelátás a Kri-vánról a Terinszko-tóba képem témája egészen új volt neki. Azonnal megvette, s felakasztotta a rendelőjében jó magasra.”⁷⁵ Borúth Andor és Guhr Mihály érdeme, hogy Tátraszéplak a művészet egyik központja lett a Felvidéken. „A csodálatos táj, a barátságos légkör sok magyar művészt vonzott oda: Szlányi Lajos, Éder Gyula, Vas Elemér, Köszeghy Winkler Elemér, Forberger Vilmos”⁷⁶, *Katona Nándor festőket, de még Mednyánszky László is ellátogatott ide.*⁷⁷ 1920-22-ig itt rendezték meg a szepességi festők és grafikusok kiállítását. Képeik közül ma is több függ a gyógyüdülőkben.⁷⁸ A két világháború közötti időkben, Trianon után is többen jöttek ide festők nyugalmat keresni. Így *Mendlik Oszkár, Olgyay Viktor* például és az inkább szobrairól, plakettjeiről ismert *Edvi-Illés György*, de a hegedűművész *Zathureczky Ede* is vendég volt.⁷⁹

⁷² MANSFELD Géza: Vérképzés és pajzsmirigy. I. rész. Kísérletek. 1. Hegyi levegő hatása normális és pajzsmirigy fosztott állatok vérére. *Magyar Orvosi Archivum*. 1912. 13. sz. 191.

⁷³ Borúth Andor már fiatalon az 1900. évi párizsi világkiállításon elismerő oklevelet, itthon számos díjat nyert. Felsőül vette Guhr Mihály hűgát, Hermint és Tátraszéplakon telepedett le. Főként portrékat és tájképeket festett. Sógorával művésztelepet alakított ki. Kiállított továbbá a Műcsarnokban, a Nemzeti Szalonban és több európai városban. Szlovák közgyűjteményben 87 képét őrzik, míg hazánkban összesen 38-at. Az elcsatolás óta nálunk egyre kevesebben ismerik a nevét annak ellenére, hogy például több neves emberről festett portréja függ a mai napig a Magyar Tudományos Akadémián.

⁷⁴ Idézi Somogyi Gábor i.m. 55.

⁷⁵ Uo.52.

⁷⁶ Lőcsei freskók, oltárképek festője

⁷⁷ Jitka Haakova cikkét (magyarul megjelent a Kazinczy Ferenc Társaság 2002. évi 34. *Hirlevelében*) – idézi Somogyi Gábor: i.m. 49.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

A Guhr szanatórium kialakulásának, építésének kezdeti szakaszában, a tízes évek első éveiben, mikor még csak szerényebb lehetőségeket tudott biztosítani betegeinek, több újságban (*Orvosi Hetilap*, *Turistaság és Alpinizmus*, *Hegymászó Híradó* stb.) a róla szóló, rendszeresen megjelenő hirdetésekben hangsúlyozva volt, hogy „*Tüdőbetegek fel nem vétetnek.*” Ennek is tulajdonítható, hogy a magyar írók és költők közül, az ezzel a betegséggel is kezelésre szoruló *Ady*, 1910-ben (?)⁸⁰ és *Csáth Géza* (Dr. Brenner József) pedig 1911-ben, az erre specializálódott újtátrafüredi, ifj. Szontágh Miklós igazgatása alatti intézményben gyógyult, illetve Csáth rövid ideig Szontágh orvos is volt.

A tátraszéplaki intézmény első törzsvendégei közé tartozott *Benda Gyuláné Imrik Margit* író és a neves építész, *Ybl Miklós* az unokájával. A 10-es évekből származó fotókról az operaénekes *Székel Mihály* és *Németh Mária* tekint ránk. A kezelésre szorult, nagy múzeumi gyűjtemények ajándékozájának, *Semsey Andornak* majd 16 éven keresztül adott szállást a szanatórium. A saját életkörülményeire keveset fordító tudós Guhr doktor felügyelete alatt töltötte be 80. születésnapját és írta meg végrendeletét.⁸¹ 1916-ban a Nagy Háborúban, az olasz fronton megsebesült, a „*hegymászás csillagának*” tartott *Komarniczki Gyula* itt gyógyult meg.⁸² *Kosztolányi* 1933-ban, közvetlenül Guhr halála előtt, júliusban már az „*ötcsillagos szanatórium*” 100-as számú szobájában remélte gyógyulását.⁸³ A költő ezt megelőzően is járt Tátraszéplakon s barátsággal és csodálattal emlékezett itt töltött napjaira. „*Magyarok, szlávok, németek, angolok, amerikaiak, törökök, akik itt megfordulnak valamennyien Guhr doktort keresik, ezt a szenvedélyes orvost, ezt a született gyógyítót, akit minden betegség személyes ellenségének lehetne nevezni*”- olvashatjuk egy levelében.⁸⁴ A *Színházi Élet* 1931-ben arról tudósít, hogy „*Tátraszéplak várja Miss Európát.*”⁸⁵ Itt kezelték a tuberkulózisban a 24-évesen meghalt cseh költőt, *Jiří Wolkert* (1900–1924) is. Az itteni hangulatait szólatatja meg halála előtt írt verseiben. A közeli parkban, a költő kedvelt pihenőhelyén, 1949-ben helyezték el mellszobrát, amelyet *V. Kýna* alkotott. A második világháború után 2003-ig a szanatórium az ő nevét viselte.

Sport az egészség szolgálatában

Miután Guhr visszajött davosi tanulmányútjáról a szanatórium tárolóhelyiségei megteltek korcsolyákkal, bobokkal, sílécekkel. Számos korabeli fotó tanúsítja, hogy a szanatórium lakói felkötik a sílécet vagy vidáman csúsznak le a hegyoldalon a szánkóval. A téli spor-

⁸⁰ Kiss László megkérdőjelezi, hogy *Ady* valóban volt-e Szontágh szanatóriumában. „Szontágh doktor visszaemlékezését kénytelenek vagyunk „cum grano salo”, azaz fenntartással kezelni. Erre dr. Szállási Árpád hívta fel figyelmünket. Jómaga, mint a magyar írók s költők betegségeinek egyik legjobb szakértője, nem írt *Ady* tüdőbajáról, sem tátrai kezeléséről.” http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.3/kiss_csath_geza.pdf
Letöltés: 2019. április 8.

⁸¹ Országh Oszkár elmondja, hogyan készült a tátraszéplaki *Semsey* végrendelet. *Az Est*. 1926. 17. évf. 44.sz. febr. 24. 11.; *Az Újság*. 1913. dec. 11. évf. 299-309.; Végrendelet. *Pesti Napló*. 1913. dec. (64.évf). 285–318.

⁸² A hegymászás csillaga. *Hegymászó Híradó*. 1975. 2. sz. 75.

⁸³ Kosztolányi Attila (Dezső bátyja) levelezőlapja, Bp., 1933. július 24-i dátummal: címzett Nagyságos Kosztolányi Dezső úrnak Tátra Széplak Tatraska Polianka, Guhr Szanatórium. 100. szoba *MTAK Ms 4623/474*

⁸⁴ *KOSZTOLÁNYI Dezső: Tátraszéplaki levél*. In: Uő: *Európai képeskönyv*. Szerk.: Réz Pál – Márvány Judit. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1979. 239; *Színházi Élet*. 1933. 35. sz. 34. oldalon is leírja ezt Kosztolányi.

⁸⁵ Tátraszéplak várja Miss Európát. *Színházi Élet*. 1931. 3. szám, 96.

tokat, ugyanis mint gyógykezelési kiegészítést (is) alkalmazta. Ugyanakkor az is célja volt, hogy azokat népszerűsítse a Tátrában. 1915-ben nyílt egy kiállítás a Párkányi Városi Múzeumban „*A magas-Tátrából Chamonixba, Dr. Guhr Mihály története*” címmel, melynek megnyitóján Guhr Mihályt a tátrai sísport „apostolaként” emlegették.⁸⁶

Guhr doktor sportemberi tevékenysége legalább olyan jelentős, mint orvosként való helytállása. Szenvedélyes turista, hegymászó és síző volt maga is. Az 1890-es években hordódongákon próbálkozott ezzel a sporttal, majd a svájci Davosban, 1906-ban pedig Norvégiában versenyzővé képezte magát. Ő volt 1924-ben a téli olimpiák első magyar résztvevője Chamonixban. Nevéhez fűződik az első magyarországi nemzetközi síverseny megrendezése Tátraszéplakon, amelynek lebonyolításához siugrószáncot („Guhr-sánc”) és egy menedékházat is építtetett. Így Tátraszéplakon a szanatórium nemcsak a művészet, de a sport központja is lett. „*Édesapám és sógora, dr. Guhr nagy síelő volt, – idézhetjük ismét a doktor unokaöccsét – és az első világháború után Guhr dr. haláláig, 1933-ig minden év február utolsó hetében nemzetközi síversenyeket rendeztek Tátraszéplakon futásban, alpesi lesiklásban és a saját szanatóriumhoz tartozó ugrószáncban siugrásban, ahol már ekkor volt, aki 100 méteres rekordot ugrott. A résztvevő versenyzők ingyen laktak és kaptak ellátást a szanatóriumban. Édesapám már ötéves koromban megtanított síelni, és már 12 éves koromtól én is versenyeztem a megfelelő korosztályban. 1937-ben a dr. Guhr emlékversenyen a 4 km hosszú lesiklóversenyen én nyertem. A pálya a Sziléziai – háztól a szanatóriumig tartott.*”⁸⁷

Számos tisztséget vállalt a sporthoz kapcsolódó egyesületekben. 1913-tól az első hegymentő szervezet elnöke, 1918-ban a *Magyar Turista Szövetség* és a *Magyarországi Kárpát Egyesület* (MKE) társelnöke lett. Anyagilag támogatta a *Turistaság és Alpinizmus* című magyar szaklap, valamint 1914-ben a Tátráról szóló első kézikönyv, *A Magas-Tátra* című, háromkötetes enciklopédia kiadását.

1921-től egészen haláláig a *Karpathenverein*⁸⁸ tiszteletbeli elnöke volt. Neki és munkatársainak volt köszönhető, hogy az egyesület tekintélyes pozíciót vívott ki magának, s több menedékház került vissza az egyesület kötelékébe valamint, hogy a megfogyott vendégsereget idegenforgalmi propagandával sikerült újra toborozni.⁸⁹ Megtartva nemzetiségi hovatartozását, de alkalmazkodva az adott viszonyokhoz 1921-től tagja lett a Csehszlovák Köztársaság kisebbségi sí szervezeteit egyesítő szövetségnek, a HDW-nek és a csehszlovák delegáció tagjaként képviselte e szervezetet a *Nemzetközi Sí Bizottság* (ISC) VIII. kongresszusán.

⁸⁶ Juhász Gyula igazgató beszéde

<http://www.helloesztergom.hu/blog/2015/02/19/guhr-mihaly-a-sisport-tatrai-apostola-parkanyi-varosi-muzeum/>
Letöltés: 2019. március 19.

⁸⁷ Borúth Andor visszaemlékezése. Idézi: Somogyi Gábor. i.m. 37.

⁸⁸ Az I. világháború után az MKE a megalakult Csehszlovákiában maradt osztályai késmárki székhellyel létrehozták a Karpathenverein nevű turista szervezetet. Több mint tíz felvidéki menedékház elpusztult, a megmaradtakat lefoglalták. Az osztályok egy része megszűnt. A Karpathenverein megalakulása után a csehszlovák turistaszervezetek nyomást fejtettek ki ennek felszámolására, de a Karpathenverein (a lengyel turistaszervezet segítségével) megvédte magát. Egy-két évvel Csehszlovákia megalakulása után a helyzet enyhült.

⁸⁹ SCHERMANN Szilárd: *Szögescipők nyomai a Kárpátok bércein*. A Magyarországi Kárpát Egyesület felkérésére, annak hatvanéves jubileumára, Karafiáth Jenő előszavával. Bp., Szerző kiadása, 1937. 18–19; Alfréd Grösz: *Die Hohe Tatra, Die Geschichte des Karpathenvereins*, Stuttgart, 1961.

Egy a Tarpatak-völgyre néző toronyban, mely az MKE Pantheonjává vált, helyezték el 1937-ben id. Szontagh Miklós, ifj. Guhr Mihály és a neves alpinista, meteorológus, *Dénes Ferenc* (1845–1934)⁹⁰ emléktábláját. A II. világháború után szétverték a dom-borművet, s összetörték az emléktáblákat.

Guhr doktor 1927-ben Tarajka mellett megvásárolt egy telket, melyet a *Karpathenverein*nek adományozott. Az egyesület ezen egy róla elnevezett menedékházat építtetett fel, de ennek megnyitását már a doktor nem érte meg. Az épületet 1946-ban a késmárki várban kivégzett, partizán *Pável Bilik* (1916–1944) emlékének szentelték. (Bilikova chata).⁹¹

A polihisztor

Guhr Mihályt eddig, mint a huszadik század elejének kiváló orvosát, balneológusát, klimatológusát, valamint mint a téli sportok meghonosítóját ismertük meg. Azonban érdeklődése, tudása még számos más területre is kiterjedt. Foglalkozott – amikor csak tehetett – a Magas-Tátra geológiai képződményeivel, állat-és növényvilágával. Kedvenc időtöltése volt a kővületek növénylenyomataiból, állatmaradványaiból a történelem előtti időket vizsgálni. A Tátra aljában lévő kelta földvárak különösen lekötötték figyelmét. A *Karpathenverein*ben kialakított egy osztályt azzal a céllal, hogy kiemelten foglalkozzanak a műtörténeti emlékekkel. A filozófia tudománya is vonzotta. Nagyszerű előadó volt. *Masaryk* filozófiájáról tartott előadásából halála után is több hallgatója idézett. De emlékezetes maradt a pizstrángokról, zergékről vagy akár a Poprádnak a Duna-rendszerből való elszakadásáról szóló tudományos, szóbeli értekezése is.⁹²

Szerelme a Szepesség volt, s jutott arra is ideje, energiája, hogy e táj lakóinak az őstörténetébe is beleássa magát. *Johann Lipták: Urgeschichte und Besiedlung der Zips* (Cipszerek őstörténete és betelepülése) című írásában ifj. Guhr Mihályt, mint a prehisztórikus leletek iránt érdeklődőt, illetve a cipszerek németországi eredetének kutatóját mutatja be: „Dr. Guhr Mihály nagy érdeklődést tanúsított a westerheimi gyógyfürdő környéke iránt, ahol a kőkorszakra visszavezethető leleteket talált, melyeket a Kárpát Múzeumnak adományozott. Dr. M. Guhr a Rajna vidékén utazgatva megfigyelte a falusi nép beszédét, s elemezte a családneveket. Mindkettőt hasonlónak találva a cipszerekéhez, arra a következtetésre jutott, hogy a szepességi németek ősei a Rajna-vidék tájairól származhatnak.”⁹³

„Minden nagy ember unikum”- *Ralph Waldo Emerson* (1803–1882)⁹⁴ megfogalmazása Guhr doktorra már eddig is érvényes volt. E megállapítást még jobban erősíti, ha a szanatórium-igazgató, számos betegséget gyógyító orvos, klimatológus, művészet- és

⁹⁰ Dénes Ferenc alpinista, Tátra kalauzok szerzője, geológus, meteorológus. Ifj. Guhr Mihály hívására ő vezette a tátraszéplaki meteorológiai állomást. Még 87 éves korában is képes volt 30 kilométeres túrákat a hegyekben megmászni.

⁹¹ Dr. KOMARNICZKI Gula: *A Magas-Tátra hegyvilága*. Szerk. átdolgozta és kiegészítette: BUCSEK Henrik. Bp., Sport- Lap- és Könyvkiadó, 1978; Klauz Gattinger: *A Magas-Tátra*. Bp., Kornétás Kiadó, 2006.

⁹² Emlékbeszéd dr. Guhr... i.m. 136.

⁹³ Johann LIPTÁK: *Urgeschichte und Besiedlung der Zips*. Késmark, Sauter, 1935. 9, 163.

⁹⁴ Ralph Waldo Emerson amerikai költő, unitárius lelkész transzcendentalista mozgalom vezetője. KRISTÓ NAGY István (szerk): *Bölcsességek könyve*. Bp., Gondolat, 1983. 37.

irodalompártoló, a sísportot meghonosító, őstörténetet kutató, filozófiát értő ember port-róját a szabadkőművesek között végzett tevékenységével is gazdagítjuk.

A szabadkőműves

A szabadkőművességgel fiatalon, az amerikai útja alkalmával került kapcsolatba. Simon Baruch – kinek a vízgyógymódról tartott kurzusán Guhr New Yorkban részt vett –, ugyan-is nemcsak a hidroterápia szakértője, hanem a New York-i szabadkőművesek nagymestere is volt. Miközben Baruch segítette a fiatal, magyar orvos tudományos fejlődését az ottani ideggyógyintézetben, a szabadkőművesség titkaiba is bevezette. Guhr Mihály hazatérve bekapcsolódott a *Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy* tevékenységébe. A 20. század eleje, egészen 1919-ig a szabadkőművesség aranykora volt Magyarországon: 100 páholy működött, 11000 taggal. Nem kisebb nevek sorjáztaik közöttük, mint Ady, Kosztolányi, Bölöni György, Ignotus, Kernstock Károly, Mechwart András, Pulszky Ferenc, Heltai Jenő, Bláthy Ottó Titusz és még sokan mások.⁹⁵ Guhr Tátraszéplakon ifj. Szontágh Miklóssal megrendezte a János-napi Országos Szabadkőműves napokat. A szanatórium ettől kezdve a festőkön, költőkön, sportolókon kívül befogadta a Szepes páholy rendezvényein résztvevőket is. Guhr a világháború után, mikor akadályozva volt a páholy további tevékenysége, továbbra is kapcsolatot tartott a tagokkal. Igyekezett összetartani a régi testvéreket, de új tagokat is toborzott. Halála előtt két és fél évvel „*Lessing zu den drei Ringen*”-nagypáholy helyettes nagymestere lett. Számos előadást tartott a szabadkőműves rendezvényeken is. Ezek közül hallgatóinak körében különösen emlékezetes maradt a Goethéről szóló.⁹⁶ Temetésén egyik szabadkőműves testvére így jellemezte az „unikum embert”: „vezérnek született, s öntudatlanul azzá lett, egy országrész vezérévé minden téren, vetélytársa nem volt, mindenki alávetette magát akaratanak.”⁹⁷

Az egyházi

A Szepességbe betelepült szászokra nagy hatással volt az európai államok társadalmát, egyházi viszonyait átalakító nagy szellemi mozgalom, a reformáció. Az új hit racionalizmusa és a cipszer alapkarakter jellegzetes tulajdonságai egymásra találtak, s ezért forrott annyira össze a Szepesség lakossága a lutheranizmus fogalmával.⁹⁸ Az evangélikus vallásra áttért tehetős városi polgároknak törekvésük volt protestáns templomok és iskolák létrehozása. Ez a tradíció öröklődött századokon keresztül az ágostai hitvalláshoz tartozók, köztük a Guhr família körében is, melynek tagjai több világi és egyházi tisztséget is betöltöttek. Ennek szellemében élt és cselekedett leszármazottjuk a századfordulón az ifjú Guhr Mihály is. Nevéhez több templom, (maldusi templom, kriegi új templom), is-

⁹⁵ Lásd ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1993; L. NAGY Zsuzsa: *Szabadkőművesség a XX. században*. Bp., Kossuth, 1977; KISZELY Gábor: *Szabadkőművesség. História, titkok, szertartások*. Bp., Korona Kiadó, 1999.

⁹⁶ Emlékbeszéd... in: 138–139. A beszéd megtartója nincs a forrásban megnevezve. Lásd: KISZELY G.: i.m.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ BRUCKNER Győző: *A reformáció és az ellenreformáció története Szepességben (1520–1745)*. Előszó. Bp., Grill Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1922.

kola, papi és tanítói lakás (tótfalusi paplak, lucsvinai iskola és tanítói lakás) létrehozása fűződik. Külön érdeme, hogy nemzetiségeken felülemelkedve patronálta a gyülekezeteket. Ennek tulajdonítható, hogy szlovák parasztok választották meg a csorbai és gerlachfalusi egyházközösség felügyelőjének is. Tátraszéplak ettől kezdve a betegeken kívül nemcsak festőknek, művészeknek, sportolóknak, szabadkőműveseknek adott ingyen szállást, hanem az egyházkerületi gyűlések meghívottainak is.

Guhr szanatóriuma a huszadik század első harmadában egy nagy gyülekező, találka helye volt a gyógyulni vágyókon kívül, a sísport szerelmeseinek, művészeknek, íróknak, szabadkőműveseknek és az evangélikus egyház jelentős képviselőinek a Szepességben.

Guhr doktor hagyatéka, emlékezete

Guhr Mihály még tele van tervekkel, mikor 61 éves korában egy váratlan sebesülése következtében vérmérgezésben 1933. augusztus 23-án meghal. *„Tátraszéplak vezető főorvosa, a volt Szepesvármegye tb. főorvosa, a Szepesi orvos-Egyesület és a Karpathenverein elnöke, a szepesi tátraaljai evang. esperesség felügyelője, a késmárki ág. h. ev. ker. liceum tiszteletbeli felügyelője, a csorbai evang. egyház felügyelője, a tátrai fürdők és szanatóriumok szövetségének társelnöke, a Zipser Bank igazgatósági tagja, számos más testület tiszteletbeli és választmányi tagja (...) Életét az emberiség gyógyításának szentelte, nemcsak a test, de a lelkek orvosa is volt, áldás fakadt keze nyomán”* – adta a hírt a gyászjelentés.⁹⁹ Guhr temetése után unokaöccse, Kunsch Pál vezette a szanatóriumot. Mint a két világháború közötti időben a szanatóriumról szóló prospektusok tanúsítják, az intézmény minden téren, Guhr szellemében, az általa kialakított kezeléseket folytatva működött. Továbbra is elsősorban a Basedow- kórosoknak nyújtott lehetőséget a gyógyulásra, de befogadta az asztmásokat, légcsőhurutosokat, az angina pectoris könnyebb eseteiben szenvedőket, a szénalázás, bronchitikus és pneumóniás betegeket, a hílustáji fájdalomban, mellhártyagyulladásban és a bélbántalmakban diagnosztizáltakat. Egyúttal arról is tájékoztatja az érdeklődőket, hogy Tátraszéplak a téli sportok (sí, ródli, korcsolya, jégteke) centruma, de minden más sport iránt (tenisz, túrázás vadászat, halászat) érdeklődőnek is szervez programokat. Kiemelten megemlíti a diabetikus étkezési lehetőségeket, melyek segítik a betegek egészséges életmódját helyreállítani. A tájékoztató számos képpel és térképpel illusztrálva hívogatja az elszakadt országrészből is a Trianon utáni Magyarországról a betegeket, sportolókat, kirándulni, pihenni vágyókat.¹⁰⁰

Guhr doktor emlékét, a halála évfordulójának napján tartott rendezvényekkel minden egyesületben ébren tartották. A poprádi múzeumban, a *Kárpát Egyesület*ben és a szanatóriumban pedig emlékszobákat nyitottak meg tiszteletére. A II. világháború után, a szocializmus időszakában ezek megszűntek, a szanatórium pedig több tulajdonos kezébe került s egyre elhanyagoltabb állapotú lett. A 20. század végén kezdték az épület restaurálását. Egyik részében, ahol nagy termeket alakítottak ki, napjainkban lakodalmakat, bálakat illetve családi ünnepségeket rendeznek. Szállodai részlege is van azok számára,

⁹⁹ A gyászjelentés 1933. augusztus 24-ki keltezésű. Temetés augusztus 26-án volt.

¹⁰⁰ Budapesten a Tátrai Fürdők Szövetségének vezérképviseleténél, a Tátra utazási és fürdőirodánál lehetett (V. Dorottya u. 5–7. tel: 188–322) pl. jelentkezni.

akik a Magas-Tátrában szeretnék eltölteni a szabadságukat vagy a hosszú hétvégét. Azonban megtartotta az eredeti profilját – most is biztosít egészségügyi ellátást. 2003-ban visszakapta Guhr Mihály nevét, s ettől kezdve évente kétnapos orvosi kongresszust tartanak *Ghur légzési napok* címmel, ahol pneumológusok és allergológusok jönnek össze egész Szlovákia területéről. 2015-ről származó adataink szerint a pneumológiai osztály főorvosa, Štefan Reinhardt a kollégáival évente 1600 tüdőbeteget vizsgált meg. A következő betegségekben szenvedőket fogadták be és kezelték/kezelik a sanatórium-ban: hörgőasztma, krónikus obstruktív tüdőbetegség, krónikus köhögés, visszatérő tüdőgyulladás, bronchiektázia (hörgőtágulat), szarkiodózis, tüdőfibrózis, allergia, alsó és felső légúti betegség, sinobronchialis és respirációs szindróma, virágpor okozta asztma, visszatérő légúti gyulladás, kémiai anyagok okozta légúti bajok és pajzsmirigytúltengés esetében. A sanatóriumban 151 ágy van a betegek számára, 30 ágy pedig az idősek szociális ellátására. Az ellátást 86 alkalmazott biztosítja. A Guhr doktor alkalmazta módszereket – hidroterápiát, légfürdőt, napfürdőt – a Tátra önmaga kínálja napjainkban továbbra is, de a gyógyszerek ezeket a kezeléseket egyre jobban felülírják.

„*Carpe diem! Élj a mának! Ezt a mottót töltötte be életével dr. Guhr Mihály. Szinte hihetetlen, hogy életében mennyi mindent el tudott érni. Minden oldalra osztogatott, más emberek életét élte, de a sajátjáról egy kicsit megfeledkezett. Társadalmi és szakmai téren egyaránt érdemes tevékenységet fejtett ki. Hihetetlen! Még ma is olyan ember példáját mutatja, akinek az embersége nem ismer határokat*”¹⁰¹ ezekkel a szavakkal járult hozzá Guhr Mihálynak a Szlovákiában, 2015-ben elindult reneszánszához a sanatórium igazgatója, Eleonóra Kavalcikova. Gondolatainak folytatása bizonyítja, hogy Guhr doktor szelleme új éltre kelt csodálatos hagyatéka, a sanatórium falai között: „*Szívesen látogattam azokat a helyeket, ahol még az elhagyott, eredeti állapotokat találtam. Csend volt és magamba szívhattam a történelmet. (...) Ha ezek a falak beszélni tudnának! (...) Jelenleg felújított állapotban van, de a légköre megmaradt. (...) Munkatársaimmal – tovább dolgozunk ennek az elképesztő sanatóriumnak a további működésén. Néha gondolatban elkalandozok, hogy dr. Guhr hogyan csinálta volna, jóváhagyta volna-e némely döntésemet. Erősen hiszem, hogy a sanatórium a jövőben is biztosítja azt a tevékenységet, amire a régi időkben felépült, vagyis hogy visszaadja az egészségét azoknak, akiknek erre nagy szükségük van.*”¹⁰²

Nem csak Guhr Mihályt az orvost, hanem Guhr Mihályt a sísport „apostolát” is újra élesztették Szlovákiában. A Párkányi Városi Múzeum 2015 évi első kiállításának a megnyitóján Zdenka Letenayová, a pozsonyi székhelyű SZOB – Szlovák Olimpiai és Sportmúzeum – igazgatója elmondta, hogy a kiállítás nem titkolt szándéka az volt: „*visszahozni a köztudatba annak a kivételes embernek a szellemiségét, akit méltán nevezhetünk a tátrai sportok szellemi atyjának.*”¹⁰³ 2015-ben jelent meg Zuzana Kollárová szlovák nyelvű, 74 oldalas, nagy forrás és dokumentum háttérrel rendelkező, sok korabeli képpel illusztrált, *Dr. Michal Guhr Lekar srdca a duse* (Dr. Guhr Mihály. Szívnek, léleknek or-

¹⁰¹ Eleonóra KOVALCIKOVÁ: Súcanost’ a bodúcnost’ sanatória. In: Zuzana Kolárová.i.m. 72–73.

¹⁰² Zuzana Kollárová: i.m. 74.

¹⁰³ Juhász Gyula igazgató beszéde

<http://www.helloesztergom.hu/blog/2015/02/19/guhr-mihaly-a-sisport-tatrai-apostola-parkanyi-varosi-muzeum/>

Letöltés: 2019. március 19.

vosa) című könyve. Ennek alábbi fejezeteiben a szlovák olvasók megismerkedhetnek Guhr Mihállyal: *Szívnek és léleknek orvosa, A bölcsőtől a fehér köpenyig; Tátraszéplakon; Orvos és az egészségügy szervezője; Sport és szervezés; Túrista egyesületek; Amikor mások pihennek; Találkozásom Guhr doktorral; A szanatórium jelene és jövője.*

E tanulmány szándéka, hogy a magyar közönség számára is felelevenítse a múlt Thomas Mann-i „mély kútja” felé induló, magát magyarnak tartó, 20. század elején élő orvos, klimatológus dr. Guhr Mihály emlékét, valamint halhatatlan hagyatékának, a tátraszéplaki szanatóriumnak a történetét. A 76 évvel ezelőtt meghalt „*unikum ember*” teljes megismerése szempontjából felvillantja a sport terén elért eredményeit, szabadkőműves életét és polihisztor számban menő sokarcúságát is.

A szerző köszönetet mond professzor Dr. Makovitzky Józsefnek (Heidelberg) a tanulmány orvosi szempontból való lektorálásért, Dr. Kullmann László címzetes egyetemi tanárnak, Dr. Kováts Dániel ny. főiskolai tanárnak, Tarnovszky Kingának és Piroskának (Guhr leszármazottak), Wieland Annának (Poprád) a Guhr Mihállyal kapcsolatos dokumentumokért. Zuzanna Kollárovának a „*Dr. Michal Guhr. Lekár srdca a duse*” című szlovák nyelven írt, nálunk nem beszerezhető könyvének elküldésért; Somogyi Gábor – Guhr Mihállyal is foglalkozó – „*Borúth Andor. Az ember és a művész*” című könyvéért. Tóthmátyásné Hollóházy Ildikónak valamint Luky Jánosnak (Barsendréd) a szlovák nyelvű források magyarrá fordításában nyújtott segítségért.

ÉVA BRUCKNER, PhD
historian, professor emerita
e-mail: ebruckner42@gmail.com

SUMMARY

Present study aims to serve the memory of Dr. Mihály Guhr, the talented head-physician of the sanatorium of Tátraszéplak in Szepes county (then Hungarian Kingdom, now Slovakia) who lived at the beginning of the 20th century including his outstanding achievements in curing several diseases, especially tuberculosis and Basedow disease. Using a number of Hungarian, Slovakian and German documents and sources the article presents to the reader Dr. Guhr's healing methods such as hydrotherapy, sunlight therapy and air-bath based on the unique climate of High Tatras. Moreover, we can come to know not only an excellent doctor but a worthy man as well who played an important role in establishing the skiing movement, loved arts and philosophy, searched the history of the native Zipsers and worked successfully as a freemason as well.

KÖNIGSBERGER LEA ORVOSNŐ, AZ ELSŐK KÖZÜL

FORRAI JUDIT

A szülői ház

Königsberger Salamon az 1875-ben országos cégjegyzés nyilvántartása szerint Déva melletti Pusztá-Kalányban működtette vegyeskereskedését,¹ mint egyszerű tagja az ortodox zsidó közösségnek. Két gyermeke született *Ábrahám* és *Lea* (1875). Korabeli visszaemlékezésekben a Hunyad-megyei városban általában a családot szerették és tisztelték. A szerény anyagi viszonyok közt élő gyerekek egyetlen kitörési lehetősége a tanulás volt, amelyet mindketten komolyan vettek. Lea már ifjú korában elhatározta orvos lesz, Ábrahám pedig ügyvéd.

Lea igen eszes és intelligens lány, nagy akaraterevel rendelkezik. Így minden korlátot, terveit keresztező vagy veszélyeztető akadályt legyőz annak érdekében, hogy orvos lehessen. Szereti közvetlen környezetét, az összetartó településen békében élnek a különböző vallású emberek. Lea ortodox neveltetéséhez élete végéig ragaszkodik, tudja nélkülözhetetlen a támogatás, segítség, megértés, környezetének tisztelete. Így természetes, hogy a dévai evangélikus. ref. templom és torony restaurálási költségeire nemcsak reformátusok adakoztak, de Lea is. Az adományozók listája a helyi sajtóban megjelent: 50–50 kr *Sebesi Laura*, *Sára Anna*, *Francu Victoria*, *Königsberger Lea* és *Imecs Irén* 30–30 kr. A lelkész megköszöni az adományokat: „*A Déva városában és Hunyadmegye területén egyesek által eszközölt gyűjtés eredménye 1035 frt 69 kr. Együtt 1163 frt 29 kr. Fogadják úgy a kegyes adakozók, mint a szíves gyűjtők mindnyájan gyülekezetünk nevében mondott forró köszönetünket. Déva, 1893. március hó 20. Szöts Sándor, lelkész. László Ignác, fő-gondnok*”²

Első női érettségi és az egyetemi évek

Az 1895-ös VKM decemberi rendelkezése szerint a közoktatási kormányzat, a már régóta működő külföldi példákat követve megnyitotta a nők előtt a tudományos pályát, ugyanakkor a női hallgatók egyetemre csak kiváló érettségivel jelentkezhetek. A gimnáziumba való tanulás is e rendelet-csomag egyik része volt, mindaddig ugyanis nem járhattak gimnáziumba és nem érettségizhettek a lányok. Így az 1895. decemberben megjelent rendelet alapján a következő év májusi felvételi vizsgához csupán öt-hat hónap jutott az érettségi vizsga letételére, hogy aztán az, aki sikeresen maturált, felvételi vizsgát tehessen az egyetemen. Mikor elérkezett a nagy nap, *Königsberger Lea*, az első

¹ *Központi Értesítő, Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékekből.* Bp., Földmívelés-, ipar- és kereskedelmi m. kir. minisztérium, 1876, 1. évfolyam, 1876-01-23.

² *Protestáns Iskola Lap* 1893, 13. sz. 202.

érettségiző lány Szászvárosban, a vizsgabizottság elé állt. A vizsgabizottság nagyhírű tudósokból állt.

„A kisasszony-doktor Szászvároson tett elsőként érettségét, a melyre mindössze öt és fél hónapig készült s ennek daczára föltünést keltő nagy sikerrel vizsgázott. A vizsgáztató bizottság elnöke a nagy tudású gróf Kún Géza³ dr. volt, vizsgabiztosként pedig Szádeczky Lajos dr., a kolozsvári egyetem tudós dékánja szerepelt. Szerénysége a kisasszonynak vetekedik tudományával és vallásosságával és e mellett még se olyan exaltált, mint a legtöbb hölgy, a ki valamely tudományos. pályára lépett. Egészséges humora és rendkívül kedves modora igen szeretetreméltóvá teszik s ezért nemcsak orvos-kollegái, de a nagyközönség is nagyon kedvelik. Kiváló tulajdonságaiért és nagy tudásáért fényes jövőt jósolnak neki mindenütt a közönség körében ⁴

A Pesti Naplóból azt is megtudhatjuk, az érettségi előtt már okleveles tanítónő volt. A tanítónői szakma választása is jelzi, önállósodási vágya korán megmutatkozott. *„Maturáns-kisasszony... Königsberger kisasszony, aki különben már okleveles tanítónő, kitűnő eredményűvel tette le az érettségét.”*⁵

Lea 1896-ban adja be felvételi kérelmét a Budapesti Királyi Egyetem Orvosi Karára: a hír erről szinte minden újságban megjelenik.⁶

Az orvostársadalom kénytelen volt a politikai és társadalmi nyomásnak eleget tenni, beengedni az oktatásba és az orvosi pályára a nőket, igaz, nem nagy örömmel. S valóban nem volt egyszerű ideáig eljutni.

Az első női hallgatók hatalmas erővel, szorgalommal tanulnak, Mindegyik miniszteri dicséretben részesül, különös, alapos és nagy tudással rendelkeznek. Másképp meg sem tudnának maradni a társaik és főleg a konzervatív professzori kar előtt. Így kerülhet sor arra, hogy tudásuk jelzéseként pályaművük is nyer, kitüntetések kapnak elért eredményeikért.

Demonstrátori megbízást azok a tehetséges és a tudománnyal foglalkozó kiemelkedő hallgatók kapnak, akik a klinikai és elméleti oktató-kutató munkában közreműködnek a Kar dékánjának és az Intézet vezetőjének beleegyezésével. A jó tanulmányi eredményt mutató hallgatókból lesz a demonstrátorok, akiket pályázat alapján bíznak meg⁷ s gyakorlatot vezethetnek, vagyis oktathatják a medikusokat, valamint legkiválóbb demonstrátorok az egyetemi oktatók utánpótlásának bázisát alkotják. Micsoda dicsőség és mekkora tudás állhatott e demonstrátori pályázat mögött, hogy elnyerte e címet és feladatot Königsberg Lea Szendeffy Idával együtt. A korabeli sajtó is siet hírül adni ezt a nagy eseményt:

³ Kuun Géza (1838) Nagyszeben, bölcséleti doktor, cs. és kir. belső titkos tanácsos, a főrendiház tagja, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja.

⁴ *Ország-Világ*, 1902 (23. évfolyam, 10. szám), 1902-03-09

⁵ *Pesti Napló*, 1896. június 47. évfolyam, 173. szám, 1896-06-24

⁶ *Gyógyyszerészeti Hírlap* 1896. 35. évf. 45. 717.

⁷ *Pesti Napló* 1897. 48. évf., 1897-10-23

Pesti Napló 1897.
48. évf. okt. 23.

— **Nők a boncoló-asztal mellett.** Tisztelet a két fürtöshaju kisasszonynak, aki a mai napon az orvosi tanulmányai során elért oda, ahonnan az erősebb nemhez tartozó medikusok jórésze megszökik — a boncoló-asztalhoz. A klinikáról vesszük azt a hírt, hogy az orvosi fakultás két női hallgatója, *Szendefi Ida* és *Königsberger Lea* kisasszonyok demonstrátor-okká lettek tudós tanáraik oldalán. Ez pedig annyit jelent, hogy épp úgy segédkeznek az emberi test széttagolásában, mint a legkeményebb szívű medikustársaik. Sok bátorságot és biztos nyugalmat kívánunk *Szendefi Ida* és *Königsberger Lea* kisasszonyoknak, hogy minél hamarabb túlhaladjanak ezen a gráduson, bátorítására azoknak, akik utánuk következnek.

Herczeg Antal és *Baumgarten Sándor* mérnökök – a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium megbízásából – oktatási intézmények sorozatát tervezték és építették – egyik kiemelkedő tervük alapján 1900-ban elkészült és átadták az egyetem új barokk stílusú épületét, amelyet a sajtó új *egyetemi palotának* nevez. Ez a mai Jogi Kar Egyetem-téri épülete, amely lenyűgöző kupolájával, nagy tereivel és árkádjával nemcsak az egyetem polgárait, de a közvéleményt is elbűvölte, kiemelkedő központi épületté, díszévé vált az Egyetemnek és Budapestnek egyaránt.

Az ünnepségen az egyház és a kormány delegáltjai vesznek részt *Ponori Tewrewk Emil* rektor, *Berger János* hittudományi, *Timon Ákos* jogi, *Klug Nándor* orvostani, *Fröhlich Izidor* bölcsészeti dékánok mind díszmagyarban, jelvényekkel jelentek meg és helyet foglaltak az emelvényen elhelyezett asztal körül, mögöttük *Nagy Ferencz*, *Breznay Béla*, *Hőgyes Endre* és *Ájtay Sándor* prodékánok ugyancsak díszmagyarban ültek.

Szemben velük *Wlassics Gyula* közoktatásügyi miniszter, jobbján *Perczel Dezső* képviselőházi elnökkel, balról *Zsilinszky* államtitkárral. A műegyetem képviselőjében *Lipthay Sándor* rektor vezetése alatt *Jónás Ödön*, *Entz Géza*, *Petz Gedeon* és a műegyetemi tanárok, az állatorvosi főiskola képviselőjében *Hutyra Ferencz* rektor és *Plósz Kálmán* dékán. Megjelent a nagy eseményre még *Berzeviczy Albert*, *Láng Lajos* és *Beöthy Zolt*, *Heinrich Gusztáv*, *Marczali Henrik*, *Kétly*, *Szinnyei*, *Vécsey*, *Fayer*, *Lánczy*, *Pertik*, *Békéfy*, *Kiss*, *Herczegh* stb. egyetemi tanár.

Mindez azért fontos, mert ebben az ünnepi, történelmi légkörben olvassák fel az orvos kari pályadíjak nyerteseinek neveit. A díjat *Szendeffy Ida* és *Königsberger Lea* együtt vehetik át, boncjegyzőkönyve megírásáért pedig még *Genersich Margit* kap díjat. „A *de-rék nőkollegákat*, akik a helyszínén vették át jutalmukat, lelkesen megéljenezte a hallgatóság.”⁸

Egy évvel később 1901. decemberében elékezik a várva várt nap a doktorrá avatás.

⁸ Magyarország, 1900. május 7. évfolyam, 131., 1900-05-14

Ez az esemény is a megszokottól eltérő, sokkal nagyobb ünnepséget rendeztek erre az alkalomra, persze nem az első magyar orvosnő avatása miatt (Szendeffer Ida bár feljebbi évfolyamban kezdte egyetemi pályafutását, csak 1902-ben kapja meg a diplomáját), hanem mert a miniszterelnök apa *Wekerle Sándor* szép reményekre jogosító⁹ fiát is avatják a jogi karon.

Rajtuk kívül, még mintegy negyven jelölt vár a bűvös mondatokra: „*doktorrá avatom, doktorrá fogadom.*” Nemcsak a földszintet, hanem az emeleti karzatokat is ellepte a közönség. Különösen sok hölgy volt jelen, akik lelkesen vettek részt a nagy eseményen, hogy nőtársuk avatását megünnepeljék. „*Königsberger Lea kisasszony eképp nemcsak az első női orvosok közé tartozik, hanem a nálunk még szinte ismeretlen self made woman*¹⁰ *tiszteletreméltó típusát képviseli.*”

Déli tizenkét óra, s bevonul az egyetem tanácsa, *Vécsey* Tamás rektorral az élen a király mellszobra alatti díszasztalnál foglalt helyet. Először – természetesen a miniszterelnökre és fiára való tekintettel jogi doktori avatással kezdték, ezután került a sor az orvosdoktorokra, kik tizenegyen voltak köztük *Königsberger Lea* kisasszony, aki az első között tette le a doktorátusát Budapesten. A legelső női orvosdoktor, aki teljes egészében Budapesten végezte az egyetemet, *Steinberger Sarolta* kisasszony volt, ő ez esemény előtt egy évvel lett doktor, miután első két félévét Zürichben végezte.

A nagy alkalomra a doktoranda egyszerű, testhez álló sötétkék ruhát viselt, amelyet csak fehér csipkenyakravaló díszített. Kezén, mint a többi jelölt kezén is, fehér glaszékesztyű. Az orvosjelöltek félkörben álltak az egyetemi tanács elé a lefolytatott szokásos szertartás szerint. *Lea* mond köszönetet: „*Mikor a jelöltek az esküformát mondtak, a bariton férfikarból kicsengett a doktorkisasszony szoprán hangja. A doktori kézfogás után az újdonsült orvosok nevében dr. Königsberger Lea kisasszony mondott köszönetet. Eleinte az izgalomtól remegett a hangja, de később bátran csengett.*”¹¹

Az egyetemi nyilvántartásban az oklevél átadásának dokumentációja szerint *Königsberger Leát* *Thanhoffer Lajos* nyilvános rendes tanár 1901. december 23-án egyetemi orvos tudorrá avatta fel¹²

1897-ben miniszteri dicséretben részesülnek azok, akik kitüntetéssel vizsgáztak köztük a női hallgatók nagy része: *Frank Olga*, *Glatz Edith*, *Genersich Margit*, *Königsberger Lea*, *Genersich Gabriella*, *John Szidónia*, *Szántó Margit*, mindannyian az orvosi szakon.¹³

1902-ben lát napvilágot *Wlassich Gyula* kultuszminiszter új rendelkezése szerint a miniszteri dicséretében részesített magyarországi összes egyetemistáinak jogászok, medikusok és bölcsészek nyomtatott listáját minden év szeptemberében adják ki. Kiválóságukat így fogalmazta meg: „*Ezek azok az igazi arany ifjak: akik nem a kávéházakban és nem a néppárt szalagján lebzselve töltik egyetemi éveiket, hanem a könyv mellett dolgoznak és tudós tanáraik jutalmul kitüntetéssel ismerik el kiválóságukat.*”¹⁴

⁹ *Pesti Napló* 1901. 52. évf. 354., 1901-12-24

¹⁰ *Pesti Napló* 1901. 52. évf. 352., 1901-12-22

¹¹ Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1908., 1908-6-24. 1180.

¹² S. E. Levéltár *Album medicorum*, Egyetemes orvosdoktorok aranykönyve (diploma nyilvántartása) 1878/79 – 1926/27. 7. 1. f. 6. 48.

¹³ *Pesti Napló*, 1897. október 48. évfolyam 295. sz., – 1897-10-23

¹⁴ Kitünő jogászok, medikusok és bölcsészek. *Pesti Hírlap* 24. évf. 245. sz. – 1902-09-06.

Orvosi hivatás, elhelyezkedés

Königsberger Lea doktornő egyetemi alkalmazásba kerül 1902-ben a kiemelkedő hírű Korányi Klinikára¹⁵ mely a Budapesti Tudományegyetem I. sz. Belgyógyászati tanszékéhez tartozik. E kinevezés az 1902. év január hó 15-től számítandó egy év tartamára vonatkozik (1902. febr. 27 – 13560. sz.) díjtalan gyakornoki minősítésben¹⁶

Ugyanezen évben Königsberger Lea lesz az első nő, akit beválasztanak a Budapesti királyi Orvosegyesületbe új, rendes tagnak.¹⁷

Országszerte híre megy Orvosegyesületi tagságának, rokonszenv kíséri személy szerint Leát is és később a többi orvos kisasszony belépését: „*Fokról-fokra haladnak az orvos kisasszonyok, hogy egy olyan helyről se hiányozzanak, ahol férfi kollegáiknak a diploma utat nyit. Eddig öt kisasszonyt avattak fel a budapesti egyetemen az orvostudományok doktorává. Közülük egy már egyetemi alkalmazást is nyert és ugyan ő: dr. Königsberger Lea kisasszony tegnap elnyerte, hogy a kir. orvos egyesület is felvette tagjai sorába. Immár csak egy van hátra, hogy egyetemi professzor is kerüljön ki közülök és akkor teljes lesz az egyenlőség.*”¹⁸

A kívánságba szereplő professzori rang eléréséhez bizony nagyon sokat kell majd várni a női orvosoknak, e helyre már végképp nem engedik be a férfiak, csak évtizedekkel később.

Tudományos munkája még egyetemista korában elkezdődik, az I. Belklinikai alkalmazásával folytatódik. Elsőként jelennek meg cikkei, persze nem a patinás *Orvosi Hetilapban*, mert még ott is nagy az ellenállás a női szakírók cikkei iránt a férfiszerkesztők részéről. Komoly, aktuális kutatásai témákról adnak képet első cikkei,¹⁹ mint pl. a skarlátról, a tbc-ről.

A klinikai élethez hozzátartozik, hogy a gyakornokok bentlakók, nem 8–4-ig tart a munkaidejük, ott élnek és mindig szolgálatban vannak, a klinika életét élik. Nincs munkaidő, csak felelősség. A betegek 24 órás ellátásban részesednek. Königsberger doktornő is bent lakik a kórházban és állandó készenlétben van.

1906-ban a díjtan gyakornokság letelik és a Pesti izr. hitközség Bródy Adél Gyermekekórházában lesz segédorvos. (VI. Aba u. 3.) Ez az új Bródy Adél kórház 1897-ben a Pesti izr. Hitközség Közkórháza mellett épült csak gyermekek részére, melyet Bródy Zsigmond²⁰ a mecénás felesége nevére nevezte el.

Díjazatlan státusza véget ér, végre díjazott lesz, vagyis fizetést kap, amely kapcsán azonnal lépnie kell adózási szempontból, a hivatalos útja pedig az oklevelet az 1876: XIV tc. 162§ szerint be kell mutatni a tisztifőorvosnak – egyszerre behívhatja az aktuális

¹⁵ Megerősítések, *Hivatalos Közlöny*, 1902. 10. évf. 6. sz. 110. Egyetemi alkalmazások. *Orvosi Hetilap*, 1902. 46. 4. 63. – 1902-01-26

¹⁶ *Hivatalos Közlöny*, 1902. 6. sz. 119. – 1902-03-15

¹⁷ *Orvosi Hetilap* 1902. 51. 6. Tudományos melléklet.

¹⁸ *Pécsi Közlöny*, 1903. 11. évfolyam, 22. sz. – 1903-01-28

¹⁹ Königsberger Lea, dr. Az 1904. évben kezelt skarlát-eseteinkről. Különlény. *Budapesti Orvosi Ujság*. Bp., 1905. 11.

²⁰ Bródy Zsigmond (1840–1906) újságíró, lapszerkesztő és -kiadó, főrendiházi tag. A Látcső, Magyar Sajtó, Pesti Napló, Pester Lloyd szerkesztője, cikkírója. Mecénás, emberbaráti tevékenysége kapcsán a Magyar Tudományos Akadémiát támogatta, gyerekkórházat létesített, újságíró díjat alapított.

új, munkába álló orvost, állatorvost, szülésznőt – hogy utasítást adjon arról, hogy az adózók listájába kerüljenek.

Itt is remek közösségbe kerül, ahol nemcsak tisztelik egymást a kollégák, fejlesztik szakmai tudásukat, de tartós, jó barátságok is alakulnak ki.

Főorvosok: *Grósz Gyula, Alapy Henrik, Möhr Mihály*. Rendelő orvosok: *Beck Soma, Neubauer Adolf, Klár Mór*. Alorvos: *Adler Zoltán*. Segédorvosok: *Königsberger Lea, Bán Ilona, Décsi Imre, Fejér Sándor, Blum Simon, Weisz Ármin*.²¹

1908-ban megnyitja magánrendelőjét olvashatjuk a korabeli sajtóban: *Königsberger Lea dr., a jeles gyermekorvos, ki hosszú ideig a Bródy Adél gyermek-kórházban működött, most magángyakorlatot folytat, s Báthory-utca 23-ban*.²²

Prominens páciens

1911 szeptemberében *Bakhum* indiai fejedelemasszony, Jahan beguma (családjában ő a negyedik generációs női uralkodó) az angol koronázási ünnepről hazafelé Indiába Budapestre látogatott. A Bristol szállodában kíséretével 12 szobát béreltek pár hétre, amikor a vele utazó menyje – a trónörökösne, második fiának 14 éves menyasszonya – megbetegedett. *Königsberger Lea* doktorkisasszonyt hívják – a legjobb gyermekorvost – akinek nemcsak szakvéleményére kíváncsi, hanem sikeres kezelését is várja. Ám menyje vizsgálata sikertelennek bizonyult, ugyanis az indiai törvények szerint a feleséget férje távollétében még a női orvos sem vizsgálhatja a Bathumban²³ lévő vallási törvények szerint.

Zipernovszky Károlyné kalauzolja őket Budapesten. Az ő ajánlására hívják el a doktornőt. A látogatásáról a következő írás jelent meg a *Vasárnapban* *Balogh Vilma* újságíró tollából ki e kis társasággal együtt látogatta meg a fejedelemasszonyt s engedélyével készített vele egy riportot.

Az európai látogatás teljesen felvillanyozta a fejedelemasszonyt, hatására szociális intézkedéseket kíván birodalmába bevezetni. „*Ha hazakerülök, azonnal a csatornázta-táshoz látok. Angol mérnökökkel csináltatom. Anyám uralkodása alatt tíz esztendeig egymásután vízhiány okozta éhhalál pusztította birodalmamat. Ezt akarom kikerülni. És nőiskolákat is akarok alapítani. Trónom örököse fiú. Ki tudja, mikor kerül megint Bathum trónjára asszony, a ki az asszonyokról elővigyázatosan gondoskodik. . . Fővárosomban már van egy nagy elemi leányiskola; Victoria-shool. Én magasabb rendű családok leányai számára alapítottam a Szultania-shoolt. Most majd megnyitom a cselédek és az ápolónők iskoláját, a háziasszonyok és az özvegyek tanfolyamát. Azok a nők, akik vagyontalanok, és akiket nem tart el férj, kézimunkát tanulnak, amely eltartja őket.*”²⁴

A kitört és elhúzódó első világháborúban minden orvosra, egészségügyi segítségre szükség volt. Az orvosnők is elláttak katonai egészségügyi-orvosi szolgálatot lelkiismeretes, odaadó munkával gyógyították és ápolták a sérülteket, betegeket. Természetesen

²¹ *Bp. lakcímjegyzék* 1906–7. 273.

²² *Az Újság*, 1908. máj. 21. 8.

²³ *Az Újság*, 1911. szept. 11. 5.

²⁴ *Az Újság*, 1911. szept. 10. 4–5.

Königsberger doktornő is háborús orvosi feladatokat látott el. E munkáját és a többiekét is kellő kitüntetéssel (többnyire pénzjutalom nélkül) jutalmazta *Ferenc József*.

„*Ferencz Salvator főherceg ur ő császári és királyi fensége, mint az osztrák magyar Monarchia Vörös Kereszt egyleteinek védnökhelyettese — ő császári és apostoli királyi Felségétől legkegyelmesebben átruházott hatáskörében — 1916. évi május hó 22-én kelt magas elhatározásával, a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemeik elismeréséül a Vörös Kereszt hadiékítményes II. oszt. díszjelvényt díjmentesen adományozni méltóztatott.* dr. Barkóczy Juszti, Otthon vezetőjének, Budapest, dr. Barta Kornél főorvosnak, Budapest, dr. Bauer Károly főorvosnak, Budapest, dr. Csesznák Margit főorvosnak, főorvosnak, Budapest, báró Kohner Ágostonná, Otthon vezetőjének, Budapest, Kolár Nándor Otthon vezetőjének, Budapest, dr. Königsberg Lea főorvosnak, Budapest, dr. Major Emilné, Otthon vezetőjének, Budapest, dr. Stern Károlyné, Otthon vezetőjének, Budapest.”²⁵

A háború utáni konszolidációban gyermekorvosként folytatja tovább áldásos gyógyító tevékenységét, gyerekorvosként az V. kerületben, a lakásán, a *Budapesti Közlöny* szerint. Ebben a kerületben összesen 24 gyermekorvos háromnegyed részük (18 fő) férfi, egynegyed részük (6 fő) női orvos működött.²⁶

Társadalmi szerepvállalása

Königsberger doktornő – mint az első doktornők kivétel nélkül mind – nemcsak remek orvos, kiváló diagnosztá, de lelkes társadalmi munkát is végez élete végéig, egyesületi formában is és magánakcióként. Kora ifjúságában elkötelezi magát a *Budapesti Leány Egyesülethez*, minden akciójukban részt vesz, hosszú ideig vezetőségi tagként.

A *Budapesti Leány Egyesület* aktív tagjaként 1906-ban egy rendkívüli közgyűlés személyi változások bejelentése kapcsán megtudjuk, hogy az addigi elnök, *Strasser Elza* lemondása miatt helyére *Deutsch Olga*t választják, s a gyűlés társelnöke dr. Königsberger Lea lesz.²⁷

Gyakran hívják a tanuló ifjúság számára tartandó előadásokra. 1909-ben például pályaválasztási értekezletre a székesfőváros tanügyi osztálya által szétküldött meghívón olvashatjuk milyen lehetőségeket villantanak fel a jövő dolgozó női számára az iskolákban pályaválasztásuk megkönnyítésére hiteles előadókkal s ott találjuk a doktornőt is, aki az orvosi pályáról beszél. De előadást tartanak azok is, akik iparrajziskola elvégzésével elsajátítható és iparművészeti téren értékesíthető ügyességeket, fénypépszeti, kerétszeti, fogtechnikus, háztartási ruházati iparhoz tartozó, nőtisztviselői, tanítónői, középiskolai tanári pályát mutatják be az ifjú leány diákoknak ezzel növelve az esélyüket a számukra legjobban megfelelő pálya választása esetén a könnyebb megélhetés és gazdasági függetlenség elérését.

²⁵ *Budapesti Közlöny*, 1916. november 50. évfolyam, 275. szám. – 1916-11-25

²⁶ *Budapesti Közlöny*, 1925. szeptember 59. évfolyam, 197. szám 4. – 1925-09-03

²⁷ *Budapesti Hírlap*, 1906. november 1. 16.

Önkéntes orvosi munka, jótékonyság

Szegény gyerekek nyaraltatását vállalta az izraelita hitközség a Hont megyei Diósjenőn éveken keresztül. Minden nyáron előzőleg *Glass Izor*, *Bars Dezső*, Königsberger Lea és *Fischer Lajos* orvosokból álló bizottság megvizsgálta és kiválogatta azt a szerencsés 380 gyermeket fele-fele arányban fiukat és lányokat, akik a nyaralás örömit élvezhették.²⁸

Rendszeressé vált a *Budapesti Leányegyesület* többnapos karácsonyi vására. Az 1910-ben megrendezett vásáron is lelkesen részt vett Königsberger Lea amelyet a *Nemzeti Szalon* Erzsébet-téri otthonában termeiben rendeztek, s Bárczy István polgármester nyitotta meg. A felhalmozott szépen kiállított ajándékok, művészi apróságok, kézimunkák, japán csecsebecsék, selyem, gobelin, szőttes és könyvek közül választhattak a látogatók.²⁹

A egyesület társelnökként hatékonyan működött közre a háború okozta nyomor enyhítésén olyan 640 szegény sorsú lány havi segélyezésében, akik elvesztették a munkájukat vagy keresetüket a háború következtében.³⁰

Választójogi harc

A diplomás nők az általános választójogáért való harcnál realisabbnak látták az esélyt, hogy ők „részjogot” megkapják a választásra, hiszen bizonyítható érvük volt a konzervatív férfitársadalom számára, a politikai vezetőknek, azonos munkát végeznek a férfiakkal így joggal követelhetik az azonos választójogukat. Königsberger Lea doktor határozottan és első vonalban harcolt e jogokért.³¹

Néhány haladó gondolkodású férfi – a liberális kormánypárt tagjai – is együtt harcolt a nőkkel a nők jogaiért, és 1911-ban létrehívták a *Magyarországi Férfi-ligát*, melynek vezetője *Dirner Gusztáv*, alelnöke *Zipernovszky Károly*, főtitkára pedig *Beinitz Ernő*³² lett. A Férfi-liga tagjai 1913-ban a magyar orvosnők nevében sürgönyben írtak *Khuen-Héderváry Károly* grófnak, a választójogi bizottság elnökének, „*hogy a nők választójoga legalább is a diplomás nőkre kiterjesztessék, a nő közéleti szereplésének jelentősége méltánylást érdemel...a férfiakkal egyenlő feltételekkel küzdő nő hozzászólhasson a közügyekhez. Ezekre hivatkozva, mély tisztelettel fordulunk nagyméltóságodhoz, mint a választójogi bizottság elnökéhez azzal a kéréssel, méltóztassék odahatni, hogy a tekintetes bizottság a nő választójogának kérdését is felvegye a tárgyalás anyagába, illetve hogy ez alapon törvényjavaslat megfelelő ilyen irányú módosítását megejtse. Zipernovszky Károly alelnök, Beinitz Ernő főtitkár.*”³³

A magyar orvosnők 1913-ban emberi mivoltukra és munkájukra hivatkozva küldték sürgönyüket az elnök *Khuen-Héderváry Károly* grófhhoz: *Balogh Irén*, Königsberger Lea, *Melháné-Hild Paula*, *Rónayné Hauser Euinia*, *Steinberger Sarolta*, *Szalay Elza* aláírásával „*Emberi mivoltunk és munkánk lebecsülésének tekintenek, ha a képviselőház a férfi-*

²⁸ *Pesti Napló*, 1912. július 63. évfolyam, 156 szám – 1912-07-04

²⁹ *Pesti Napló*, 1910. december 61. évfolyam, 299. szám – 1910-12-17

³⁰ *Magyarország*, 1915. március 22. évfolyam, 84. szám – 1915-03-25

³¹ *Az Újság*, 1913. február 11. évfolyam, 38. szám 5. – 1913-02-13

³² *Világ*, 1911. október 2. évfolyam, 236. 9. – 1911-10-05

³³ *Az Újság*, 1913. február 11. évfolyam, 38. 5. – 1913-02-13

ak minden rétegének jogairól gondoskodna, s a mi választójogunkat nem biztosítaná. Kérjük a nők választójogát a módosítások során a javaslatba felvenni.”³⁴

Majd újabb sürgőnyt fogalmaztak meg a munkapárti választójogi bizottság elnökéhez gróf Khuen-Héderváry Károlynak, a nők választójoga érdekében. „*A legfelelősségteljesebb foglalkozásnak élünk. A férfikollégákkal egyenlő előképzettség alapján egyenlő munkát végzünk, állampolgári kötelességet teljesítünk, emberi mivoltunk és munkánk lebecsülésének tekintenek, ha a képviselőház a férfiak minden rétegének jogairól gondoskodnék, a mi választójogunkat nem biztosítaná. Kérjük a nők választójogát a módosítások során a javaslatba felvenni. Mély tisztelettel.*”³⁵

Noha kérésük süket fülekre talált, a harcot nem adták fel. Az 1918-as politikai választási mozgalmak fontos részének tekintették változatlanul a nők jogait. Az 1918-as választásokat megelőzte a valójában demokrata, a mérsékelt és konzervatív pártok közötti harc (Tisza–Wekerle). A háború sokakat ráébresztett a választójog kiterjesztésének szükségességére. Azonban politikailag a vezető kormánypárt csak újabb részleges szavazati jogokat kívánt adni, az általános szavazati jog helyett. A törvényjavaslatok lázas előkészítésében az orvosnők és írónők a nők is a nők részleges választójogukért harcoltak. Minden lehetőséget megragadtak, mind tartalmilag, személyileg, mind technikailag, hogy eljuttassák a javaslatukat a parlamenti bizottságokhoz.

A *Feministák Egyesülete* keretében az orvosnők, az írónők és újságíróknak újabb memorandumot intéztek a képviselőházhoz a nők aktív és passzív választójogának reformjavaslatára. Az orvosnők között ott találjuk Hugonnai Vilmát, Steinberger Saroltát, Baán Ilonát, Balog Irént, Königsberger Leát, Hann Fannyt, John Szidóniát, Markbreiter Irént, Bánóczy Margitot és Linhardt Melaniet, akik közös elhatározásában a magyar orvosnőket a képviselőházhoz írott memorandum aláírásra szólították fel. Ám az idő rövidsége miatt újsághirdetési PR-t, a gyors eléréshez sürgőnyt, vagy telefont (ma twitter, sms, stb. lenne) segítségét alkalmazták.

Az írónők részéről hasonló határozatot hoztak a következők: *Táboriné Tutsek Anna, Stefani Elza, Bedy-Schwimmer Rózsa, gróf Teleky Sándorné, Dénes Zsófia, Sárosi Bella, Pogány Paula, Vándor Iván, Altai Margit, Fodor Erzsébet, Baria Lajosné, Simon Erzsébet.*

A szavazati jogok előterjesztéséből persze semmi nem valósult meg.

Magánélet

Königsberger Lea doktornő orvosi munkáját változatlan odafigyeléssel, empátiával és nagy szaktudással végzi az orvosi szabadpályán, vagyis mint magánorvos. Nagy páciéntúrája egyre csak nő.

Csak egy volt páciense³⁶ elbeszéléséből tudjuk vőlegényét elvesztette az első világháborúban, és attól kezdve egyedül élte le életét. Szemérmesen nem beszélő volt a magánéletét tekintve.

³⁴ *Világ*, 1918. június 9. évfolyam, 142. szám 5–6. – 1918-06-16

³⁵ *Pesti Hírlap*, 1913. február 35. évfolyam, 38. 3. – 1913-02-13

³⁶ *Szentgyörgyi Zsuzsával készült riport* 2019. ápr. 5.

Lakhelyeit nem váltogatta, élete legnagyobb részét ugyanabban a kétszobás lakásban élte, melyben rendelője is volt 1920-tól haláláig a Lipót, ma Szent István körút 10-ben. Kortársai szerint otthona pedáns, de rideg volt – egy gyerek páciens gyerek szemében. Jóval 70 év felett halt meg, halálának pontos dátumáról azonban adatunk nincs. Ortodox zsidó hitét élete végéig követte. Bátyja, Königsberger Ábrahám (Ábris), mindig a közéletben élt (Katona József és Hollán utcában). Nincs adatunk arról sem, miként vészelté át zsidóüldözést, a második világháborút, de életben marad és már 70 év felett jár már, amikor *Szentgyörgyi Zsuzsa* szép írást tesz közzé Königsberger Lea doktornőről.³⁷

„Doktornéni pedig jócskán hetven fölött. Anyu nem tágit, felhívja. Persze, hogy eljön, és már a gondolatra is hogy jön, mind fellélegzünk. Mert Doktornéni maga a felszabadító biztonság. A keze mindig lilás, érdes a sok mosástól, a hangja szigorú, az ítélete megfellebbezhetetlen. De ki akarna fellebbezni, amikor mindig jókat mond, amikor mindig hozza a gyógyulást?

Ő a mély bölcsesség, a szigorú rend. Az egyetlen ember, akivel Anyu se mer soha vitázni, akinek minden szavára figyel, és főleg megfogadja. No persze, már Anyunak is ő volt a gyerekorvosa.... A Weiss család meg hasonló milliomosok megbecsült, és gondolom, jól fizetett orvosa, aki szegény proligyereknek ingyen tart vizsgálatokat.

A szigorú vénlány, aki élete végéig gyászolja a világháborúban, az elsőben persze, elesett vőlegényét. Aztán az egykori proli gyerekek meg szüleik megmentették a kitelepítéstől (természetesen, már a második világháború után), de kitüntetést azért sose kaphattott. Még mit nem, egy megátalkodott ortodox zsidónak! Azt viszont máig sem értem, hogyan tudta ez a nagyszerű orvos, íróasztala fölött Tulp doktor anatómiai leckéjével, harmonizálni a legkeményebb ortodox rítusokat, egyebek között a kórséget a természettudományokkal. Hát megjön Doktornéni (tisztá, keményített törölköző kikészítve), megnéz, megkopogtat, kikérdez, és kész az ítélet: ennek a gyerekek bizony skarlatja van! Piros cédula a bejáratú ajtóra, Nagyika drágám ápol, Doktornéni meg naponta eljön. Csak semmi penicillin, mert akkor nem lesz immunis a gyerek a jövőben. És szigorú diéta. A fél ház nekem kajtat citromot, vaját. Hát hisz ez 1953! A Rákosi-kor közepe, a padláslesöprések kora.”

Szentgyörgyi Zsuzsa így emlékszik másutt Königsberger Leáról.:

„Nehezen érthető számomra, hogy tudta összeegyeztetni mély vallásos meggyőződését természettudományi tudásával. A vallásosságára jellemző a második világháború után anyám összezsomagolt a Jointtól kapott élelmiszer csomagot marhahús konzervet és egyebeket, átküldte velem a Doktornénihez, közel laktunk. Kinyitotta a csomagot és látva a húskonzervet visszaküldte, mert nem volt kóser. Meghiitt személyes kapcsolatomban nem volt vele, mert sose beszélgettünk a panaszon, gyógymódon, terápián kívül bármi, ami személyes lehetett. De felnéztem rá, nekem ő volt a csupa nagybetűs DOKTOR. Maga volt a bizalom, a megnyugvás, volt egy kisugárzása. Megbecsült gyerekorvosa volt a Weiss és a Chorin családnak, de minden héten egy vagy két napot ingyen rendelt a proligyereknek. Nem tudom mi történt vele a zsidóüldözés alatt, talán a pesti gettóban vészelté át az időt, vagy bujtatták valahol. Rengeteget olvasott, nagyon művelt volt, csodálattal néztem fel rá, nagy varázsló volt – jó értelemben olyan volt, mint egy mágus.

³⁷ SZENTGYÖRGYI ZSUZSA: „A hetedik te magad légy” – *Szemelvények egy életből*. Bp., Typotex Kiadó, 2015. 15–19.

Számon tartott és kért mindent, amit javasolt. A keze reszelős volt a sok víztől és fertőtlenítő szertől. Mindig kétszer mosott kezét jövet és menet. Pedánsan tiszta volt. Kemény ember volt. Konzervatívan öltözködött, haját is kontyban viselte, bár arcvonása szépségét még idős korára is megőrizte.”³⁸

Emlékét megőrizzük.

JUDIT FORRAI, DSc, MA

*Head of the Department for the History of Medicine
Semmelweis University, Institute for Public Health*

forrai.judit@med-semmelweis-univ.hu

SUMMARY

Dr. Lea Königsberger was a typical example of an emancipated, modern, educated woman, deciding for medical profession at the early 20th century. She was one of the first women admitted to the Medical Faculty in Hungary. Her medical career was coupled with social ambitions and deep human attitudes. Königsberger with her qualities may be a model of modern intellectuals of the early 20th century. She was an excellent pediatricist, a member of a feminist association, an outstanding representative of human freedom and female emancipation, with modesty, great empathy and broad horizons. Present article includes her detailed biography and an evaluation of her versatile activities.

³⁸ Szentgyörgyi Zsuzsával készült riport 2019. ápr. 5.

GYÖRY TIBOR SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

KAPRONCZAY KÁROLY

Győry Tibor régi, nemesi családból származott: őse, *Győry Gáspár* 1656-ban kapott III. Ferdinándtól – nádudvari előnévvel – magyar nemességet. Apja, nagyapja és rokonságának számos tagja mérnök volt. Apja az északkeleti vasúttársaságnál tevékenykedett, nagyapja Temes, majd Pest vármegye főmérnöke volt.

Győry Tibor 1869. május 9-én született Pesten, igen gondos nevelésben részesült, de 15 éves korában elvesztette édesapját, gyámjának Bécsben élő nagybátyját nevezték ki. Elemi és gimnáziumi iskoláit a pesti evangélikusoknál végezte és feltehetően nagybátyja tanácsára választotta az orvosi pályát. A visszaemlékezések szerint kiváló érzéke volt a klasszikus nyelvek, a történelem és a zene iránt, amely vonzalom megmaradt azután is, hogy orvosi tanulmányokba kezdett. Diplomás orvosként elvégezte a Zeneakadémiát, hegedű tanszakon művészdiplomát szerzett, emellett kiváló zongorista és orgonista is volt. A későbbi évtizedekben többször rendezett jótékonyági hangversenyeket és saját szerzeményű dalai nyomtatásban is megjelentek.

Orvosi diplomáját 1894-ben szerezte meg Budapesten, végzése után *Kéthly Károly* II. sz. Belklinikáján gyakornokoskodott, egy év múlva a Szent Rókus Kórházban *Székács Béla* osztályára került segédorvosnak, ahol közel három esztendőt töltött. Ebben az időben nemcsak belorvosi ismereteit gyarapította, hanem beiratkozott az iskolaorvosi tanfolyamra, iskolaorvosi és egészségtan-tanári oklevelet is szerzett. Pályakezdő orvosként nem nagy jövedelemmel rendelkezett, de megalázónak tartotta, hogy kórházi munkáját betegei „hálapénzzel” honorálják. Ezért állást vállalt a Magyar Állami Gépgyár és a Posta Betegsegélyező Pénztáránál, az egyiknél rendelő orvosi, a másiknál kerületi orvos lett. Ebben az időben végezte a zeneakadémiai tanulmányait, de nagy elfoglaltsága mellett mégis maradt ideje orvostörténeti érdeklődése kielégítésére is. *Demkó Kálmán* magyar orvoslás történetét feldolgozó kötetének megjelenése után (1894) érezhetően többen kezdtek foglalkozni orvostörténelemmel, a szaklapokon kívül a napi sajtóban is kisebb-nagyobb lélegzetű, az orvosi múltat idéző írás jelent meg. Részben ennek, részben klasszikus műveltségének köszönhetően fordult Győry érdeklődése az orvostörténelem felé, amiről értesültek tanárai és hivatali főnöke is. Talán ennek köszönhető, hogy 1898-ban az orvosi kar neki ítélte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által felkínált lehetőséget, hogy tanulmányozza a düsseldorfi orvostörténeti kiállítást, készítsen jelentést róla, és ennek nyomán tervezetet egy hasonló budapesti kiállítás létrehozásához. A választás elsősorban azért esett Győry Tiborra, mert a németen és francián kívül beszélt olaszul, kiváló volt latin tudása, jól értette az ó- és újjörög nyelveket is. Valójában ez a düsseldorfi kiküldetés döntötte el, hogy Győry Tibor az orvostörténelem művelését választja hivatásának.

Erről *Daday András* – tanítványai közül talán a legkiemelkedőbb – így írt 1938-ban

Győry Tiborról szóló megemlékezésében: „*A düsseldorfi kiállítás méreteivel, eredetiségével nagy hatást gyakorolt Győryre. Napokon keresztül járt-kelt az üvegszekrények között és csodálta meg az egyiptomi papiruszokat, a római, a görög, arab, majd újabb nemzetek, főleg a németek orvostörténeti emlékeit. Hogy milyen árvának, szegénynek érezhette magát a német kultúrát hirdető tárgyak láttán és a felsőbbiséget hangsúlyozó előadások hallatára – elképzelhetjük. Amikor ott messze idegenben, nagy egyedüllétben ráeszmélt elmaradottságunkra, a keserűség szorította a torkát és könnyes lett a szeme. De mindez csak egy percig tartott. Amíg könnyeit letörölte, a lelkében támadt vihar is lecsillapodott. Tudta már, hogy mihez kell kezdenie, mire kell szentelnie az egész életét.*

Hazaérkezése után beszámolt a kiállításról, a látottakról és tapasztalatairól. »Azt írja, hogy „minden emlék egy kő, minden korszak egy köréteg, s a sok rétegnek évezredekén át való egymásra halmozódása a nagy építmény, a modern orvostudomány. Mily érdekes, mily tanulságos követni az ő fejlődésében.« Ezek a szavak már sejtetik, hogy Győry Tibor az orvostörténelem apostola lesz.»¹

Valójában ekkor kezd intenzíven foglalkozni orvostörténelemmel. Ismerte a hazai orvostörténeti szakirodalmat, annak mérőöldköveit és pontos munkatervet készített magának. Az alapvető források – Weszprémi és Linzbauer nélkülözhetetlen művei, valamint a magyar orvoslás történetének feldolgozására irányuló monográfia kísérletek – rendelkezésére álltak, viszont hiányzott az alpmunka, a hazai orvostörténeti és orvosi irodalom bibliográfiája, ami minden további kutatás kiindulópontja lehet. Két év alatt – nevezhetnénk szárnypróbálgatásnak is – tizenhárom közleményt írt, és jelentetett meg orvosi és történeti szaklapokban. Közben szorgalmasan gyűjtötte az adatokat a magyar orvosi irodalom bibliográfiájához,² az adatokat részben a fővárosi és vidéki könyvtárakban, iskolai és kollégiumi könyvgyűjteményekben gyűjtötte össze, emellett százszámra írta az érdeklődő leveleket magán- és egyházi könyvtáraknak. Eredményeként végül megszületett a *Magyarország orvosi bibliográfiája. 1472–1899* című 250 oldalas munkája, amelyet 1900-ban a Magyar Orvosi Könyvkiadó adott ki. Az összeállítás valóban alapvetés, a magyar orvosi munkák első számbavétele.

Ebben az időben írta másik jelentős művét, amely tisztázni igyekezett a Morbus Hungaricus orvosi kifejezés jelentését, annak a XVI-XVII. századi járványos megbetegedésnek a mibenlétét, ami hazánkban tűnt fel és Bécsen keresztül áterjedt Németországba és Hollandiába. Közel 70 eredeti közlést tanulmányozott át, végül arra a következtetésre jutott, hogy a kór a typhus exanthematicusnak felel meg. Logikája, adatkezelése igazi történészre vall, és nem a még pályája kezdetén lévő orvostörténészre.

A hazai orvostörténelem művelésével kapcsolatban kész programmal rendelkezett: nemcsak szakirodalmi téren kell eredményeket felmutatni, hanem alapgyűjteményeket kell felállítani, olyan könyvgyűjteményt kialakítani, amely az orvostörténeti kutatások bázisa, egyben egy felállítandó orvostörténeti tanszék intézeti alapját is képezi. Erre alkalmas helynek bizonyult a Budapesti Királyi Orvosegyesület, ahol az elmúlt két évti-

¹ Daday (1938) i. m. 319.

² Művének legfőbb forrása Id. Szinnyei József és ifj. Szinnyei József 1878-as természettudományi könyvészete (– *Dörnyei Sándor megállapítása*)

zedben az orvostörténelem tárgyköréből már számos előadás hangzott el. Az Orvosegyesület 1841-ben alapított könyvtára értékes könyvritkaságokkal rendelkezett. Az egyesületi múzeum létrehozásának gondolatát Győry Tibor vetette fel, amely javaslatot *Hőgyes Endre* felkarolta és így 1905-ben megalakult az orvostörténeti múzeumi szakbizottság. A Bizottság elnöke Hőgyes Endre, titkára Győry Tibor lett, akit egyben a Könyvtár felügyelőjévé is kinevezték. Az ügy mellé a korabeli hazai orvostudomány nagyságai sorakoztak fel: *Korányi Frigyes*, Hőgyes Endre, *Kézmárczky Tivadar*, *Tauffer Vilmos*, *Elischer Gyula*, hogy csak legnevesebbeket említsük. Először felhívást intéztek a magyar orvosokhoz, hogy értékes dokumentumaikat, tárgyaikat és jeles szakemberek hagyatékát juttassák el az Orvostörténeti Múzeumnak. Ekkor került ide *Markusovszky*, *Balassa*, *Lumniczer* és *Kovács Sebestyén Endre* értékes irattára, *Korányi Frigyes* Bécsben megvásárolta *Rokitanszky* okleveleit, mások jelentős összegekkel járultak hozzá a múzeum létesítéséhez. A munka mozgatója, az anyag feldolgozója Győry Tibor volt, aki gondolatban még mindig a düsseldorfi kiállítás nyomán létrehozandó magyar orvostörténeti kiállítás tervének megvalósításával foglalkozott.

Győry Tibor 1902-ben a budapesti orvosi karon az orvostörténelem tárgyköréből magántanári képesítést szerzett, 1905-től az Állatorvosi Főiskolán az állatorvoslás története tárgyköréből főiskolai tanári címet kapott, amely ekkortól a kötelező tárgyak közé emelkedett. A tárgy másik előadója *Magyary-Kossa Gyula* volt.

Győry a 20. század első évtizedében több alapvetésnek számító tanulmányban a hazai orvostörténelem fontos adatait tárta fel, e közleményeket javarészt a lipcei Orvostörténeti Intézet kiadványaiban németül, franciául és angolul jelentette meg. Szoros kapcsolatba került *Karl Sudhoff*-al, az intézet alapítójával, akinek munkássága alapjaiban határozta meg a német és az európai orvostörténeti kutatásokat. Győry igen sokat tanult Sudhofftól, és gyakran hosszú heteket töltött a lipcei intézet könyvtárában és kéziratárában. Nemzetközi kapcsolatait is elsősorban itt, a német kollégák segítségével építette ki. Idegen nyelvű írásai mellett a hazai tudományos folyóiratokban is közzé tette tanulmányait, természetesen magyar nyelven. A legjelentősebbek: a *Nagy Lajos király betegsége és halála, Az 1738. évi nagy pestis járvány, Bethlen Kata orvosi könyvei a XVII. századból, II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak betegsége és halála, Weszprémi István az antitoxikus terápia előharcosa* című tanulmányai, továbbá a *Kolozsvári Jordán Tamásról, Thököly Imre betegségéről, Pápai Páriz Ferencről, Sinapius Mihályról* szólók. Nosológiai tárgyú munkája a XVI. századi brünni morbus brunagalicus leírása, amely *Jordán Tamás* 1577-es tanulmányából ismeretes. Győry a kórkép részletes analiziséből következtetett arra, hogy e szokatlan terjedési mechanizmusú járvány az extragenitalis sifilis volt, amelynek fertőződési forrása a nyilvános városi gőzfürdő lehetett.

1906-ban emléktáblát helyeztek el *Semmelweis Ignác* szülőházán és szobrot állítottak tiszteletére az Erzsébet téren. A Semmelweis emlékmű felállítása nemcsak a nemzet kegyeletének kifejezése volt, az életében nem méltányolt, halála után is sokáig feledett magyar orvos előtt, akinek életművéért akkor vívott küzdelmet Bécs és Budapest. Való igaz, hogy Semmelweis Ignác – mikrobiológiai és bakteriológiai ismeretek nélkül – jutott el a gyermekági láz kórtanának feltárásában olyan adatokhoz, amelyet csak harminc év múlva igazolt a mikrobiológia és bakteriológia. Ekkor az életében támadott,

majd elfeledett orvost az „Anyák megmentőjének” nevezték el, Bécs és Budapest egyaránt magáénak vallotta. Bécs a Semmelweis család német eredetével, bécsi tanulmányaival és ottani munkásságával érvelt, míg Budapest Semmelweis budai születésére, Bécsből történt eltávolítására hivatkozott, sőt az is bizonyította, hogy a felfedezés folyamatának, eredményeinek írásban való rögzítését is Pesten végezte el, legádázabb ellenfelei pedig nem magyarok voltak. A vita évtizedekig elhúzódott, Bécsben a magyarokat kellemetlen színben feltüntető könyvet adtak ki. A semmelweisi életmű kutatása divattá vált. Győry eredeti pesti dokumentumok alapján írta meg nagy tanulmányát, bizonyította Semmelweis magyarságát, kikutatta családfáját stb. Összegyűjtötte a pesti orvosi kar levéltárában őrzött Semmelweis dokumentumokat, az Orvosegyesületben, a Helytartótanács levéltárában és az MTA irattárában található Semmelweistől származó iratokat, leveleket és nyomtatott munkáit. Számos e témában írott közleménye közül kiemelkedik Semmelweis összegyűjtött munkáinak kötete, amelyet Jénában *Semmelweis' Gesammelte Werke* címmel adott ki először (1905), majd 1906-ban a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat gondozásában jelent meg, magyar nyelven. Nevéhez fűződik az 1906. évi, Orvosegyesületben elhangzott *Emlékbeszéd*, valamint az orvosi karon – népes külföldi részvétellel – tartott ünnepi megemlékezés megszervezése. Győry Tibor volt a titkára annak a Semmelweis Emlékbizottságnak, amely felállította a nagy magyar orvos fővárosi szobrát, Semmelweis bélyeget adott ki, és utcát nevezett el róla. Győry nemzetközi vonatkozásban elismert Semmelweis-kutató lett, sőt a kormányzat is elismerte orvostörténeti kutatói tevékenységét. Mind gyakrabban nyílt lehetősége külföldi orvostörténeti rendezvényeken való részvételre. Különböző külföldi akadémiák, társaságok és kollégiumok választották meg tiszteleti vagy levelező tagjának, sőt 1927-ben a Német Orvostörténeti Társaság Győry Tibor tiszteletére rendezte meg Budapesten, soron következő kongresszusát. Egyetemi karrierje is emelkedett: 1926-ban rendkívüli-, 1936-ban nyilvános rendes tanára lett az orvostörténelemnek. 1933-ban a Magyar Tudományos Akadémia választotta meg levelező tagjának.

A közéleti pályán

Az első világháborúban törzsorvosként vett részt. Bár korára való tekintettel csak egy esztendőt töltött a fronton, de tartalékosként mindvégig a katonaegészségügy szolgálatában maradt.

Az 1919 után konszolidálódó magyar állam átformálta a magyar egészségügyi kormányzatot, a közegészségügyi feladatköre áthelyeződött a Népjóléti Minisztériumba, ahol a közegészségügyi osztály élére Győry Tibort nevezték ki. Nem csupán a Trianon utáni állapotoknak megfelelő egészségügyi kormányzás új formáit kellett megteremteni, de mind nagyobb súlyt helyeztek a népegészségügyre is. A minisztérium intézményi háttérével megalapították a *Népegészségügy* című folyóiratot (1920), amely egyrészt a közegészségügyi kormányzás rendelkezéseit adta tudtul, emellett elméleti segítséget is kívánt nyújtani a feladatok elvégzéséhez. A folyóiratnak nem csupán főszerkesztője, hanem szellemi irányítója, gondos szakmai vezetője lett Győry. Hamarosan a Népjóléti Minisztérium helyettes államtitkára (1924), ezáltal a magyar egészségügy gyakorlati vezetője lett. Ezt a tisztséget – a vele járó szerteágazó feladatokkal egyetemben – meg-

tartotta akkor is, amikor az egészségügyi részleget visszahelyezték a belügyminisztériumba (1932). Jelentős szerepe volt a társadalombiztosítási törvény előkészítésében és megalkotásában (1927), az iskolaegészségügy korszerűsítésében, az Országos Közegészségügyi Intézet felállításában (1926), a két világháború közötti kórházépítési program kidolgozásában és megvalósításában, az egészségügyi képesítési rendszer megújításában, valamint az ehhez kapcsolódó intézményi háttér megteremtésében. A közhivatalnok élete és mindennapos tevékenysége nem látványos, de szívós munkát igényel, amelytől egyhangúsága miatt sokan – főleg a tudomány világából érkezettek – igyekeztek szabadulni. Győry Tibor minden körülmények között vállalta feladatát, ebben könynyebbségére-segítségére volt az orvostörténelem, amelynek művelésével magas állami tisztségei ellenére sem hagyott fel. Mindig segítségére állt fiatal orvoskollégáinak, akik támogatásával jelentős számban jutottak külföldi ösztöndíjakhoz.

Az orvostörténelem tanára

Győry Tibor magántanári képesítésének megszerzése után, 1902-től tartotta meg szabadon választott előadásait – heti három alkalommal – meglehetősen nagy érdeklődés mellett, sőt 1905-től az Állatorvosi Főiskolán is előadta a magyar állatorvoslás történetét. Mindkét helyen magas közigazgatási megbízatása idején is rendszeresen oktatott és vizsgáztatott, csak 1928-ban változtatott ezen a rendszeren: rendkívüli professzorként un. nagy előadásokat tartott, az előadások zömét tanítványai köréből kikerült magántanároknak engedte át. *Daday András* 1938-ban Győry Tibor felett mondott emlékbeszédben a következőket fogalmazta meg: „Győry Tibor a tanári karnak tett ígéretét 100 százalékban megtartotta. Minden törekvése arra irányult, hogy tanítványaiban az érdeklődést a tudomány iránt felkeltse, s közülük utódokat neveljen, mert az volt a meggyőződése, hogy Magyarországon nem zárkozhattunk el az orvostörténelmi tanszék felállításától. Összesen 746 előadást tartott, az utolsót 1937. november 19-én. Minden előadására lelkiismeretesen készült, mert mint írásaiban is tökéletességre törekedett. Úgy meg tudta választani mondanivalóját, és olyan tiszta szép magyarsággal, gördülő stílussal tudta azt előadni, hogy tanítványai mindig figyelemmel csüngtek szavain. „³

Győry kiváló tanítványokat nevelt, sőt másokban is felkeltette az orvostörténelem iránti érdeklődést, tenni akarást. Így került az orvostörténelem vonzáskörébe *Nékám Lajos* jeles bőrgyógyász professzor, és tanítványai köréből került ki a két világháború közötti időszak teljes magán-tanári kara: *Daday András, Elekes György, Gortvay György, Herczeg Árpád, Balint Nagy István, Korbuly György*, igen jó kapcsolatban állt a hazai orvostörténetírás másik nagyságával, *Magvary-Kossa Gyulával* is.

Daday András – aki Kolozsvárott végzett és a trianoni békeszerződés után települt át Magyarországra – írja visszaemlékezésében: „[...] hamarosan rájöttem, hogy a magyar orvostörténelemnek Magyarországon tulajdonképpen két élő művelője van, *Magvary-Kossa Gyula és Győry Tibor*. Velük kellett felvennem a személyes kapcsolatot, hogy felvilágosítást, útbaigazítást kérjek munkálkodásom megkezdése előtt.”⁴ „[...] Máso-

³ Daday (1938). i. m. 320.

⁴ Daday (1976). i.m. 101.

dik megítisztelő látogatásom Győry Tibornál volt, a Népjóléti Minisztériumban. Hatalmas titkári szobán keresztül, mely várakozóhelyül is szolgált – előzetes bejelentkezés után – jutottam be hozzá. Íróasztala mellett felállva, fekete zakós, inkább alacsony, szegletes arcú, keskeny vállú, határozott arcvonású, ünnepélyes jelenség fogadott. Mozdulatai kimértek, szavai megfontoltak voltak. Mindjárt látszott rajta, hogy vezető ember, aki a sok szó helyett a lényegre tért. Rövidesen megtudta, hogy az Alkotás utcai katonai kórházban és a MÁV Rendelő Intézetben működöm, és megismerte helyzetemet és szándékaimat is. Önként felajánlotta segítségét, hogy jobb és biztosabb körülmények közé kerüljek, főleg, hogy több időt nyerjek orvostörténeti kutatásaim elvégzésére.

Ismeretségünk tovább elmélyült: minden héten megfordultam lakásán, s egy csésze tea mellett beszéltek meg az időszerű kérdést. Nagyon határozott ember volt, s nehezen lehetett elhatározására bírni. Mikor az orvosi fakultás történetéhez az anyagot gyűjtötte – melyben én is segítségére voltam -, megkérdezte tőlem, miként írnám én meg a könyvet? Erre azt válaszoltam, hogy csak időrendben. Órák hosszat tartó vita után látta be javaslatom helyességét. Más alkalommal átadta kéziratának egy-egy részletét átolvasásra. Ma is emlékezetemben él, hogy kifogásoltam a kéziratában gyakran előforduló kifejezést: tanszéket állított fel. Hiába erősködtem, hogy a tanszéket nem állítják fel, hanem létesítik, nem engedett felfogásából.”⁵

„[...] Míg Magyar–Kossa főleg hazaiaknak, hazaiakról írt és külföldre sohasem vándorolt, addig Győry nagy súlyt helyezett arra, hogy a külföld is megismerje hazánk orvostörténeti vonatkozásait. Ezért gyakran részt vett külföldi orvostörténeti kongresszusokon és küldte ki tanítványait, adta írásait külföldi lapoknak. [...]”⁶

Győry és Magyar–Kossa az orvostörténelem művelése szempontjából biztos háttérnek tartotta az egyetemet, illetve az Állatorvosi Főiskolát, ahol a meghirdetett előadásokon az adott évfolyam jelentős része megjelent. Ezt szilárdabb köteléknek vélték, mint az önkéntesség elvén nyugvó társaságot. Ők a tanár-tanítvány kapcsolatában látták az orvostörténelem fejlődésének zálogát, az egyetemet jelölték meg szilárd háttérnek. Az adott időszakban ez volt a helyes álláspont, hiszen mind a négy magyar orvosi karon magántanárok működtek, az egyetemi kiadványok publikálási lehetőséget biztosítottak, sőt a hazai orvosi könyvkiadók is szép számban adtak ki orvostörténeti tárgyú könyveket. Sajnos ez a helyzet alapjaiban változott meg 1945 után: megszűntették az egyetemi és főiskolai orvostörténeti oktatást, így megsemmisült a biztos háttérrel együtt a kutatás, a szakmai utánpótlás, sőt a társasági formában való újjászervezés is lassabb és bizonytalanabb lett.

Győry igazi tudományszervező volt: tanítványait szakmai dolgozatok írására buzdította, amelyeket megjelentetett a *Népegészségügy* című, általa szerkesztett folyóiratban, sokuknak olyan feladatot adott, amely csak nagy könyvtárakban, levéltárakban végzett kutatásokra támaszkodhatott. Jeles tanítványait magán-tanári habilitációra ösztönözte, így a négy orvosi karon az ő tanítványai adták elő az orvostörténelmet. Azt is tudta, hogy az orvostörténelemből megélni nem lehet, így mindegyik tanítványának olyan állást biztosított, hogy nyugodtan tudták oktatói és kutatói tevékenységüket folytatni.

⁵ Daday (1976). i.m. 102.

⁶ Daday (1976). i.m. 102.

Győry Tibor legnagyobb és legértékesebb munkája, az 1936-ban megjelent *Az orvosi kar története 1770–1935* című monográfiája, amely az alapításának 300. évfordulóját ünneplő Pázmány Péter Tudományegyetem többkötetes, az egyes karok múltját feldolgozó mű harmadik részeként látott nyomdai napvilágot. Győry Tibor rendkívül körültekintő életet élt, előre tervezett, ezért a történeti feldolgozások elkészítése során soha nem érték váratlan megbízások, a munkavégzést akadályozó helyzetek. Már az 1920-as évek közepétől tudatosan készült a nagyszombati egyetem alapításának 300. évfordulójára, sorra jelentette meg a hazai orvostudomány egyes területeiről, fontos fejezeteiről, kiemelkedő egyéniségeiről szóló tanulmányokat. Javasolta, hogy a kar irattárát rendezék, áttekinthető nyilvántartásokat készítsenek róla, hogy a munkálatok megkezdésére használható állapotba kerüljön. Ugyanezt szorgalmazta az Országos Levéltárban őrzött egyetemi és orvostudományi anyagokkal kapcsolatban is. Tanítványai segítségével feltérképezte a vidéki levéltárakat, így, amikor 1930-ban hivatalos megbízást kapott az egyetem jubileumára elkészítendő kari történet megírására, már felkészült munkatársi gárdát tudott foglalkoztatni a kutatásokra szakszerűen előkészített helyszíneken. A munka megírásában Daday András, *Bálint Nagy István*, több vonatkozásban *Herczeg Árpád*, *Elekes György* volt a legközvetlenebb munkatársa, a levéltári kutatások zömét azonban maga végezte.

Még a nagy terjedelmű munka megjelenése előtt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába emelte, elismerve életművét, az orvostörténelem területén kifejtett munkásságát. Hamarosan visszavonult a közéleti tevékenységtől, ami azonban nem jelentett végleges szakítást az egészségügy irányításától. Továbbra is tagja maradt az Országos *Közegészségügyi* Tanácsnak, több olyan szervezetnek, amely kikérte tanácsát az egészségügyi politika formálásához. Hazai és külföldi elismerésben gyakran részesült: tagja volt a hallei Német Orvostudományi Akadémiának, a barcelonai Spanyol Királyi Akadémiának, a bécsi Orvosegyesületnek, a német és az angol orvostörténeti társaságoknak, ő kapta meg egyedül a külföldiek közül a Sudhoff-émlékérmet, a német orvostörténészek legnagyobb elismerését. Állami részről megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, a II. osztályú hadiékesítményekkel díszített Vöröskeresztes Érdemrendet, a Signum Laudis kitüntetést.

Győry Tibor volt az első európai értelemben vett magyar orvostörténészünk, aki a modern forráskritika módszereit használta fel kutatásaiban és a magyar orvostörténelem jövő útjainak irányát munkásságával hosszú időre megjelölte. 1938. január 9-én hunyt el Budapesten.

IRODALOM

- BIRTALAN Győző: Győry Tibor (1869–1938). *Híres Magyar Orvosok*. 2. köt. Budapest, Galenus, 2011. pp. 89–91.
- NÁDUDVARI Győry Tibor. *Népegészségügy*, 1938. 19. évf. 2. sz. pp. 57–59.
- BRUNN, Walter von: Tiberius von Győry, Edler von Nádudvar in Memoriam. *Orvostudomány*, 1938. 28. évf. pp. 313–318.

DADAY András. Győry Tibor az orvostörténész (1869–1938). *Orvosképzés*, 1938. 28. évf. pp. 318–322.

DADAY András: Egy orvostörténész visszaemlékezései. *Orvostörténeti Közlemények*, 77 (1976), pp. 99–106.

Orsós Ferenc: Gyászbeszéd Győry Tibor I. tag ravatalánál. (1938. január 12.). *Akadémiai Értesítő*, 1938. pp. 132–133.

KÁROLY KAPRONCZAY DSc
medical historian, editor-in chief
k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Tibor Győry (adelig Nádudvari) ist im Jahre 1869 zu Pest geboren, studierte und promovierte daselbst 1893. Er war drei Jahre an der Internen Klinik, ein halbes Jahr an der Internen Abteilung am Rochus-Krankenhaus tätig. Er hat auf dem Konservatorium studiert und die Abschlussprüfung für Violine und für Orgel und Klavier abgelegt.

Habilitierte sich 1902 für Geschichte der Medizin, wurde 1926 außerordentlicher Professor, und 1936 öffentlicher ordentlicher Professor geworden. Die universitäre Ausbildung war immer ein wichtiger Bestandteil seiner Aktivitäten. Seine Schüler und Anhänger waren die prominentesten Medizinhistoriker der Zeit.

Schon 1900 gab er seine *Bibliographia medica Hungariae (1472–1899)* heraus, ein Muster für derartigen Arbeiten überhaupt, ein unentbehrliches Hilfsmittel für Jeden, der mit der Medizingeschichte Ungarns sich beschäftigen will. Große Seuchen vermochte er ein deutlich zu klären den *Morbus Hungaricus* (1901) und den *Morbus Brunogallicus* (1912). Eine schöne Studie war *Der Anteil Ungarn's an der Entwicklung der Medizin* (1928). Győry nach jahrelanger mühsamer Arbeit das Riesenwerk der Geschichte der Pester Medizinischen Fakultät vollendet hatte. Für alle Zeiten aber hat Győry seinen Namen in die ehernen Tafeln der Geschichte eingeschrieben durch seine grundlegenden Arbeiten über Semmelweis. Die Ausgabe seiner gesamten Schriften im Jahre 1905 (in Deutsch) und 1906 (in Ungarisch) war eine Tat ersten Ranges, mit ihr wurde ein klassisches Werk der Welt geschenkt.

Seine Tätigkeit im öffentlichen Leben ist ebenfalls bedeutungsvoll. Er war aktiv an der Organisation der Erneuerung der ungarischen öffentlichen Gesundheitswesen beteiligt als Unterstaatssekretär im Wohlfahrts-Ministerium. Gründete eine Zeitschrift mit dem Titel *Népegészségügy* (1920).

Nachdem er schon lange Jahre vorher zum Mitglied Kaiserlich Deutschen Leopoldino-Carolinischen Gesellschaft der Naturforscher ernannt worden war, ist im Jahre 1934 die für hervorragende Forschungen geschaffene Sudhoffs-Medaille verliehen worden. 1936 wurde ihm als einem der Ersten die Ehrenmitgliedschaft der Deutschen Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften zu Teil, die höchste Ehre, welche diese Gesellschaft zu vergeben hat. 1933 wurde er zum korrespondierenden Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt. Von der ungaris-

chen Staatsführung erhielt das Ritterkreuz des Ordens von Ferenc-Joseph, der Signum Laudis-Orden, und Verdienst des Roten Kreuzes.

Tibor Győry war der erste ungarische Medizinhistoriker im europäischen Sinne, der in seinen Forschungen die Methoden der modernen Quellenkritik einsetzte. Mit seiner Arbeit hat er lange Zeit die Richtung der zukünftigen Pfade der ungarischen Medizingeschichte markiert. Er starb am 9. Januar 1938 in Budapest.

AZ ESZTERGOMI SEBÉSZ, PERTOLDUS ÉS I. KÁROLY KIRÁLY

FARKAS CSABA

1333-ban *XXII. János pápa* a magyar felsőpapsághoz intézett levelében közölte álláspontját a királlyá koronázással kapcsolatban. Ugyan nem történt ebben az esztendőben uralkodóváltás és a regnáló *I. Károly* sem koronáztatta meg életében elsőszülött fiát, *Lajost*, miként több Árpád-házi elődje tette, de igyekezete az iránt, hogy biztosítsa a zökkenőmentes hatalomátadást, egyértelmű. A többször betegeskedő uralkodó ezúttal nem főszereplője a pápai rendelkezésnek, hiszen a koronázást elvégző esztergomi érsek hátráltatása, távolléte és betegsége szerepel a felmerülő bonyodalmak között.¹

Az uralkodónak minden oka megvolt arra, hogy ilyen kérdésben kikérje az Avignon-ban székelő Szentatya véleményét. 1333-ban népes kísérettel és másodszülött fiával, *András herceggel* indult útnak Nápolyba, hogy annak trónigényét biztosítsa. A pápa és I. Károly nagybátyja, *Bölcs Róbert* nápolyi király szeptember folyamán többszöri levélváltásban számoltak be arról, hogy a magyar uralkodó lázas betegségbe esett, de fel fog épülni.² Október végén már arról olvashatunk, hogy a láz elmúlt, Károly király pedig teljesen felépült.³

Jakab csanádi püspök, aki szintén orvos volt, a kíséret tagjaként vett részt az úton,⁴ tehát a király ellátása biztosított volt. Ezen kívül Dél-Itáliába érkezése után a nápolyi orvosok is segítségére lehettek. Az egészen biztosnak tűnik, hogy I. Károlynak több orvosa is lehetett egyszerre. Az 1325 és 1332 közötti időszakban feltűnő orvosok (*physici*), *Jakab hájszentlőrinci prépost* és *Jakab pozsonyi prépost* említése azonban forrásainkban olyannyira elszórt, hogy ennek megállapítása lehetetlen.⁵ A király orvosai között sebészt is találunk. Tanulmányom egy ilyen személyről szól, akit az elkövetkezőkben *Pertoldusként* fogok említeni, habár *Perectoldus*, *Perhardus*, *Gerhardus*, sőt még *Bertold* névalakban is találkozunk vele. I. (Anjou) Károly orvosaként, sebészeként tűnik fel a középkori forrásanyagban már 1325-től kezdődően.⁶ A tudományos közegben neve

¹ 1333. júl. 31.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 291 596; DF 291 597; KRISTÓ Gyula (Főszerk.): *Anjou-kori Oklevéltár I.*, Szeged – Bp., 1990. (a továbbiakban: AkO) XVIII. 380. sz.

² 1333. szept. 9.: DF 291 682; AkO XVIII. 422. sz.

³ 1333. okt. 23.: DF 291 682; AkO XVIII. 470–471. sz. Az utazásra és betegségére ld. BARTHA Annamária: Károly Róbert és Nagy Lajos egészsége és betegségei. in: KOVÁCS Szilvia – RÉVÉSZ Éva (Szerk.): *Műhelyszeminárium dolgozatok I.* Szeged, 2013. 11. (7–36.)

⁴ BARTHA A.: Károly Róbert i. m. 11–12. uo. 39. j.

⁵ WERTNER Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Második közlemény. *Magyar Történelmi Tár*, 4 (1907) 8. kötet. 38. 1. j.

⁶ HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: Tanult orvosok a középkori Magyar Királyságban. *Gerundium: egyetemtörténeti közlemények*, 7 (2016) 1–2. sz. 56. (39–78.)

Forrai Judit tanulmányának köszönhetően vált ismertté.⁷ Családjáról, ami felmenőit illeti, forrásaink keveset mondanak. Esztergomi polgárként, a város latin származású közösségéből kerülhetett ki, de nem zárható ki az sem, hogy magával I. Károllyal érkezett az országba, csakúgy, mint a politikai életben jelentős pályát befutó *Drugetek*, akiknek szolgálatában mind helyi, mind jövevény olaszok/itáliaiak vállaltak szolgálatot.⁸ Külföldi volt *Druget Vilmos* nádor orvosa, *Meynardus* is.⁹

Orvosok a korabeli Magyar Királyságban

A Pertoldusra vonatkozó adatok számbavétele mellett meg kell emlékeznünk kortársairól, akik hozzá hasonlóan orvos címmel büszkélkedhettek. A kora Anjou-kor orvosairól átfogó képet nem célunk adni,¹⁰ viszont egyesek komoly pozíciók birtokába kerültek. Ez különösen egyházi téren domborodik ki. Jakab háji prépost, aki nem mellesleg kápolnaispán is volt, tisztségei mellett 1331-ben orvosként (*physicus*) szerepel egy birtokper kapcsán, melyet az egykori nagyhatalmú úr, *Csák Ugrin* fiai ellen folytatott.¹¹ *László titeli prépost*, kápolnaispán egy 1325. évi oklevelében orvosprofesszorként szerepelteti magát.¹² László I. Károly követeként fordult meg XXII. János pápa avignoni udvarában,¹³ ahol többek között a király elsőszülött fiának, *Lászlónak* születéséről értesítette a Szentatyát.¹⁴ Ugyan vizsgálódásunk időhatárán túl esik, mégis érdemes megjegyezni, hogy orvosként írta le VI. *Kelemen* pápa azt a *Pál mestert* is, aki az esztergomi Szent István-egyház élén állott 1343-ban. Olasz (Gallicus) Pál nem sokára a fiatal Lajos király orvosaként tűnik fel.¹⁵ Különösen az Anjouk idején találkozunk egyetemet végzett orvosokkal, akiket az uralkodók püspöki javadalomhoz segítettek.¹⁶

De városi közegben is találkozunk velük. Az utolsó Árpádokat követő első években különösen Buda környékén tűnnek fel többen. *Gerardus orvos* (*physicus*) fiainak a város környékén voltak birtokai.¹⁷ 1303-ban az esztergomi Szent István-egyház adott tizedfizetési mentességet vásárolt földje után *Péter orvosnak* és „gyógyszerésznek”, aki

⁷ FORRAI Judit: Bertold sebészmeister fizetsége. *Lege Artis Medicinae*, 3 (1993) 6. sz., 582–583.

⁸ Druget Fülöp I. Károllyal érkezett az országba, később nádor lett. A család I. Károly korabeli szerepére ld. ZSOLDOS Attila: *A Druget-tartomány története 1315–1342*. Bp., 2017. Olasz származású: MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvostörténeti emlékek III. Adattár 1000-tól 1700-ig*. Bp., 1931. 52.

⁹ ZSOLDOS Attila: Sienai ötvösből szepesi alispán. Olaszok és itáliaiak a Druget-nádorok szolgálatában. *Világtörténet*, 7 (2017) 1. sz. 55., 67. (53–74.)

¹⁰ DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*. Bp., 1894. 141–142.; MAYER Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története orvosok és kultúrtörténelem művelői részére*. Bp., 1927. 156–157.; MAGYARY-KOSSA Gy.: *Orvostörténeti i. m.* 51–54.

¹¹ 1331. jan. 27.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (DL) 1034; AkO XV. 47. sz.

¹² 1325. jún. 18.: DL 101 894; AkO IX. 264. sz.

¹³ 1325. szept. 13.: AkO IX. 405. sz.

¹⁴ 1325. okt. 1.: AkO IX. 427. sz.

¹⁵ 1343. márc. 6.: AkO XXVII. 88. sz. I. Lajos orvosaként (a teljességre való törekvés nélkül): 1343. szept. 4.: DF 238 400; AkO XXVII. 594. sz.; 1343. okt. 17.: DF 238 396; AkO XXVII. 695. sz.

¹⁶ VÁMOSSY István: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony, 1901. 4.

¹⁷ 1302. szept. 1.: DF 200 080; AkO I. 272.; DF 200 079; AkO I. 273. sz.; I. Károly Budán kelt oklevelében számol be arról, hogy apjuk IV. Lászlótól nyert földjét eladták Ágoston zágrábi püspöknek: 1313. okt. 31.: DF 256 538, AkO III. 621. sz.

egyébként budai polgár is volt.¹⁸ *Mannus mester*, nem mellesleg *physicus*, 1343-ban Óbudán vásárolt házhelyét adta el *Becsei Töttös* királyi ajtónállómesternek.¹⁹ A szebeni *Mejerlein János* helyi plébánosként jelenik meg Kolozsvár oklevelében. Titulusa *doctor in medicinis*, aki peres ügyben tett vizsgálatot.²⁰

Keveset tudunk arról a Hédervárról való *Péterről*, aki a pozsonyi káptalan 1314 tava-szán kelt levele szerint orvos.²¹ *Tiborcus orvos (physicus)* még *Kőszegi Miklós* nádor-tól szerzett birtokot Zalában.²²

A kora Anjou-kor orvosai tehát zömében városokhoz, vagy udvarokhoz kapcsolódó-an jelennek meg, többen egyházi személyként javadalmak birtokába jutottak.

A király sebésze

Pertoldus az összes, nevét említő oklevélben orvosként, sebészként szerepeltetik. 1325-ben királyi familiáris az uralkodó adománylevelében, ezen kívül *tirodicus* és *cirolicus*.²³ Egy másik, szintén királyi adományt rögzítő oklevélben *cyrodicus* a megnevezése.²⁴ 1331-ben *cirolitus*-ként (*seu medicus regis*) nevezte Esztergom város oklevele.²⁵ Mai szóhasználatnál élve Pertoldus sebészorvos volt, külön meg kell jegyeznünk azonban, hogy a középkori magyar okleveles anyagban változatos elnevezést találunk.²⁶

Mester (*magister*) címét szintén a kezdetektől feltüntették neve mellett. Habár a címzés a korszakban igen elterjedt volt, mindenféleképpen képzettségével hozhatjuk kapcsolatba annak használatát. Ellenben nincs adatunk arról, hogy egyetemet végzett volna.²⁷ A 13. század első felében Dél-Itáliában *II. Frigyes* megalapította a nápolyi egyetemet.²⁸ Az itteni arab hatás, mely többek között az orvostudományt is előre mozdította, megkérdőjelezhetetlen. Több, egyházi pályát választó kortárs orvostól eltérően Pertoldus nem vett fel papi rendeket, sőt, mint azt lentebb láthatjuk, többször nősülhetett.

¹⁸ 1303. jún. 24.: DF 263 078; AkO I. 414. sz.

¹⁹ 1343. ápr. 6.: DL 3571; AkO XXVII. 161. sz.

²⁰ 1323. dec. 20.: AkO VII. 674. sz.

²¹ (...) *Petro medico de castro Hedrici* (...): 1314. ápr. 24.: DF 226 872; AkO III. 737. sz.

²² 1335. júl. 13.: DL 2940; AkO XIX. 541. sz.

²³ 1325. jún. 18.: DL 2302; Magyary-Kossa Gy.: *Orvostörténeti i. m.* 52. I. Lajos hasonlóan nevezte orvosát: 1347. jún. 19.: DL 87 213; AkO XXXI. 565. sz.

²⁴ 1330. jún. 10.: AkO XIV. 328. sz. A *cyrurgia* jelentésére ld. SCHULTHEISZ Emil: Tankönyv és curriculum a középkori orvosi fakultáson. In: Uő: *Traditio Renovata. Tanulmányok a középkor és a reneszánsz orvostudományáról. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum* 21 (1997) 76. (71–89.)

²⁵ 1332. márc. 8.: NAGY Imre – TASNÁDI Nagy Gyula (Szerk.): *Anjoukori Okmánytár I–VII.* (Továbbiakban AO). Bp., 1878–1920. (AO) II. 494. sz.

²⁶ MAGYARY-KOSSA Gy.: *Orvostörténeti i. m.* 51.

²⁷ Vö. HARASZTI Szabó P. – KELÉNYI B.: *Tanult orvosok i. m.* 56.

²⁸ A nápolyi egyetemet 1224-ben alapította. Ld. David ABULAFIA: *Frederick II. A medieval emperor.* New York–Oxford, 1988. 263–264.

Amit csak egy királyi sebész megszerezhet

Pertoldus legkorábbi említése 1325-ből való. Ekkor I. Károly szolgálatai jutalmaként adományozta neki Uzst (Wst).²⁹ Négy évvel később ugyancsak Pozsony megyében tűnik fel birtokosként. Az uralkodó Iste nevezetű birtokának benépesítéséről rendelkezett, hiszen az oda telepedni kívánó szabadoknak három évre teljes mentességet biztosított. Az Istére költöző jobbágyokat az uralkodói rendelet a földbér megfizetéséhez köthette, a földet *Rovó Pál* gondjára bízva.³⁰ Pertoldus tehát Pozsony megyében két birtokra is szert tett.

1330-ban I. Károly Pertoldus hűséges szolgálatait a hűtlenné lett Márton fia, Péter Esztergomban lévő palotájával és telkével (*pallatio suo et fundo curie*) jutalmazta. Arról közelebbi információ nem áll rendelkezésünkre, hogy ez a palota hol is állott, a gyanú, hogy ez netalán azonos lenne a város nevezetes Szennye-palotájával, valószínűnek tűnik.³¹ 1332-ben ugyanis, mint arra hamarosan kitérek, Pertoldus több ingóságát eladta Csór nembeli *Gönyűi Tamás*nak, akinek kezén később magát a Szennye-palotát is találjuk. Ezek alapján kijelenthető: Pertoldus maga is birtokosa volt, ha csak rövid időre is, a város központjában található, nagy múltú palotának.³² A palota régiségének fokmérője, hogy 1183-ban *III. Béla* ezen a helyen, egy tölgyfa alatt ítélkezett.³³ 1330 tavaszán a palota birtokosa *István esztergomi polgár* is, aki szintén eladta azt Csór Tamásnak.³⁴ Ez csak úgy lehetséges, ha mind István, mind a hűtlen Péter, majd sebészünk, Pertoldus csak részben volt tulajdonosa az épületnek.

A szóban forgó 1330. évi adomány a királyi sebész három fiára, a két *Jánosra* és *Miklósra* is kiterjedt.³⁵ A hűtlenné nyilvánított Péter, Csanád érsek halálakor az esztergomi várban tartózkodott, ahol az oklevél szövege szerint elfeledkezett a király iránti tiszteletéről. Egy héttel az adomány írásba foglalása után az uralkodó már utasította is Esztergom városát, hogy a szóban forgó birtokokba orvosát mint polgártársukat iktassák be. A parancslevél szerint ezek a javak már nem csupán a palotát és telket, hanem házat és szőlőt is magukban foglaltak. Mindezekon felül egy, korábban még nem iktatott szőlő birtokbavételére is utasítást kaptak a bíró és az esküdtek.³⁶ 1330. július 4-én aztán a város kiváltságlevelet adott ki arról, hogy Péter városbeli palotáját, házakat, telket (*fundus curie*), valamint az Esztergom határában lévő szőlőket Pertoldus részére iktatták. Az ok-

²⁹ „*possessionem Wst vocatam circa fluvium Dudwag existentem*” AO II. 178. sz.

³⁰ 1327. márc. 29.: DL 68 799; AkO XI. 140. sz. Az oklevélben: *magistri Pertaldi fidelis medici nostri*.

³¹ A palota *III. Béla* koráig királyi kúria, később magánkézbe került, többek között Csák nembeli Ugrin, majd Walter budai rector is bírta. Egy időben az esztergomi káptalan tulajdona. Ld. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1987–1998. (ÁMTF) II. 264.; ZOLNAY László: Az esztergomi latinusokról. *Esztergom Évlapjai*. Esztergom, 1960. 159. (155–167.); ZOLNAY László: *A középkori Esztergom*. Bp., 1983. 140–146.

³² ZOLNAY László: Az esztergom-királyvárosi „Zeniapalotaia”. *Esztergom Évlapjai*. Esztergom, 1960. 150. (143–153.) 1367-ben a szintén Tamáshoz került Borkút mellett a palota is a garamszentbenedeki konvent birtokába került. Zolnay ezt az 1360–67 közötti időszakra helyezte. ÁMTF II. 255.

³³ 1183: Codexdiplomaticus Hungariae ecclesiasticusaccivilis II. Ed. Georgius Fejér. Budae, 1828. 203.; ÁMTF II. 255., 257., 264. A városon belüli elhelyezkedésére ld. ÁMTF II. 259.

³⁴ *quoddam pallatium sive olim Zenie palotaya vocatam (...) in medio civitatis nostre Strigoniensis (...):* 1330. máj. 5.: DL 837, DL 2640; AkO XIV. 255. sz.; ÁMTF II. 264.

³⁵ 1330. jún. 10.: AkO XIV. 328. sz.

³⁶ 1330. jún. 17.: AkO XIV. 346. sz.

levél, a királyi parancs mellett, a város régi szabadságaira is hivatkozva tett eleget az utóbbi rendelkezés végrehajtásának.³⁷ Ebben pedig a város saját ügyeire való féltő magatartása húzódott meg, csakúgy, mint arra III. András idején volt már példa.³⁸

1331. május 8-án Esztergom város bírása, valamint a vele lévő tíz esküdt jelenlétében *Bojoni Egyed* comes, neje, *Erzsébet* és lánya, *Katalin* 50 ezüst márkáért eladták az esztergomi területen lévő Borkút szőlőt Pertoldusnak, aki ekkor szintén királyi orvosként szerepel.³⁹ Nem sokáig tartotta szükségét ennek a szőlőnek, mivel egy évvel később megvált tőle. Esztergom városa előtt adta át a már említett Csór nembeli Tamás csókakői és gesztesi várnagynak.⁴⁰ Pertoldus az oklevélben sebész, avagy orvos megnevezéssel (*cirolitus seu medicus (...) regis*) szerepel.⁴¹

Orvosok városa: Pertoldus és az esztergomi polgárság

Az esztergomi latinok már az Árpádok idején fontos szolgálatot tettek a dinasztiának. *IV. Béla* felesége, *Laszkarisz Mária* például egy, a városban megtelepedő velencei kereskedő, *Archinus* gyermekének lett keresztanyja.⁴² A város ma használt címerképe a helyi latinokra vezethető vissza.⁴³ Az uralkodóház és a város szoros kapcsolatának ékes példája, hogy az Árpádok sávozott címerét használták az esztergomi latinok pecsétnyomójukon.⁴⁴ Az Árpád-kori városokban élő latinok — és ez igaz az azt követő évtizedekre is —, szoros kapcsolatban álltak egymással.

Pertoldus nem állt egyedül szűkebb otthonában tudományával, hiszen Esztergomban tevékenykedett az a Pál mester, aki a Szent István-egyház kereszteseinek előjárójaként, szintén a király orvosának tituláltak.⁴⁵ Pál, akit *Latinus*- és *Gallus*-ként említenek forrásaink, 1343-ban már a fiatal Lajos király *specialis* orvosa.⁴⁶

Pertoldus orvosi címzése mellett *chirurgus*, sebész, aki a közelben, Visegrádon székelő I. Károly rendelkezésére állott, amikor csak szüksége lehetett rá. Mindemellett

³⁷ 1330. júl. 4.: AKO XIV. 391. sz.; DF 209 073.

³⁸ MES II. 359.; LADÁNYI Erzsébet: III. András király ítéletlevelének értelmezéséhez: az esztergomi kommuna. *Levéltári Szemle*, 35 (1985) 2. sz. 52–54. (49–55.)

³⁹ *magister Perettoldus medicus domini nostri regis*: DL 2655. Későbbi átirásban: DL 2698 (1332. márc. 8.)

⁴⁰ ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája I–II.* Bp., 1996. I. 295–296, 316–317. Tamás nem melleleg bírótárs volt Jakab háji prépost, kápolnaispán és orvos (*physicus*) perében az országbíró mellett: 1331. jan. 27.: DL 1034

⁴¹ 1332. márc. 8.: AO II. 494. sz.

⁴² ZOLNAY L.: Esztergomi latinusokról i. m. 161.; ZSOLDOS Attila: Városlakók a királyi család szolgálatában. *Történelmi Szemle*, 47 (2005) 3–4. sz. 200–201. (193–206.); WEISZ Boglárka: Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul* 87 (2010) 1. sz. 79. (79–87.)

⁴³ F. VATTAI Erzsébet: Az esztergomi latinok kettőspecsétje. *Archeológiai Értesítő* (1963) 38–45.; BERTÉNYI Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 59 (1988) 1. sz. 46. (3–80.)

⁴⁴ BERTÉNYI Iván: A címerek mint a propaganda eszközei az élő heraldika korában Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 75 (2004) 1. sz. 20. (13–25.)

⁴⁵ (...) *magister Paulus physicus domini regis, magister cruciferorum Sancti regis Stephani de Strigonio* (...): 1341. máj. 3.: DL 72 522; AKO XXV. 278. sz.

⁴⁶ *frater Paulus Latinus seu Gallicus quondam magister domus hospitalis ecclesie Sancti regis Stephani de Strigonio, specialis physicus domini regis*: 1343. szept. 4.: DF 238 400, DF 238 401; AKO XXVII. 594., 595. sz.; WERTNER M.: Archontológia i. m. 38. 1. j.

azonban esztergomi polgár is, aki már az 1330. évi adományt megelőzően rendelkezett szőlővel a város határában, majd királya akaratából több ingatlanra, telekre is rátette kezét. Két azonos nevű fia alapján úgy tűnik, hogy kétszer nősülhetett, legidősebb fia, János első nejétől származhatott, míg a másik János és Miklós a másodiktól. Feleségei közül egyedül *Erzsébet* ismert, aki 1332-ben szerepel forrásainkban.⁴⁷ Nem alaptalan feltételezés, hogy felesége/feleségei szintén esztergomi polgárcsaládba születtek. 1339. évi adatunk szerint fiai Neszmélyen voltak birtokosok.⁴⁸ Mivel nem tudjuk, hogy ezt Pertoldus szerezte-e, az sem kizárt, hogy második neje, Erzsébet egy Komárom megyei nemesi családból származott. Több kortárs esztergomi latin polgárról tudjuk, hogy más városokból szereztek maguknak feleséget.⁴⁹ A felmerülő három eshetőség bármelyikével számolhatunk Pertoldus esetében.

Esztergomi polgárként egy közösség megbecsült tagjának számított, ez a gyér forrásadatokból is leszűrhető. Úgy tűnik, az Esztergomtól távolabb lévő, szerzett birtokai nem távolították el városától, mint azt több esetben látja a kutató.⁵⁰ *Bojoni Egyed* a szőlőjének eladásakor a fentebb már említett Márton fia, Pétertől és egy másik Pétertől, az ő kezeiseiktől ígért védelmet. Előbbi nem mellesleg a néhai esztergomi érsek, a kezdetektől fogva királyát támogató *Tamás* keze volt.⁵¹ Péter azonosításakor nehézségekbe ütközünk, hiszen az ő és apja gyakori keresztnéve alapján a korszakban az erdélyi, győri,⁵² pozsonyi⁵³ és vaskvári⁵⁴ káptalanok okleveleiben is találkozunk „Márton fia, Péterekkel”.⁵⁵ A hűtlennek nyilvánított Péter pedig azzal a Márton fiával se lehet azonos, aki királyi emberként vett részt Rajcsán egy birtokba iktatáson a nyitrai káptalan szerint.⁵⁶ *Nagymartoni Pál* országbíró 1337. évi oklevelében azonban úgy tűnik, az ő fiai tűnnek fel mint a Győr megyei Esztergető és Szentvid birtokosai.⁵⁷ A kapcsolatot az valószínűsíti, hogy zálog címén arra a Tamás csókakői várnagyra szálltak a földek, akinek orvosunk, Pertoldus is adott el birtokot, mégpedig éppen a Márton fiától, Pétertől elkobzott birtokokat.

⁴⁷ *Perettoldus cirulitus seu medicus (...) regis Karoli (...) noster socius et concivis, domina Elisabeth consors sua, Johannes uterque et Nicolaus filii eiusdem*: 1332. márc. 8.: AO II. 494. sz.

⁴⁸ DF 207 285

⁴⁹ György esztergomi esküdt például Walter budai comes lányát, Klárát vette feleségül. Ld. ZOLNAY L.: *Latinusokról* i. m. 164.

⁵⁰ ZSOLDOS Attila: Fehérvár Árpád-kori polgárságáról. *Történelmi Szemle*, 50 (2008) 3. sz. 440–441. (435–451.)

⁵¹ *Specialite rex parte magistri Petri filii Martini sponsii Thome Strigoniensis ecclesie archiepiscopi bone memorie*. A másik Egyed feleségének, Erzsébetnek keze, apja nevét üresen hagyta az írnok: *ac Petrii alterius filii (...)* *videlicet sponsii predictae domine Elisabeth (...)*: DL 2655

⁵² 1329. nov. 17.: DL 43 945; AkO XIII. 597. sz.

⁵³ 1325. márc. 7.: DL 2289; AkO IX. 89. sz.

⁵⁴ 1329. máj. 11.: DL 40 550; AkO XIII. 240. sz.

⁵⁵ A szépesi káptalan 1336. jún. 3-i oklevelében szintén egy „Márton fia, Pétert” találunk: DF 272 305; AkO XX. 267. sz.

⁵⁶ 1330. aug. 31.: DL 64 711; AkO XIV. 498. sz.

⁵⁷ 1337. jún. 15.: DL 104 911; AkO XXI. 328. sz. A birtokokra ld. ÁMTF II. 587., 634. Györffy Pétert a Baráti család tagjaként említi. A győri káptalan 1343. szept. 1-jei oklevele szerint Győr megyében, Pázmány (Paznan) szőlője volt Péternek: DF 207 178; AkO XXVII. 583. sz.; ÁMTF II. 616. 1341 után Péter még Újfalut is átadta csereként a királynak: 1341: AO IV. 112. sz.; ÁMTF II. 640.

Hová tűnt a sebész?

Pertoldus ezt követően, 1333-tól, elvesz a forrásainkból, nevével I. Károly uralkodásának hátralévő részében nem találkoztam. Elhunyt volna időközben? 1360 elején egy „*Perhardus medicus*” szerepel Visegrád város oklevelében.⁵⁸ Felmerül a kétely, valóban ugyanarról a két személyről van szó? Amennyiben elfogadjuk az egyezést, úgy Pertoldus elhagyta volna Esztergomot, Visegrádon, a király környezetében teljesített további szolgálatokat, amire I. Károly mind jobban rá is szorulhatott.

Károly királyt élete végén több betegség is kínozza. Előszeretettel vonult el vadász-kastélyába, Damásdra.⁵⁹ Nagybátyja, Bölcs Róbert nápolyi király fizette számára azt a *chirurgust*, *Cellinusi Jakabot*, akit ő maga a magyar király orvosának és familiárisának nevezett.⁶⁰ 1341-ben tehát már nem Pertoldus számított a király sebészének. De akkor mi történt vele?

Általánosságban elmondható, hogy a korszak orvosairól igen keveset tudunk. A forrásaink nem orvosi tevékenységüket, hanem jogi, egyházi szempontok alapján hagyományoztak ránk adatokat. Nincs ez másként Pertoldus esetében sem. 1339-ben egy oklevélben fiáról, illetve a Komárom megyei Neszmélyen lévő birtokáról esik szó, ekkor már mint néhai *cyrolicus* említik, tehát valamikor 1339 előtt hunyt el.⁶¹ Fiai társadalmi állását jól tükrözi, hogy szomszédként nevükben egy emberük (*officialis*), János jelent meg.⁶² Pertoldus esetében további kérdések is felmerülnek. *Záh Felicián* merényletkísérletének időpontjában nem rendelkezünk információval más királyi sebészről rajta kívül. Márpedig 1330 áprilisában a királyi család több tagja megsérült, I. Károly csak könnyebben a kezén, ellenben Erzsébet királyné négy ujját veszítette.⁶³ Adott a kérdés, vajon Pertoldus látta el a sebesüléseket? Amennyiben igen, akkor hol tartózkodott? Az sem lehetetlen, hogy éppen Visegrádon, de ha nem, úgy a pár órányira lévő Esztergomban riasztották segítség végett. A dolog érdekessége és egyben fő kérdése, hogy az 1330 júniusában nyert adomány, mellyel tetemes vagyona tett szert Esztergom városában, vajon kapcsolatba hozható-e azzal a szolgálattal, melyet esetleg a merényletkísérlet után végzett el? A kérdésekre csábító lenne igennel felelni, még ha közvetlen utalás nem is történik arra.

Ugyanakkor érdekes az is, hogy éppen azelőtt vált meg szerzett javai egy részétől,

⁵⁸ *Perhardus medicus*: 1360. jan. 26.: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I. (1214–1457). Szerk. VARJÚ Elemér. Bp., 1908. 186. sz.; VERESS Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864. Bp., 1941. 396.

⁵⁹ Halála előtt több oklevelét itt adta ki I. Károly: *datum in Damas loco venationis nostre*: 1342. máj. 12. és jún. 25. között folyamatosan: AkO XXVI. 220., 232., 233., 237. (DF 236 912), 244. (DF 233 627), 252. (DL 3488), 254. (DF 207 175), 264., 273. (DL 3491), 275. (DF 200 883), 293., 300., 323. (DL 3495), 327. (DL 3497) sz.

⁶⁰ 1341. márc. 5.: WENZEL Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I–III. Bp., 1874–1876. I. 385. sz.; AkO XXV. 144. sz.; WERTNER M.: Archontológia i. m. 38. 1. j.

⁶¹ MAGYARY-KOSSA Gy.: Orvostörténeti i. m. 52.

⁶² 1339. dec. 6. u.: DF 207 285; AkO XXIII. 726. sz.

⁶³ 1330. ápr. 17.: AkO XIV. 288. sz.; Almási Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas*, 15 (2000) 1–2. sz. 194–197. (191–197.). Az esemény leírására ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Bp., 1937–1938. I. 492–496. I. Károly sérülésére ld. BARTHA A.: Károly Róbert i. m. 8.; JÓZSA László: *Középkori uralkodóink betegségei*. Bp., 2010. 142.

mikor I. Károly és András herceg Dél-Itáliába indult. Bármilyen legyen a válasz felmerülő kérdéseinkre, talán az elnyúló tengeri hajóúton, ahol a magyar uralkodó megbetegedett, segítségére volt esztergomi orvosa, sebésze, Pertoldus is.

CSABA FARKAS

research assistant

Medieval Hungarian Church Archontology 1000–1387

fcsaba55@gmail.com

SUMMARY

A surgeon from Esztergom. Pertoldus and king Charles I of Hungary.

There were many doctors and surgeons in the Kingdom of Hungary in early Angevin-era, but we know little their personal and medical lives. In the first part of this essay I examine many persons who hold the title of doctor (*medicus*). Among them there were many ecclesiastical persons, but we find them incities. In this paper I choosen one of them, Pertoldus, who was the king's surgeon and doctor (*cirurgus seu medicus regis*). As a citizen of Esztergom, he gained fields, houses and vineyards around the city of Esztergom by the grace of his king, Charles I. He married twice, he had three sons, but his ancestors were unknown. Before 1333, when the king and his son, Andrew went to Naples in hope to acquire the Angevin-ancestors' throne, Pertoldus has sell his properties. After the South-Italian journey, he has disappeared from sources.

GENETICAL CONSIDERATION ABOUT A STATEMENT BY COUNT IMRE FESTETICS.

SHORT COMMUNICATION

GERGELY SÓTONYI

In the past centuries, the names of exceptional Hungarians kept emerging who had determined the directions for the further development of certain scientific areas. One of them was count *Imre Festetics*.

Count Imre Festetics (Simaság, 2 December 1764 – Kőszeg, 1 April 1847) had an inclination towards pursuing several careers: he was imperial and royal chamberlain, military officer, landowner and inheritance researcher. His brother was the well-known count *György Festetics*, who founded at his own expenses Georgikon, one of Europe's first agricultural higher education institutions in 1797. He was also an excellent zoologist of his time.

Imre Festetics started a military career despite his father's wish (1782–1790). In 1790, however, after 8 years of service, he resigned from his rank as officer and left his regiment and the army. In 1802 he joined the *Natural Scientific Circle* founded by *Lajos Schedius*. He became a member of the Brno Masonic Lodge. From 1803, he started conscious animal breeding with a flock of Merino sheep at his Simony farm. The textile industry played an important role in the industrialization objectives of the Habsburg empire. One such centre became the Brno-based Moravia, also called the „*Austrian Manchester*”. During and after the Napoleonic Wars, the attention was focused on breeding sheep that gave the most wool. Imre Festetics conducted consistent and effective sheep breeding in order to improve the quality of wool.

Thanks to his systematically written records, he was able to lay down the foundations of his new scientific recognitions based on detailed data analyses. He was most likely among the first to draw attention to the fact that mathematical analyses may be of strategic and methodological importance when examining the laws of inheritance. (1)

Five decades later, Mendel applied mathematical modelling to describe the law of segregation. (2) It is not a mere coincidence that those of the later generations claimed: “*If we were to link genetics before Mendel to a single person, it would undoubtedly be Imre Festetics.*” (3)

In 1814, *Christian Carl André* (1763–1832), the economic advisor of count Salm-Reifferscheidt founded the Association of Friends, Experts and Supporters of Sheep Breeding. He was also the founder and editor of the weekly journal *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*.

To the benefit of science history, the opinions of Imre Festetics were also published in German in writing (4,5,6,7). In 1819, he published his famous theses on hereditary transmission in four points in *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* under the

title „*The genetic rules of nature*” (*Die genetische Gesätze der Natur*), based on his experiences gained during the course of sheep breeding. In this work he highlighted the following important relationships:

- „1. *Strong and healthy animals mostly pass on (transmit) their characteristic traits.*
2. *The traits of grandparents that differ from those of their descendants appear again in the next generation.*
3. *Among the animals that had their characteristics for several generations there may be offspring that have different characteristics. These are variants, the diversions of nature; thus are unsuitable for further reproduction if the aim is to pass on given characteristics.*
4. *In case of inbreeding, the breeding stock should be selected within the shortest time possible. Only those animals are of beneficial effect which have the necessary features. If the aim is to keep a given characteristic and to transmit it to and maintain it in the offspring, it is advisable to keep an inbreeding diary and the danger of body weakening as a necessary consequence must be avoided.”* (8)

Therefore, even before *Gregor Mendel*, Imre Festetics had already defined a few basic principles of the process of mutation and inheritance, practically the statements in Mendel’s second law. He excluded the full role of the natural environment from the causes of degradation of inbreeding. He demonstrated the possibility of improvement in connection with in-breeding and cross-breeding. His accurate description of the behaviour of sheep also makes him one of the forerunners of ethology.

Based on his scientific results, Imre Festetics was absolutely convinced that the characteristics of animals are determined not by external environmental factors, but rather by internal features, which is the reason why he called them „*genetic factors*”. No one before him had ever used the term „*genetics*”, the priority is therefore his.

Imre Festetics used the term genetics more than 80 years earlier than *William Bateson* (1861–1936) to whose name the origin of the word genetics is linked to. Today, science history has proved that W. Bateson, director of the John Innes Institute wrote a letter in 1905 to his friend *Adam Sedgwick*, a professor in Cambridge with the suggestion that the science dealing with inheritance and variability be called genetics. Science history presumes that the letter was probably published by his son in 1928. (9)

Nestler acknowledged the importance and priority of Imre Festetics’ scientific work in understanding the inheritance of inbreeding. (10)

Although it is not verifiable, it is likely that the publications of Festetics appearing in the periodical of the Brno Juhos Society could have affected Mendel’s work either directly or indirectly. (11) This is mostly implied by the fact that Festetics basically declared the law of segregation (Mendel II) in his thesis entitled „*The genetic law of nature*”. Mendel made this more specific with a mathematical supplement, and called it the law of segregation.

Those involved in the history of science were unable to study the actual results of Festetics’ work for a long time. It was not until the past few decades that the international, then the Hungarian scientific world started to explore his rich life career and work revealing more and more results. However, to this day he has still not gained the place

he really deserves for defining certain basic principles of empirical hereditary biology, which he called genetics.

In 1989, *Vitezslav Orel*, director of the Mendel Museum (Mendelarium, Moravian Museum) in Brno, announced to the world of science history that the original documents containing the hereditary research of Imre Festetics are in the possession of the museum.

(12) This publication was the first to draw the world's attention to the fact that Imre Festetics should be ranked among the outstanding personalities both in Hungarian and universal science history. His further publications (13,14) and papers written together with his English colleague, *Roger J. Wood*, (15,16) helped to clarify the extraordinary role played by Festetics. The research carried out by *Péter Pócza* and his coworkers deserves special emphasis, since these scientists at the University of Helsinki have made significant contribution to making him familiarized both in Hungary and abroad. Further prominent Hungarian researchers have also had a share in revealing the „*Festetics mystery*”. (5,6)

DR. GERGELY SÓTONYI LL.M.

lecturer

Andrassy University, Budapest

H-1088 Budapest

Pollack Mihály tér 3.

HUNGARY

LITERATURE

1. ANDRÉ, R.: Meine Ansichten und Bemerkungen über organische Schwäche, besonders bei feinwolligen Schafen; veranlasst durch den Aufsatz den Herrn Grafen Emmerich von Festetics im Jännerheft 1819. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 22 (1819) 161–162.
2. BATESON, W.: (1905) Letter to Sedgewick, A. from Bateson, W. In: Bateson, B. (Ed.): *Essays and Addresses*. Cambridge, Cambridge University Press, 1928.
3. FESTETICS I.: 61. Debatten. Schafzucht. Weitere Erklärung des Herren Grafen Emmerich von Festetics über Inzucht. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 22 (1819) 169–171.
4. FESTETICS I.: Bericht des Herren Grafen Emerich Festetics als Repräsentanten des Schafzüchter-Vereins in Eisenburger Commitate. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 23 (1820) 25–28.
5. FESTETICS I.: Erklärung des Herrn Grafen Emerich von Festetics. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, Beilage (1819) 9–12; 18–20; 26–27.
6. FESTETICS I.: Die genetische Gesätze der Natur. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 22 (1819) 169–170.
7. NESTLER, J. K.: Über Inzucht. Mitteilungen. 1839, 121–128.
8. OREL, V.: Genetic laws published in Bruno in 1818. *Proceedings of the Greenwood Genetic Center*, 8 (1989) 81–82.

9. OREL, V: *Gregor Mendel: The First Geneticist*. Oxford, Oxford University Press, 1996.
10. OREL, V: Cloonig, Inbreeding and History. *Quart Review Biology*, 72 (1997) 4. sz. 437–440.
11. OREL, V. – WOOD, R. J.: Empirical Genetic Laws Published in Bruno before Mendel was Born. *Journal of Heredity*, 89 (1998) 79–82.
12. POCZAI P. – BELL, N. – HYVÖNEN, J.: Imre Festetics and the Sheep Breeders' Society of Moravia: Mendel's Forgotten „Research Network“. *PLOS Biol.* 12, (2014) 1.: e1001772. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1001772> (Utolsó letöltés: 2019.08. 15.)
13. SZABÓ T. Attila – POZSIK L.: A Magyar genetika első tudományos emléke: Festetics Imre (The first scientific memory of Hungarian genetic: Imre Festetics). *Tudomány. A Scientific American magyar kiadása*, 12 (1989) 47–57.
14. SZABÓ T. Attila: Megjegyzések Robert J. Wood Festetics Imréről szóló cikke elé. *Magyar Tudomány*, 4 (2015) 435–438.
15. WOOD, Roger J.: Festetics Imre és a Természet Genetikai Törvényei. A véren keresztüli öröklődés korabeli uralkodó elképzeléseinek fényében. *Magyar Tudomány*, 4 (2015) 439–452.
16. WOOD, Roger J. – OREL, V.: *Genetic Prehistory in Selective Breeding: A Prelude to Mendel*. Oxford, Oxford University Press, 2001.

ÖSSZEFOGLALÁS

1918-ban Brünmben, Gregor Mendel születése előtt három évvel közölte Festetics Imre az öröklődésről szóló, négy pontban megfogalmazott tézisét *A természet genetikai törvényei* című írásában (*Die genetische Gesetze der Natur*). Tanulmánya az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* folyóiratban jelent meg, melyben elsőként használta a „genetika” szót. Vitezslav Orel, a brünni Mendel Museum igazgatója volt az, aki jóval később, 1989-ben felhívta a világ figyelmét Festetics Imre örökléstani kutatásaira és eredményeire, mikor közzé tette: az ezzel kapcsolatos eredeti dokumentumok a múzeum birtokában vannak. Festetics Imre tehát már Mendel előtt megfogalmazta a mutáció és az öröklődés folyamatának néhány alapelvét, gyakorlatilag a Mendel 2. törvényében leírtakat, és felhívta a figyelmet a belső tulajdonságok, genetikai tényezők fontosságára.

A FÜGGŐCINEGE FÉSZKÉNEK FELHASZNÁLÁSA A NÉPI GYÓGYÁSZATBAN

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

Orvar Löfgren svéd etnológus hívta fel a figyelmet arra, hogy a 19. század második felében, Európában az ornitológusok és egyéb madárszerető egyének nem egyforma lelkesedéssel fordultak a madarakhoz. Az általuk jó madárnak tartott fajokhoz tipikusan a kis énekesmadarak tartoztak. Ezeknek szép tollazata van, takaros fészkeket építenek, vegetáriánusok vagy rovarevők, egyszer-kétszer költenek egy évben és soha nem zavarják a többi fészkelő madarat. Szerencsés esetben szépen dalolnak. Sokuk hűségesen visszatér évről évre, remélhetőleg ugyanazon párjával. Életük olyan polgári erényekkel jellemezhető, mint a háziasság, házastársi hűség és rátermettség (LÖFGREN 1985: 201). Löfgren hozzáteszi: a más madár fészkébe tojó kakukk és a pimasz, mindenevő, évente háromszor is költő veréb ebben az értelemben egyáltalán nem tartoznak a jó madarak közé (LÖFGREN 1985: 201–2).

Megfelel a löfgreni ideálmadár (sőt idillmadár) kritériumainak a függőcinege (vagy függőcinke). Tudományos neve *Remiz pendulinus*, korábban *Parus pendulinus*, *Anthoscopus pendulinus*. Népi nevei *füge*, *fige*, *fügemadár*, *figemadár* (ezekre: ÚMTsz. 2: 550–551), *zacskós cinege*. A vízparti ligetek, ártéri erdők lakója. Lovassy Sándor az Ecse-di-láp madárvilága képviselőjeként említette. Tudományos neve nála *Anthoscopus pendulinus*, helyi népi neve *füge* (LOVASSY 1931: 42, 54).

Ami fészket illeti, ennek népi neve *fügefészek* (ÚMTsz. 2: 550). Ezt általában víz fölél hajló ágak végére szövi, művészi ügyességgel. Fészke zacskó alakú, oldalsó bejáróval, gyakran rövid bejárócsővel. A fészket mindkét nem építgeti, a fűz, nyár, nyír pelyheit használva.

Ami a madárfészkek felhasználását illeti a népi gyógyászatban, a fecskéfészek tejben megfőzve borogatószer volt a torokra, a sárgarigófészek főzetével mosták le a szemmelvert gyereket (SZENDREY 1937: 161). Az alábbiakban a magyar néprajznak, népi gyógyászatnak a függőcinege fészkére vonatkozó adatait sorakoztatom fel.

Herman Ottó „legmesteribb alkotásként” írta le a függőcinege fészket. „A piciny madárka tarka; csőröcskéje árszerű, és evvel építi meg a pár, nem is egészen két hét alatt ezt a madárotthont, mely egy fűz lehajló ágára van finom hánccsal erősen odakötve, és a nyár, a fűz, a gyékénybuzogány és a bogáncs finom gyapjából, röplő, bolyhos magvából gondosan megszöve, kirakva oly tökéletesen, puhán és tartósan, hogy nincs kalapos, aki így eltalálná. Ez a fészek zacskó alakú; vékonyabb végén bebúvóval, mely néha csöves alakú is. (...) Ez a kis remeklés oly tömött és oly meleg, hogy a Duna menti fűzéseket búvó rácság buzgón szedi, felhasználja, hogy tél idején melegítő kapcának használhassa kis gyermekének lábára” (HERMAN 1960: 40–41).

Csiba Lajos Tejfaluszigról közölte a következőket. „Fügemadár: függőcinke (*Anthoscopus pendulinus*). Fészke: fügefészek. »A fügefészket csúz ellen gőzülésre használják.

Sok benne a jegényegyapjú, annak gőze kiszíja a csontok közül a fájást. Tányírra vagy földőre parazsat tesszünk, arra a fészket. Mikor má izzik főszivassuk a beteggê a gőzit úgy, hogy a beteg fejit még az izzó fészket lëtakarjuk valami ruhafëlivë.» »Az izzó, parázsro tett fügefészke gőze jó a fogfájás megszüntetësi»” (CSIBA 1948: 47).

Ugyancsak a Felső-Szigetközből való Kovács Antal gyűjtése: „*Fügemadár, fügecince: Függő cinege (Remiz pendulinus). Fészke a faágakról lógó alkotmány, amely sok növény pihëjéből, füvekből, levelekből készül. »Féckit a füsza pelhive« béleli, »pelhive van béllüve« – mondták. Tejben megfőzve a fészek általános népi orvosság volt»” (KOVÁCS 1986: 151, bővebben Kovács 1987: 77).*

Babus Jolán a beregi Tiszahátról, Lónyárról közölte az alábbiakat (BABUS 1976: 130).

„*Erdőben él a figemadár (függő cinege) is. Fészket leszedik, ha hozzáférnek, mert a tehén megdagadt tőgyét szokták vele megfüstölni. – Egy nagyon régi nóta – még talán kuruc időkben való – említi:*

*Szól a fügemadár,
Mindjárt megvirrad már,
Fordulj hozzám rózsám,
Ha szeretsz igazán!”*

Lábadi Károly a Drávaszögből a következőket közölte. A függőcinege „*Otthonosan él a Kopácsi-rét fűzbokrosai, nagy koronájú ligetei között. Lelógó fűzág végére építi mesterien fészket: a fűzek és nyárfák pelyhes barkáit gyűjti össze, s hánccsszálakkal szövőmester módjára formálja meg teljesen zárt, csak egy kürtyszerű bejárónyílással ellátott fészket. A népi gyógyászatban ezt a mestermunkát alkalmazták nagy előszeretettel: a fészket kettévágták, s a torokfájós gyerek nyakára kötötték. A nyárfa és a fűz vattája melegítette a torkot, amitől a nyavalya hamarabb elmúlt. Az egész nap panaszos hangot hallató madárka fészket legutóbb az 1920-as években használtak erre a célra Kopácson. Napjainkban a madár is, a fészke is védelem alatt áll»” (LÁBADI 1996: 142).*

Bálint Sándor a következőket közölte Szeged vidékéről. „*A függőcinke neve fügemadár. Egy tiszahegyesi nóta szerint*

*Fügemadár olyan drága,
Selyömgypjúból a háza,
Fészket rakott a faágra.*

Fészke a fügefészök, amelyet valamikor szoptató asszony fájós mellére szoktak tenni»” (BÁLINT 1971: 134).

Egy dunakiliti közlés szerint: „*A fügefészket csúz ellen gőzülésre használják»” (ÚMTsz. 2: 550).*

Fehér Zoltán Bátya (rác, azaz horvát falu) néphitének leírásakor következőket jegyezte fel a nő mellén keletkezett gyulladás gyógyítására: „*Azt mondják, hogy viszójka madár (függőcinke) fészket kell rákötni. Attul el szokott múlni»” (FEHÉR 1975: 136).*

Egy vitatható hitelességű újabb közlés szerint a függőcinege fészke régen a falusi kisgyermekeknek nemhogy kapcsként, de lábbeliül szolgált (JAKABB 2012: 157). Így talán a függőcinege fészkeire található utalás Weöres Sándor *A herkentyűk énekeiből* ciklusának első darabjában:

„Révész lánya, citerád
engem hí a vizen át.
Várj, jövök, csak felhúdom
rigófészek papucsom” (WEÖRES 1975, 1: 732).

IRODALOM

- BABUS Jolán: *Néprajzi tanulmányok a beregi Tiszahátról*. Nyíregyháza, 1976. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 6.)
- BÁLINT Sándor: „A régi szegedi pákászok és madarászok.” *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1971, 1: 119–139.
- CSIBA Lajos: „Madárnevek. (Moson m. Tejfalusziget.)” *Magyar Nyelvőr* 72(1948)1: 47–48.
- FEHÉR Zoltán: *Bátya néphite*. (Folklór Archívum 3.) Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1975.
- HERMAN Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Bp., Franklin, 1901. Bp., Gondolat, 1960.
- JAKABB Oszkár: *Madárnévkalauz. A Kárpát-medence madarainak névkalauza*. Bp., Tinta, 2012. (2018.2)
- KISS Jenő: *Magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései.)* Bp., Akadémiai, 1984.
- KOVÁCS Antal: „Népi állatnevek a Felső-Szigetköz falvaiban. Népi madárnevek.” In: Gecsényi Lajos et al., szerk.: *Honismereti tanulmányok Győr–Sopron megyéből* 1. Győr, Hazafias Népfront, 1986: 143–164.
- KOVÁCS Antal: „Járok-kelek gyöngyharmaton...” *Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében*. Mosonmagyaróvár, 1987. (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6.)
- LÁBADI Károly: *Drávaszög ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon*. Eszék, HunCro, Bp., Drávaszög Alapítvány, 1996.
- LOVASSY Sándor: *Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben*. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1931.
- LÖFGREN, Orvar: „Our friends in nature. Class and animal symbolism.” *Ethnos* 50(1985)3–4: 184–213.
- SZENDREY Zsigmond: „A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban.” *Ethnographia–Népelet* 48(1937)2–3: 154–166.
- ÚMTSZ. B. LÖRINCZY Éva, szerk.: *Új magyar tájszótár*. Bp., Akadémiai, 1: A–D, 1979, 2: E–J, 1988, 3: K–M, 1992, 4: N–S, 2002, 5: Sz–Zs, 2010.
- WEÖRES Sándor: *Egybegyűjtött írások 1–3*. Bp., Magvető, 1975.

SÁNDOR ANDRÁS KICSI, MA
ethnologist, linguist
kicsis@freemail.hu

SUMMARY

Author calls our attention to special the role of the nest of the penduline tit in the Hungarian folk medicine. Interestingly this medicine – applied mostly externally and mostly against inflammations and evil eye – has been used in almost every corner of the historical Hungary by the most distant ethnic Hungarian groups.

HALÁLVALASZTÓ FŰ

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

A magyar néprajzból szórványosan ismert a halálvalasztó fű. Többfelé, többféle növényt használnak fel erre a célra. A halálvalasztó fű hiedelmét és gyakorlatát Nagy Rózsa ismertette a Baranya vármegyei Nagyvátyról. *„Ha hosszú ideig élet-halál közt lebegő nagy beteg van a háznál, a családtagok szeretnék már, ha a beteg állapota jobbra vagy balra fordulna. Egyrészt, hogy ne szenvedjen annyit a beteg, másrészt, hogy ők is tudják, mire készüljenek. Ilyen esetben különböző eljárással próbálják megállapítani, merre fordul a beteg sorsa. Van olyan növény, mely elváltatja, életben marad-e a beteg, vagy sem. Ez a halálvalasztó fű a cipör. Leveleit megfőzik. Ha főzés közben a levél zöld marad, meggyógyul a beteg, ha megsárgul, meghal. Mindkét esetben megfürösztik ebben a vízben a haldokló beteget, hogy hamarosan meggyógyuljon, illetőleg meghaljon”* (Nagy 1942: 283–4). Nagyvátyon *cipör* ‘martilapu (Tussilago farfara)’ (Nagy 1942: 305).

A moldvai magyaroknál, legalábbis egy csoportjuknál (Lészpéd, Magyarfalu, Somoska) a halálvalasztó fű az *élőhalófű* ‘édesgyökerű páfrány (Polypodium vulgare)’. *„Neve arra utal, hogy főzete eldönti a beteg gyermek sorsát, azt, hogy életben marad vagy nem: Az élőhalófű arra való vót, hogy aki beteg vót, hosszas beteg, azt megfőzték neki, megfeszítették, s ha a párja kiment az ajtón, akkor meghalt, s ha siringett (= forgott) a házban, akkor nem halt meg. Az megváltotta, hogy él-e, vagy hal (Somoska)”* (MMTnySz. I/1. 209)

A somoskai adatot közölte Bosnyák (1980: 146). Ezt az *élőhalófűvet* (*élőhalófi*) Halászné Zelnik Katalin is említette ugyancsak Lészpédre és Gajcsána-Magyarfaluból. Utóbbi helységben ezt közölték róla: *„Nagyon beteg volt az egyik gyermekem, egy öreg komámasszony monta. Ásd ki te fiam az élőhaló fi gyökerit, főzd meg te fiam, s füröszd meg a gyermekét. Ha élni való él, ha meghalni meghal.”* (Halászné 1987: 9).

Penavin Olga Bukovinából Székelykevére, Szerbiába telepített székelyektől jegyezte fel: *„Az élőhaló fűből készített fürdőt használva, a súlyos beteg vagy meggyógyul, vagy meghal”* (1983: 174). Ugyancsak az Al-Duna vidékére telepített bukovinai székelyeknél *élőhaló fű* ‘fű, mely a halottakat feltámasztja’ (Penavin–Matijevics 1980: 21; példamondat: *„A kégyó hozott élőhaló fűvet, a halott kiráji szájába tette. s az főlült*). Az *élőhalófű* eredeti jelentése elhomályosodott, ‘mesebeli életadó fű’ lett (ÚMTsz. 2: 134), s talán a halálvalasztó fűként való egykori felhasználás a magyarázata a többféle növényt jelölő népi *élekkalok*, *élekkalokfű* elnevezéseknek is (ÚMTsz. 2: 80–81).

Penavin Szlavóniából, Kórógyról közölte a halálvalasztó gyermekfürdetés leírását (1983: 143), s ugyaninnen jegyezte fel a következőket: *„Száras betegség – tüdőbaj – esetén, ha a beteg már nagyon elgyengült, holdfogytakor szedett Szent Ilona fűvet, azaz választófűvet főztek és megfürösztötték a beteget. Három nap múlva kiderült, hogy meggyógyult-e vagy nem. A macskatüvecsk (Valeriana) is velágválasztó erejű.”* (1983:146). Penavin egy további kórógyi közlése is hasonló: *„Ha valaki már mindent megpróbált*

nagy betegségében és sem meghalni nem tud, sem meggyógyulni, akkor a világválasztó fű (Szent Ilona asszony füve) levében kell megfürösztetni, attól vagy magához jön, vagy meghal.” (1983: 176).

IRODALOM

- BOSNYÁK Sándor (1980): *A moldvai magyarok hitvilága*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. (Folklór Archívum 12.)
- HALÁSZNÉ ZELNIK Katalin (1987): *Moldvai csángó növénynevek*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 36.)
- MMTnySz. PÉNTÉK János, szerk. *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I./1. A–K. 2016. I./2. L–Zs. 2017. II. Közmagyar – moldvai magyar rész A–Zs. 2018. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- NAGY Rózsa (1940): *Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz*. *Magyar Néprajz* 4 (Debrecen–Kolozsvár) 268–308.
- PENAVIN Olga (1983): Néprajzi tanulmányok. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék (Értekezések, monográfiák 7.)
- PENAVIN Olga – Matijevics Lajos (1980): *Székely szójegyzék*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva, szerk.: *Új magyar tájszótár*. Akadémiai, Bp. 1: A–D, 1979, 2: E–J, 1988, 3: K–M, 1992, 4: N–S, 2002, 5: Sz–Zs, 2010.

SÁNDOR ANDRÁS KICSI, MA
ethnologist, linguist
kicis@freemail.hu

SUMMARY

According to a widespread Hungarian folk belief a certain sort of herb indicates healing or death during the crisis of mortal diseases. The herb must be cooked: if its leaves remain green, the patient survives, if not, he or she dies soon. The short article analyses this belief and lists its variations.

19. SZÁZADI MAGÁNKÖNYVTÁRAK ORVOSI VONATKOZÁSAI

SEMMELWEIS IGNÁC MAGÁNKÖNYVTÁRÁNAK KÖNYVEI A SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

RÁCZKEVY EDIT

A magánkönyvtárak elterjedése a 19. században – a magánkönyvtár, mint „a tulajdonos személyiségének és intellektuális aktivitásának dokumentációja”¹

A felvilágosodás eszméi a külföldet járt nagyműveltségű tudósok mellett a polgárság szélesebb körében is divatba hozta az olvasást, ezzel együtt a könyvgyűjtést is.² A magánkönyvtárak elterjedése a felvilágosodás eszméinek egyértelmű következménye.

De óriási különbségek vannak a különböző társadalmi csoportok szerint a könyvállomány nagysága, összetétele, nyelve szerint – természetesen. Német nyelvterületen az értelmiséghez tartozó teológusok, jogászok, tanítók és orvosok átlagosan 180 címet felölélő szakkönyvtárat birtokoltak, a tanácsnokoknak és udvari hivatalnokoknak átlagosan 30 kötetes gyűjteményük volt, a „kisemberek” átlagosan 14 könyvet őriztek otthonaikban a végrendeletek, vagy egyéb más könyvjegyzékeket tartalmazó levéltári források szerint.³ Ez a „plebejus könyvtulajdon”, ahogy Gerhard *Sauder*, a neves germanista és irodalomtörténész nevezi a jelenséget⁴, jellemző például a svájci Zürich környékén is.⁵

Jelen értekezés elsősorban a tudós és értelmiségi könyvtárakkal kíván foglalkozni, nem térünk ki a „plebejusi könyvtulajdonok”-ra.

Milyen forrásokat lehet használni?⁶ A magánkönyvtárak feltárása elsősorban levéltári kutatómunka alapján lehetséges. Német nyelvterületen az 1970-es évek közepétől indultak a magánkönyvtárak állományait feltáró nagy levéltári kutatások⁷. Magyarországon 1979-től⁸ kezdődően gyakorlatilag a napjainkban is tartó folyamatos kutatómunkáknak köszönhetően számos magánkönyvtár állományát sikerült feltárni.

Az olvasmánykutatások forrásfeltárásokkal, forráskritikák elemzésével lehetségesek. A források nem minden magánkönyvtárnál egyértelműek. Például az ismert tudósok értékes könyvtáiról inkább készült jegyzék, árverési katalógus, végrendelet, egyéb leírás, mint a közemberek könyveiről.

Forrásértékűek a szerzői ajánlással ellátott könyvek és ajándékpéldányok. Külön ér-

¹ Adam 1997. pp. 184–185.

² Szarvasi 1939. p. 86.

³ Adan 1997. p. 182. közlése Erdmann Weyrauch adatai alapján

⁴ Adam 1997. p. 182.

⁵ Adam 1997. p. 182. közlése Wartburg-Ambühl Marie kutatásai alapján

⁶ Részletes elemzés ld. Madas–Monok 2003. pp. 97–98. és Pogányné Rózsa G. 2008. pp. 140–141.

⁷ Adam 1997. p. 161.

⁸ Monok 1993. p. 5.

demük, hogy az ajándékozó és ajándékozott közötti kapcsolatot is megmutatják, ezáltal a társadalmi kontaktusok egész hálóját tárják fel.

A 19. századi könyvgyűjtőkre általában igaz német és magyar nyelvterületen egyaránt, hogy a művelt és tanult gyűjtő büszke volt a könyvtárára, szívesen mutogatta kincseit a látogatóknak.⁹ A könyvtárakban felolvasásokat, zenei előadásokat, vitaesteket, tudományos előadásokat hallgattak, vagyis a társasági élet egyik központja volt a magánkönyvtár. Az ilyen társasági tudományos összejövetelek szellemi műhelyként működhettek.¹⁰

De egy másik, talán ennél is fontosabb jellemzője az értelmiségi könyvtárnak, hogy a könyvtár, mint *munkaeszköz* jelenik meg. Siegfried Sudhof (1927–1980) német történész professzor fogalmazta meg,¹¹ hogy a filozófusok könyvei „teljesen személyes munka- és kutatási eszközzé” váltak, *sőt a feljegyzésekkel teletűzdelt kézi példányok integrálódnak a publikációs folyamatban*. (ld. később Semmelweis Ignác magánkönyvtárát)¹²

Jonquil Bevan skót irodalomtörténész „csendes beolvasztás”-ként említi¹³, ahogy egy-egy motívum megjelenik különböző költői alkotásokban. Ezt talán hívhatnánk plágiumnak is, de Wolfgang Adam, az osnabrücker egyetem irodalom- és könyvtártörténésze rámutat, hogy a korábbi századokban egyáltalán nem volt jellemző az alkotói eredetiség kultusza, tehát a saját könyvtár egy gyakran és szívesen használt segédeszközt jelentett, amelyből dolgozott a tudós vagy író, és nagyon gyakran ötleteket, tapasztalatokat tudott beépíteni a műveibe.¹⁴

Néhány magyarországi értelmiségi könyvtár a 19. században

Magyarországon a felvilágosodás ideológiája megteremtette a lehetőséget a nemzeti művelődés előmozdítására és a közművelődés intézményeinek létrejöttéhez. A polgárosodás irányába mutató kulturális fejlődés a 18. század végén indult meg, amelynek lendülete ugyan megtört I. Ferenc (1792–1835) abszolutizmusa alatt, de az 1810-es évek végén, 1820-as évek elején újra megélénkült a szellemi élet.¹⁵ A nemzeti eszmék a polgári műveltséggel kapcsolódtak össze, a nemzeti érzés egyenlő volt a polgári haladással, a kibontakozó kulturális fejlődést a nemzeti indítékok táplálták.¹⁶ Az új korszak, a reformkor kiteljesedése az 1820-as, 1830-as években történt.¹⁷

A reformpolitika eszméit és céljait nem minden társadalmi réteg fogadta el. A társadalom legmagasabb és legműveltebb köreihez tartozó arisztokrácia nagyobb részben a konzervatív eszméket vallotta, könyvtáraikra továbbra is a barokk korszak jellegzetessé-

⁹ Adam 1997. p. 187.

¹⁰ Adam 1997. p. 185.

¹¹ Adam 1997. p. 185.

¹² Siegfried Sudhoff megállapítása igazolódik Semmelweis Ignác esetében is. Ld. Semmelweis Ignác széljegyzetei a *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* című kötetekben.

¹³ Adam 1997. p. 185.

¹⁴ Adam 1997. p. 185.

¹⁵ Béneyi 1998. p. 7.

¹⁶ Béneyi 1998. p. 7.

¹⁷ Béneyi 1998. p. 7.

gei hatottak. Könyveik beszerzésekor a finom műveltségű, enciklopédikus szemléletű, bibliofil kiadású értékeket követték, ezért többnyire külföldről szerezték be könyvtárikaik darabjait.

Az egyik leghíresebb konzervatív magyar arisztokrata *Jankovich Miklós (1772-1846)* volt. A felvilágosodás kiemelkedő képviselőjeként vagyonát és idejét a nemzeti művelődés előmozdítására szentelte. Ővé volt az ország legnagyobb magánkönyvtára és műgyűjteménye, amelyet pénzügyi gondjai miatt kénytelen volt felajánlani eladásra az 1832-1836-os országgyűlésnek. Az ő gyűjteményének köszönhető, hogy az 1802-ben alapított Nemzeti Múzeum és Könyvtár kibontakozhatott.¹⁸

Hamis felfogás, hogy a konzervatívok csak a visszahúzó erőket képviselték a liberális, reformpolitika híveivel szemben. A hagyományhűség, a kifinomult ízlés került szembe a liberalizáló, demokratizáló folyamatokkal. Csak az arisztokrácia egy szűk rétege támogatta a reformkorszak ún. „haladóbb” irányát. Ők voltak a reformeszmék lelkes elindítói és támogatói: *gróf Széchenyi István, Gróf Andrássy Gyula, gróf Teleki József, gróf Batthyány Kázmér, gróf Desewffy József, gróf Károlyi György, báró Wesselényi Miklós, báró Eötvös József, báró Jósika Miklós*.¹⁹ Ők értelmiségi életformájukkal az új irányt követték, bekapcsolódtak a kaszinók, olvasóegyletek tevékenységébe, a rendszeres előfizetők közé tartoztak. A magyar kultúra és a magyar nyelv felkarolásával gyakorlatilag több közülük volt a kor polgáriasodó művelődési életéhez, mint a saját arisztokrata kortársaik barokk-enciklopédikus kultúreszményéhez.²⁰

A „középrend”-nek nevezett réteg összetétele nagyon vegyes volt. Ide tartoztak a kis- és középnemesi reformgondolkodók és az elszegényedett nemesek. Mellettük egyre több honorácior, azaz polgári, plebejusi származású is felemelkedett, akiknek politikai, irodalmi és olvasói érdeklődése egyre inkább radikalizálódott.²¹ Ennek a társadalmilag nagyon sokrétű csoportnak a legműveltebb köre az értelmiség volt, akik a „haza és haladás” szellemiségét leginkább magukénak vallották. Ők voltak az írók, publicisták, tudósok, jogászok, orvosok. A népesség alig 0,5–1 %-a tartozott az értelmiségiek köréhez.²²

Az értelmiség műveltsége már a felvilágosodás kezdetekor, tehát a 18. században, európai színvonalú volt, részben a külföldi tanulmányaik, részben a külföldről beszerzett szakirodalom miatt is. A reformkor polgári irodalmának legértőbb olvasói is az értelmiség köreiből találhatók. Jellemzően a nagyvárosokban, főleg a pesti-budai régióban éltek, ahol a legkönnyebben tudták elérni a művelődési intézményeket, eszközöket.²³ A magas szintű olvasási kultúráról tanúskodnak magánkönyvtáraik, amelyek elsősorban olyan szakkönyvtárak voltak, amelyek a munkájukat segítették, ún. *munkakönyvtárak* voltak.²⁴ Ez teljesen megfelel a német nyelvterületen is jellemző munka- és kutatóeszközként használt gyűjteményeknek.²⁵

¹⁸ Bényei 1998. pp. 39–40. vö. Berlász 1973.

¹⁹ Fülöp 2010. p. 42.

²⁰ Fülöp 2010. p. 42.

²¹ Fülöp 2010. p. 42–43.

²² Bényei 1998. p. 27.

²³ Fülöp 2010. p. 43.

²⁴ Fülöp 2010. p. 44.

²⁵ Ld. Siegfried Sudhof német professzor kutatásai. In: Adam 1997. p. 185.

Az eltérő foglalkozású értelmiségiek körében a levelezésen kívül természetes és gyakori volt a személyes kapcsolattartás is. Ahogy a német nyelvterületen is jellemző volt a „társadalmi kontaktus”²⁶, úgy a magyar értelmiség körében is egész hálózata alakult a társas érintkezéseknek.

A szerteágazó személyes kapcsolatrendszerre példa *Vitkovics Mihály* (1778–1829), aki korának ismert szerb származású ügyvédje volt. Mint magyar költő, szerb és magyar irodalomtörténész állandó levelezésben állt *Kazinczy Ferenc*ccel is. Könyvtárában cirill betűs ösnyomtatványok, régi nyomtatványok voltak, amelyek ma a Szerb Tudományos Akadémiának régi-nyomtatvány gyűjteményének gerincét alkotják.²⁷ Könyvtára a magyarországi szerbség 18–19. századi legjelentősebb gyűjteménye, az egyik legeredményesebb gyűjtőként tartják számon. A Magyar Tudományos Akadémia később munkásságának elismeréseként 1884-ben külső tagjának választotta.²⁸

Vitkovics Mihály értékes könyvtára nagyon ismert volt kortársai körében. Halála után különleges ritkaságait a kallódástól féltették barátai és ismerősei, de az örökösökkel nem tudtak tárgyalni éppen az értéke miatt, erről Kazinczy Ferenc számolt be leveleiben.²⁹

Vitkovics Mihály halála előtt egy ifjú orvosra, a húszas éveiben járó *Toldy Ferenc*re (1805–1875) bízta iratainak rendezését,³⁰ sőt Toldy több eredeti művet is kapott az örökösök levelezése szerint.³¹ Ez tehát arra utal, hogy az orvos Toldy Ferenc és a szerb-magyar irodalomtörténész Vitkovics Mihály nagyon szoros baráti, sőt „szellemi atyafi” kapcsolatban lehetett, ha az ifjú Toldy Ferencet vonta be könyvtárának megmentésébe.

A reformkor szellemi pezsgésében nem volt ritka az efféle értelmiségi kapcsolat. *Gortvay György* és *Zoltán Imre* Semmelweis életéről és munkásságáról írt monográfiájukban említik³², hogy Semmelweis Ignác szülőházával szemben élt *Virág Benedek* (1754–1830) költő, a „szent öreg”, a „magyar Horatius”, ahogy kortársai tisztelték. Virág Benedek házát a reformkor ismert költői, irodalmárai rendszeresen, napi szinten keresték fel, köztük az imént említett Vitkovics Mihály és Toldy Ferenc is. Semmelweis Ignác, aki Vitkovics Mihály és Virág Benedek halálakor is csak éppen nyiladozó értelmű 11–12 éves kisfiú volt, valószínűleg ismerte őket, de legfeljebb a hírnevük alapján tisztelhetette őket.

Másik példa az eltérő foglalkozású értelmiségiek kapcsolatára *Görög Demeter* (1760–1833) életműve és könyvtára. A magyar felvilágosodás egyik legfontosabb irodalomszervezőjét tisztelhetjük személyében³³, 1789–1791 között a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztője volt, ennek folytatása az 1792–1803 közötti *Magyar Hírmondó*.³⁴ Ez utóbbi újságnál 1801–1803 között szerkesztő munkatársa volt az orvos vég-

²⁶ Wolfgang Adam fogalomhasználata In: Adam 1997. p. 99.

²⁷ Csepregi – Bor 2013. p. 16.

²⁸ Csepregi – Bor 2013. p. 16.

²⁹ Csepregi – Bor 2013. p. 16.

³⁰ Csepregi – Bor 2013. p. 16.

³¹ Csepregi – Bor 2013. pp. 16–17.

³² Gortvay Gy. – Zoltán I. 1966. p. 13.

³³ Zvara 2016. p. 13.

³⁴ Zvara 2016. p. 53.

zettségű *Sándorffi József (1767–1824)*³⁵. Ennek köszönhetően feltűnően sok orvostudománnyal és gyógyászattal kapcsolatos tudósítás jelent meg a Magyar Hírmondóban ebben az időszakban³⁶. Sőt a korszakban szokatlan módon Sándorffi József a nevét, mint szerkesztő, többször alá is írta az általa írt közlemény végén.³⁷

Görög Demeter könyvtára is rendkívül értékesnek számított. Az Eszterházy családban nevelőként tevékenykedő tudós gyűjteményét *Eszterházy II. Miklós (1765–1833)* 1819-ben vásárolta meg, és így került az Eszterházy könyvtárba 1820-ban.³⁸ Az ekkor készült könyvjegyzék szerint húsz könyv az orvostudománnyal és gyógyászattal kapcsolatos.³⁹ Görög Demeter érdeklődése az orvoslás iránt minden bizonnyal az orvosokkal való, több esetben személyes kapcsolatnak köszönhető.⁴⁰ A szerzők közül az egyik legismertebb *Széchenyi Ferenc (1754–1820)* udvari orvosának, *Kis Józsefnek (1765–1830)* az „*Egészséget tárgyzó katekizmus*” című 1794-ben Sopronban kiadott tankönyve.⁴¹ A listán szerepelt a népszerű „*Diaetetica*” (1762–1766) *Mátyus Istvántól (1725–1802)*⁴², és *Csapó József (1734–1799)* „*Új füves és virágos magyar kert*” című Pozsony – Pest, 1792. kiadású házi recepteket is tartalmazó könyve.⁴³ Három magyarra fordított nagyon híres mű is a gyűjteményt gazdagította: *Anton Störck (1731–1803)*, Mária Terézia orvosának a borbély-sebészek számára írt könyvét a debreceni orvosdoktor és bölcséleti tanár *Milesz József (?–1793)* írta át a magyar nyelvre, amely „*Orvosi könyv*” címen jelent meg Bécsben 1778-ban.⁴⁴ A következő fordítás *Rácz Sámuel (1744–1807)* érdeme: „*A borbélyásznak eleji*” Buda – Pest, 1782. Az eredeti mű *Joseph Jakob Plenck (1735–1807)* a nagyszombati majd budai egyetem professzorának tankönyve.⁴⁵ *Chrisoph Wilhelm Hufeland (1762–1836)* híres makrobiotikai tárgyú könyvét az eredeti megjelenés után már egy évvel magyarra fordította *Kováts József (1762–1851)*. „*Az emberi élet meghosszabbításának mestersége*” címmel 1798-ban jelent meg Pesten.⁴⁶

A reformkori közéleti írók és politikusok közül a leghíresebb könyvtárak *Széchenyi István*, *Kossuth Lajos*, *Táncsics Mihály* tulajdonát képezték.⁴⁷ A tudósok, írók közül *Kölcsey Ferenc*, *Vörösmarty Mihály*, *Petőfi Sándor* és nem utolsósorban *Eötvös József* könyvtára említésre méltó.^{48és49}

A német értelmiségi könyvtárakhoz hasonlóan a magyar értelmiségi körök könyv-

³⁵ Zvara 2016. p. 64.

³⁶ Zvara 2016. p. 152.

³⁷ Zvara 2016. p. 65.

³⁸ Zvara 2016. p. 99–100.

³⁹ Zvara 2016. p. 149.

⁴⁰ Zvara 2016. p. 152.

⁴¹ Zvara 2016. pp. 149–150.

⁴² Zvara 2016. p. 150.

⁴³ Zvara 2016. p. 151.

⁴⁴ Zvara 2016. p. 150.

⁴⁵ Zvara 2016. p. 150.

⁴⁶ Zvara 2016. p. 150.

⁴⁷ Fülöp 2010. p. 44.

⁴⁸ Fülöp 2010. p. 44.

⁴⁹ Bényei 1972. Monográfia Eötvös József magánkönyvtáráról.

gyűjteményeit is egyrészt munkaeszközként használták, másrészt a szellemi eszmecestrék fontos helyszínei lehettek.

Erre szép példa akár *Almási Balogh Pál (1794–1867)* munkakönyvtára is. Almási Balogh Pál a reformkorszak polihisztorja, a homeopata orvoslás legnagyobb és legismertebb magyarországi szaktekintélye volt. Könyvtárában a szakkönyvek mellett nem hiányoztak a „*nemes szórakozást szolgáló irodalmi munkák és folyóiratok sem*.”⁵⁰ Széchenyi és Kossuth háziorvosaként⁵¹ valószínűleg gyakran megfordult a két reformkori politikus könyvtárában. Nemcsak orvosi szaktekintélye, hanem nagy műveltsége is komoly hatással lehetett rájuk és viszont. Ezért nem kizárt, hogy az orvos – beteg kapcsolatán túl szellemi társak és egymás kölcsönös tisztelői voltak, amelyben összekötő kapocs a könyv és a könyvtár lehetett.

Almási Balogh Pál könyvtára az Egyetemi Könyvtár gyűjteményének része lett halála után.⁵²

Semmelweis Ignác (1818–1865) könyvtára

Semmelweis Ignác és a könyvek

Semmelweis Ignác magánkönyvtáráról csak az a néhány könyv tanúskodik, amely egykor a család, illetve Semmelweis tulajdonában volt. A possessori bejegyzések, illetve Semmelweis eredeti széljegyzeteit tartalmazó folyóiratok őrzik az egykori könyvtár szellemiségét. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Semmelweis Emlékszobájának két – szintén a család egykori tulajdonában lévő – könyvszekrényében⁵³ sorakoznak ezek az ereklyék.

A teljes könyvtár nagyságáról, összetételéről nincsenek adatok. Csak annyit tudunk biztosan, hogy Semmelweis Ignác szerette a könyveket. Életéből több momentum bizonyítja, hogy fontos volt számára a könyv és a könyvtár. Az életrajzírók gazdag és részletes szakirodalma alapján közvetett úton próbálják meghatározni Semmelweis magánkönyvtárának jellegét és jelentőségét.

Az 1960-as évek közepén Semmelweis életrajzát részletesen kutató szakírók⁵⁴ kiemelik a reformkorszak politikai és társadalmi változásainak hatását. Semmelweis Ignác édesapja, *Semmelweis József (1778–1846)*⁵⁵ jómódú budai polgár volt, aki biztos anyagi háttérrel nyújtott a családjának. Kereskedéssel és ingatlanközvetítéssel foglalkozott. Ennek köszönhetően Semmelweis József mind a hat fiát a Várban működő legrégibb budai gimnáziumban taníttatta.⁵⁶

Ez azért lényeges momentum, mert Semmelweis Ignác tudásvágya és könyvszeretete a szülők felvilágosult gondolkodásából is megerősítést kapott, akik felismerték a reform-

⁵⁰ Fülöp. 2010. p.44.

⁵¹ Kóczyán–Kölnei 2003. p. 29.

⁵² Vértessy 1988.

⁵³ Képek a gyógyítás múltjából 1984. p. 70.

⁵⁴ Gortvay Gy.-Zoltán I. 1966 pp. 12–13.; Benedek 1967 pp. 12–13.;

⁵⁵ Ezekről az életrajzi adatokról ld. bővebben Antall 1968. p. 122., illetve még részletesebben Kapronczay 2018a pp. 44–45.

⁵⁶ uo. p. 45.

kor szellemi kihívását, amely szerint a polgári társadalom alapja a kulturális felemelkedés és a magas színvonalú tudás és műveltség. Ezért vagyonukat gyermekeik iskoláztatására fordították.

Emlékeztetőül: a reformkorszak egyik meghatározó értelmiségi találkozó helye Virág Benedek lakása volt. Virág Benedek 1815-ben még a mai Apród u. 1–3. szám alatt lakott az ún. Meindl-házban, ahol a Semmelweis család is élt. A híres paptanár aztán átköltözött a szemben lévő lakóházba, a mai Apród u. 10. szám alá. Ebbe a házba költözött 1823-ban a Semmelweis család is, miután 1822-ben megvásárolta az ingatlant.⁵⁷ Bár Semmelweis Ignác 1818-ban született és kisgyermek volt a költözés idején, ezért a reformkor és a politikai változások éppen a legkevésbé érdekelték, de szülei minden bizonnyal találkoztak a Virág Benedek köré gyűlt reformkori értelmiségiekkel és talán egy-egy összeövetelen velük többször is beszélhettek a Semmelweis-szülők és gyermekeik.

Másik meghatározó családi indíttatás a nemzeti érzés kialakulása volt. A német anyanyelvű, de mellette magyarul is kiválóan beszélő családban nem volt kérdés a nemzeti hovatartozás. Az iskolai névkönyvekben „Hungarus”-nak, azaz magyarnak beíratott, és magyarosan írt „Semmelweis” családnév a Semmelweis család öntudatos magyar elkötelezettségéről is tanúskodik.⁵⁸

Semmelweis Ignác értelmes tanulóknak számított, sőt kifejezetten a jó tanulók, az osztályelsők közé tartozott jegyei alapján.⁵⁹ Ebből megint csak arra lehet következtetni, hogy a könyv szeretete, pontosabban az ismeretszerzés és a tudás birtoklása ösztönző volt számára, nem szülői kényszer hatására vette kezébe a könyvet. Bécsi és pesti egyetemi évei arról tanúskodnak, hogy egy kitűnő humán műveltségű és nyelvtudású,⁶⁰ szorgalmas ifjú volt.

Nagyot ugorva az időben és Semmelweis életrajzában, a következő momentum, amely a könyvszeretetének bizonyítéka a pesti Orvostudományi Könyvtár tanárelnökeként végzett könyvtárosi tevékenysége 1861-től haláláig, 1865-ig.⁶¹ Ez nem formális tisztség volt, – Semmelweis számára biztosan nem –, hanem sok időt igénybe vevő megbízás volt.⁶² Ő annyira komolyan vette ezt a feladatot is, hogy két dokumentum is őrzi áldásos könyvtárosi munkáját.

Semmelweis 1863-ban készített egy saját kézzel írt statisztikai kimutatást a könyvtár kötetéről, amely szerint 2661 kötet volt a könyvtár állományában. Ebben német, francia, angol és olasz folyóiratok is szerepeltek.⁶³ Feltehetőleg azért is vállalta szívesen az orvostudományi könyvtár vezetését, hogy mielőbb hozzájuthasson azokhoz a folyóiratokhoz, könyvekhez, amelyek reflektálnak a nagy jelentőségű felfedezésére.⁶⁴

A másik dokumentum egy kétkötetes nyomtatott kiadvány, a mai Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának első, nyomtatásban megjelent katalógu-

⁵⁷ Antall 1966. p. 3–4.

⁵⁸ Antall 1968. p. 123.

⁵⁹ Antall 1968. p. 124.; Gortvay Gy. – Zoltán I. 196. pp. 18–20.

⁶⁰ Kapronczay 2018b p. 67.

⁶¹ Vilmon – Réti 1965. p. 1904.

⁶² Batári 1969. p. 671.

⁶³ Vilmon – Réti 1965 p. 1904.

⁶⁴ Batári 1969. p. 672.

sa⁶⁵, sőt Magyarországon ez az első egyetemi könyvtári nyomtatott katalógus.⁶⁶ Semmelweis neve ugyan nem szerepel a kiadványban, de a „Gyógyászat” 1864-ben a „Különféle” című, rövid híreket közlő rovatában adta hírül, hogy „Megjelent a m. k. tudományegyetemi orvostanár-kari könyvtár jegyzék 1863. dec. végeig.”⁶⁷ E rövid közlésben olvashatjuk, hogy „e nagy fáradsággal készült rendszeres könyvjegyzéket Semmelweis I. tnr ur kitartó munkásságának köszönjük”.⁶⁸ A nyomtatott katalógus 3900 címléírást tartalmazott, ez a többkötetes művek miatt összesen 6500 művet jelentett.⁶⁹

Mindkét összeállítás, a statisztika és a bibliográfia is, Semmelweis lelkiismeretes, rendszerető és tudományos alapossággal eljáró személyiségére enged következtetni. Könyvtárosi tevékenységét nem kényszerként, nem formálisan végezte. Nemes kötelességtudata és a szakirodalom iránti kimeríthetetlen érdeklődése ugyanakkor önzetlenséggel is párosult. Ennek bizonyítéka, hogy a 200 forintnyi járadékról is lemondott a könyvtári beszerzések javára.⁷⁰ A könyvtárosi munkát ugyanolyan jó értelemben vett buzgósággal és lelkesedéssel végezte, mint orvos-szülész hivatását.

Semmelweis Ignác „olvasási szokásairól” leginkább a saját tulajdonú könyvei által nyerünk képet. Magánkönyvtárának legfontosabb forrásai az eredeti kézírásait tartalmazó folyóiratok, amelyekben részben possessorai bejegyzésként saját aláírásai, részben kritikai megjegyzései láthatóak. Semmelweis Ignác kézírásos hagyatékáról több tanulmány is készült.⁷¹ A legújabb bibliográfia Varjassy Péter összeállításában jelent meg a Semmelweis Ignác születésének 200. évfordulójára készült emlékkötetben.⁷² A felsorolás Semmelweis orvosi pályafutásával kapcsolatos kéziratokat gyűjtötte össze időrendbe rendezve, köztük a 19. századi *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* című szülészeti-nőgyógyászati folyóiratokat is.⁷³

Ezen szaklapok margóján Semmelweis kézírásával kommentárok találhatók. De nemcsak emiatt értékesek ezek a tintával és néha ceruzával írt észrevételek, hanem szakmai szempontból is rendkívül tanulságosak. A széljegyzetekről Antall József, R. Harkó Viola, Vida Tivadar 1968-ban közöltek tanulmányt az Orvostörténeti Közleményekben⁷⁴ a 10. évfolyam (1841), a 23. évf. (1847) és a 31. évfolyam (1851) kötetei alapján. (Ld. 8., 11., 14. tételt a mellékletben). Az időközben előkerült kötetekről további alapos vizsgálat alapján részletes értekezést közölt Csanád Vilmos és Némethy Ferenc 1977-ben szintén az Orvostörténeti Közleményekben.⁷⁵ A *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 1841., 1847., 1850., 1851. évfolyamaiban csak magyar nyelvű bejegyzések találhatók, (Ld. 8., 11., 13., 14. tételt a mellékletben), az 1837., 1838., 1842., 1845., 1848. (Ld. 6.,

⁶⁵ Vilmon – Réti 1965. p. 1904.

⁶⁶ Gazda 2018. p. 138.

⁶⁷ Gyógyászat 1864. p. 400.

⁶⁸ Gyógyászat 1864. p. 400.

⁶⁹ Gazda 2018. p. 138.

⁷⁰ Gazda 2018. p. 137.

⁷¹ Az első teljességre törekvő összefoglalás: Antall–Harkó–Vida 1968. pp. 185–267.

⁷² Varjassy 2018. pp. 141–145.

⁷³ Varjassy 2018. pp. 142–143. II. és 12. tétel

⁷⁴ Antall – Harkó – Vida 1968. pp. 216–225.

⁷⁵ Csanád–Némethy 1977. pp. 123–133.

7., 9., 10., 12. tételt a mellékletben) évfolyamokban magyar, német és latin nyelven vegyesen írt kritikai jegyzetek olvashatóak.⁷⁶

A Semmelweis által megjelölt publikációkat neves szülész professzorok írták, azok a kortársak, akik a gyermekági lázzal kapcsolatos külföldi statisztikai adatokat, és kóroktani feltevéseiket közölték. Semmelweis lapszéli jegyzeteiben a számára vitás fogalomértelmezéseket, tévesnek ítélt logikai következtetéseket vont a kétségbe. Az aláhúzások, kérdőjelek, felkiáltások tanúskodnak Semmelweis Ignác olvasás közbeni indulatairól, felháborodásáról. A tanulmányokban olvasott ellentmondásokat rövid, lényegretörő széljegyzetekkel látta el, amelyek jól tükrözik felindultságát.

A Semmelweis-magánkönyvtár eddig ismertetett kötetei egy orvosi szakkönyvtár részét képezték. A széljegyzetek alapján megállapítható, hogy Semmelweis Ignác egyértelműen *munkakönyvtárként használta* a könyvtárát, ahogy a 19. századi értelmiség és tudósok körében jellemző volt. A gyermekági lázzal kapcsolatos statisztikai adatok elemzése, értelmezése valószínűleg adatgyűjtés, vagy szakirodalmi tájékozódás lehetett a fő művéhez is. „*A gyermekági láz kóroktana*” című cikksorozata 1858-ban jelent meg az Orvosi Hetilapban⁷⁷. Ugyanez németül „*Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers*” címmel könyv formátumban 1861-ben jelent meg.⁷⁸ Tanúi lehetünk annak a *publikációs folyamatnak* (Ld. *Siegfried Sudhof* fogalomhasználata)⁷⁹, amikor a szakirodalom aktív felhasználása során (ld. jegyzetek, vélemények) az olvasott adatok, ismeretek beépülnek a publikációkba. Semmelweis esetében ez nem az egyetértést, a gondolatok elfogadását jelentette, hanem vitát, új megállapítások, összefüggések felismerését.

Semmelweis Ignác további saját tulajdonú könyvei az életrajzi adataiban kihangsúlyozott magas szintű humanista műveltségét és nyelvtudását⁸⁰ bizonyítják. Könyvszekrényében ezért ott sorakoztak az ókori klasszikus szerzők, Cicero, (1.; 2.; 3.; 4. tétel) Horatius, (5. tétel), Vergilius latin-német nyelvű sorozatai (16. tétel)⁸¹.

Semmelweis Ignác tulajdonát képezte továbbá *Karl Julius Weber (1767-1832)* német írótól a *Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen* című 1843-as kiadású 12 kötetes, 6 könyvben összekötött műve⁸². (6. tétel) A szerző írásaiban a francia enciklopédisták példája alapján korának filozófiai, társadalmi, politikai, természeti, vallási kérdéseivel foglalkozott. Írt a társadalmi kapcsolatokról, az etiketről, viselkedésről, kultúráról. Szatirikus humora és gúnyos szkepticizmusa miatt kedvelték írásait. A fő műve a *Demokritos*, amelynek első kiadása 1832-1840 között jelent meg.⁸³ A 19. század sikerkönyvének mondható, több kiadást is megért, főleg német nyelvterületen volt ismert.

⁷⁶ Csanád-Némethy 1977. p. 123.

⁷⁷ „*A gyermekági láz kóroktana 1–7.*” Orvosi Hetilap 1858. [Cikksorozat] In.: Gazda 2018. p. 132.

⁷⁸ „*Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers.*” Pest–Wien–Leipzig, 1861.[1860] VI, 544 p., In: Gazda 2018. pp. 132–134.

⁷⁹ Adam 1997. p. 185.

⁸⁰ Kapronczay 2018b p. 67.

⁸¹ Képek a gyógyítás múltjából 1984. p. 70.

⁸² Képek a gyógyítás múltjából 1984. p. 70.

⁸³ Brockhaus Lexikon 20. köt. 1974. p. 86.

Valószínűleg Magyarországon is sok értelmiségi magánkönyvtárban megvolt, mint korának bestseller moralista, filozofikus szórakoztató könyve.

Semmelweis Ignácné született Weidenhoffer Mária (1837–1910) könyvei:

Három könyvben az özvegy Semmelweis Ignácné aláírása látható a borítólapokon. Eből tudjuk, hogy a családé, pontosabban az özvegyé volt.

Mindhárom névalak eltérő:

1. könyvben „*Marie Semelweis 14/11 1876*” (19. tétel)
2. könyvben „*Semelweis Mari 1876*” és „*Semelweis Ignátné*” (20. tétel)
3. könyvben „*Szemerényi Mária 1880*” (21. tétel)

Minhárom Semmelweis névalakban az „m” betű fölötti kis vízszintes vonal jelöli a kettőzött mássalhangzót.

A Szemerényi név a Semmelweis családnév magyarosítása.⁸⁴ Semmelweis Ignác több fivére is Szemerényi névre magyarosított, elsőként 1844-ben Károly Fülöp (1813–1898)⁸⁵ katolikus papként, illetve 1849-ben Fülöp Alajos és János Keresztély nevű testvérek is ezt a magyarosított nevet vették fel.⁸⁶ Semmelweis Ignác özvegye 1879-ben⁸⁷ vette fel a Szemerényi nevet kiterjesztve három gyermekére is, részben a kor gyakorlatát követve, részben rokoni rábeszélésre.⁸⁸ A három gyermek születési sorrendben: Margit (1861–1928), Béla (1862–1885), Antónia (1864–1942).⁸⁹ Később, amikor már Semmelweis Ignác neve dicsőséget jelentett, a család megbánta a névmódosítást, de akkor már nem lehetett a jogszabályok szerint visszaváltoztatni.⁹⁰

Visszatérve az özvegy névvel ellátott könyveihez, az egyik angol nyelvű könyv, kettő francia, a negyedik német nyelvű.

Az angol nyelvű (19. tétel) regény kiadója *Bernhard Tauchnitz (1816–1895)*⁹¹ volt, aki a németországi Tauchnitz-család kiadói vállalkozásában kezdte pályafutását, majd 1877-ben Lipcsében megalapította önálló kiadóját és sikeres üzletember lett Németországban. A Tauchnitz nyomda és kiadó 1841-ben indította el azt a sorozatát, amelyben brit és amerikai írók újrainyomtatási jogait megszerezték és sorozatukban mintegy ötezer kötetig jutottak. Ez rendkívüli nagy sikernek számított Németországban is. Az angol nyelvű sikersorozaton felbátorodva 1868-ban indította el a cég a német nyelvű regénykiadásokat, sőt egy harmadik sikersorozata 1886-tól kezdődően a „*diák Tauchnitz*” néven indult ifjúsági sorozata volt.

Semmelweis Ignácné az angol nyelvű regénysorozat 1867-es kiadású gyűjteményes kötetét rendelte meg vagy kapta ajándékba.

⁸⁴ Kapronczay 2008. pp. 30–31.

⁸⁵ Kapronczay 2008 pp. 26–29. és Kapronczay 2018a p. 49.

⁸⁶ Kapronczay 2008. pp. 34–37. és Czeizel 2006. pp. 25–27.

⁸⁷ Kapronczay 2008. p. 31. és Czeizel 2006. p. 50.

⁸⁸ Kapronczay 2008. p. 58.

⁸⁹ Kapronczay 2008. p. 56.

⁹⁰ Kapronczay 2008 p. 56. és p. 58.

⁹¹ Brockhaus Lexikon 18. köt. 1973. p. 501.

A másik két francia nyelvű regény az akkori könnyed, főleg középosztály béli nők kedvelt olvasmányai közül valók.

*Antoine Gustave Droz (1832–1895)*⁹² sikeres francia regényíró volt a maga korában. Droz a boldogság forrását a családon belül tudta elképzelni, a meleg és harmonikus kapcsolatok idealizált képét ábrázolta regényeiben, érthető módon a hölgyek körében volt népszerű. Első sikere az 1866-ban megjelent „*Monsieur, Madame et Bébé*”. A Semmelweis Ignácné tulajdonában lévő példányról (20. tétel) nem tudjuk, hogy mikor jelent meg, de sokat elárul a könyv sikeréről, hogy a 36. kiadás volt a birtokában.

Emile Gaboriau (1835–1873) francia regény- és újságíró⁹³, a detektívregény megteremtője volt. Írói hírnevét humorisztikus kisebb írásokkal szerezte. A Semmelweis Ignácné tulajdonában lévő regény szintén sikeres lehetett, mert a hetedik kiadás volt meg a könyvtárban. (21. tétel).

Az özvegy könyvtárába illik az a *Kemény Zsigmond (1814–1875)* által dedikált könyv (22. tétel), amelyben nincs ugyan Semmelweis családnév bejegyezve, de *Kapronczay Károly* és *Czeizel Endre* említi az özvegy személyiségét elemezve⁹⁴, hogy Semmelweis Ignácné elsősorban a német nyelvű írókat kedvelte, és szívesen olvasta *Gustav Freytag*⁹⁵ (1816–1895) német író regényeit. Legsikeresebb regénye a „*Soll und Haben*”, amely Lipcsében jelent meg 1855-ben, ez hozta meg az író számára a hírnevet is. A következő harminc évben Lipcsében összesen harminc kiadást ért meg ez a regény. (1855–1885) A németországi első kiadás sikere miatt már a következő évben 1856-ban Pesten is megjelent magyarul a „*Téli könyvtár*” sorozatban.⁹⁶

Nem véletlenül kedvelte Semmelweis Ignácné a híres német író, mert Freytag a kereskedelemmel foglalkozó polgárságról írt, akiket regényeiben minden más foglalkozású polgárnál fontosabbnak tartott. A magyar fordítás címe is beszédes: „*Kalmár és báró*”⁹⁷. Semmelweis Ignácné, született Weidenhoffer Mária, apja révén jómódú pesti szalagkereskedő családból származott⁹⁸, de ne felejtjük el, hogy apósa és anyósa révén is gazdag budai kereskedő család volt a Semmelweis család.⁹⁹

Kemény Zsigmond ismerte Semmelweis Ignácné irodalmi érdeklődését, és tudta, hogy németül beszél és olvas, ezért tisztelete jeléül az özvegynek ajándékozta Gustav Freytag első kiadású sikerregényét saját dedikálásával.¹⁰⁰

Összegezve Semmelweis Ignácné tulajdonában lévő könyveit, a korabeli lektűr irodalom külföldi sikerkönyvei voltak a tulajdonában. Azt tudjuk, hogy németül nagyon jól beszélt, társaságban is főleg ezt a nyelvet használta, magyarul kevésbé szeretett olvasni és beszélni.¹⁰¹ Angol és francia nyelven elképzelhető, hogy jól olvasott, talán használta

⁹² Pallas Nagy Lexikona 5. kötet 1893. p. 531.

⁹³ Brockhaus Lexikon Bd. 6. 1968. p. 711.

⁹⁴ Kapronczay 2008. pp. 58. és Czeizel 2006. p. 49.

⁹⁵ Brockhaus Lexikon Bd. 6. 1968. pp. 593–594.

⁹⁶ Volt „*Téli könyvtár*” és „*Nyári könyvtár*” sorozat Ld. OSZK címleírások

⁹⁷ Petrik I/2. köt. 1888. p. 829.

⁹⁸ Kapronczay 2008. p. 55.

⁹⁹ Kapronczay 2008. pp. 18–20. és p. 44.

¹⁰⁰ Kapronczay 2008. p. 58. és Czeizel 2006. p. 49.

¹⁰¹ Kapronczay 2008. p. 58.

is ezeket a nyelveket. Idősebbik leánya, Margit viszont kitűnően beszélt németül, franciául és angolul, sőt később, anyja halála után anyagi okok miatt nyelvvórákat is adott.¹⁰²

Két kötet – OffenerBrief

További két könyvről tennénk említést, amely Semmelweis Ignác munkásságához kapcsolódik, röviden csak „nyílt levelek”¹⁰³-ként ismert kiadványokról van szó. Az egyik példány az 1862-es kiadású budai Egyetemi nyomdából került ki. (18. tétel)

Gazda István hívja fel a figyelmet, hogy 1862-ben a budai és pesti nyomdában is készültek példányok.¹⁰⁴ A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Emlékszobájában egy budai kiadású példány található a könyvszekrényben, amelyben nincsen possessorori bejegyzés, de elképzelhető, hogy akár ez a példány is lehetett a Semmelweis magánkönyvtár része.

Szemerényi Margit (1861–1928) könyve:

A másik kötet Semmelweis Ignác idősebbik leányának, *Szemerényi Margitnak (1861–1928)* a kézjegyét őrzi a borítófedélen, (23. tétel) amely nem egy női olvasmány vagy regény. A Semmelweis Ignác „nyílt leveleit” tartalmazó, tehát kifejezetten orvosi szakkönyvnek számító kiadvány 1899-ben Drezdában jelent meg. Három egybekötött műből áll, amelyek az egykori „nyílt leveleket” tartalmazzák. Semmelweis Ignác, a néhai édesapa írta és címezte *Spaeth* bécsi professzorhoz, *Scanzoni* würzburgi professzorhoz, *Siebold* göttingeni professzorhoz és a többi híres nőgyógyász professzorhoz. Az 1861 és 1862-ben írt „*Offenen Brief*”-fel, azaz a „nyílt levelekkel”¹⁰⁵ Semmelweis Ignác magára vonta az orvosi szakma „ódiumát”, családja és közvetlen környezetének nagy szégyenére. Ez is közrejátszott a család későbbi, 1879-es névmagyarosításában.

Jelen kötet érdekessége, hogy ez nem egy orvosi szakkönyv, hanem *orvostörténeti forrás*.¹⁰⁶ *Johannes Grosse*, egy drezdai nőgyógyász állította össze. A kötet egyrészt tisztelgés a nagy szülészprofesszor, Semmelweis Ignác előtt, másrészt a levelek összegyűjtésével orvostörténeti szempontból szeretne rávilágítani a felfedezés fontosságára és Semmelweis Ignác munkásságára – vallotta *Johannes Grosse* a könyv előszavában.¹⁰⁷

Grosse a drezdai Nőgyógyászati Társaság és több más tudományos társaság tagja volt, és ezt a címdoldalon közölte. Ennek szimbolikus értelme van felfogásunk szerint, ugyanis nem magánemberként, hanem tudományos orvosi testületek képviselőjeként szerkesztette egy kötetbe Semmelweis Ignác leveleit, és ezt fontosnak tartotta a címdoldalon közölni. A könyv előszavát 1899. augusztus 21-én keltezte, 34 évvel „az anyák megmentőjének” halála után. Vagyis egy emberöltő múltán nőgyógyászok, tudományos társaságok fogadták el és ismerték el a pesti orvosprofesszor igazát. Az előszó végén Jo-

¹⁰² Kapronczay 2008. pp. 56–58.

¹⁰³ Gazda 2018. pp. 134–137.

¹⁰⁴ Gazda 2018. pp. 134–135.

¹⁰⁵ Gazda 2018. pp. 134–137.

¹⁰⁶ Grosse 1899. „Vorwort” p. III.

¹⁰⁷ Grosse 1899. „Vorwort” pp. III–IV.

hann Grosse Semmelweis Ignác munkáját és küzdelmét „*nagyszerű felfedezés*”-nek nevezte („*die große Entdeckung*”).¹⁰⁸

Személyes emléktárgy nem sok maradt Semmelweisről Ignáctól¹⁰⁹, közvetlenül a halála után a család nem törekedett a megőrzésre, talán a „professzorhoz nem méltó” viselkedés miatt. Ez emberileg érthető, különösebb magyarázatot nem érdemes keresni. Viszont az idővel híressé vált és nemzetközileg is elismert tudós édesapa emlékét őrzi ez a könyv. A művelt és sok nyelvet beszélő idősebbik Semmelweis-leány, Szemerényi Margit tulajdonosi kézjegye is mutatja, hogy a családi könyvtár büszkesége ez a könyv.

Ennél nagyobb elégtétel – sem az elhunyt orvosnak, sem a családjának – nem lehetett.

MELLÉKLET

A mellékletben felsorolt könyvek első részében a Semmelweis Ignác tulajdonának tartott könyvei, és a saját bejegyzéseit tartalmazó folyóiratok címei találhatóak betűrendben. (1–17. tétel)

A következő egység (1 darab könyv) a kiadási éve alapján (1862) elvileg Semmelweis Ignác magánkönyvtárának darabja is lehetett, de erre utaló kézbejegyzés, egyéb forrás nincs. (18. tétel)

Ezután következnek az özvegy Semmelweis Ignácné, Weidenhoffer Mária, később Szemerényi Mária néven jelölt könyvek szerzői betűrendben. (19–22. tétel)

Végül az idősebbik Semmelweis-leány, Semmelweis Margit, későbbi nevén Szemerényi Margit tulajdonában lévő könyv zárja a listát. (23. tétel)

Semmelweis Ignác saját tulajdonú könyvei:

1. [CICERO, Marcus Tullius]

Marci Tullii Ciceronis Opera omnia: Epistolae = Des Marcus Tullius Cicero sämtliche Werke: sämtliche Briefe. / Neue Übersetzt nach der Zeitfolge geordnet und erläutert von August Christian Borheck.

Wien: Joseph Dehler, 1801.

1–9. Band, 16 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

L.sz.: 67.12.1–9.

Az első kötet hátsó védőlapján ismeretlen kézírástól ceruzás bejegyzés:

Peres Kelemen

~ *oblCorn*[?].... [nehezen olvasható betűk]

¹⁰⁸ Grosse 1899. „Vorwort” pp. IV.

¹⁰⁹ Kapronczay 2008. pp.

2. [CICERO, Marcus Tullius]

Marci Tullii Ciceronis Opera omnia: Opera Philosophica. = Des Marcus Tullius Cicero sämtliche Werke: philosophische Werke. / Aus der Urschrift übersetzt mit philologisch kritischen Anmerkungen von Joh.[ann] Jakob Hottinger.

Wien: Joseph Dehler, 1802.

Tom. 2–4., 16 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

L.sz.: 67.13.1–3.

3. [CICERO, Marcus Tullius]

Marci Tullii Ciceronis Opera omnia: Epistolae = Des Marcus Tullius Cicero sämtliche Werke: sämtliche Briefe. / Neue Übersetzt nach der Zeitfolge geordnet und erläutert von August Christian Borheck.

Wien: Joseph Dehler, 1801.

1–9. Band, 16 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

L.sz.: 67.12.1–9.

Az első kötet hátsó védőlapján ismeretlen kézírástól ceruzás bejegyzés:

Peres Kelemen

~ *oblCorn*[?]. . . [nehezen olvasható betűk]

4. [CICERO, Marcus Tullius]

Marci Tullii Ciceronis Opera omnia: Opera Philosophica. = Des Marcus Tullius Cicero sämtliche Werke: philosophische Werke. / Aus der Urschrift übersetzt mit philologisch kritischen Anmerkungen von Joh.[ann] Jakob Hottinger.

Wien: Joseph Dehler, 1802.

Tom. 2–4., 16 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

L.sz.: 67.13.1–3.

5. [HORATIUS Flaccus, Quintus]

Q. Horatii Flacci Opera omnia = Q. Horatius Flakkus sämtliche Werke. / Übersetzt von Ch.[ristoph] M.[artin] Wieland.

Wien: Joseph Dehler, 1800.

1–3. Band, 17 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

L.sz.: 67.11.1–3.

6. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Fünfter [5.] Band. 1837. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] BUSCH, Joseph von d'OUTRAPONT, Ferdinand August RITGEN.

Berlin: bei Rücker und Püchler, 1837.

500 p.; Mit einer lithographirtenTafel; [+ 2 számozatlan p.]

L.sz.: 76.321.1.

Címlapon nem olvasható a cím korábbi rongálódás miatt. Restaurált példány.

7. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Sechster [6.] Band. 1838. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Joseph von d'OUTRAPONT, Ferdinand August RITGEN.

Berlin: bei Rücker und Püchler, 1838.

474 p. + IV. ; Mit 4 Tafel Abbildungen

L.sz.: 76.321.2.

a/ Címlapon „*Semmelweis*” aláírás.

b/ 132. oldal margóján2 aláírás:„*Semmelweis*” és 1 gyakorlás gyanánt [talán toll-próba]

c/ A kötet végén a tartalomjegyzék előtti számozatlan oldal margóján ismét egy aláírás próba: „*Sem*”

8. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Zehnter [10.] Band. 1841. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Joseph von d'OUTRAPONT, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD.

Berlin: Verlag August Hierschwald, 1841.

400 p. + LXXXII; Mit einer lithographirtenTafel

Namen- und Sachregister.

L.sz.: 66.106.1

a/ Címlapon „*Semmelweis*” Ignác aláírása.

b/ A 373–374. oldalak még felvágatlanok.

c/ A 383. oldalon XXII. fejezet „*Literatur*” címnél piros ceruzával jelölés látszik.

d/ A 386. oldal margóján ceruzával: „*Meg kell hozatni az egész könyvet*” és piros ceruzával megjelölve a következő könyvismertetés: *Kiwisch: Die Krankheiten der Wöchnerinnen*” Könyvismertetés szerzője: *Dr. Ebert* (400. oldalon)

e/ A 387. oldalon a könyvismertetés két bekezdésénél a margón ceruzával kérdőjelek.

f/ A 388. oldalon a könyvismertetés margóján kézírással: „*Nagy tévedésben él és tanít!*” Megjegyzés aláhúzva.

g/ A 389. oldal belső margóján kézírással: „*Tudatlanság volna*”

9. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Zwölfter [12.] Band. 1842. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Joseph von d'OUTRA PONT, Ferdinand August RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD
Berlin: Verlag von August Hierschwald, 1842.

476 p.; Mit einer lithographirten Abbildung
L.sz.: 76.321.3.

a/ Címlapon „Sammelweis” aláírás. [Halványan látszik]

b/ A kötet végén a tartalomjegyzéknél kapcsos zárójellel ceruzával megjelölve a következő tanulmány: „VII. Haase, Fünfundzwanzigster Jahresbericht über die Vorfälle im Entbindungs-Institut der chirurgisch-medizinischen Academie zu Dresden i. J. 1839. 103 [p.]”

c/ 222. oldal alján is talán tollpróba, vagy aláírás próba

d/ a 233. oldalon a XIV. fejezetnél kezdődik a következő tanulmány: „Miscellen aus dem Gebieten der Weiber- und Kinderkrankheiten. Von Dr. Kehrre, in Altenschlief, im Grossherzogthum Hessen.”

A tanulmány előtti szabad oldalrészén ez olvasható tintával írt kézírással:

„Mást neveztem gyermekági láznak és mást is lehet vélni a gyermekági fekvő lázas betegségének, mint egyedül a p.p. fibt.”

10. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Achtzehnter [18.] Band. 1845. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD

Berlin: Verlag von August Hierschwald, 1845.

449 p.; Mit einer Tafel Abbildungen

L.sz.: 76.321.4.

a/ Címlapon „Sammelweis” aláírás.

b/ A 45. oldalon kezdődik Eduard Caspar Jacob von Siebold nőgyógyász professzornak (1801–1861), a folyóirat egyik szerkesztőjének a következő tanulmánya: „Geschichte eines Kaiserschnitts bei Osteomalacie mit unglücklichem Ausgang für Mutter und Kind. Von Ed. von Siebold”

A tanulmány a 60. oldalán Semmelweis a következő szöveget jelölte meg aláhúzással:

„...nach den Kindbettfieber...angetroffen wird, konnte nirgend entdeckt werden.”

A szöveg melletti margón kézírással ennyi áll:

„Ezt?”

11. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Dreiundzwanzigster [23.] Band. 1847. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August von RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD.

Berlin: Verlag von August Hirschwald, 1847.
475 p.; mit zwei Tafeln Abbildungen.
L.sz.: 66.106.2.

a/ Címlapon „*Semmelweis*” Ignác aláírása.

b/ 475. oldalon „*Semmelweis*” aláírás, valamint nehezen olvasható betűk és számok alatt „1855”

12. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Vierundzwanzigster [24.] Band. 1848. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD

Berlin: Verlag von August Hirschwald, 1848.
476 p.; mit einer lithographirten Tafel
L.sz.: 76.321.5.

a/ Címlapon „*Semmelweis*” aláírás.

b/ Rögton az 1. oldalon kezdődik Eduard Caspar Jacob von Siebold újabb tanulmánya:

„*Weitere Mittheilungen über die Anwendung des Schwefeläthers in der geburtshülflichen Praxis. Von Dr. Ed. von Siebold*”

A cím fölött Semmelweis jegyzete:

„*Numquam! Usuari æther. vel aliam [!] narcoticum ferventes [!] poena contra matres*”¹¹⁰

13. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Siebenundzwanzigster [27.] Band. 1850. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August von RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD.

Berlin: Verlag von August Hirschwald, 1850.
449 p.; Mit zwei Tafeln Abbildungen.
L.sz.: 66.106.3.

a/ Címlapon „*Semmelweis*” Ignác aláírása.

b/ 251. oldalon az „*Institut u. der Polikl. zu Halle im der Jahre 1848.*” című tanulmány statisztikai adatai közül aláhúzva a gyermekágyi lázra vonatkozó adat, amely 1 elhunytat közöl. „*Febrispuerperalis I*” összesítés elé kézírással besúruva egy nagy „A” betű.

Az oldal üresen maradt második felén kézírással:

„*Hogyan!? Bétsben azt állította a tudatlan tudós hogy febrispuerperalis nincs, az közönséges infectio!*”

¹¹⁰ A latin szöveg olvasásában és annak pontosításában ld: Csanád Vilmos – Némethy Ferenc: OK 81. (1977) p. 132.

14. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Einunddreissigster [31.] Band. 1851. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August von RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] von SIEBOLD.

Berlin: Verlag von August Hierschwald, 1851.

436 p.; Mit einer lithographirten Zeichnung.

L.sz.: 66.106.4.

a/ Címlapon „Sammelweis” Ignác aláírása.

b/A 108. oldalon „Hüter: Die geburtshülfliche Klinik an der Universität” című tanulmány statisztikai adatai közül tintával bejelölve a következő statisztikai adat: „Am Kindbettfieber ohne Lokalleiden 1842 I

Summa I”

Az adatok mellett a margón kézírással megjegyzés: „Vajjon?”

15. NEUE ZEITSCHRIFT für GEBURTSKUNDE. Zweiunddreissigster [32.] Band. 1852. / Herausgegeben: Dietr.[ich] Wilh.[elm] Heinr.[ich] BUSCH, Ferdinand August von RITGEN, Eduard Casp[ar]. Jac.[ob] [von] SIEBOLD.

Berlin: Verlag August Hierschwald, 1852.

Mit 4 Tafel Abbildungen

L.sz.: 67.122.1.

Kötet címlapján és a kötetben eredeti Semmelweis kézírások.

16. [VERGILIUS, PubliusMaro]

P. Virgilii Maronis Opera omnia = P. Virgilius Maro sämtliche Werke. / Übersetzt von Johann Heinrich Voss.

Wien: Joseph Dehler, 1–4. Bd.:1800.; 5–6. Bd. 1801.

1–6. Band, 16 cm

Latin–német bilingvis kötetek.

Lelt.sz.: 67.10.1–6.

17. [WEBER, Karl Julius]

Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen. Von dem Verfasser der „Briefe eines in Deutschland reisen den Deutschen”. Neue, sorgfältig, durchgesehene und erläuterte Auflage.

Stuttgart: Scheible, Rieger, Sattler, 1843.

1–12. Band. [6 kötetben], 16 cm

Lelt.sz.: 67.9.1–6.

Semmelweis Ignác saját tulajdonú könyve?

18. SEMMELWEIS, Ignaz Philipp

Offener Brief an sämmtliche Professoren der Geburtshilfe.
Ofen: aus der königl. ungar. Universtiäts-Buchdruckerei, 1862.
VIII, 92. p.; 22 cm
L.sz.: 66.53.4.

Semmelweis Ignácné szül. Weidenhoffer Mária saját tulajdonú könyvei

19. Cometh up as flower. An autobiography. Collection of british authors. Vol. 911. Copyright Edition.

Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1867. 388 p., 16 cm
Lelt.sz.: 66.119.1.

A címelőzéklap jobb felső sarkában díszített kézírással: *Marie Semelweiß 14/11. 1876.* [„Semelweis” névben az „m” betű fölött keresztvonallal jelölt hosszú mássalhangzó]

20. DROZ, Gustave

(Entre nous). Par l’aubeux [!] de M^r, Mme & Bébé. Trente-sixième [36.] édition.
Paris: J. Hetzel et C^{ie}Éditeurs, [S.n.] 352 p., 18 cm
Lelt.sz.: 66.120.1.

a/ A címelőzéklap jobb felső sarkában kézírással: *Semelweiß Mari 1876* [„Semelweis” névben az „m” betű fölött keresztvonallal jelölt hosszú mássalhangzó]
b/ A címlapon keresztbe kézírással: *Semelweis Ignátné* [„Semelweis” névben az „m” betű fölött keresztvonallal jelölt hosszú mássalhangzó]

21. GABORIAU, Émile

Mariages d’Aventure. Septième [7.] edition.
Paris: E. Dentu Éditeur, 1875. 312 p., 18 cm
Lelt.sz.: 66.123.1.

A címelőzéklap jobb felső sarkában kézírással: *Szemerényi Mária 1880*

22. FREYTAG, Gustav

Soll und Haben. Roman in sechs Büchern. Erstes Band. 4. unveränderte Auflage.
Leipzig: Verlag von Hirzel, 1855. 453 p.

a/ A címlapon *Kemény Zsigmond* aláírása

Semmelweis Ignác leányának saját tulajdonú könyve Szemerényi Margit néven

23. SEMMELWEIS, Ignaz Philipp

Die Offenen Briefe an Professoren der Geburtshilfe von Ignaz Philipp Semmelweis. Nebst einem Vorwort und Mittheilungen über Ed. v. Siebold, v. Scanzoni und Spaeth. Herausgegeben von Johannes Grosse. Arzt zu Dresden, Mitglied der gynäkolog. Gesellschaft, sowie der Gesellschaft für Natur- und Heilkunde daselbst u. s. w.

Dresden: Verlag von H. R. Dohrn, 1899.

XV, 166. p.; 22 cm

L.sz.: 66.133.1.

A könyv borítójának felső jobb sarkában tintával írva: „*Szemerényi Margit*”

IRODALOMJEGYZÉK

1. ADAM 1997.

Adam, Wolfgang: *Magánkönyvtárak a 17. és 18. században. Kutatási jelentés (1975–1988)* = A könyves kultúra XIV–XVII. század. II. kötet: Válogatás a német szakirodalomból. A tanulmányokat válogatta, bevezette: Monok István. Szeged: Scriptorum Kft., 1997. pp. 161–187.

2. ANTALL 1966

Antall József: Semmelweis Ignác szülőháza. Különlenyomat. = *Műemlékvédelem* 10. évf. 1966. 3. sz. pp. 1–8., ill.

3. ANTALL 1968

Antall, József: Welche Rolle spielten das Familienheim und die Schule in der Entwicklung von Semmelweis Persönlichkeit? = *Orvostörténeti Közlemények*. 46–47. (1968.). pp. 95–122.

4. ANTALL – HARKÓ – VIDA 1968

Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. = *Orvostörténeti Közlemények*. 46–47. (1968.) pp. 185–267., ill.

5. BATÁRI 1969

Batári Gyula: Semmelweis Ignác, a könyvtáros. = *Könyvtáros* 19. évf. 1969. 11. sz. pp. 671–672.

6. BENEDEK 1967

Benedek István: *Semmelweis és kora*. Budapest: Gondolat, 1967. 472 p., ill.

7. BÉNYEI 1972.

Bényei Miklós: *Eötvös József olvasmányai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972. (Irodalomtörténeti Füzetek 76. szám. Szerkeszti: Bodnár György) 231 p.

8. BÉNYEI 1998

Bényei Miklós: *A nemzeti és polgári kultúra felé. Tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéről*. (Debrecen): Csokonai Kiadó, (1998.) (Csokonai História Könyvek. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa, ifj. Barta János) 211 p.

9. BERLÁSZ 1973.

Berlász Jenő: Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*. Budapest, 1973. pp. 109–173. = <http://mek.oszk.hu/03200/03231/html/berlasz2.htm> (Utolsó hozzáférés 2018. november 23.)

10. BROCKHAUS LEXIKON Bd. 6.; Bd. 18.; Bd. 20.

Brockhaus Enzyklopädie 6. Bd. F – Geb. Wiesbaden: Brockhaus, 1968.

Brockhaus Enzyklopädie 18. Bd. Stam – Trie. Wiesbaden: Brockhaus, 1973.

Brockhaus Enzyklopädie. 20. Bd. Wam – Zz. Wiesbaden: Brockhaus, 1974.

11. CSANÁD – NÉMETHY 1977

Csanád Vilmos – Némethy Ferenc: Semmelweis széljegyzetei a „Neue Zeitschrift für Geburtskunde” c. folyóirat köteteiben. = *Orvostörténeti Közlemények* 81. (1977) pp. 123–133., ill.

12. CSEPREGI – BOR 2013

Csepregi Klára – Bor Kálmán: *„Könyvim az én fiam” Vitkovics Mihály könyvtára*. Bevezető tanulmány: Bor Kálmán. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2013. (Nemzeti Téka = Bibliotheca Nationalis Hungariae. Sorozatszerkesztő: Boka László, Kégli Ferenc) 288 p.

13. CZEIZEL 2006

Czeizel Endre: *Tudósok – Gének – Tanulságok. A magyar természettudós génuszok családja elemzése*. (Budapest), Galenus Kiadó, 2006. 566 p., ill. + 19 mell.

14. FÜLÖP 2010

Fülöp Géza: *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 2010. (A könyves szakképzés füzetek 17.) 249 p. + Névmutató

15. GAZDA 2018.

Gazda István: Semmelweis Ignác nyomtatásban megjelent önálló művei és cikkei. = *Semmelweis 200 éve*. Szerk.: Rosivall László. (Budapest: Semmelweis Kiadó, 2018.) pp. 129–140.

16. GORTVAY Gy. – ZOLTÁN I. 1966

Gortvay György – Zoltán Imre: *Semmelweis élete és munkássága*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 291 p., ill.

17. GROSSE 1899

Die Offenen Briefe an Professoren der Geburtshilfe von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis, weiland o. ö. Professor der Geburtshilfe an der königl. ungar. Universität zu Pest. Nebst einem Vorwort und Mittheilungen über Ed. v. Siebold, v. Scanzoni und Spaeth. Herausgegeben von Johannes Grosse. Dresden: Verlag H. R. Dohrn, 1899. XV, 166 p.

18. GYÓGYÁSZAT 1864.

Gyógyászat 4. évf. 1864. 20. sz. pp. 400.

19. KAPRONCZAY 2008

Kapronczay Károly: *A Semmelweis család története*. [Budapest]: Semmelweis Kiadó, 2008. 79 p., ill. + mell.

20. KAPRONCZAY 2018a

Kapronczay Károly: A Semmelweis-család eredete és története. = *Semmelweis 200 éve*. Szerk.: Rosivall László. (Budapest: Semmelweis Kiadó, 2018.) pp. 43–47.

21. KAPRONCZAY 2018b

Kapronczay Károly: Semmelweis bécsi tanulmányai. = *Semmelweis 200 éve*. Szerk.: Rosivall László. (Budapest: Semmelweis Kiadó, 2018.) pp. 67–70.

22. KELECSÉNYI 1988

Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Budapest, Gondolat, 1988. 295 p.

23. KÉPEK A GYÓGYÍTÁS MÚLTJÁBÓL 1984

Antall József [et al.]: Az orvostudomány és a gyógyszerészet története (kiállítási vezető) = *Orvostörténeti Közlemények. Képek a gyógyítás múltjából*. Supplementum 13–14. 2. bővített, javított kiadás. Budapest: (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Medicina Könyvkiadó), 1984. pp. 27–70., ill.

24. KÓCZIÁN – KÖLNEI 2003.

Kóczián Mária – Kölnei Livia: *Homeopátia Magyarországon 1820–1990*. [Budapest]: Noran Könyvkiadó Kft., 2003. 120 p., ill.

25. MONOK 1993

Monok István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. (Olvasmánytörténeti dolgozatok 5. Szerkeszti: Monok István). Szeged, Scriptum Kft., 1993. 95 p.

26. MADAS – MONOK 2003.

Madas Edit – Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*. 2. javított, bővített kiadás. Budapest: Balassi Kiadó, (2003.) 237 p.

27. MONOK 2008

Monok István: A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmerleg egy hosszú alapkutatás eredményeiről. In: „*Apró cseppekből lesz a zápor*”. Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: Hegyi Ádám, Simon Melinda. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008. pp. 23–43.

28. PALLAS NAGY LEXIKONA 1893

Pallas Nagy Lexikona 5. kötet. Budapest: Pallas Rt., 1893.

29. PETRIK I./2. KÖTET 1888.

Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. 2. kötet. Budapest: Dobrowsky Ágost, 1888.

30. POGÁNYNÉ RÓZSA G. 2008

Pogányné Rózsa Gabriella: *A könyvkultúra kutatásának kútfeje. A könyv-, az írás-, a nyomdászattörténet, a könyvtártudomány és a könyvkereskedelem szakirodalmi forrásai*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 2008. 199 p. (A könyves szakképzés füzei 14. Sorozatszerk.: Dercsényi Szilvia)

31. SZARVASI 1939

Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei)*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1939. (Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai VII. Szerk.: Rédey Tivadar) 132 p.

32. VARJASSY 2018.

Varjassy Péter: Semmelweis Ignác kézírásos hagyatéka. = *Semmelweis 200 éve*. Szerk.: Rosivall László. (Budapest: Semmelweis Kiadó, 2018.) pp. 141–145.

33. VÉRTESSY 1988

Vértessy Miklós: Pesti könyvtárak a 19. század első felében. = *Könyvtáros* 38. évf. 1988. 1 sz. pp. 46–49.

34. VILMON – RÉTI 1965

ifj. Vilmon Gyuláné – Réti Endre: Semmelweis Ignác a pesti Orvostanárkari Könyvtár tanárelnöke. = *Orvosi Hetilap* 106. évf. 1965. 40. sz. pp. 1904–1905.

35. ZVARA 2016

Zvara Edina: *Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2016. (Nemzeti Téka = Bibliotheca Nationalis Hungariae. Sorozatszerkesztő: Boka László, Kégli Ferenc). 506 p., ill.

RÁCZKEVY EDIT

főkönyvtáros

MNM – Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár

ZUSAMMENFASSUNG

Im Deutschland hat in den Siebzigerjahren die archivalische Forschung über die Privat-Bibliotheken begonnen. In Ungarn haben im Jahr 1979 solche Forschungen begonnen. In Ungarn vor vielen Jahrhunderten wurden verschiedene wertvolle Privat-Büchersammlungen angelegt, die Besitzer waren gebildete Adlige, Kirchenleute und Wissenschaftler. Die gebildete Klasse von Ärzten hatten auch solche private Bücher-Sammlungen. Viele Ärzte hatten Kontakte mit Literatentum, Wissenschaftler und Politiker. Die Privat-Bibliotheken im 19. Jahrhundert es gab als berufliche Bibliotheken, weil man die Bücher als Arbeitsgerät benutzte. Z.B: Ignaz Semmelweis eigene Noten in *Neue Zeitschrift für Geburtskunde*. Neben die eigenen Bücher von Ignaz Semmelweis können wir auch von Frau Semmelweis und seine Tochter, Margit einige Bücher finden. Ein von diesen Büchern ist medizingeschichtliche Seltenheit. Nach dem Tod von Semmelweis Ignaz, im Jahr 1899 hat dieses Buch erscheint, und in diesem Buch hat man Ignaz Semmelweis gedenkt.

HALOTTAINK

BUDAHÁZY ISTVÁN

(1941–2019)

2019. március 2-án távozott körünkől Budaházy István nagyváradi gyógyszerész-, gyógyszerésztörténész, aki mindig magyarnak és nagyváradinak vallotta magát.

1941. december 14-én született Nagyváradon, középiskolai tanulmányait is ott végezte, 1964-ben Kolozsvárott szerzett gyógyszerészdiplomát. Mindig közszolgálati gyógyszerészként tevékenykedett, saját patikáját Sancta Trinitas néven nyitotta meg 2000-ben. Szakmai munkásságának fontos fejezete, hogy 1971–1976 között a nagyváradi egészségügyi iskolában gyógyszerértári asszisztenseket oktatott.

Kutatóként elsősorban gyógyszerésztörténelemmel foglalkozott, részt vett e kör erdélyi és magyarországi rendezvényein, tanulmányaiban, szakcikkeiben, könyveiben Nagyvárad gyógyszerésztörténetét dolgozta fel. 2007-ben védte meg *Adalékok Nagyvárad gyógyszerészet történetéhez* című doktori disszertációját Kolozsvárott.

Gazdag életművéért számos elismerésben részesült. 1998-ban az Eszperantista Orvosok Világszövetségének UMEA-Shinoda díját ítéltek neki oda. 2006-ban megkapta a Román Gyógyszerésztörténeti Társaság *Al. Ionescu-Martiu emlékérmét*, 2008-ban az Erdélyi Múzeum Egyesület *Spielmann József emlékérmét*. 2012-ben kiemelkedő gyógyszerészi tevékenységét a Román Gyógyszerészi Kollégium életműdíjjal jutalmazta. A Magyar Orvostörténeti Társaság *Zsámboky János* díjjal ismerte el munkásságát, amelyet betegsége miatt már nem tudott átvenni.

Igen aktív tagja volt a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaságnak, szervezője volt a Nagyváradon megrendezett emlékezetes Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetemnek. A Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténeti Munkabizottsága is tagjai sorába hívta.

Életének utolsó éveiben a nagyváradi gyógyszerészeti múzeum létrehozása érdekében fáradozott, amelynek május 18-án tartott megnyitóját már nem érte meg.

Budaházy István elhunyt a magyar gyógyszerésztörténet nagy vesztesége.

Kapronczay Károly

HANSGEORG VON KILLYEN

(1937–2018)

Utolsó, merész és korszakos orvostörténeti vonatkozású cikke (*Siebenbürgisch-sächsisches Ärzte und der Nationalsozialismus*), amelyet e sorok írójával közösen készítettek el az *Orvostörténeti Közlemények* 2018-as számába, amely egy nappal a hirtelen a és teljesen váratlanul bekövetkezett halála előtt jelent meg. Így azt a füzetet már sajnos nem vehette kezébe, jóllehet e cikk fontos volt számára. Neve e folyóirat olvasói számára bizonyára nem ismeretlen, hiszen ő itt nem első alkalommal közölt erdélyi szász vonat-

kozású tanulmányt. De kit veszített el az orvostörténet iránt érdeklődő közösség *Hansgeorg von Killyen* halálával?

Mindkét felmenői ágán a 18 századig visszanyúló erdélyi értelmiségi családok sarja volt. A dévai járási és városi bíró Kilyén Ferenc és a medgyesi Hermine Mangesius paplány voltak névadó nagyszülei, apja Franz von Killen már Nagyszebenben nevelkedett, Lipcsében, Bécsben és Kolozsvárt járt egyetemre, majd Nagyszebenben oktatott és 1930-tól a brassói *Honterus gimnázium* neves történelemtanára lett, ahol jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Édesanyja, Clotilde Zobel beszercei szász tanárcsaládból származó tanítónő. Ilyen meghatározó családi háttérben született Hansgeorg von Killyen Brassóban, 1937 augusztus 2-án négy testvér másodikjaként. A Honterus gimnázium elvégzése után a kolozsvári egyetem biológiai-földrajz szakán nyerte el tanári kiképzését. Egyetemistaként a Kolozsvárott tanuló erdélyi szász diákok kórusában is aktívan részt vett majd tanulmányai végeztével 1959-ben a barcasági Prázsmáron kezdte el biológia-földrajz-tanári tevékenységét.

Már 1964-ben Brassóban a oktatásügyi tanács tanártovábbképző intézetben kapott tanfelügyelői és tanártovábbképzői állást és 1978-tól a helyi *Transilvania Egyetemen* külső docensként is működött. 1960-ban házasodott össze Ingeborg Schuster medgyesi születésű orvosnővel, akivel két fiuk született. A kommunizmust megelégtelve 1974-ben szülei, testvérei, majd 1980-ban Hansgeorg is kitelepült családjával a Német Szövetségi Köztársaságba. Itt szerencsésen startoltak, rövid időn belül a Fekete Erdő-béli Lahr *Max-Planck gimnáziumában* kapott biológiatanári állást, ahol néhány évvel később a főtanácsosi (*Oberstudienrat*) fokozatot is megkapta. Itt végezte nagy elismerésnek örvendő szaktudással és példás lelkesedéssel, valamint a rá jellemző derűs nyitottsággal oktatói tevékenységét a 2002-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig.

Tanári teendői mellett a lahri evangélikus kórusban, valamint az egyházközség tanácsában éveken át aktív tagként tevékenykedett. Neje neurológus szakorvos volt, idősebb fia Johannes Dessauban zurnaliszta és egyházi szakíró, Mathias, a fiatalabbik fia Brémában pszichiáter főorvos lett. Elv szilárd erdélyisége választott új hazájában is következetesen megnyilvánult, vezetőségi tagja majd elnöke is volt a brassói szászok 1990-ben alapított közösségének (*Heimatortsgemeinschaft der Kronstädter*), támogatta a *Neue Kronstädter Zeitung* kiadását, és cikkeivel növelte annak is az attraktivitását. Élete utolsó éveit Freiburgban aktívan töltötte új baráti környezetben, ahová felesége halálát (2007) követően költözött.

Hansgeorgot már brassói oktatói tevékenysége mellett tudományos kutatási témák is érdekelték és foglalkoztatták így már 1961-től elkezdett publikálni német és román nyelven. Társ szerzője volt Romániában *Bogdan Stugren* professzorral az első iskolai ökológia-tankönyv (1972) megszerkesztésében. A magatartásbiológiai és antropológiai érdeklődéséből származtak figyelemreméltó írásai bukaresti és kolozsvári szaklapokban. Kitelepedését követően nyomban tagja lett a Gundelsheimben székelő *Erdélyi Honismereti Munkacsoportnak* (*Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V. Heidelberg*) és itt a természettudományi és iskolatörténeti részlegeken belül vette fel 1981-ben áldásos egyesületi, kutatói és tudománynépszerűsítő tevékenységét. Az utóbbi másfél évtizedben ott nem csupán a tudományos ülésszakok megszervezésében és mint írnok fejtett ki elkötelezett önkéntes munkát, hanem minden egyes alkalommal előadásaival gazdagította

a műsort és az elnyűgözően széles spektrumú tevékenységének eredményeiről számolt be. Számos alkalommal belföldi és nemzetközi konferenciákon is erősítette a munkacsoport hírét. Előadásainak zömét különböző folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben közölte le.

A biológiai, ökológiai témák mellett már három évtizede erdélyi vonatkozású orvostörténeti kérdések is egyre intenzívebben foglalkoztatták, és így írásai többek között az *Orvostörténeti Közleményekben* is meg jelentek. Motivációja valószínűleg összefüggött az édesapjának hasonló témák iránti érdeklődése és feleségének, Ingeborgnak, a *Lucian V. Bologa* orvostörténészprofesszor vezetése alatt a kolozsvári *Orvostörténeti Intézetben* elkészített kisdoktori munkájával. De a gundelsheimi ülésszakok résztvevői – többek között az orvostörténész *Arnold Huttman* – egymást is kölcsönösen is megihlették és így ismételten közös projektek (cikkek, kötetek, monográfiák stb.) jöttek létre, amelyekben Hansgeorg von Killyen elkötelezett és megbecsült munkatársként elismerést érdemlő hozzájárulásával működött közre és lényegesen növelte az egyesület honismereti és tudománytörténeti tevékenységét.

Neki is legfőbb célkitűzése volt az erdélyi tudományosság – ezen belül az orvosi és természettudományi eredmények és érdemek – nemzetközi megismertetése, mindenek előtt a német nyelvterületen, amelyhez az erdélyi szász szellemi élet eredményi is hozzátartoznak, legalábbis annyira, mint amennyire a magyar és a román kultúra részei is egyidejűleg. Nyolcvannál több újság- és folyóiratcikk mellett jelentős munkái közé tartoznak a brassói reformátor Johannes Honterus 500. éves születésnapja alkalmából szerkesztett emlékkötete: *Die Honterusschule zu Kronstadt*, München 1998, társkiadója az: *Alt-Kronstadt: Bilder einer Stadt. Aquarelle von Juliana Fabritius-Dancu* (Bamberg, 2006) című honismereti könyvecskének, az Erika Schneiderrel együtt szerkesztett nagyszombati szász természettudós-kislexikonnak: *Naturforscher in Hermannstadt: Vorläufer, Gründer und Förderer des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften* (Hermannstadt/Sibiu/Nagyszombat 2007) valamint ezen sorok írójával közösen összeállított orvosi és egyetemtörténeti forrásmunka: *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei és diákjai 1775–1874 / Ungarländische Zöglinge und Studenten der Wiener medizinisch-chirurgischen Josephs-Akademie (Josephinum) 1775–1874*, Budapest 2013, amelyet közösen Bécsben és Budapesten az *Orvostörténeti Társaság* ülésén is bemutatnak.

Új élettársával sokat utazott és élvezte a nyugdíjas kort, de újabb cikkek megírásán és projektek megvalósításán is dolgozott amikor 2018 október 19-én váratlanul bekövetkezett halálával mindez egyik napról a másikra megghiúsult. Az életnek ebben az utolsó aktusában is szerencséje volt, de túlságosan korán ment el szenvedés nélkül. Alig két héttel azelőtt kimondottan boldogan élvezte a hagyományosan évenként megismétlődő nagy családi találkozót Brémában, gyerekei, unokái, rokonai és barátai körében és szívből örült a színekben oly gazdag és szokatlanul meleg ősznek, szerinte élete legszebb, de sajnos egyben utolsó októberében. Halála nem csak családja, barátai, ismerősei, egyesületi kollégái és erdélyi honfitársai, hanem az orvos- és művelődéstörténet iránt érdeklődők számára is igazi veszteséget jelent.

Robert Offner

MONOS EMIL (1935–2018)

Hosszan tartó, hősiiesen viselt betegség után, életének 84. évében 2018. november 19-én elhunyt Dr. Monos Emil, a Semmelweis Egyetem Klinikai Kísérleti Kutató Intézetének 1990–2000 közötti igazgató egyetemi tanára, majd nyugdíjba vonulásától haláláig professzor emeritusa.

Tudományos kutatóként maradandót alkotott az anyai magatartás kialakításában döntő szerepet játszó hypothalamikus területek felfedezésével, a mellékvesekéreg számos vérrellátás-szabályozási folyamatának és a vérkeringési rendszer biomechanikai sajátosságainak tisztázásával (különös tekintettel a gravitációs terheléshez való adaptációs mechanizmusokra) és világviszonylatban is egyik legelismertebb szakértője volt a vénás vérkeringés élettanának. 1988-tól 2015-ig főszerkesztője, ezt követően pedig tiszteletbeli főszerkesztője volt az *Acta Physiologica Hungaricának*. Működése során a korábban megszűnés szélére sodródott folyóirat impakt faktort nyert. A *Magyar Élettani Társaság* főtítkára, illetve elnöke volt 8–8 éven át, 2010–2014 között pedig az etikai bizottság elnöki tisztét töltötte be. A *Nemzetközi Kórélettani Társaság* (ISP) IV. Világkongresszusának szervező elnöke volt (2002, Budapest), ezt követően megválasztották az ISP elnökének (2002–2006), melynek később örökös tiszteletbeli vezetőségi tagja lett. Választott tagja volt még három európai akadémiának és számos más nemzetközi és hazai tudományos társaságnak. Főbb tudományos kitüntetései: *Jendrassik Ernő-émlékérem* (1978), *Szent-Györgyi Albert-díj* (1995), *Batthyány-Strattmann László-díj* (2000), *Akadémiai Nívódíj* (2006 és 2011), *Életmű-díj* – Neumann János Számítógép-tudományi Társaság (2015), *Életműdíj* – Szerb Élettani Társaság (2009).

Egyetemi tanárként oktatóként, nevelőként tudományos diákkörös és PhD hallgatóival kiemelkedően eredményes iskolát teremtett. 1995-ben megszervezte és ettől kezdve 2017-ig vezette az egyetem *Elméleti és Transzlációs Orvostudományi Doktori Iskolájának* vérkeringés-élettani programját. Oktatói tevékenységének elismeréseként 1995 és 2000 között a Semmelweis Egyetem Oktatási Rektor-helyettese, 2000–2005 között pedig az *Elméleti Orvostudományok Doktori Iskolájának* vezetője volt. Oktatói és kutatói munkájáért 2013-ban elnyerte a *Pro Universitate Díjat*, 2015-ben pedig a *Magyar Érdemrend Középkeresztjével* tüntették ki.

Tudományos kutatói és oktató-nevelő munkája mellett már fiatal orvosként rendkívüli érdeklődéssel fordult a magyar orvoslás története, annak kiemelkedő alakjai felé. Értékes történelmi „nyomozó” munkát végzett Kibédi Mátyus István 1787-es *Ó és Új Di-aetetica* c. művével, Rácz Sámuel: *A Physiologiának Rövid Sommája* c. 1789-ben nyomtatott első magyar nyelvű élettan tankönyvével, vagy Semmelweis Ignác életművével, (pl. annak norvég drámairodalomra gyakorolt hatásaival) kapcsolatosan, ugyanúgy, mint Hőgyes Endre, Jendrassik Jenő orvostörténeti jelentőségű munkásságának felderítésével. Autodidakta orvostörténész tevékenységét ugyanazon tulajdonságai emelték magas szakmai szintre, amelyek kutató orvosként jellemezték: rendkívüli precizitás, logika, intuíció, de megalkuvás nélküli ragaszkodás a tényekhez. Tagja volt a *Magyar Orvostörténelmi Társaságnak* (MOT), mely 1995-2014 között vezetőségi tagjává választotta. Ugyanezen időszakban (2002- haláláig) választott elnökként a *SOTE Baráti Körét* is

irányította, ezt a körülményt szerencsésen felhasználta arra, hogy létrehozza a MOT és a Baráti Kör nagy érdeklődést kiváltó közös üléseit.

Monos Emil professzor kiemelkedő érdemeket szerzett a Semmelweis Egyetem történetének megismertetése és hagyományainak ápolása terén is (pl. Molnár Lászlóval közös *BOTE, SOTE SE: Az önálló orvosegyetem illusztrált történeti kronológiája* című 2016-os közleményük révén). Ennek elismeréseként 2015-ben az *Egyetem Semmelweis-évi Emlékbizottságának* Elnöke, 2016-tól pedig Tiszteletbeli Elnöke lett. Orvostörténeti tevékenységéért 2003-ban *Rácz Sámuel Emlékéremmel* (Magyar Élettani Társaság), 2010-ben *Weszprémi István Emlékéremmel* (Magyar Orvostörténelmi Társaság), 2014-ben *Mátyus István Emlékéremmel* (Magyar Elhízástudományi Társaság) tüntették ki. Kutatói, oktatói és orvos történeti érdemei legnagyobb elismeréseként a Semmelweis Egyetem Szenátusának döntése alapján 2018-ban, a Semmelweis Emlékévkben, Monos professzor elnyerte a *Semmelweis Ignác Jutalomdíjat* is. Szomorú körülmény, hogy ezt a Díjat néhány nappal a díjátadást megelőzően bekövetkezett halála miatt személyesen már nem vehette át.

Elment ugyan, de tiszteletre méltó, stabil erkölcsi és mentális egyénisége, nem titkolt, meggyőződéses Istenhite, hazája, családjá és diákjai iránti őszinte szeretete, konok becsületessége emlékként itt maradt velünk. Nem kétséges, hogy Monos Emil, a szenvedélyes orvostörténész, saját élettörténete és munkássága alapján maga is kiérdemelte a helyét a magyar orvostörténet emléklapjain. Sokáig élő példa marad munkatársai, tanítványai és számtalan barátja emlékezetében.

Dr. Benyó Zoltán
egyetemi tanár

Dr. Sándor Péter
professor emeritus

**A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSTÖRTÉNETI
MUNKABIZOTTSÁGÁNAK PROGRAMJA**

(2018. augusztus 20. – 2019. szeptember 30.)

2018

Szeptember 6.

A MOT Weszprémi István Emlékérem és Zsámboky János Emlékérem Bizottsága ünnepi ülése:

Program: A 2018. évi Weszprémi István Emlékérem és Zsámboky János Emlékérem átadása.

A Weszprémi István Emlékérem jutalmazottja:

RÉTHELYI Miklós: *Az Anatómiai Múzeum megteremtője, munkatársai és látogatói Budapestben* címmel tartotta előadását

A Zsámboky János Emlékéremmel kitüntetett:

AMBRUS Tünde: *Gyógyszerészet Szlovénzskón 1918 után –magyar vagy csehszlovák? –* címmel tartott előadást

Október 4.

A MOT Weszprémi István Emlékérem és Zsámboky János Emlékérem Bizottsága ünnepi ülése:

Program: A 2018. évi Zsámboky János Emlékérem átadása

A kitüntetett KÓTYUK Erzsébet: *Novák Endre a „közegészségi” reformer* címmel tartotta előadását

November 16.

A Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténeti Munkabizottsága, a MTA Egyetem-történeti Albizottsága, a MTA–ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport, a Magyar Orvostörténelmi Társaság, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesületének Oktatás-, és Tudománytörténeti Szekciója által szervezett tudományos konferencia

Program:

I. Orvostörténeti szekció:

250 éve alakult az első hazai orvostudományi kar a Nagyszombati Egyetemen.

- SZÖGI László: *Magyar orvosok a külföldi egyetemjárásban.*
 MAGYAR László András: *A nagyszombati egyetem orvosi karának alapítása.*
 GAZDA István: *A magyar orvosi kar budai és pesti évei, 1777–1825.*
 KAPRONCZAY Károly: *A reformkor és a neoabszolutizmus évei.*
 MOLNÁR László: *A budapesti orvostudományi kar története 1872–1945.*
 BALÁZS Péter: *A magyar orvosképzés átforgalmazása 1951-től.*
 FORRAI Judit: *Az egyetemi fogorvosképzés korszakai*
 SZABÓ Attila: *Az egyetemi gyógyszerészképzés hazai története*

II. Egyetemtörténeti szekció:

Egy különleges év. 1918 és a magyar felsőoktatás tervei és történetei az összeomlás előtt és után.

- BATALKA Krisztina: *Temesvár-Kassa. Új műegyetemek alapítási kísérletei. A csaknem megnyílt temesvári műegyetem.*
 ZSIDI Vilmos: *Az alá nem írt alapítólevél. A közgazdasági kar terve.*
 VARGA Júlia: *Egy elképesztő tanév. Politikai harcok és az autonómia felfüggesztése a Budapesti Tudományegyetemen.*
 SÁGI Éva: *Selmecbánya. Menekülés az utolsó pillanatban. A Bányászati és Erdészeti Főiskola költözése.*
 DUROVICS Alex: *Eperjes. Az evangélikus jogakadémia 1918–19-es tanéve és Miskolcra költözése.*
 LENGVÁRI István: *Pozsony. Első és egyben utolsó tanév. Új fakultások alapítása és az egyetem működése a cseh bevonulásig.*
 MUDRÁK József: *Debrecen. IV. Károly utolsó szereplése. Az Orvosi Kar alapítása és az utolsó év eseményei a román megszállásig.*
 VAJDA Tamás: *Kolozsvár. Karácsonyi impériumváltás. Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve.*

2019

Február 7.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága tudományos ülése.

Program:

SZABÓ Katalin: *Selye János a magyar tudományos és közéletben*

Március 28.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága tudományos ülése.

Program:

KAPRONCZAY Katalin: *Almási Balogh Pál (1794–1867) emlékezete, születésének 225. évfordulóján*

Április 25.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága tudományos ülése

Program:

SZABÓ Attila: *Richter Gedeon a magyar gyógyszeripar megteremtője*

Május 9.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága tudományos ülése

Program:

KAPRONCZAY Károly: *Győry Tibor (1869–1938) emlékezete születésének 150. évfordulóján*

Május 23.

A Magyar Orvostörténelmi Társaság, a MTA Orvostörténeti Bizottsága, a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft, a Gödöllői Lokálpatrióta Klub és a Tormay Károly Egészségügyi Központ 2019. évi tudományos ülése

Program: A MAGYAR ORVOSKÉPZÉS 250 ÉVE

MAGYAR László András: *Az Orvoskar Nagyszombatban*

MOLNÁR László: *Az egyetemi Orvoskar útja Nagyszombattól Budapestig*

KAPRONCZAY Károly: *A harmadik orvosi kar létesítésének problémája a XIX. század utolsó harmadában*

Szeptember 26.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága tudományos ülése

Program:

TATÁR György:

Than Károly (1834–1908) gyógyszerész, akadémikus a magyar tudományos kémiai oktatás és kutatás megteremtője

Török József (1824–1899) gyógyszerész, a hazai gyógyszer-nagykereskedelem egyik megalapítója

EGYÉB HÍREINK

2018

Szeptember 7.

A pécsi Janus Pannonius Múzeum és a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum *Semmelweis* című vándorkiállítását *Magyar László András*, a MNM–SOM igazgató-helyettese nyitotta meg.

Október 5.

A MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottsága *Magyar nyelvű orvosi tudományírás* címmel tartott konferenciát. A Magyar Orvostörténelmi Társaság részéről Forrai Judit és Magyar László András vett részt a rendezvényen előadóként.

November 20.

A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület (MEVE) *A magyar orvostudomány híre a világban* címmel tartott előadóülést. A program keretében elhangzott előadások:

Dr. Veress Gábor főigazgató előadása: Jeles személyiségek a balatonfüredi Szívkórház történetében.; *Dr. Kőrösi Mária* egyetemi docens előadása: 200 éve született az aszepszis-tan igazi felfedezője: Semmelweis Ignác.; *Dr. Messik Miklós* (összeáll.): Megemlékezés a 200 éve született *Babarczy Schwartz Ferenc*, az 1848-as szabadságharc honvéd-törzsorvosa, a magyar elmegyógyászat megalapítójának emléke előtt.

December 5.

A Semmelweis Egyetem Neurológiai Klinikája és a Magyar Neurológiai Társaság *Prof. Dr. Szirmai Endre* egyetemi tanár emlékére tartott ünnepi megemlékező ülést. Kollégái, tisztelői vettek búcsút az elhunyt orvos, tudós és művész Szirmai professzortól.

December 17.

A Kresz Géza Mentőműzeum *A fővárosi mentők helytállása az első világháborúban* címmel nyitotta meg kiállítását.

2019.***Február***

2019 februárjától egy hónapon keresztül volt látható a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtárában a Magyar Reumatológusok Egyesületének 90 éves fennállása alkalmából létrehozott történeti kiállítás. A kiállítás összeállításában közreműködött *Prof. (h.c.) Dr. Bálint Péter főorvos, Prof. Dr. Gömör Béla, Dr. Bálint Géza főorvos, valamint Dr. Szabó Katalin*, az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumának főmuzeológusa.

Április 6.

Semmelweis-szobrot emeltek a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) Marosvásárhelyi Karának parkjában. A rendezvényen a budapesti Semmelweis Egyetemet többtagú delegáció képviselte *Prof. Dr. Rosivall László*, a Semmelweis Emlékbizottság elnökének vezetésével. Az ünnepségen előadást tartott dr. *Szabó Béla*, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem Szülészeti-Nőgyógyászati Tanszékének vezetője. *Prof. Dr. Rosivall László*, a Semmelweis Emlékbizottság elnöke „*Semmelweis 200 éve – a Semmelweis serlegtől a tokiói szoborállításig*” címmel foglalta össze az emlékév eseményeit és tanulságait. *Prof. Dr. Dávid László*, a Sapientia EMTE rektora megköszönte az ajándékot és jelezte, hogy ezt különös jelentőségűnek tartja akkor, amikor az erdélyi magyar nyelvű orvosképzés nehéz helyzetben van. Az avatáson *Tóth László* csíkszeredai főkonzul is jelen volt, és méltatta Semmelweis nagyságát.

Május 27.

A Magyar Pedagógiai Társaság a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetének előadótérképében *Prof. Dr. Magyar Imre, az abszolút pedagógus* címmel rendezett tudományos ülést az orvos-generációk szakmai és emberi képzésével egyaránt köztisztelőt kiérdemelt professzor emlékeztetére.

Június 22.

A MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában megnyílt a *Korok és kórok – Amiről a holtak mesélnek* című időszaki kiállítás. A tárlatot dr. *Pálfi György*, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető antropológusa nyitotta meg, a kiállítás kurátora *Scheffer Krisztina* volt.

Nikolics Károly Emlékezés és XII. Gyógyszerésztörténeti Konferencia**Sopron, 2018. szeptember 28–29.**

A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság 2018-ban két fontos, a Társaság életéhez és történetéhez kötődő évfordulóról emlékezett meg. A Győr-Moson-Sopron Megyei Szervezet és a Gyógyszerésztörténeti Szakosztály közös rendezvényét, amelyre 2018. szeptember 28–29-én került sor Sopronban, a Megyeháza dísztermében, dr. *Nikolics Károly* születésének 100. évfordulója és a Gyógyszerésztörténeti Szakosztály megalakulásának és a Soproni Patikamúzeum megnyitásának 50. évfordulója tiszteletére rendezték meg. A rendezvény előkészítését és lebonyolítását a szervező bizottság – *Mühl Nándorné dr. Horváth Margit* (az MGYT Győr-Moson-Sopron Megyei Szervezet elnöke), *dr. Ambrus Tünde* (az MGYT Gyógyszerésztörténeti Szakosztály elnöke), *dr. Takács Gézané* (az MGYT rendezvényi titkára) és *Jelinekné dr. Nikolics Mária* – vállalták, de munkájukhoz pótolhatatlan segítséget nyújtottak a megyei szervezet és a szakosztály további tagjai, valamint a Társaság titkárságának munkatársai is. A szervezésben együttműködő partnerként részt vett Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata és a ProKultúra Sopron, valamint a megvalósítást támogatóként segítette a Magyar Gyógyszerési Kamara Győr-Moson-Sopron Megyei Szervezete, a Satco Kft. és a Galenus Gyógyszerészeti Lap- és Könyvkiadó Kft. A rendezvény fölötti védnökséget a vendéglátó képviselőiben dr. Fodor Tamás, Sopron Megyei Jogú Város polgármestere vállalta. Az ünnepélyes megnyitó keretében a résztvevőket *Mühl Nándorné dr. Horváth Margit*, *dr. Fodor Tamás*, *prof. dr. Szőkő Éva* (az MGYT elnöke), *dr. Ambrus Tünde* és *dr. Vácz Donát* (MGYK megyei elnöke) köszöntötték.

A rendezvény első napján zajlott le a *Nikolics Károly Emlékezés*. Dr. Nikolics Károly (1918-2000) a magyar gyógyszerészet 20. századi történetének fontos személyisége volt, és kimagasló szerepet töltött be a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság életében is, 1982 és 1986 között a Társaság társelnöke, 1986 és 1991 között pedig elnöke volt. Gazdag tudományos, oktatói, közéleti és szervezői tevékenységét számos díjjal ismerték el – megkapta többek között a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét, 1994-ben elsőként vehette át a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség (FIP) Életműdíját, 1999-ben pedig szülővárosa, Sopron díszpolgárává választották.

Az emlékülésen gyermekei, barátok, pályatársak és tanítványok méltatták Nikolics Károly életútját. Elsőként leánya, a szintén gyógyszerész *Jelinekné dr. Nikolics Mária* mutatta be a Nikolics-dinasztia történetét, a család kozmopolita hagyományait és kapcsolatait. *Ifj. dr. Nikolics Károly* biokémikus, kutató a soproni Széchenyi gimnáziumból a Szilícium-völgyig vezető útról árult el néhány „kulisszatitkot”, kiemelve a családi háttér, az otthon kapott útravaló fontosságát. *Nikolics Miklós* visszaemlékezéséből pedig további részletek derültek ki az édesapa, az édesanya, *dr. Hartai Mária* gyógyszerész és a három gyermek hétköznapijairól.

A családtagok előadásait követően a tanítványok és kollégák mutatták be Nikolics Károly gazdag életútjának egy-egy részletét, fontos állomásait. Dr. *Dévay Attila* egyetemi docens Nikolics Károlyról, mint példaképéről emlékezett meg. Prof. dr. *Lipták József*, a Mester tudományos munkásságát tekintette át, *prof. dr. Vincze Zoltán* pedig Niko-

lics Károly szerepét méltatta a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság fejlődésében és nemzetközi kapcsolatainak építésében. Az egykori tanítványok nevében dr. *Vetsey-Körmendi Ágnes* emlékezett vissza a Nikolics-patikában töltött államvizsgás gyakorlatra, valamint hangsúlyozta Nikolics Károly szerepét az egykori tanítványok további szakmai fejlődésének egyengetésében, például a Rozsnyay Mátyás Emlékversenyekre való felkészítés formájában. Az előadásokat és visszaemlékezéseket követően a rendezvény résztvevői a dr. *Kárpátiné dr. Gangl Teréz* vezette rövid megemlékezés keretében megkoszorúzták dr. Nikolics Károly Sopron főterén, a Patikamúzeum homlokzatán elhelyezett emléktábláját, és dr. *Tanayné dr. Szalay Márta* kalauzolásával megtekintették a fél évszázada alapított és megnyitott múzeum tárlatát.

A rendezvény második napja a *XII. Gyógyszerésztörténeti Konferenciáé* volt. Az MGYT Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya 50 évvel ezelőtt, 1968 júniusában Sopronban alakult meg, ugyanazon a rendezvényen, amelynek keretei között a Fő téren található egykori Angyal gyógyszerárban ünnepélyesen megnyitották a Soproni Patikamúzeumot is. A rendezvényt jelenlétével dr. *Domonkos Ottó* is megtisztelte, aki a közelmúltban töltötte be 90. életévét, és 50 éve a Soproni Múzeum akkori igazgatójaként tevékeny résztvevője volt az alapítással kapcsolatos eseményeknek. A konferencia programja dr. *Kárpáti György* a patikamúzeumról készült filmjének vetítésével kezdődött. Ezután dr. *Tanayné dr. Szalay Márta* mutatta be korabeli dokumentumok tükrében, képanyaggal gazdagon illusztrált előadásában a soproni gyógyszerárak fejlődését és a patikamúzeum kialakulásának körülményeit, valamint ötven éves történetét. Dr. *Tóth Imre*, a Soproni Múzeum igazgatója előadása a magyar orvosok és természetvizsgálók két, Sopronban megrendezett vándorgyűlésének eseményeit, társadalmi háttérét, Sopron város fejlődésére gyakorolt hatását vázolta.

A Gyógyszerésztörténeti Szakosztály létrehozásának körülményeit, a magyar orvos- és gyógyszerésztörténeti társasági élet kialakulását, mérföldköveit, sikereit és viszonyosságait prof. dr. *Kapronczay Károly*, a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtárgya mutatta be a hallgatóságnak. Ezután dr. *Szmodits László* gyógyszerész (előadása dr. *Gaál Emese* tolmácsolásában hangzott el), aki a Gyógyszerésztörténeti Szakosztály egyik leghosszabb ideje aktívan tevékenykedő tagja, emlékezett vissza az elmúlt évtizedek eseményeire, a szakosztály tevékenységére és jeles személyiségeire. Dr. *Ambrus Tünde* előadása egy szintén aktuális évforduló, Csehszlovákia száz évvel ezelőtti megalakulása apropóján az 1918 utáni csehszlovákiai gyógyszerészet magyar vonatkozásait taglalta.

Ambrus Tünde

A XVI. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem

2019. július 4–6. Pécs

Tizenhatodik alkalommal került megrendezésre a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság szervezésében a Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem, amelynek másodszor adott otthont Pécs. A téma ezúttal „*Hagyomány és modernitás a gyógyszerertárban*” összefoglaló címet kapta.

Az előadások július 5-én hangzottak el:

Várszegi László: Pécs gyógyszerésztörténete

Botz Lajos: Kórházi gyógyszerészetünk történeti alakulása, szakmai szerepkörének változása

Vajda Péter – Botz Lajos – Szabó László Gy.: A pécsi gyógyszerészképzés híres gyógyszerész elődei, a gyógyszerésztörténet oktatásának bevezetése

Fittler András – Horváth Györgyi: A pécsi gyógyszerészképzés önálló Kari szervezeti formában

ifj. *Kutas Jenő*: Lárencz László pécsi gyógyszerésztörténész munkássága

Vida Róbert: A gyógyszerészi gondozás magyarországi története

Mayer Klára: Pécs muzeális értékű patikái és Répay Gábor bútorrestaurátori munkája – emlékelőadás

Kapronczay Károly: Győry Tibor (1869–1938) – születésének 150. évfordulójára

Szabó Attila: A gyógyszerertárak tulajdonformáinak története 1950-ig

Magos Gergely: Út a gyógyszerertárak államosításáig: az 1945–1949 közötti időszak története

Fábra Mária: A gyógyszerertári asszisztensi munkakör története

Mikola Bálint: Gyógyszerészi közélet a rendszerváltozás után

Dobson Szabolcs: Hit és tudomány az ipari társadalom gyógyszerészetében

Péter H. Mária: Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között – Könyvbemutató

Ezt követően *Mayer Klára* vezetésével látogatást tettek a résztvevők az immár múzeumként működő Szerecsen Patikában.

A rendezvény előkészítésében, sikeres lebonyolításban nagy segítséget nyújtottak a pécsi gyógyszerészkar munkatársai, akik közül többeket az előadók között is meghallgathattunk.

A hagyományokat követve a program része volt a város nevezetességeinek felkeresése: a Püspöki palota, a Székesegyház, az egyházi kincstár és a katolikus templomként működő Dzsámi megtekintése.

A következő, 2020. évi Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem a tervek szerint Miskolcon kerül megrendezésre.

Kapronczay Katalin

**Egészség és életmód az ókori Egyiptomban – Múmiák a középpontban
(Health and Life in ancient Egypt. Mummies in Focus) konferencia
az Aegyptus et Pannonia 6. keretében**

2019. augusztus 26–30. között adott helyszínt a MNM Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár a *Múmiák a középpontban* című konferenciának, ami a *MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeuma*, a *Magyar Egyiptomi Baráti Társaság* szervezésében, a *Magyar Természettudományi Múzeum* közreműködésével a *Nemzeti Kulturális Alap* támogatásával valósult meg.

A konferencia főszervezője: dr. Győry Hedvig egyiptológus, a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság főtítkára, Scheffer Krisztina a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumának kurátora, és Szvák Enikő doktorandusz, a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének hallgatója.

A konferencia célja egy olyan tudományos fórum biztosítása volt, ahol a kutatók a legújabb vizsgálati eredményeket vitatták meg, valamint ezek hatását az ókori egyiptomiak egészségi állapotával kapcsolatos ismereteinkre.

A konferencia Tudományos Bizottságának tagjai és résztvevő előadói voltak: Albert Zink az *Eurac Research Institute for Mummy Studies* vezetője, aki Tutanhamon és Ötzi kutatásairól ismert, Stephanie Zesch a *Reiss-Engelhorn-Museen Mannheim* munkatársa a German Mummy Project egyik vezetője, Dina Faltings az *Heidelbergi Egyetem Egyiptológiai Intézetének* gyűjteményvezetője, dr. Pap Ildikó a *Magyar Természettudományi Múzeum* antropológusa és a váci múmiák szakértője, habil. dr. Pálfi György a *Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének* vezetője, fertőző megbetegedésekkel foglalkozó antropológus és dr. Győry Hedvig az óegyiptomi orvoslást kutató egyiptológus.

A konferencia nyitó előadásai között szerepelt Scheffer Krisztina Arányi Zolikáról, a híres magyar gyermekmúmiáról, és a hozzá kapcsolódó kutatásokról szóló előadása. A prezentáció folyamán kiderült a gyermek tragikus sorsa, a mumifikálás módja, és a gyermek múzeumba kerülésének története is.

A konferencia folyamán két workshop került megrendezésre. Az *Ancient Tuberculosis Diagnosis* Workshop-on a váci múmiákkal kapcsolatos paleopatológiai, mikrobiológiai kutatások és a tbc kutatás került előtérbe. Dr. Pálfi György a téma nemzetközileg elismert szakértője, a tbc kutatás hazai vezetője, és dr. Pap Ildikó váci múmiák nemzetközileg elismert kutatója is értékelte és összegezte eredményeiket, kiemelve a nemzetközi együttműködések fontosságát. A tuberkulózis és a lepra kutatásának úttörői is előadást tartottak. Helen D. Donoghue a paleomikrobiológiai kutatások lehetőségeit elemezte és a többszörös fertőzések vizsgálatáról beszélt, David Minnikin a tuberkulózis eredetének a kérdését boncolta. A régészeti korú emberi maradványokban fellelhető tbc baktérium DNS vizsgálatairól és molekuláris evolúciójáról is halhattunk előadásokat Frank Maixner – *Eurac Research Institute for Mummy Studies* kutatója – és Heidi Y. Jäger doktorjelölt előadásában. A workshop folyamán a korábbi eredmények összevetése, jelenlegi új eredmények bemutatására, és a következő évekre vonatkozó új kutatási irányok, tervek kijelölésére került sor.

A második workshopon az *Ancient Egyptian Mummy* Workshop-on szerda délután Szvák Enikő doktorjelölt bemutatta a *Nephthys Projektet*, melynek célja a *Magyar Ter-*

mészettudományi Múzeum Embertani Tárában őrzött egyiptomi múmia maradványok és a MNM Semmelweis Múzeum gyűjteményébe tartozó múmiák multidiszciplináris kutatása. A kutatást több mint 17 intézmény támogatja, és világszerte 30 kutató vesz részt a projektben, mindenki önkéntes alapon, pénzügyi támogatás nélkül. Az eddigi kutatási eredmények megvitatása után, a külföldi kutatók a kérdéses eseteket áttekintették és megvitatották a magyar kollégákkal. A szakmai nap sikerrel zárult, több külföldi intézmény is jelezte csatlakozási szándékát a projekthez.

Számos előadás is elhangzott, melyek az ókori egyiptomi életmódra és egészségügyi helyzetre vonatkozó kérdéseket vetettek fel, köztük a MEBT tagjainak az előadásai, és bemutatásra kerültek magyar antropológusok egyiptomi ásatási anyagai is.

Volt néhány különleges előadás is. *Albert Zink* az egyiptomi múmiák paleogenetikai kutatásai kapcsán beszélt a genetikai kutatások előnyeiről, hátrányairól és nehézségeiről, kiemelve Tutanhamonnak és családjának genetikai feltérképezését is. *Dario Piombino-Mascali* a palermói múmiák kiemelt szakértője két előadást tartott: az elsőben a *The Sicily Mummy Project* kutatásairól, eredményeiről beszélt, a másodikban a Sapiéha család maradványainak vizsgálatáról a Saint Michael templomban, a litvániai Vilniusból. A kriptamúmiák elismert szakértője korábban kitartó munkával fényt derített a palermói kriptában fekvő gyermek Rosalie Lombardo mumifikálásának körülményeire is. *Andreas Nerlich*, aki majd 2000 múmiát vizsgált eddig, egy különleges római kori esetet mutatott be, ahol szobor részévé vált egy korábbi személy koponyája. Külön örömmel vártuk a közeli Horvátországból érkező előadót is: *dr. Mislav Cavka* horvát radiológus bemutatta az Archaeological Museum in Zagreb egyiptomi múmia kollekciójának MRI vizsgálatának eredményeit is.

A konferencia honlapja: <https://nephtysproject.site123.me/>

Scheffer Krisztina

**A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL,
2018-BAN MEGJELENT ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZET-
TÖRTÉNETI TÉMÁJÚ KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ
KIADVÁNYOK LISTÁJA¹**

- ALMÁSYNÉ Kovács Éva – BÁLINT Éva – MÁTÉFFY Balázs (szerk.): 100 év a város pere-
mén. 1918–2018. Bp., Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet, 2018. 110 p., ill.
- BARTUSZ-DOBOSI László: Lélekszakadtak. Téboly az irodalomban. Pécs, Kronosz Kiadó,
2018. 181 p.
- BÁCSKAY András: Orvoslás az ókori Mezopotámiában. A mezopotámiai gyógyító rítusok
elmélete és gyakorlata. Pécs–Bp.: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék
– L'Harmattan, 2018. 279 p.
- BEL Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatum ineditorum
tomus quintus, in quo continentur... Comitatus Sarosiensis, Zempliniensis, Ungvári-
ensis et Bereghiensis. Bp., MTA BTK TTI, 2018. 427 p
- BETHLEN Kata (Árvai): Önéletírás és levelek. Bp., Magyar Közlöny Lap- és Könyvki-
adó, 2018. 375 p
- BOBORY Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűj-
tés a tizenhatodik századi Magyarországon. Bp., L'Harmattan, 2018. 322 p.
- BORGOS Anna: Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában. Bp., Noran
Libro, 2018. 311 p.
- ERDŐS Attila: Felvágós könyv. Bp., Scolar Kiadó, 2018. 269 p., ill
- GOGOLA, Matej – DANIŠ, Miroslav (ed.): Zahraniční lekáři na Slovensku. Slovenskí le-
káři v zahraničí. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave Lekárska fakulta,
2018. 160 p.
- INDRES Krisztián – SZUMMER Csaba: Freud és a felkelő nap országa. A pszichoanalízis Ja-
pánban. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2018. 220 p
- KAPRONCZAY Károly (összeáll.) : A magyar közegészségügy az I. világháborút és a Tria-
nont követő években. A Tanácsköztársaság bukásától az Országos Közegészségügyi
Intézet munkájának megindulásáig, 1919–1927. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp.,
Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2018. 356 p.
- KAPRONCZAY Károly: Lengyelország és a lengyel–magyar kapcsolatok 20. századi történe-
téből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., Johan Béla Alapítvány – MATI – Kőbányai
Önkormányzat, 2018. 231 p.
- KÁRPÁTI Zoltán (szerk.): A magyar ortopédia bölcsője. A Nyomorék Gyermekek Orszá-
gos Otthona és az Uzsoki Kórház Ortopéd-traumatológiai Osztály emlékalbuma. H.
n., Dr. Kárpáti Zoltán, 2018. 119 p.
- KERTÉSZ Edina: A lány, aki orvos akart lenni. H. n., Naphegy Kiadó, 2018. 39 sztl. l., ill.

¹ A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyá-
ra nem teljes. Listáinkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését
követő évben szerzünk tudomást (– a szerk.)

- KOVÁCS András: Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében. Bp., L'Harmattan, 2018. 195 p., ill.
- KOVÁCS László: Segner János András. Egy jeles Hungarus a 18. századból. Orvos, matematikus, fizikus, csillagász, vegyész, tanár, filozófus és műszaki alkotó. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2018. 279 p., ill.
- KÓTYUK Erzsébet – SCHEFFER Krisztina: A szülészet születése. The Birth of Obstetrics. Kiállítási katalógus. Bp., MNM–SOM, 2018. 78 p., ill.
- MAGYAR Adél: Fejezetek az értelmifogyatékoság-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig. Bp., Gondolat Kiadó, 2018. 244 p., ill.
- MAGYAR László András (vál., bev., jegyz., ford.): Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény. II. rész. 18. század. Bp., MNM – SOM, 2018. 151 p., ill.
- MARIAN Felix: Ani de viață pentru viață. Baia Mare, EUROTIP, 2018. 274 p., ill.
- PELCZÉDER Katalin: Gyümölcsnevek szótára. 450 Kárpát-medencei gyümölcs nevének története és eredete. Bp., Tinta Könyvkiadó, 2018. 221 p.
- PELCZÉDER Katalin: Magyar gyümölcsnevek. Bp., Tinta Könyvkiadó, 2018. 154 p.
- ROSIVALL László (szerk.): Semmelweis 200 éve. H. n., Semmelweis Kiadó, 2018. 472 p.
- SEARLS Damion: Rorschach. A tintafoltteszt és az észlelés rejtélyei. Bp., HVG Kiadó Zrt., 2018. 451 p.
- SPILENBERGER Samuel: Morbus Hungaricus. Uhorská choroba. A magyar betegség. Die ungarische Krankheit. Ed. Transl. Intr. František Šimon, Florian Steger, László András Magyar. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Filozofická Fakulta, 2018. 87 p., ill.
- TAKÁCS György (közreadta): Az én lelkeimmel elfújlok... A magyarcsügési ráolvasófüzetek. H.n., PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2018. 533 p., ill.
- TOMBI Beáta: Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában. Bp., L'Harmattan, 2018.
- WESSELÉNYI Kata: Gazdasszonynak szükséges könyv. Máriabesnyő, Attraktor, 2018. 104 p.

KÖNYVSZEMLE

Balázs Péter: A tengerészeti egészségügy kezdetei a Magyar Királyságban. Szabályzatok a XVIII. században. Sajtó alá rend.: Gazda István. Budapest, MATI, 2019. 477 l.

A 18. század közepén Közép- és Kelet-Európa abszolutista uralkodói felismerték a polgári fejlődés előnyeit és veszélyeit is, így „felülről hozott” rendelkezésekkel teremtették meg azokat a társadalmi, gazdasági, igazgatási és művelődési formákat, amelyekért voltaképpen harcba indult a polgárság. A felülről irányított reformok, a fejlődés irányába ható rendelkezések lehetőséget teremtettek az uralkodóknak a hatalmuk átmentésére. A 18. században gyökeres kormányzati átalakulások zajlottak le Poroszországban, a Habsburg Birodalomban, Lengyelországban és Oroszországban.

E négy országban időeltolódással született meg – a porosz mintára – a közegészségügyi reformok rendszere, amely „szárazföldi” szemléletű volt, a nagy vizekkel (tengerekkel) kapcsolatban nem intézkedett. A járvány elhárítás vonatkozásában a településeken főleg a tisztaságra összpontosított: elsősorban a járványos betegek elkülönítésén volt a hangsúly. Fontossá vált a temetők rendezettsége, amelyeknek a lakott területektől meghatározott távolságban kellett lenni, az ivóvíz tisztasága érdekében őrizték a közkutakat, a vágóhidak takarítását is hatóságilag ellenőrizték, járvány esetén a nyilvános helyek (kocsmák, vendéglők, iskolák, templomok) nyitvatartását is korlátozták stb.

Tény, hogy az ausztriai közegészségügyi jogalkotók a poroszországi forrásokból merítettek. A legfontosabb forrás Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem (1640–1688) 1685-ben kiadott *Medizinaledikt*-je (Orvosi Rendelet) volt, de ezt tekintették mintának a közép-kelet-európai uralkodók is. Az előbbi Rendeletet fejlesztette tovább I. Frigyes Vilmos porosz király (1713–1740) is. A választófejedelemség 1701-ben porosz királysággá alakult át, amelyben I. Frigyes Vilmos Európa legkorszerűbb államszervezetét hozta létre, amit a kontinens első katonai nagyhatalommá emelt. Az államigazgatás reformja nemcsak a közigazgatás, hanem a gazdaság, a művelődésügy és az egészségügy területén is teljes átalakulást eredményezett. Első lépésként 1723-ban összevonták a pénzügyi és katonai közigazgatást a *Generaldirektorium* nevű központi hatóságban, amelynek öt osztálya részben területi, részben szakmai elvek szerint szerveződött. E hivatal alá szervezték a területi közigazgatás hálózatát. A felső és alsó igazgatási szervezet egymás tükörképe lett.

A következő lépésként – az egészségügyi állapotok rendezése érdekében – 1725-ben kiadták a *Porosz királyi és Brandenburgi Választófejedelemi, Általános és Átdolgozott Orvoslási Rendtartás* című királyi rendeletet. Ez teljes egészében szabályozta az ország közegészségügyét, a szolgáltatásokat, a képzési formákat, az orvosi igazgatás szervezeti, formait, felügyeleti rendjét, olyan módon, hogy az ezekkel foglalkozó jogszabály ne csak jámbor óhaj, hanem kötelezően végrehajtandó és ellenőrizhetően kötelező érvényű legyen. Alapelvként itt is kimondták, hogy a hatósági orvos a szegényeket, gyermekeket, életveszély esetén pedig kivétel nélkül mindenkit térítés nélkül köteles ellátni, akár ott-honában, akár ilyen célra kialakított kórházban. A többi beteg térítést fizet a szolgáltatá-

sokért. A közigazgatási egységek (városok, területi hatóságok, falvak) kötelesek orvost, sebészt és bábát foglalkoztatni, akik munkájukért fizetést kapnak, ezért kötelesek a szegényeket ingyen ellátni, a vagyonnal rendelkezők „árszabás” (taxa) szerint fizetnek. Az orvost a díjszabás vonatkozásában (hasonlóan a sebészekhez és patikusokhoz) az iparűzők csoportjába helyezte. *„Annak érdekében, hogy minden orvos, sebézmester és patikus tudja, hogy az általa végzett sokféle munkáért és gondosságért milyen összeget kérhet, és hogy a betegek ne panaszkodhassanak a túlzott megterhelés miatt, megerősíthetjük a már használatban levő taxát.”* A rendelethez csatolták a hivatalos árjegyzéket, bár ettől eltérően a gazdagok nagyobb összegeket is fizethettek. A szegénybeteg-ellátásnál a hatóság az orvosnak megtérítette a betegségnél feltüntetett kezelési díjat, amelynek fedezetét a kincstár biztosította.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a porosz és az ausztriai Rendtartásban szerepel a gyógyító személyek (orvos, sebész, bába), a patikusok és gyógyszerkészítők, valamint a kuruzslók pontos felsorolása, továbbá az, hogy az ő tevékenységüket milyen hatóság engedélyezheti, valamint, hogy a kuruzslók és vándorgyógyítók (pld. szemgyógyítók, foghúzó, stb.) károsnak minősülő tevékenysége ellen kik léphetnek fel törvényesen. Intézkedést hoztak a gyógyszerek elkészítésének módjairól, a hatóságilag engedélyezett készítményeket felsoroló un. pharmacopeák (gyógyszerkönyvek) szükségességéről, kiadásáról és szakmai ellenőrzéséről is.

A felvilágosult abszolutista államok közegészségügyi jogalkotásainak idején a járványok feltartóztatásának lehetőségét inkább a szárazföldi ellenőrzésben látták, amely szerint a szárazföldi átjáróknál olyan – hadsereg által ellenőrzött – állomásokat szerveztek, ahol meghatározott időre megállították a járvány-fertőzött területről érkezőket, csak egészségesen engedték őket tovább. Ez hatásos módszer volt, ami a pusztító pestis járványok csillapodásával is igazolható. A járványok behurcolása azonban nemcsak szárazföldön volt lehetséges, hanem a tengeri kikötőkön át is. Éppen ezért olyan rendszert kellett kiépíteni, amely a távoli országokból érkező hajókat a járványvédelem szempontjából is ellenőrizte, csak a betegségek terjesztésének lehetőségét kizáró vizsgálati eredmény után engedték a hajókat kikötni. Még a nyílt vizeken feltartóztatták a hajókat, meghatározott ideig kellett ott vesztegelni, a személyzet szigorú orvosi ellenőrzése után köthettek ki. Az ellenőrzés kiterjedt a behozott árukra is, a belső terek higiénés ellenőrzésére (patkányok, rágcsálók stb. kiirtására). Erre már volt példa Európa nyugati kikötőiben, éppen ezért szükség volt olyan törvényre, amely ellenőrzötten szabályozta a kikötők védelmét, tárgyi és személyi feltételeit. Kimondták, hogy a veszteglő intézmények kellő távolságban legyenek a kikötővárostól, de a távolság ellenére maradjanak szerves kapcsolatban a kikötő kereskedelmi-gazdasági forgalmával, vagyis legyen gondosan elkülönítve a várostól, de lényegében mégis legyen a kikötő része.

Az első átfogó egészségügyi rendelet, a Prágai Rendelet (1753) volt, majd ezt követték a tengerészeti közegészségügyi rendeletek (1755–1769 között) és végül a Birodalmi Főszabályzat zárta a sort 1770-ben. A Birodalmi Főszabályzattal a magyar országgyűlés 1770 után mintegy száz évig alig foglalkozott, ezért nem szentelt figyelmet a hajózás egészségügyének sem, csupán hatósági rendészeti szabályzatnak vélte. A legfelső államigazgatási szinten a tengerészeti közegészségügyet különféle nevek alatt szervezett kereskedelmi kormányservek irányították, az egységes birodalmi kereskedelmi ügyek in-

tézésére Mária Terézia 1776-ban általános kereskedelmi direktóriumot hozott létre. Ez később tényleges hivatali szervezetté alakult.

A hatékony tengerészeti közegészségügy kezdete eddig elkerülte a magyar kutatók figyelmét, jól lehet Fiume – a Magyar Királyság tengeri kapuja – ennek köszönhetette járványoktól mentes, zavartalan fejlődését, majd a 19–20. századi felvirágzását. Legteljesebb történeti egészségügyi jogszabály gyűjteményünkben (1770) sem található meg az 1755. évi német nyelvű jogszabály hivatalos latin változata, amely pedig minden kétséget kizáróan a magyar jogalkotás egyik része volt.

Balázs Péter feltáró munkájának első lépéseként korszerű, modern magyar fordítást készített, segítségével betekintést nyerünk a 18. századi tengeri kikötők, és a kereskedelem világába, amelynek irányításáért egyértelműen a közegészségügyi hatóságok voltak felelősek. A könyv terjedelmileg legnagyobb részét az 1755. évi rendelet egyes szakaszaihoz fűzött, szakmailag pontos és közérthető kultúrtörténeti, orvostudományi és egészségügyi, közigazgatási kommentárok teszik ki, amelyek a korabeli hatóság szervezetének és működésének világába is bevezetnek bennünket. Így válhatunk szinte egyidejű és személyes résztvevőivé a 18. századi adriai tengeri kikötők színes forgatagának, de nem az utókor bölcsességének biztonságával, hanem a korabeli szorongásokkal, félelmekkel és a járványok fölött aratható győzelmek biztató tudatával együtt.

Mindenkinek ajánlható ez a könyv, aki hiteles történelmi forrásokból szándékozik ismereteket szerezni arról a közegészségügyi háttérmunkáról, amely a magyar tengerhajózást és a tengerei kereskedelmet a 18. században újtárra indította. A történelmi feldolgozás tárgyidőszaka nem lépi túl a 18. század határát.

Kapronczay Károly

Borgos Anna: Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában. Bp., Noran Kiadó, 2018. 311 p., ill.

Az egykor világszínvonalú és nemzetközi hatású magyar pszichoanalízis történetéről az elmúlt két-három évtizedben számos remek tanulmány és könyv született, elég csupán Brabant Éva, Déri Zsuzsa, Erős Ferenc, Harmath Pál, Haynal André, Mészáros Judit, Nemes Livia, Paál János, Vajda Barnabás köteteire, cikkeire, vagy Székács István emlékezéseire utalnunk – hogy a külföldi kutatókat ne is említsük. Borgos Anna azonban teljesen új, és eddig a nemzetközi irodalomban is mellőzött szempontból mutatja be ezt az érdekes, tanulságos és tragikus történetet: mégpedig a pszichoanalízis budapesti iskolájához kapcsolódó nők szempontjából.

Borgos az úgynevezett proszopográfiai, magyarul életrajzi módszerhez folyamodik, vagyis a hazai pszichoanalitikus nők – orvosok, és laikus analitikusok – életútjának és teljesítményének elemzésével foglalkozik, eközben azonban arról is sokat megtudhatunk, milyen lehetőségek nyíltak a 20. század első felében az értelmiségi létet választó magyar nők előtt, milyen környezetből jöttek, mik voltak céljaik, vágyaik, és milyen tényezők gátolták vagy segítették érvényesülésüket. Vagyis a kötet társadalomtörténeti szempontból is rendkívül tanulságos.

Borgos Annának ez már a negyedik könyve, valamennyiben magyar női sorsokat, szerepeket, viszonyrendszereket ábrázolt. A *Holnaplányok* a vizsgált kor és szociális háttér szempontjából egyaránt szorosan kapcsolódik a korábbi kötetekhez, a hazai nőtársadalomnak azonban ezúttal egyik egészen különös szeletével ismerteti meg bennünket. Az ezúttal részletesebben vagy rövidebben bemutatott 32 asszony ugyanis, bár sorsuk sokféleképpen alakult, továbbá képzettségük, tehetségük, életművük tekintetében is természetesen különböztek egymástól, szinte kivétel nélkül meglehetősen homogén társadalmi közegeből, a – többnyire vallását elhagyó – magyar zsidó polgárságból származott. Azért fontos hangsúlyoznunk ezt, mert zsidóságuk – hogy miért, az külön tanulmányt érdemelne – nem csupán pszichoanalitikus érdeklődésüket, egyéni ambícióikat határozta meg, hanem sorsukra is hatott. Néhányuk a holokauszt áldozatává vált, sokuk emigrálni kényszerült, másokat egzisztenciálisan érintett súlyosan származásuk.

A kötet remek, világos és tömör, a nők és a pszichoanalízis viszonyát vázoló, a nőiség pszichoanalitikus szemléletét és nőikkel kapcsolatos elméleteit bemutató bevezető tanulmány, majd nőknek a budapesti iskolában játszott – meglehetősen jelentős – szerepét elemző előszó után öt, részletes és eddig feldolgozatlan, sőt nagyrészt ismeretlen pályaképet közöl: Hajdu Lillyét, Gyömrői Editét, Bálint Alice-ét, Kovács Vilmaét és Rotter Liliánét. Az öt asszonysorsot a szerző nagyrészt eddig publikálatlan vagy általa feltárt adatok alapján mutatja be. Az olvasó számára különösen emlékezetes marad a férjét és fiát (Gimes Miklóst) is szörnyű körülmények közt elvesztő „nagyasszony”, Hajdu Lilly, az elképesztően tehetséges, sokoldalú és Ceylonban, majd Londonban is maradandó nyomokat hagyó Gyömrői Edit, és a zseniális ám fiatalon elhunyt Bálint Alice bensőséges és empatikus portréja. Ám a kötet többi – gyakran hiányos – életrajza is egytől egyig izgalmas írás, hiszen egy ember életrajzánál, ha tehetséges és tisztességes író beszél el – márpedig Borgos Anna tehetséges és tisztességes író – nincs és nem is lehetséges megrendítőbb olvasmány.

A gondosan szerkesztett, nehezen hozzáférhető fotókkal illusztrált kötetet – amelyet nemcsak a szakemberek, hanem minden, múltunk iránt érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlok – a téma gazdag irodalomjegyzéke zárja.

Magyar László András

Péter H. Mária: Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között. Erdélyi Múzeum – Egyesület kiadása, Kolozsvár 2019, 104 p., 17 ábra. Angol és román nyelvű összefoglalóval és 2 melléklettel: 1092 diplomás gyógyszerész és 66 gyógyszerészdoktor névsora, adatai.

A közelmúltban jelent meg Péter H. Mária marosvásárhelyi gyógyszerésztörténész újabb könyve az Erdélyi Múzeum – Egyesület kiadásában. A könyv levéltári kutatások alapján bemutatja a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen megteremtett gyógyszerészképzést a kezdetektől 1919-ig, az egyetem elköltözéséig.

Kolozsvár felsőszintű oktatásban való részvétele már a 18. században megindult. Mária Terézia átfogó egészségügyi rendeletének végrehajtása csak megfelelő számú szak-

ember által vált megvalósíthatóvá, ezért oktatáspolitikája is erőteljes változást, fejlődést kívánt. A nagyszombati magyar egyetem orvosi karának létrehozása (1769) volt az első lépés ez irányba, de hamarosan felmerült egy második magyar egyetem alapításának gondolata, szükségessége. Erdély, egész pontosan Kolozsvár mutatkozott a legalkalmasabb helyszínnek, ahol a jezsuita rend főiskolája – némi átszervezés után – megfelelőnek ígérkezett a terv megvalósítására. A Habsburg birodalmi szemlélet azonban számban korlátozta a felsőszintű intézetek számát, így a lemergi egyetem megalapítása után (1781) Kolozsváron már csak főiskola-jellegű tanintézet létesítését engedélyezték. Az intézmény líceumból, jogakadémiából és sebészeti intézetből állt. Csak a bölcséleti alapképzést nyújtó líceum elvégzése után lehetett a jogi, illetve a sebészeti képzésre jelentkezni, így alkotott egységet az intézmény szerkezete. A sebész tanintézet az 1775. január 26-án kelt uralkodói rendelet nyomán kezdte meg működését. Az orvos-sebész tanintézet felépítése, szerkezete, jogállása, elnevezése, tanrendje az idők során változásokon esett át, de egészen az 1872. évi XIX. törvény életbelépéséig – a kolozsvári magyar királyi egyetem felállításáig – eredményesen működött.

A négy karral létrehozott kolozsvári egyetemen már az induláskor helyet kapott a gyógyszerészek képzése is. A kolozsvári gyógyszerészképzés mintegy fél évszázados történetét – az 1872–1919 közötti időszak – dolgozta fel legújabb művében Péter H. Mária rendkívüli részletességgel és alaposággal. Megismertet a gyógyszerészek képzését szabályozó rendeletekkel mind az egyetemi képzést megelőző, mind az azt követő időszak vonatkozásában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem gyógyszerészképzésének menetét (tekintettel a kezdeti időszak „karközi” jellegére), a képzésben részt vevő intézeteket és az oktatókat, a szigorlatok és egyéb vizsgakötelezettségek formai és tartalmi elemeit egyaránt teljes részletességgel feltárja a szerző. Külön fejezetet szentel a vizsgáztató bizottságok feladatának, személyi összetételének, a sikeres záróvizsgát tett gyógyszerészek hivatalos minősítésének, eskütételük részletes ismertetésének.

Az összeállítás gerince, a legterjedelmesebb és egyben legtöbb – csak levéltári kutatások alapján feltárható – információt tartalmazó részei a hallgatói névsorok. Ezek tematikus rendszerezésben tárják az olvasó elé az egyes időszakok hallgatói adatait (születési hely, egyetemi tanulmányainak ideje, ok-levelének kelte, a diploma által elért cím). Részletes képet kapunk a képzésben részt vevő és diplomát elért női hallgatókról, a szakma tudományos elismerését bizonyító doktorképzésről, a doktori címet elnyert gyógyszerészekről.

A hallgatók életében minden időszakban fontos szerepet tölthettek be az egyetem keretein belül létrehozott érdekvédelmi egyesületek, a tanulmányaikhoz anyagi segítséget nyújtó alapítványok, ösztöndíjak, a különféle témában meghirdetett pályázatok. Minderről szintén pontos és részletes beszámolót olvashatunk a kötetben.

Ahogy a tudománytörténetben, az orvoslás történetében számos esetben már megtörtént, a történelmi események, a politikai döntések a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem létét és működését is alapjaiban megváltoztatták. 1918 decemberében került Kolozsvár román uralom alá. Az egyetem ugyan megkísérelte, hogy a korábbi keretek között működjön, de ez csakhamar lehetetlenné vált. Az egyetem vezetése és tanári kara megtagadta, hogy a román államnak hűség-esküt tegyen, ezért katonai erővel eltávolították a tanárokat, az épületeket teljes berendezésükkel a megalapítandó román

egyetem részére lefoglalták. Ezzel Kolozsváron a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem tevékenységének első szakasza lezárult. A trianoni békekötés értelmében Romániához csatolt Kolozsvárról az 1921. évi XXV. törvénycikk életbe léptetése után a Ferenc József Tudományegyetemet Szegedre helyezték át. A Szegedre áttelepített egyetem nemcsak nevében vállalta a jogutódlást, tanszemélyzetének többsége is a kolozsvári egyetem oktatója volt, ahogyan az első években a hallgatók jelentős hányada szintén a volt kolozsvári egyetem hallgatóiból került ki. Péter H. Mária tanulmányának befejező részében áttekinti ezt az „átmeneti” korszakot is, kiemelve azon előadókat, és nyomon követve azokat a hallgatókat, akik a kolozsvári egyetem működési elveit, szellemiségét követték Szegeden is.

Péter H. Mária ismét egy olyan munka összeállításával ajándékozta meg a gyógyszerésztörténetet, amelynek jelentős része eddig kevésbé ismert levéltári adatközlés. A tanulmányt az anyag feldolgozása, formába öntése, a sokirányú szempontok alapján készült táblázatok, statisztikák egyaránt az erdélyi gyógyszerészet múltját feltáró alapvető, nélkülözhetetlen forrásai közé emeli. A szerző korábban megjelent köteteinek sorában egy újabb értékes láncszem a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen folyó gyógyszerészképzés történetét nyomon követő munka.

Kapronczay Katalin

Spielman, Andrew J.: 1865-2015 The 150 Year History of NYU College of Dentistry. Volume 1. New York, New York University College of Dentistry, 2018. 143.p. ill.

150 esztendeje alapították a New York-i Egyetem fogorvosképző intézetét: az évforduló alkalmából jelent meg az iskola egykori professzorának, a magyar származású Andrew J. Spielmannak igen színvonalas, gazdagon illusztrált történeti munkája.

A College of Dentistry a baltimore-i után az Egyesült Államok második legrégebbi fogorvos-, pontosabban fogászképző iskolája. Története igazi amerikai sikertörténetnek bizonyult. Ám e sikert nem adták ingyen.

A kötet az intézmény történetének rövid, s igen adatgazdag összefoglalásával indul, amelyből megtudhatjuk, milyen társadalmi, gazdasági és politikai körülmények indokolták és tették lehetővé az iskola megalapítását, hol és hogyan került erre sor, milyen volt az iskola eredeti szervezete, ki irányították az oktatást, milyen fontosabb fordulatok következtek be az intézmény életében, és végül kik nevelkedtek benne. Ezután a korabeli amerikai fogászati gyakorlatról, a szakma jogi háttéréről, illetve az amerikai fogászat sajátos fejlődéséről kapunk eleven és számunkra sokszor meghökkentő képet. A következő fejezet az USA különleges fogász- és fogorvosképzési rendszerének kialakulásáról tájékoztat bennünket az 1850-es évektől máig.

A College részletes történetét a szerző kronológiai sorrendben, az egyes dékánok „korszakai” szerint beszéli el nekünk – olykor, ha erre lehetőség nyílt magukat a szereplőket is bevonva az elbeszélésbe. Igen érdekesek az első női hallgatókkal és fogorvosokkal, a fogászati társasági élet fejlődésével, az orvosi és a fogásztársadalom kapcsolatával, a hallgatói érdekképviselések kialakulásával, a javadalmazással, vagy éppen az

iskola oktatói által bevezetett újításokkal, találmányokkal kapcsolatos részletek, amelyeket gyakran kitűnő anekdoták is színesítenek. Itt jegyzem meg, hogy Spielmannak különleges tehetsége van az érzékletes, dramatikus előadásmódhoz, magyarul a szó legjobb értelmében vett mesemondáshoz, így a könyv szövege a sok-sok adat ellenére végig élvezetes olvasmánynak bizonyul. A szerző segítségével érdekes személyiségek sorával ismerkedhetünk meg, s az oktatás, a fogorvosi gyakorlat, az egyetemi élet olyan részleteivel is, amelyeket csak igen alapos levéltári kutatások során lehetett kideríteni. A magyar olvasó számára különösen lényeges tanulság, hogy az amerikai fogászoknak mutatis mutandis nagyjából ugyanazt a küzdelmes utat kellett bejárniuk társadalmi, oktatási és gazdasági elismerésükért, s ugyanazt a harcot kellett megvívniuk az orvoslobbival az egyenjogúsításért, mint magyar kollégáiknak. A két fejlődés közt még időbeli párhuzamok is felfedezhetők!

A könyv negyedik fejezete a College történetének statisztikus feldolgozása: ez jól áttekinthető táblázatokból áll, az ötödik, talán legjobban megírt fejezet pedig a páciens szemszögéből igyekszik a kötetben vázolt fejlődést követni.

A kitűnő munkát pontos bibliográfia és az – egyébként külön dicséretet érdemlő – illusztrációs anyag származási jegyzéke zárja.

A kiadvány második kötete egyébként a College-ban végzettek teljes jegyzékét tartalmazza: ehhez a kötethez sajnos eddig nem sikerült hozzájutnom.

A könyv olvasása közben nem csupán egy távoli, New York-i fogászati oktatóintézmény történetével ismerkedhetünk meg, hanem általában a fogászat, e 19. század második felében felemelkedő szakma és tudományterület fejlődésével, és e fejlődés bonyolult hátterével is. Hasonló könyvet talán a magyar fogászat történet is megérdemelne, hiszen Huszár György alapvető monográfiájának megjelenése óta már több mint fél évszázad telt el: lenne tehát miről mesélni, mit bemutatni.

Az eredetileg is történeti, régészeti érdeklődésű szerző fogorvosként eltöltött élete után ezzel a remek könyvvel tért vissza az orvostörténet, azaz édesapja világába. Ez az apa ugyanis nem volt más, mint a neves erdélyi orvostörténész Spielman József (1917-1986). (Megjegyzem Andrew J. Spielman fivére, Sebestyén Mihály a marosvásárhelyi Teleki Téka egykori igazgatója is mindig fenntartotta érdeklődését a tudománytörténet iránt.) Szívből remélem, hogy Andrew Spielman vagyis Spielman András hamarosan újabb, hasonlóan színvonalas és szórakoztató orvostörténeti munkával ajándékoz meg bennünket, és, hogy gyökerei valóban szívósnak bizonyulnak!

Magyar László András

Voswinckel, Peter: Dr. med. Josef Löbel Franzensbad/Berlin (1882-1942). Botschafter eines heiteren deutschen Medizin-Feuilletons in Wien-Berlin-Prag. – - – unter Mitwirkung von Gisela Wulff, Susan Drees, Ulrike Zischka. Berlin, DGHO, 2018. XXI, 178 p. illusztrált.

Mozgalmas, a történelem által sokszor befolyásolt életút Josef Löbel (1882-1942) orvosdoktoré. Művelt polgári család gyermekeként született Brassóban. Apja kereskedő volt,

Bukarestből telepedett át Brassóba. Anyja a román Galatz városból származó, német ősökre visszavezethető család tagja volt. Josef Löbel szülei a zsidó hit és vallás szellemében nevelték fiukat. Josef Löbel 1899-ben tette le érettségi vizsgáit Brassóban és közvetlenül ezután áttelepedett Bécsbe, ahol 1899-1905 között orvosi tanulmányokat folytatott. Anyagi támogatást a bécsi izraelita kulturális egyesülettől kapott. Apja halála után néhány évvel anyja és kiskorú húga is Bécsbe költözött. Josef Löbel 1905-ben promoveált karcinóma-tárgykörben írott disszertációjával. Későbbi – orvosi felvilágosító célú – publikációiban is foglalkozott a kérdéssel, kiemelve a korai felismerés szerepét a betegség sikeres gyógyításában.

1909-ben házasodott meg Pozsonyban, hamarosan egy Hamburg-Amerika útvonalon közlekedő áruszállító teherhajón vállalt hajó orvosi munkát. 1910-ben Pozsonyban magánrendelőt nyitott, de vállalkozása nem volt sikeres. Röviddel ezután kezdte el első nyári fürdőorvosi munkáját Franzensbadban. Igazában ekkor indult mozgalmas, változatos élete. A nyári hónapokban mintegy ötven orvoskollégájával egyetemben gondoskodott a közel tízezer fürdővendég egészségéről. 28 éven át szolgált a fürdőorvosi hivatást Franzensbadban, ahol az u.n. Berliner Hofban lakott feleségével. A téli hónapokban Berlinben és Bécsben tartózkodott, idejét írással töltötte. Az első világháború éveiben katonavárosként szolgált különböző tartalék-kórházban, pl. Bécsben, Egerben stb.

Berlinben eseménydús irodalmi életet élt, kapcsolatban állt a legfontosabb irodalmi körökkel, jeles személyekkel. Az 1930-as években itt írta számos egészségügyi felvilágosító, orvosi népszerűsítő munkáját. Legismertebb és legterjedelmesebb műve a Knaurs Gesundheits-Lexikon szerkesztése és közreadása. 1935-ben Zürichben jelent meg Robert Koch-ról szóló könyve. Munkáit a magyar orvosi szakma is ismerte, részben eredeti német nyelven, de néhány közülük magyar nyelvű változatban is kiadásra került. Josef Löbel alakját, egyéniségét regényhősként formálta meg Josef Roth: „*Radetzky-marsch*” c. regényében. A franzensbadi fürdőorvos, dr. Skowronnek figurájában állított neki irodalmi emléket.

Az „Anschluss”-t követően Löbel Bécsből Prágába telepedett át. Mindkét fia külföldre emigrált, őt is hasonló szándék vezette, de a történelmi események ezt megakadályozták. Feleségét 1942 februárjában Theresienstadtba deportálták. Josef Löbelt tüdőbaja miatt szabadon engedték, de 1942 májusában megmérgezte magát. A prágai új zsidó temetőben van eltemetve.

A rendkívüli részletességgel dokumentált kötet Löbel életének minden epizódját, fontos állomását, szakmai, irodalmi tevékenységének eredményeit feldolgozza. Fiainak, rokonságának további sorsát, baráti körének fontos emlékeit felsorakoztatja a kiadvány. A családi és szakirodalmi dokumentumokon túlmenően a róla szóló emberi és szakmai értékeléseket, elemzéseket is egybegyűjtötték a szerkesztők. A kiadvány tartalmi értékét a rengeteg fotó, illetve a kéziratok és megjelent publikációk teljes szövegű közlése egészíti ki.

Kapronczay Katalin

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Magyar Orvostörténelmi Társaság – Orvostörténeti Közlemények Szerkesztősége, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: otkszerk@gmail.com és k.kapronczay@freestart.hu

Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A *kézirat* legföljebb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóirat-cikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol vagy német nyelvű.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Magyar Orvostörténelmi Társaság – Orvostörténeti Közlemények Szerkesztősége, 1023 Budapest, Török utca 12.

E-mail: otkszerk@gmail.com és k.kapronczay@freestart.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Hungarian Society for History of Medicine – Editorial Board for *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: otkszerk@gmail.com and k.kapronczay@freestart.hu

Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board for *Communicationes de Historia Artis Medicinae* – Hungarian Society for History of Medicine H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary.

E-mail: otkszerk@gmail.com and k.kapronczay@freestart.hu

